

I. NAPOLEON ÉLETRAJZA

ÍRTA
FOURNIER ÁGOSTON.

A HARMADIK JAVÍTOTT KIADÁST
FORDÍTOTTA
SUPKA GÉZA.

II. KÖTET
NAPOLEON KÜZDELME A VILÁGURALOMÉRT
ÁTNÉZTE UJHÁZY LÁSZLÓ.

BUDAPEST
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA
1918.

I. NAPOLEON ÉLETRAJZA

II. KÖTET

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVKIADÓ VÁLLALATA

ÚJ FOLYAM
1917—1919. CYCLUS

I. NAPOLEON ÉLETRAJZA

ÍRTA
FOURNIER ÁGOSTON

FORDÍTOTTA
SUPKA GÉZA.

II. KÖTET

AZ 1918-IKI ÉVI ILLETMÉNY ELSŐ KÖTETE.

ELSŐ FEJEZET.

A consulátus végső évei. A császár.

Az 1802. esztendő általános békéje szerencsét és tekintélyt szerzett Franciaországnak. Számtalan idegen — nagy részök angol — zarándokolt el Párisba, hogy a forradalom révén elhíresedett helyeket meglátogassa és meglássa azt a nagy embert, a ki a viharozó habokat le tudta csendesíteni. Úgy látszott, hogy a világ közepe a Szajna mellé tolódott, a hol immár munkával és társas vigassággal tarkított élet kezdett lüktetni. Ez azonban nem volt már az a vad mámor, a mely a directorium első időit elfogta, a mikor az átélt borzalmak után fellélegezve, de még eltelve nyugtalanító bizonytalansággal mindenki csak a másnapot leste; mértékletes, nyugalmas élvezés uralkodott most; a tisztességtelen hasznot hajhászó és vakmerő játékok helyébe rendes munkásság és tisztos kenyérkereset lépett. A mérsékelt polgári elem, a melyet Napoleon ama Vendémiaire napján oly irgalmatlanul lekartácsoltatott, mert álmaít, mondása szerint, még egyre gyötörték azok a borzalmas látomások, ez a nyugodt elem Bonaparte uralma alatt most biztosabbnak érezte helyzetét, mint valaha, s a jakobinus-pártiak igazságtalan deportációja nyomán — Napoleonnak pedig éppen ez volt a szándéka — az a meggyőződés kapott erőre,

hogy az az ember, a ki Brumaire óta a kormány rúdjánál áll, mi közösséget sem tart már fenn a conventio 1795-iki tábornokával. Az emberek egyik része azért kívánta Napoleonnak személyes hatalommal való felruházását, hogy a forradalom borzalmaitól megóvja őket, másik része pedig azért, hogy a Bourbonok visszatérését meggátolja, és mindannyia azért, hogy zavartalanul dolgozhassék és élvezhessen. E hatalmas anyagi erőkkkel és érdekekkel szemben mit jelenthetett aztán, hogy néhány elvhű köztársasági ember azon siránkozott, hogy korlátlan politikai függetlensége odaveszett, vagy ha a Faubourg Saint-Germain ősnemesi körői inkább szerettek volna valamely törvényes királynak, mint ilyen modortalan szerencsefiának alája rendelve lenni? A nép nagy tömegének a politika már terhére volt, s ezért készséggel tűrte az új uralom önkényét, a mely azonban rendet teremtett s azt biztosította is. A consulátus korszakára jellemző az a feltétlen bizalom, a melylyel az ország a határain kívül és belül egyaránt győzedelmes Napoleon iránt viseltetett. Itt voltak elsősorban a parasztok, a kik miután a királyság adóival és terheivel csaknem elnyomta őket, most szabadon és csekély adót fizetve, örömet állottak amaz uralom mellé, a mely földecskéjük nyugodt birtoklását és vallásuk szabad gyakorlását biztosította nekik, megvédte őket a dézsmák és robotok újraéledésétől s abba a helyzetbe hozta őket, hogy gabonájukat jó utakon vihessék a piacra s az érte befolyt pénzüket biztonságban haza is vihessék. Itt voltak aztán a kereskedők és iparosok: ezek vakul megbíztak Napoleonban, a mióta látták, mily őszintén fáradozik rajta, hogy munkásságukat minden téren előmozdítsa, s ha az állami járadékok árjegyzése egy

bizonyos magasságon túl nem is emelkedett, csak azért történt, mert hát éppen csakis ezen az egy, még hozzá annyiszor fenyegetett emberéleten nyugodott az egész új rendszer. Itt voltak az úgynevezett „új gazdagok“, a kik árfolyam-uzsorával és speculatiókkal nagyterjedelmű állami birtokok uraivá lettek; biztonságos érzésük abban a mértékben emelkedett, a minő mértékben Napoleon az angol Monk szerepéből kivetkőzni látszott. Itt voltak azonban a vagyontalanok is, a munkások, a kiket újra keresethez juttatott s a kiknek a megélhetésén könnyített, a mikor megtagadta beleegyezését az olyan rendszabályoktól, a melyek a közvetett adók emelését czélozták. Itt volt az egész nagy tanulóiifjúság, a melyet már 1800 márcziusában lekötelezett azzal, hogy a hadiszolgálatban különböző kedvezményeket adott neki. „Nem vagyunk spártiaták“, mondotta ekkoriban, „s gondoskodnunk kell a művészetről, a tudományról s az iparról.“ Majd nemsokára az özvegyek és elaggott apák egyetlen fiait, aztán a katonasorban állóknak s az elárvult testvéreknek fivéreit is fölmenti a hadiszolgálat alól, s ezzel az engedékenységgel sok ezer anyai szívet nyer meg magának. Később ugyan majd ismét elveszti őket, de most azért mégis csak érte dobogtak e szívek s nem egy hálalt könnycsepp segített összebb forrasztani a köveket, a miken Napoleon autokrata uralma fölépült. S vajjon nem joggal csüggött-e rajta az egész ifjú Franciaország, a melynek tehetségei számára megnyitott minden pályát, úgy hogy pártoskodó irigykedés nem akaszthatott többé, mint annak előtte oly gyakran, kolonczt a nyakukba. Ilyeténképen ennek az Egynek feltétlen hatalma most épp oly népszerű fogalomává vált, mint azelőtt a mindnyájok „szabadsága, egyen-

lősége és testvérisége“ volt. Franciaország új monarchája sokat, rendkívül sokat rakhatott az egyetlen koczkára. Hogy végül túlsokat tett a koczkára, ez és csakis ez volt időelőtti romlásának az oka.

A ki Párist a consulátus első idejében hagyta volt oda s néhány év multán megint visszatért, mint teszem Miot de Melito államtanácsos, elbámult az időközben végbement változáson. A forradalmi idők legutolsó maradványait is eltakarították már. A férfiak polgárkatonás öltözéke helyébe, a mely az évszázad végén divatos volt, most javarészt a régi uralom divatja kapott újra lábra; katonai szablya helyett újra díszkardot kezdettek hordani s a csizma helyét újra a harisnya és csatosczipő foglalta el. Csak a visszatért arisztokraták tartották meg — hogy elszegényedésüket lehetőleg szembetűnővé tegyék — még most is a frakkos, pantalonos egalisáló ruhát. Az asszonyok ruhája is, a bársony és selyem kiadósabb használása miatt, előkelőbbé és pompásabbá vált. Nemsokára mind gyakrabban kezdenek az egyenruhás lakájok is feltűnedezni s öltözetük annak a háznak a színeit viselte, a melyben szolgáltak. Az emberek már nem „polgárnak“, hanem „uramnak“ szólígtatták egymást, sőt az 1803. évi hivatalos almanach a „madame“ czímet valósággal kötelezővé teszi a „citoyenne“ helyett. Ha a forradalom naptárbeosztását még használták is, a decadok mellett azért a vasárnap visszanyerte régibb jogait s az emberek nem mulasztották el, hogy e napon misét hallgassanak. Az utcák köztársasági elnevezéseik helyébe újra megkapták régi neveiket, a Palais d'Egalité-t újra Palais Royal-nak, a Place de la Révolution-t újra Place Louis XV.-nek nevezték. A divatos irodalom berkeiben a felvilágosult

Franciaország legelőkelőbb képviselőit: Rousseaut és Voltaire-t megtagadták, mert bennök látták az egész felfordulás értelmi szerzőit, s a régibb és újabb társadalmi rétegekből összeverődött társaság köreiből Chateaubriand aratott legnagyobb tetszést.

A korábbi viszonyokhoz mért legélesebb különbséget azonban Napoleon közvetlen környezetében lehetett megtalálni. A Tuileriák újra uralkodó udvarává lettek. Kapuik az első hónapokban ugyan még bárki számára tárva voltak; de aztán egy szép napon egyszerre becsukódtak s többé bejelentés nélkül senki sem léphetett be rajtok. Bent pedig most már szigorú etiquette, iskolázott udvari népség fogadta az embert. Az asszonyok, a kiknek a democratia semmiféle politikai szerepet nem juttatott, most egyszeriben hozzá jutottak: 1802 óta Josephine-nek csak úgy megvolt a fogadónapja, mint akár urának. Hiszen mostanában, a mikor az Első Consulnak hatmillió franknyi évi fizetése s ezenfelül különböző nagyobb, „titkos célú“ bevétele is volt, mostanában a multak távoli kódébe veszték azok az idők, a mikoriban még, rossz nyelvek sugdolódája szerint, bárkitől is elfogadta volt az ajándékokat, a mikkel toilletteszükségeit fedezgette. A „consul“ és a „köztársaság“ nevét nem tekintve, egyéb minden monarchikus berendezésű volt ebben az országban, minden az egyetlen uralkodó személyében koncentrálódott. Ebben az udvartartásban persze, a hol — parancsszóra — a régi királyság szokásait újra föllelevenítették s a nagyvilági életben jártas aristokratákat igen szívesen alkalmazták udvari tisztségekre, sok minden olyas is akadt, a mi eszébe juttathatta az embernek, hogy a palota ura kissé túlhirtelenül ült bele mindebbe a gyönyörűségbe. Megfordultak itt pél-

dául olyan emberek is, a kiket a gúnyolódó Talleyrand azzal a megjegyzéssel jellemzett, hogy még nem igen szoktak hozzá a síma parketten való járkáláshoz: jelentéktelen származásu s minden tekintély híján szűkölködő félszeg tisztiaasszonyok, inkább betanított, semmint jól nevelt tábornokok, a kik ijedten és alázatosan engedelmeskedtek amaz ember idegességgel és számítással vegyes szeszélyeinek, a kinek az volt a főelve, hogy a szolgálatra való készséget lehetőleg megfélemlítéssel is fokozza. Napoleon személy szerint nem volt minden szeretetrevalóság híján, ez azonban nagyon változékony volt nála; parancsoló természete ritkán tűrte az ellentmondást; csak az államtanácsban fogadta azt el, a hol tudniillik a mások tapasztalataiból hasznót akart húzni. Néha úgy látszott, mintha lénye semmiféle korlátot el nem tűrne, még olyat se, a minőt különben az egész világ kötelezőnek ismert magára. „Nem olyan ember vagyok, mint a többi ember“, mondotta, „s az erkölcs és szokás törvénye nem az én számomra készült“. Hiszen úgy látszik: mindannak a sutbavetését, a mit mások szentnek tartottak, annyira vitte, hogy egyszer a saját felesége, féltékenységi rohamában, azzal vádolhatta meg, hogy az édes nővéreivel üzött légyen vérfertőzést. Az egykor álmodozó ifjút sikerei nem tették boldog emberré. Lényén néha átsuhant a bánat árnyéka, a melyet későbbi éveiben keserű komorság váltott fel. „Nem a vigasságra születtem“, mondogatta volt gyakran, s a mit mulatozásairól tudunk, az csak megerősíti e szavait. „Gyakorta lehetett látni“, — beszéli Rémusat asszony, a ki 1802 óta Josephine udvarhölgye volt — „a mint a szél zúgásán lelkesült, hallottuk, a mint elragadtatással beszélt a viharzó tenger morajáról, mi

több, néha még arra is hajlandó volt, hogy holmi éjjeli szellemjelenések lehetőségét se utasítsa vissza s általában hajlott a babonára. Ha esténként elhagyta dolgozószobáját s felesége szalonjába ment, gyakran fehér fátyollal borítottatta a gyertyákat, csendet parancsolt s aztán szívesen mesélgetett vagy hallgatott meg kísértetekről szóló elbeszéléseket, vagy pedig olasz énekesekkel lassú és csendes zenéjű dalokat adatott elő, a miket csak néhány, alig-alig hallható húros hangszerrel volt szabad kísérniök. Ilyenkor aztán álmódzva merengett el s a többiek mind csendben ültek a helyükön. Ebből az állapotból, a mely láthatóan könnyebbülést szerzett neki, rendszerint vígabbán és beszédesebb kedvében tért magához. “Másképp azonban tudjuk azt is, hogy, kivált a consulátus első éveiben, az ilyen vidámabb perczek nem is éppen ritkán ismétlődtek nála. Malmaisonban, a hol Napoleon udvara az 1801. és 1802-iki nyarat töltötte s a hol Talmának, a nagynevű színésznek vezetése alatt a bennfentesek vígjátékokat szoktak volt előadni, Napoleon maga gyakran ellabdázgatott, sőt néha még tánczolt is, több buzgalommal, mint kecsességgel; kedvelt táncza a „monaco“ volt.

Az ismert merényletek óta Bonaparte mindinkább elzárkózott a külvilágtól. Közeledni hozzá, vagy kérényt átnyújtani legfőljebb a Tuileriák udvarában vásárnaponként lefolyó csapatszemplék alkalmával lehetett. Ezek a parádék nemcsak holmi ragyogó látványosság-számba mentek, a melyhez kivált az idegenek seregestül tódultak, hanem valójában 5—6000 emberen több óra hosszat tartó beható szemle volt a céljuk: a Consul nem egyszer le is szállott a lováról, végigment a sorokon, egyes katonákat megszólított,

kéréseiket vagy panaszaikat meghallgatta, öltözetüket és fegyverzetüket apróra megvizsgálta, hol dicséretet, hol meg gáncsot osztogatott s ilyen módon fenntartotta a hadsereggel való közvetlen összeköttetését. Máskülönben azonban mindig csak lovas testőrei erős fedezete mellett kocsizott ki a városba; így színházlátogatásai alkalmával, a hová szeretettel ment s a hol kivált Corneille és Racine mélyértelmű verseit hallgatta mindenkor áhitatos figyelemmel, valósággal külön rendőri szolgálatot szerveztek számára, a mely még a kulisszák első soraira is kiterjedt. A színpadot pedig, melylyel szemközt Napoleon helyet foglalt, egyszerűen meg rakták gárdistákkal. Odakünn Malmaisonban vagy Saint-Cloud-ban — s 1802 ősze óta főleg az utóbbi helyen lakott szívesen — állandóan erős őrzérek czirkáltak a fasorok között s a Consul sohasem tért úgy vissza Párisba, hogy a rendőrség előzetesen át nem kutatta volna azokat az útvonalakat, a melyeken a Consul végighajtatni szándékozott. Az emberekkel szemben mélységes bizalmatlansággal viseltetett. Előfordult, hogy még Talleyrand-t sem fogadta heteken keresztül, s ilyenkor egyik segéd tisztje vitte el a miniszterhez a Consul rendelkezéseit. Miután önmagának is minden cselekedete számításra alapult, másoknál is egyre azt kutatta, hogy eljárásuknak mi az indítóoka s hogy mire számítanak. Egyetlen elvet sem szívelte meg annyira, mint Macchiavellinek azt a mondását, hogy az ember barátaival mindenkor úgy közlekedjék, hogy azok könnyen ellenségeivé is válhatnak. Nemesebb indítóokokat egyáltalán senkiben sem tétellezett föl. A mikor egyszer egy katona titkárának, Bourrienne-nek az elveszett zsebóráját visszahozta, Napoleont a becsületességnek ez a cselekedete annyira

meglepte, hogy az illetőt fölszabadította a katonai szolgálat alól s gondoskodott családjá sorsáról is. S a minő volt a becsületességről való felfogása, úgy gondolkozott az őszinteségről is, a melyről az volt a véleménye, hogy nem mindenkor hasznos az igazat megmondani. Így aztán magában a hivatalos rendőrségben sem bízott meg, hanem ezenfelül, kivált a mikor Fouché 1802-ben elvesztette miniszteri tárczáját, még sok mindenfajta egyéb titkosrendőri hivatalt is tartott fenn, a melyeket a legodaadóbb tábornokai: Duroc, Savary, Davout, Moncey, Junot és mások által vezetettetett, a melyek kölcsönösen egymásra is ügyeltek.

Bonaparte udvarában Josephine, a születésénél fogva aristokrata hölgy volt az, a ki a franczia nemesség és a consuláris uralom között létrehozta a kapcsolatot. Az ő útján és korábbi ismeretségei révén most nem egy ősi név békült meg a jelenkorral s nem egy ősi család érdekei kapcsolódtak hozzá az új állami hatalomhoz. Ezzel szemben József és Lucián szántsándékkal bizonyos köztársasági irányzatot képviseltek, a mely azonban nem gyökerezett bennök elég mélyen ahhoz, hogy a Caesar határozott akarata elébb vagy utóbb le nem szerelhette volna őket. Így állott a dolog legalább is Józsefnél, a ki elsőszülöttségéből bizonyos jogokat formált az uralkodói állásra, a melyet pedig Napoleon küzdött ki magának, s például igen rossz néven vette, hogy az 1802-iki alkotmány az Első Consulnak csupán adoptáló jogáról szólott s nem egyúttal a consuli rang örökölhetőségéről is. Arról is tudunk különben, hogy ő már eleve különböző összeköttetéseket tartott fenn a szabadelvűekkel és a békepártiakkal arra az esetre, ha Napoleon netalán életét vagy uralmát vesztené; a kellő katonai

segédletet majd sógora, Bernadotte szolgáltatta volna. Mi több, állítólag nem is egészen tudtán kívül jött létre az az összeesküvés is, a melyet egynéhány — a concordátummal elégedetlen tábornok — s köztük Bernadotte is — szőtt a végből, hogy majd a katolikus cultus helyreállításának emlékünnepe (1802 husvét- napján) Napoleont a Notre Dame-beli mise alatt el- rabolják. A merényletről időnek előtte lehullott a lepel, s ennek az volt a következése, hogy nagyszámú megbízható csapatot vontak ott össze, néhány század még a templom belsejébe is jutott, s így az egész terv füstbement. Volt azonban az esetnek még utó- játéka is. Bernadotte vezérkari főnöke, a nyugati hadsereghez beosztott Simon tábornok, Rennes-ben szózatokat nyomatott, a melyek szerint egyes elége- detlen félbrigádok Páris felé szándékoznak nyomulni, hogy a „köztársaságot tyrannusa, Bonaparte ellen megvédjék“. Ez az eset is tudomására jutott a ható- ságoknak. Több tiszt elfogatása volt a válasz; a csa- patokat magukat a gyarmatokba helyezték át. Berna- dotteről Napoleon úgy nyilatkozott Rapp tábornok előtt, hogy bőséggel rászolgált a főbelövetésre, de mégsem így történt. Óvakodtak tőle, hogy a nyilvánosság is tudomást szerezzen arról, hogy a francia had- seregben elégedetlenek és aggodalmaskodók is vannak. Az esetről minden óvatosság mellett is be- szélgettek itt-ott titokban, túlzott jelentések szárnyán pedig a külföldre is eljutott a híre, a hol aztán egész komolyan hinni kezdtek egy bekövetkező katonai forradalomban — s ez a hiedelem aztán az 1805-iki háború során nem is maradt minden hatás nélkül. Lucían, a ki a madridi udvarnál való követsége idején tetemes vagyont szerzett, összekapott Napoleonnal,

mert a helyett, hogy az 1803-ban özvegyi sorsra jutott etruriai királynénak a kezét kérte volna meg, inkább polgárcsaládból nősült s házasságát fivérének minden parancsa ellenére sem akarta fölbontatni; a minék a vége az lett, hogy száműzetésbe kellett mennie. Utóbb persze tetszelgett magának vele, hogy ilyenén demokrata mivoltáról tehetett tanuságot. Lajos, a harmadik fiú, Josephine rábeszélésére, annak szépséges leányát, Hortense Beauharnais-t vette feleségül. A házasság, a mely mindkét fél idegenkedése mellett jött létre, szerencsétlen volt és fényes példája lett annak az ellenséges érületnek, a mely a két család pártja, a Bonaparték és a Beauharnais-k között dült. A viszály oka részben Josephine meddőségében is rejlett, mert ez a körülmény, a Napoleonra ruházott örökbe-fogadási jog révén, az Első Consul mostohagyermekait olyan jelentőséghez juttatta, a mely a Bonapartékra nem lehetett kellemes hatással. Való pedig, hogy a Consul testvérei, elsősorban Lucián, már most is a válást kezdték emlegetni, s hogy Josephine — nehéz aggodalmai közepette — már-már a Bourbonok szószólójává kezdett válni. Napoleon legkisebb öccse, Jeromos, ezenközben elég könnyed életet élt Észak-Amerikában, s ott, Baltimore-ban nőül vette a világszép Elisa Pattersont, a kit utóbb Európában, felsőbb parancsra, faképnél hagyott. A Consulnak az volt a terve, hogy a tengerészetnél fogja valamely magasabb állásban elhelyezni, sorsa azonban majd még magasabb polczokra is emelte.

A mindenható Consul nővérei közül a legidősebbik, Elisa, ezidőtájt Felice Bacciocchinak volt a felesége, a ki 1803-ban a marsellei St. Jean-erőd parancsnokságát kapta meg; az asszonynak bel esprit-s hajlamai

voltak. Párisban Luciánnal együtt neves írókból álló kört gyűjtött maga köré, a kik közül kivált Fontanes-t és Chateaubriand-t ajánlotta be Napoleonnak, s ezek aztán gyorsan emelkedő pályát futottak meg. A szép-arczú, de könnyűvérű Paulina, urával, Leclerc tábornokkal St. Domingóba ment; az utóbbi itt, ezernyi honfitársával egyetemben a sárgaláz áldozatául esett. Aⁿ, mikor az asszony 1803 elején Franciaországba visszakerült, Borghese herczegben csakhamar újabb kérője akadt. A nagyravágyó Carolina, 1800 óta Murat lovassági tábornok felesége, a kit különben — szellem dolgában — messze felülmult, egyike volt azoknak, a kik a legbuzgóbban áskálódtak a Beauharnais-k ellen. Muratnak, a ki a Cahors mellett lévő La Bastide korcsmárosának volt a fia, s a ki a forradalom előtt theologus volt, most bőséggel nyilott rá alkalmra, hogy a zsebéről gondoskodjék, főként azidőtájt, a mikor a felsőolaszországi köztársaság területén a francia csapatok parancsnoka volt, s ebbeli minőségében valamennyi város részéről jött pénzajándékokat szíves volt elfogadni. Néki is, csak úgy mint sógorainak, megvolt a maga palotája Párisban és kastélya a főváros környékén; Páris legjobb szakácsa az ő szolgálatában állott; Murat-éknál csak aranytányérokból ettek. Most persze Laetitia asszony is a saját palotájában lakott a fővárosban, s fürdött a fia ragyogásában, a nélkül azonban, hogy tapasztalt asszony léteire fia szerencsecsillagában olyannyira feltétlenül megbízott volna, hogy a kedvező viszonyokat ne használta volna ki s hogy esetleges rosszabb napokra is ne iparkodott volna bőséges tartalékokat gyűjteni. Ez az asszony éppenséggel az maradt, a ki volt. Még korzikai táj-szólását is megtartotta, a mit Napoleon egészen ko-

molyan rossz néven vett, mert nem szerette, ha bármi is visszaemlékeztette idegen származására. Hasznosabb szolgálatokat tett neki Fesch bácsi, a néhai abbé s majd az olaszországi haderők raktárbiztosa. Papi családtag, annakutána, hogy az egyházzal megkötötte a különbékét, különös értékkel lehetett a Consul számára. Feschnek újra magára kellett öltenie a már eldobott papiruhát s röviddel a concordatum megkötése után máris lyoni érsek és biboros lett. Vajjon kinek jutott volna még most is eszébe, hogy hajdanában minő fényes üzleteket kötött volt az olasz egyházi képekkel?

Ilyen volt annak az embernek az udvara, a ki — mint mondogatta — egész Európa politikáját a tenyerén tartotta. S e kijelentése nem is volt túlmerész. Valósággal kezében tartotta egész Európát, s minden pillanatban kész volt rá, hogy a legkisebb ellenkezés esetén rögtön lecsapjon reá fegyvereivel. Megkötötte az általános békét, mert Franciaország közvéleménye s a francia nép óhaja rászorította, s mert szüksége volt rá egyéni érvényesülése útján; hogy ezt az állapotot hosszasabban fenntartsa, az sem nem illett a forradalmi rendszerbe, a melyet pedig vezéreszméjeül ismert, sem nem tudta azt a maga hajlamaival összeegyeztetni. Hiteltérdemlő forrásból tudunk egy beszélgetésről, a melyet egyik államtanácsosával folytatott, kevéssel azelőtt, hogy az élethossziglan való consuli hatalmat ruházták reá. Az államtanácsosnak az volt a nézete, hogy Franciaországnak mindenekfelett az szolgálna javára, ha Európában fenn lehetne tartani a nyugalmat, a mire a Consul azzal a kérdéssel válaszolt neki, hogy vajjon hát éppenséggel meg van-e azoknak a hatalmaknak a békeszeretetről győződve,

a kik most aláírták a békeokmányt? S a mikor amaz kénytelen-kelletlen bevallotta, hogy bizony Anglia, Ausztria és a többi nyilván ezentúl is csak megmaradnak Franciaország ellenségeinek, Napoleon így szólott: „No jó, vonja le hát a következtetéseit. Ha ezek az államok szüntelen a háborúval terhesen járnak-kelelnek, hogy azt egy szép napon lángra is lobbantsák, akkor már jobb, ha előbb mint utóbb kerül reá sor. Mert nap-nap után jobban elhalványodik előttük utolsó vereségeik emléke, míg a mi győzelmeinknek híre is szüntelen csökken. Így hát az összes előnyök az ő részükön vannak. Én háború idején is bizonyosságát adtam, hogy mit sem hanyagolok el, a mi a közintézményeket s a belügyekben való állami rendet illeti, s nem is szándékozom ezen az úton megállani, mert rendkívül sok még a tennivalónk. De nincs-e talán katonai sikerekre is szükségünk, hogy e célunkat elérhessük, hogy az ország népét elkápráztassuk és összetartsuk? Tartsa csak szüntelen szem előtt, hogy az Első Consul miben sem hasonlít amaz Isten kegyelméből való uralkodókhoz, a kik birodalmukat mint legszemélyesebb örökségüket szokták megítélni. Azoknak a hagyományok csak javukra szolgálhatnak, nálunk pedig csak akadályok lennének. A francia állam, a melyet szomszédjai gyűlölnék s a mely abban a kényszerhelyzetben van, hogy határain belül is féken kell rosszakaróinak legkülönbözőbb fajtáit tartania s egyúttal annyi külső ellenségével szemben is meg kell a tekintélyét óvnia, ez a francia állam rászorul a fényes tettekre s így a háborúra is. Mindmegannyi állam között elsőnek kell lennie, vagy pedig el kell pusztulnia a föld színéről. A békét én el bírom addig tűrni, a míg szomszédjaink is gondoskodnak a fenn-

tartásáról; de előnyömnek fogom betudni, ha arra kényszerítenek, hogy kardomhoz nyuljak, mielőtt az még eltompult volna a merő engedékenységgel és hegyesség folytán. A régi monarchiák és az új köztársaság között mindenkoron ott rejtőzik a háború szelleme. Helyzetünkben minden békekötést csak rövid fegyverszünetnek tudok elképzelni s hivataloskodásom alatt arra tudom magam hivatottnak, hogy majd minden szünet nélkül harcoljak. S e mellett még csak nem is én fogom a támadó szerepét játszani, mert roppantul érdekel, ha a kezdő játékot másoknak engedhetem át. S én elég jól ismerem őket; nyugodtak lehetünk felőle, hogy ők fognak előbb fegyverhez nyulni, vagy legalább ők fognak rá igaz okot szolgáltatni, hogy nekem kelljen azt megtennem.“

A ki az 1802. év nyarán elhangzott e mondatokat figyelmesen elolvassa — akár szószerint ez volt a szövegük, akár más —, azt olvashatja ki belőlük, hogy Napoleon készült rá, hogy az 1800-ban Hauterive által, Franciaország hegemoniájára vonatkozó programot immár akár fegyveres kézzel is kész volt végrehajtani. Ámde ez volt-e valóban egyetlen célja? Vajjon csakugyan arra törekedett-e csupán, hogy — a mint mondotta — a francia államnak a hegemoniát megszerezze? Vagy inkább mélyebben rejtőzött valódi szándéka, semhogy azt ebben a perczen már közölhette volna a francia államtanács egyik tagjával? Talán ekkor fogalmazott meg benne az a titkos gondolat, a melyet két évvel utóbb meghittjei társaságában — néhány tábornoka volt ott — imígyen fejtett ki: „Mindaddig nem lesz Európában nyugalom, a míg *egyetlen* úr alatt nem áll, mondjuk valami császár uralma alatt, a kinek a királyok csupán tisztviselői, a ki táborno-

kainak királyságokat osztogat, az egyiket Olaszország királyává, a másikat Bajorországgé, amazt svájci főbíróvá, ezt meg Hollandia örökös helytartójává nem teszi, s mindannyia mellé egyúttal császári udvari tisztviselőket, főudvarmestereket, fővadászmestereket, főszakácsmestereket, mi más egyebet nem állít. Azt fogják talán mondani, hogy ez a terv csak utánzása a régi német birodalmi alkotmánynak s hogy egyáltalán nincs benne újság. De hiszen egészen új dolog úgy sincs a nap alatt. A politikai berendezkedések örökké körben forognak, s ugyancsak gyakran kell az elmultakra vissza-vissza térni.“ Látnivaló, hogy bármennyire szerette is éppen consulsága idején a francziát adni, igazában sohasem volt az. Ha tényleg francia lett volna, akkor megelégedett volna vele, hogy a hatalmak között Franciaországnak juttassa a vezetőszeretet. Ám a bökkenő épp az volt, hogy francia hazafiságot és francia becsvágyat nem ismert a lelke, s hogy, a mióta kicsiny hazáját elvesztette, törekvéseiben nemzeti korlátokat már nem ismert; becsvágya persze meghaladta az emberi méreteket, mert az egész világot fogta vele át s másrészt viszont roppant kis-szerű is volt, mert csupán egyetlenegy ember nagyra-vágyásának szolgálatában állott.

Annyi bizonyos, hogy Napoleon kerülni fogja a nyílt harczot, mindaddig, a míg csak sikerülni fog kardcsapás nélkül azokhoz a „meglepő“ sikerekhez jutnia, a melyekre, jelentése szerint, uralkodói állásának és Franciaország belső megszilárdulásának kialakulásában szüksége van, s a míg csak a többi állam eltűri az ő korlátlan akaratának uralmát. De ha netalán föllázadnának ellene — ezt a kifejezést pedig ő maga használta egy ízben az európai nagyha-

talomra vonatkoztatva —, akkor aztán döntsenek a fegyverek; ő ugyan szívesen vállalta ezt a megoldást. Így majd legalább a békeszegés odiuma a többiek fejére hull. S Napoleon hódításai valóban a béke idején is mindenkor a háborúra szolgáltak hatásos előkészületül, s végre mindig szerencsésen föl is idézték a háborút.

*

Már 1801 őszén is, a mikor az Angliával megkötött előzetes béke és az Oroszországgal való szerződés végre megszerezték az általános békét, Bonaparte szüntelen azon dolgozott, hogy a népek békevágtyából hasznot húzzon s olyan szerzeményekre tegyen szert, a mikre az ő rendszerében feltétlen szüksége volt. Mert a legutóbbi tülekedésnek más eredménye nem is volt, mint hogy az európai államok ideig-óráig való kimerülése lehetővé tette a győző számára, hogy az egyensúlyt a maga javára megbolygassa. Mindenekelőtt arra törekedett most, hogy a francia hatalom körzetében fekvő országokat belső átszervezésük útján még közvetlenebbül alárendelje a maga hatalmi követeléseinek. Legtöbbjének ugyanis még mindig szigorúan köztársasági, a francia directoriális alkotmány mintájára készült állami berendezkedése volt, s folyton ingadozó pártkormányaik nem ígértek megbízható eszköznek. Az volt tehát most az első feladat, hogy ezeket az alkotmányokat, az 1799-iki francia constitutio mintájára átgyúrja, vagyis hogy a Franciaországtól függő kormányokat saját népképviselőtükkal szemben minél inkább megerősítse.

Így történt a dolog mindenekelőtt Hollandiában. A batavai köztársaság követével egyetértően Párisban

új állami alaptörvényt dolgoztak ki, a mely eltörölte az eddigi öt director állását, s helyökbe tizenkét regensből álló végrehajtó hatalmat (Staatsbevind) léptetett életbe, s ez háromhavonként új elnököt választott. A két kamarát képviselőkből álló törvényhozó testülettel pótolták, a melynek azonban kisebb lett a hatásköre. Ezt az új alkotmányt három, Franciaországtól megnyert és francia csapatoktól tetemesen támogatott director kényszerítette rá az országra, miután a két kamara ellentmondásával szemben a népre appelláltak (1801 október 16.). A népszavazásnál 400,000 jogosult választó közül 17,000 a javaslat mellett, 52,000 ellene szavazott, a többi pedig nem adta le szavazatát. Ezt a lenemszavazást Napoleon a bataviai nép beleegyezésének s az új alkotmányt a népakarat megnyilvánulásának értelmezte — persze csak a forma kedvéért, mert a lunévillei békekötés 11. cikkelye kimondotta, hogy a „szerződő hatalmak kölcsönösen garantálják a bataviai, ligur, helvét és az alpesekeninni köztársaság függetlenségét s egyúttal kezeskednek róla, hogy az illető népek szabadon választhassanak maguknak olyan kormányformát, a minőt akarnak“. Napoleon már most is szívesen vette volna, ha egyszemélyű kormányhatalmat inaugurálhatott volna, de ezt a szándékát, éppen az idézett cikkely miatt, nem akarta túlságos nyilvánvalósággal kiereszokolni, s inkább bevárta, a míg 1805-ben megjött az ideje az ilyen értelmű alkotmánymódosításnak. Addig is 11,000-nyi hadsereget hagyott az országban, a melyet ugyan az 1801 augusztus 29-iki szerződés értelmében az általános békekötés után ki kellett volna vonnia, de azért azzal az ürügygyel, hogy Louisiana számára tartogatja, nyugodtan otthagyt.

„Nem szándékozom ott semmiféle politikai mozgalmat eltűrni“, ezt iratta 1802 októberében hágai követének.

A mit Hollandiában nem sikerült még egészen végrehajtania, azt megcsinálta a cisalpinus köztársaságban. Itt is a köztársasági directoriális alkotmány uralkodott még ekkoriban, s itt is úgy akarta azt megváltoztatni, hogy az államhatalmat a tanácstestületek kezéből egy egységes végrehajtó hatalom kezére játssza át, a melyet majd Párisból sokkal könnyebben lehet irányítani, semmint a kamarai pártok szertefolyó tömegét. Már 1801 szeptemberében hosszas megbeszélést folytatott e tárgyban a köztársaság követével: Marescalchival, majd pedig, a saját tervei alapján, Maret-val új alkotmányt dolgoztatott ki s e tervezetet néhány lombardiai bizalmi emberével megvizsgáltatta. Azután elküldette a tervet Milanóba, hogy ott az ideiglenes consulta, a melyet a marengói ütközet után nevezett volt ki, titokban áttanulmányozza. E tervezet értelmében monarchikus hatalmú *egy* elnök kerülne a kormány élére, a kit az államtanács választana meg; ez a tanács foglalkoznék a külügyekkel is és a törvényeket is ez készítené elő. A törvényjavaslatok innen a „törvényhozó testület“ elé kerülnének, a melynek kezdeményezési joga nem lenne s a következő három alkotmányyszerű néposztályból: a földbirtokosok, a tudósok és a kereskedők (*possidenti, dotti, commercianti*) osztályából választás útján kerülne ki, egyébként pedig vita nélkül szavazna. A milanói consulta beleegyezett ebbe az alkotmánytervezetbe, sőt bizalmas figyelmeztetésre még azt is kérte, hogy Napoleon kegyeskedjék önmaga azokat a személyeket kijelölni, a kiket az egyes állami tisztségekre alkalmasnak tart. „Tájékoztatás kedvéért“ 500 lombardiai kiválóságot Lyonba hívott

meg az Első Consul, a hol aztán 1802 januáriusában velők egyetértve betöltötte az összes magasabb állásokat — egynek kivételével, s ez az egy az elnök állása volt. Ezt Napoleon a maga számára tartotta fenn. Talleyrandra várt a föladat, hogy az ügyet nyélbeüsse. Miután egy szűkebb bizottságban végbe ment próbaválasztásnál Melzi neve került ki, az ügyes miniszter ezt lemondásra bírta, s erre — ugyancsak Talleyrand ujjsmutatása nyomán — Bonaparte mellett nyilatkozott meg a bizalom. Az éppen hazatérő egyiptomi csapatokon való szemle alkalmát, a melyre az idegenek javarésze kicsődült, Talleyrand aztán arra használta föl, hogy a városban maradt többi képviselőt (körülbelül egyharmada lehetett az egész csoportnak) rábírja, hogy forma szerint is ajánlják föl Napoleonnak az elnökséget; Melzi pedig alelnök lett volna. 1802 januárius 26-án Franciaország Első Consula kijelentette, hogy hajlandó az elnökséget elfogadni. A beszéd, a melyet ez alkalommal nem egészen hibátlan olasz nyelven tartott, nem volt épületes hatással a derék lombardiaiakra, mert a szemükbe mondta, hogy csak azért vállalja el az elnökséget, mivelhogy közöttük egyetlenegyre sem akadt, a kinek elég tekintélye, arravalósága és érdeme lett volna hozzá. Ezt a dölyfös kijelentést azonban tüstént jóvá-tette egy másik szavával, a melylyel az állam eddigi czímét „Olasz Köztársaságra“ változtatta — a mi rendkívül ügyes sakkhúzásnak bizonyult, mert Alfieri szava az „Italia virtuosa, magnanima, libera ed una“-ról máris megannyi szívekben lobot vetett. Olyan látszata volt a dolognak, mintha a választott új czím önmagában is a nemzeti egység és függetlenség egész programját fedné. S ennek végrehajtására vajjon

kinek lehetett több hatalma, mint a marengói győzőnek?

Mindennek azonban csak a látszata volt ilyen tetszetős. Piemont sorsa volt rá a legjobb bizonyság. Ez az ország Franciaország kapui előtt terült el, s szinte hidul szolgált a lombardiai köztársasághoz. Az osztrákokon aratott győzelem óta a francziák megszállva tartották, sőt a lunévillei békekötés után sem üritették ki. Ellenben Napolen Jourdan tábornokot — brumaire 18-ának híres jakobinusát, a ki azóta már odaadással szolgált új urát — megbízta, hogy a piemontiaknak adja tudtukra, hogy országuk francia katonai kerületté lett és [hat praefecturára fog fölosztatni. Annak idején a conventio is hasonló módon kezdette meg a német rajnai tartományok annexióját. A formális bekebelezést pedig az Első Consul is csak addig halogatta, a míg Angliával megkötötte a végleges békét. Az erről folyó tárgyalásokra azt a határozott utasítást adta megbízottjának, hogy az angol hatalomnak a continentális kérdésekbe semminő beleszólást ne engedjen, s tényleg az amiensi szerződésben egy szó sem volt Sardinia királya javára. Alig hogy Napoleon e részről biztosságot szerzett magának, máris hozzálátott a formális bekebelezéshez. 1802 szeptember 4-ikéről kelt párisi senatus consultum Piemontot hat kerületre oszló francia provinciává nyilvánította, s a kerületek közül az egyik Marengo büszke nevét viselte.

A bécsi udvart mélységes döbbenet fogta el a francia államhatalomnak az olasz földön való gyors térnyerésén. Cobenzl Lajos gróf, Thugut utódja az osztrák külügyminiszteri széken, ezt írja a párisi követnek: „Hogyan menekülhessen meg a francia uralom

alól az, a mi még nem tartozik alája olasz földön? Hol fog hát ez a ragadó ár megállapodni, *a mely béke idején még sokkalta gyorsabban és pusztítóbban rohan, semmint háborúban?*“ A „ragadó ár“ pedig még sokáig nem állapodott meg. Itt volt például Piemonttól mindjárt délre a liguriai köztársaság, az ősi doge-város szárazföldi területe. Ennek az alkotmánya is időszerűtlenné vált immár, s így 1802 június 26-án rendkívüli francia követ nyújtotta át a Párisban készült alkotmánytervezetet, a melyet Genua kormánya hálásan fogadott, s a genuaiakkal szemben a következő szavakkal igazolt: „Azt, a ki Európának békét adott, megillette, hogy a mi köztársaságunknak is új formát adjon“. S ezenfelül persze a vezető személyiséget is. Mert Napoleon nevezte ki az első dogét is Durazzo személyében, a ki néki odaadó híve volt. Ugyanígy kapta már előzetesen a kis luccai köztársaság is, 1801 deczemberében, a Tuileriákból a maga alkotmányát, egy gonfalonierével az élén, a kinek azonban egyre-másra váltakoznia kellett, nehogy valamiképen tartós hatalomra tegyen szert, ezenközben pedig a tulajdonképeni kormányzó Franciaország mindenkor politikai ügynöke volt. S nem kevésbé függött Franciaországtól a toskana-etruriai királyság is, a hol Napoleon a fiatal és tehetetlen királyt, majd ennek halála után a királynét Clarke és Murat tábornokok gyámsága alá helyezte s még a hadügyi igazgatás egyes részleteit is önmaga állapította meg. Egyszerűen olybá vette az országot, mint a maga tulajdonát. Már 1801 májusában azt bizonygatta Cobenzlnak, hogy Toskanát soha visszaadni nem fogja, mert ez egyértelmű lenne Livornónak az angolok kezébe való kiszolgáltatásával. Ezen a réven egész Felső-Itália ha-

talma körletébe került, s az osztrák grófnak igaza volt, a mikor ezt felelte: „Vagyis Ön Rómát és Nápolyt teljesen a keze ügyében akarja tartani“. Végül 1802 augusztusában Elba-szigetét is, a melyről Toskana lemondott volt, francia provinciának nyilatkoztatták ki, miután előzőleg az angolok elhagyták a szigetet. Hogy ebben az esetben is megőrizték a látszatot, mintha teljességgel a lakosság óhajta szerint járnának el, a Consul Portoferrajóból való küldöttséget hozatott Párisba, a belügyminiszter által megvendégeltette, a küldöttség minden egyes tagjának néhány ezer frankot csúsztatott a zsebébe, a mire a kiküldöttek egy előre készült beszédben kifejezték polgártársaik örömét, hogy Franciaországgal egyesülhettek.

1802 nyarán immár majd az egész Felső-Olaszország, az osztrák Velence kivételével, részben közvetlenül, részben közvetve Franciaország uralma alatt állott. Hogy ezekkel a területekkel lehető zavartalan és elégséges összeköttetést teremtsenek, arra Piemont területe magában kevés volt. Napoleon már első olasz hadjárata után is arra törekedett, hogy a Simplonon át stratégiai utat teremtsen; az utolsó hadjárat során pedig újból tapasztalhatta, hogy mit jelent a svájci Alpokon át való közlekedés. Most tehát az volt a szándéka, hogy, mivel minden perczen számolnia kellett az ellenségeskedések kiújulásával, ezt a közlekedési utat tartósan biztosítsa magának. Ezért Frickthal átengedése fejében, a melyről Ferencz császár a lunéville-i békében újólag lemondott, a wallisi területet kérte cserébe a helvétiai köztársaságtól, a mely területen át vezetett a Simplon útja. A wallisiak azonban, a kiket pedig a francia Turreau tábornok ugyancsak keményen szorongatott, hogy megpuhítsa őket, a

Franciaországba való bekebelezésről mit sem akartak tudni, s Napoleon elég okos volt, hogy ne erőszakolja a dolgot. Az volt a szokása, hogy soha sem sajnálta a kerülő utat, ha valamit egyenes úton el nem érhetett. Így ezúttal is megelégedett vele, hogy Wallist kiszakították Svájczból és saját elnök alatt álló külön köztársasággá alakították át, a mint ez már régebben a directorium terve is volt (1802 augusztus 30.). Igazi függetlenségről persze szó sem volt itt, mert hiszen az alkotmánynak mindjárt a második cikkelye az egész szabadállamot nem csupán a helvétiai, hanem egyúttal a francia és az olasz köztársaság „védelme” alá helyezte, míg a hetedik cikkely még attól a fáradságtól is megkímélte, hogy hegyszorosaira önmagának kelljen felügyelnie, a kilencedik cikkely pedig valósággal megtiltotta a wallisiaknak, hogy Franciaország beleegyezése nélkül valamely újabb kifelé vezető utat nyissanak. A nyolczadik cikkely szabad kezet adott a francziáknak, hogy „az ország területén minden szükséges berendezkedést olyan módon eszközölhessenek, hogy csapataik fölvonulása elé semmi nehézség ne gördülhessen”. Wallist háromtagú államtanács fogja kormányozni. Ennek egyik tagja a grandbaillif címét viseli, s körülbelül olyanok a jogai, mint Franciaországban az Első Consulnak. A törvényhozás, a melynek nincs kezdeményező joga, az országtanácsból áll, de a törvények csak akkor érvényesek, ha a grandbaillif megpecsételte és kihirdette azokat; az utóbbi persze egyszerűen Franciaország eszköze volt.

Ám Svájc többi része sem kerülhette ki a nyugati szomszédtól való függőségét. Már annak idején a directorium sem nélkülözhetette Helvétit, mint olasz és rajnai posztói között az összekötőkapcsot, s Napo-

leon, ha a forradalom támadó jellegét fenn akarta tartani — másképen pedig nem cselekedhetett —, nem mondhatott le a kis hegyes-völgyes országgal való rendelkezésről. Ezért consulátusa idején az volt a körülbelül általánosan elterjedt hiedelem, hogy úgy mint Lombardiában, itt is a kormány élére fog állani, s azt beszélik, hogy egy ideig valóban voltak is efféle tervei. Ennek azonban egyrészt a lunéville-i szerződés mondott ellent, a mely Svájc formális függetlenségét kimondotta, másrészt Oroszország intelme is, hogy a Consul tartsa szomszédainak függetlenségét tiszteletben s ezzel iparkodjék Európa aggodalmait eloszlatni. Való, hogy Napoleon lemondott Svájc elnökségének megszerzéséről és úgy biztosított magának befolyást az ügyekre, hogy az aristokrata-patriarchalis foederalisták és a szabadelvű centralisták („unitariusok“) között lévő szakadást, a melyet már évek óta csendesen szított, csapatainak kivonása által hirtelen nyílt összetűzésre lobbantotta, hogy aztán mint érdekelt fél és fegyveres közvetítő léphessen fel. Verninac nevű ügynöke olyanfajta kijelentést tett egy svájci előtt, hogy ez is beletartozik abba a nagy komédiába, a mit az Első Consul az európai hatalmakkal végigjátszat. Az ófoederalisták máris kikérték Anglia és Ausztria segítségét, az egyik angol ügynök (Moore) már meg is érkezett Constanza, hogy itt az ósvájcziai politikája mellett dolgozzék, a mikor Napoleon hirtelen közibe vágott. A helvétiai kormányt arra készítette, hogy „miután az a lázongással megbirkózni nem tud“, tőle kérjen katonai segítséget, majd 1802 szeptember végéről kelt s a kantonokhoz intézett szózatában nyíltan visszavonta abbéli elhatározását, hogy ügyeikbe többé nem fog beavatkozni, Ney tábornok parancsnoksága alatt

újra 30 zászlóaljat vonultatott be az országba, s azonkívül Svájcznak mintegy hatvan képviselőjéből álló küldöttségét magához rendelte Párisba. Itt, Anglia ellen irányuló heves kifakadások közepette, mediatiós javaslatot terjesztett elébök s a felhangzó ellenvetések közül nem soknak adott helyet. „Svájcznak“ — így szólt december 10-iki beszéde során — „franciává kell lennie, még pedig abban a mértékben, a milyenben Franciaország érdekei megkívánják; a francia földdel határos országok mindegyikére áll ez. A történelem is azt bizonyítja, hogy Svájczot mindenkor a francia befolyás irányította.“ Majd pedig: „Egész Európa azt várta, hogy Franciaország rendezze Svájczban az ügyeket; elismeri, hogy Olaszország és Hollandia csakúgy szolgálatára állanak Franciaországnak, mint Svájcz“.

Az új alkotmány számolt mindkét párt követeléseivel: foederalistákéval, a mennyiben minden egyes kantonnak külön alkotmányt juttatott, s a szabadelvűekével, mert fenntartotta minden állampolgár s ugyanígy a városi és vidéki kantonok egyenlőségének elvét. Az általános jogegyenlőséget csak a választói census s a választások közvetett volta szorította meg s juttatta a városi lakosságot a vidékiekkel szemben túlsúlyba. A kantonok küldötteiből álló gyűlés, a melynek egy főbíró volt az elnöke, foglalkozott a szövetséges állam külügyeivel (1803 február 19). Ezzel az ügyes sakkhúzással elérte a Consul, a ki a svájci viszonyok bámulatos ismeretéről tett bizonyosságot, hogy Franciaországban való egész uralma idején Svájcz nyugton, s mindenféle idegen befolyások számára teljesen hozzáférhetetlen maradt, s mindenkor kizáróan a francia befolyásnak engedett.

Látjuk, hogy Napoleon ilyenformán Franciaország természetes határai közül az egyiket, az Alpokat hatalmas lépéssel áthidalta. Vajjon kímélni fogja-e majd a másikat, a Rajnát?

Úgy mint a campoformiói béke után, most a lunéville-i után is függőben maradt Németországban ama fejedelmek kártalanításának kérdése, a kik kénytelenek voltak a Rajna balpartján levő területüket részben vagy egészben Franciaországnak átengedni. Akkoriban a rastatti congressus lett volna hivatva, hogy e kérdést megoldja; ennek határozatait azonban a kiújult háború hatálytalanította. Most újra rátértek a kérdésre. Rastattban úgy döntöttek, hogy a károsult világi fejedelmeket a jobbparton lévő egyházi területekből fogják kártalanítani. A lunévillei béke helybenhagyta ezt a határozatot. A célzat, a melyet Napoleon e részben követett, teljesen a forradalom politikáján épült, a mely Franciaországban megsemmisítette a holtkéz politikai befolyását s az egyházi javak általános secularisatiojának elvét az ország határain túl is kiterjesztette. Amott Németországban voltak egyházi, tehát dynastia nélkül való fejedelmek, a kiket — nem úgy mint a világi uralkodókat — semmiféle családi érdek sem készítetett rá, hogy minden lehető módon törekedjenek családjuk függetlenítésére és souverenitására. E papi fejedelmek azért mindenkor hűséges támasztékaik voltak a feudális császári hatalomnak, katolikus jellegök pedig Ausztria és uralkodóháza oldalához kötötte őket. Ha mármost ezeket a fejedelemségeket a világi, tehát dynastikus birodalmi fejedelmek között felosztják, akkor az ősi birodalmi alkotmány megrendül, a császárság elveszti föltétlen híveit, az egységbontó elem túlsúlyba kerül, s e föl-

forгатás eredményeképen az egységes birodalom helyébe a legjobb esetben is az államszövetség jut. A birodalmi alkotmányt úgy a hogy csakis abban az esetben lehetett megmenteni, ha csak annyi egyházi birtokot világiasítanak, a mennyire a kárvallottak ki-elégítésére éppen szükség volt és nem többet; ha azonban *valamennyi* egyházi fejedelemséget saecularizálják s birtokaikkal öregbítik a világi hatalmaknak a centrális hatalommal szemben való ellentállóerejét, akkor az ősi alkotmány is elbukott. Franciaország forradalmi alkotmányai elvileg az utóbbi álláspontra helyezkedtek volt mindenkor. 1795-ben, a mikor Párisban egy pillanat tartamáig általános békekötésre gondoltak, a conventio jóléti bizottmányában — jól tudjuk — Sieyès képviselte ezt a nézetet, s az egyházi német fejedelemségeknek a világiak között való fölosztását illető terve volt nyilván az, a mely Napoleonnak és minisztereinek asztalán feküdt. Akkoriban azt az alapelvet hirdette a neves abbé, hogy a német főhatalmakat, Ausztriát és Poroszországot a Rajnától a lehetőségig távol kell tartani s ezen a vonalon csupán kisebb államokat szabad megtérni, a melyek majd Franciaországnál fognak amazok túlkapásai ellenében védelmet keresni és találni, s így majd hálásan fognak protectorukhoz ragaszkodni. Erre azonban az egyházi fejedelemségek, ez volt Sieyès véleménye, nem alkalmasak, miután családi érdekek híján való választófejedelemség voltukban, tartós hűségükre semminő biztosítékot sem nyújthattak. Ezért el kell őket világiasítani, a minthogy egy részüket már a westphali béke is saecularizálta.

Ha a francia álláspont ez volt, nem mondhatni, hogy a két német főhatalom álláspontja homlokegyenest

ellenkezett volna vele. A mi Poroszországot illette: éppen a westphali béke saecularizáló tendenciája volt az, a mely Brandenburg hatalmát tetemesen megnövelte; ez állam múltja tehát ugyanazon az elven nyugodott, a melyet ezidőszerint a forradalom hirdetett. Aztán azon a reményen túl is, a mit Poroszország táplált, hogy tudniillik az osztozkodásból nem fog üres kézzel kikerülni — Napoleonnak érdeke lehetett, hogy Ausztria vetélytársát minél jobban fölsegítse —, egyúttal rokoni érdekei is voltak a dologban: Hollandia deposedált örökös helytartóját kellett német területből kártalanítani. A mi viszont Ausztriát illeti, az már a campoformiói békében is követelte a maga számára az egyik egyházi fejedelemséget — a salzburgi érsekséget — s Francziaországot valósággal fölhatalmazta rá, hogy őt e követelésében megsegítse. A luneville-i szerződésben aztán az a megállapodás is bennfoglaltatott, hogy a toskanai nagyherczeg is Németország földjéből fog kielégítettetni, s e czélból újra Salzburgot és Berchtesgadent vették számításba. Bécsben ugyanis az osztrák állami érdek mindig elnyomta a német birodalmi érdekeket, a minthogy már régebben, II. József idején is fölmerült volt az egyházi fejedelemségek általános elvilágiasításának gondolata. A problema így a német nagyhatalmak egyikénél sem ütközött elvi nehézségekbe, s ez már magában is döntő jelenség volt. Egy másik ilyen jelenség pedig az, hogy az egész kérdés tulajdonképen nem is volt már tisztán német ügy. Azáltal, hogy nem-német fejedelmeket is — a toskanai és a hollandiai uralkodókat — német területre utaltak, s e kérdéseken nemzetközi szerződések útján egyeztek meg, az eredetében német kártalanítási eljárást közös európai kérdéssé avatták. Nem

lehet ezért csodálkoznunk, ha a francia hatalom, a mely megszerezte magának az európai concertben az első helyet, most ebben a kérdésben is döntő szerepet vállalt s hogy így az ügy nem a regensburgi országgyűlésen, hanem a Tuileriákban került döntésre. Az egyes német dynastiák valósággal versengtek, hogy az Első Consullal közvetlen tárgyalásokba bocsátkozhassanak. Itt folyt aztán amúgy igazában a versengés Talleyrandnak és tiszttviselőinek a jóindulatáért, ára szökkent a kegyeknek és meghallgatásoknak, egykettőre csúnya vásár kerekedett, a melyben rongyos néhány ölnyi földért egy birodalom méltóságát és egy nemzet tekintélyét dobták a serpenyőbe. Először is 1802 május 20-ikán külön szerződést kötöttek Franciaország és Württemberg között, a mely ennek az államnak az egyházi birtokokból tetemes gyarapodást helyezett kilátásba, ezzel persze — mivel a württembergi uralkodóház rokonságban volt az oroszsal — I. Sándor czárt akarták az ügynek megnyerni. E szerződést már május 23-ikán Poroszországgal való hasonló kötés követte, a mely II. Frigyes Vilmosnak is tetemes „kártalanítást“ ígért az egyházi javakból. Ugyanazon a napon a Bajorországgal való alku is aláírásra került s ezt nemsokára nyomon követték az Oroszországgal ugyancsak sógorságban lévő badeni és hessen-darmstadti uralkodóházakkal való megegyezések is. Ez egyezségek alapján jött létre Párisban az általános saecularisatió alapuló terjedelmesebb vázlat, a mely már csak a Regensburgba áthelyezett mainzi érsekséget ismerte el — Dalberg lett volna a választófőkancellár — s 1802 június 3-ikán Napoleon már birtokában volt Oroszország beleegyezésének s amaz ígéretének, hogy e tervet elfogadását a regensburgi

országgyűlésen Franciaországgal egyetemben elő fogja segíteni.

Ausztriát szántszándékkal nem értesítették a dolgok folyásáról. Követe az Oroszországgal való megegyezést s az egész kártalanítási tervet csak a „Moniteur“ hasábjairól tudta meg. Ferencz császár ellenszegült. Nem azért tette ezt, mert ő állott a birodalom élén s mert így kötelessége volt annak alkotmányát és tekintélyét idegen beavatkozásokkal szemben megvédenie, hanem azért, mert a porosz nyereségrészesedés túl nagynak, az osztrák pedig túlkicsinynek ütött volna ki. De azért mit sem segített, hogy csapataival a passau-i püspökség területét megszállotta, a melyet pedig Bajorországnak kellett volna megkapnia. A német fejedelmek egyszer elhatározták, hogy most Franciaországgal fognak tartani, s Napoleon határozott fölszólítása a bécsi udvart visszavonulásra kényszerítette. Bele kellett nyugodnia, hogy Toskana fejében Salzburg és Berchtesgaden területéhez még Brixent, Trientet s az eichstädti püspökség egy részét kapta meg, ennek fejében azonban egy 1801 deczember 26-ikáról kelt, Franciaországgal való szerződésben jóvá kellett hagynia valamennyi, Észak-Italiában létrejött változást. Ezalatt Regensburgban elfogadták a francia-orosz kártalanítási tervet, a mely 1803 februarius 25-ikén a nagybizottság (birodalmi küldöttség) egy berekesztő-iratával befejezést nyert. Németország egyházi fejedelmeinek világi hatalma megszűnt s a birodalom ősi alkotmánya alapjaiban megrendült.

Napoleon ekként a Rajna túlsó partján élő népekkel is érezttette politikai súlyát, s a vele szomszéd kis német államokat, kivált a délieket, uralkodói rendszerével szemben bizonyos fokig függő helyzetbe hozta.

A diplomatiái hadjáratban, melyet Ausztria ellenében vívott meg, végkép győztes maradt: a dunai birodalmat sikerült teljesen izolálnia s az 1802. évi deczemberi szerződés az osztrák diplomatia határozott vereségének jelzőköve. Ha most Napoleon felhagyott a legyűrt nagyhatalom további üldözésével, akkor ez csak azért történt, mert újabb bonyodalom más irányban foglalta le figyelmét.

*

Az Angliával kötött amiensi béke tényleg olyan helyzetet idézett elő, a mely lehetővé tette, hogy a fegyvereket egy időre szegre akasszák, de tartós nyugalmat az sem szerzett. Ismerjük a hangokat, a melyek a brit parlamentben ellene fölhangzottak, s a melyek nyomatékosan felhányták, hogy íme Napoleonnak átengedték Olaszországot s ezzel az egész szárazföldön való uralmat. A míg az angol nép, a melyet a hosszú, költséges háború már kimerített, örömmel üdvözölte az 1801 októberében kötött előzetes békét, a kereskedelmi körök már sokkal kisebb fokú lelkesedéssel üdvözölték az 1802 márcziusában létrejött végleges kötést. S erre megvoltak a maguk nyomós okai. Mert az angoloknak az a reménysége, hogy a harcokban beállott szünetet majd kihasználhatják kereskedelmük számára, már rövid néhány hónap után is csalókanak bizonyult. Napoleon kezdetben ugyan még csak belement a kívánt tárgyalásokba, ezek azonban mindjárt első követelésén zátonyra jutottak, a mely úgy szólt, hogy a francia árúknak Angliába való exportja egyenlő legyen értékben az angol árúknak Franciaországba való importjával. Hozzájárult aztán Londonban a svájczai eseményeken való boszankodás és a sajtónak ezen való felizgulása is, úgy hogy az egész kereske-

delmi üzlet dugába dőlt, s Napoleon, a ki a francia ipar emelését igenis szíven viselte, az angol árúkat továbbra is kizárta a francia s a tőle függő holland és olasz kikötőkből, vagy legalább is magas vámok által azok beözönlését meggátolta és minden esetben rögtönös kíméletlen eljárással üldözött minden angol kereskedelmi hajót, a mely a continens partjainak csak közelébe is került. Így hát beteljesedett az, a mit élesszemű politikusok már régóta megjósoltak, s így történt, hogy a csatornántúli gyárosok és kereskedők elkezdték a háborút kívánatosnak tartani, a mely érdekeiket mégis csak inkább előmozdíthatta, semmint ez a béke, a mely őket tönkre silányította. S vajjon mi következik majd még akkor, ha az Első Consulnak sikerülne Franciaország foederativus rendszerét még jobban kiterjesztenie s ezzel Angliának a a continensen való piacját még jobban megszorítania? Mi lesz, ha a francia kolóniákat, a melyeket ez az ország már visszacapott, a Consul újra jövedelmezőkké teszi, s terményeiket a Franciaországtól függő államokba is bevezeti? A szigetországnak életkérdésévé látszott kialakulni, hogy versenytársa további térnyerését megakadályozza s túlsúlyát minden erővel iparkodják lerontani.

Napoleon a maga részéről tökéletesen meg volt róla győződve, hogy az Angliával való szakítás csupán idő kérdése lehet, legalább is 1802 májusában ilyen értelemben nyilatkozott az osztrák követ előtt; de mivel az angol nép a békekötés alkalmával sem a hollandusok sem az olaszok ügyét nem igen tette magáévá, amannak békevágyát olyannyira bensőségesnek hitte, hogy erről az oldalról mégis egy ideig — körülbelül a XII. év végéig (1804 szeptemberéig) — tartó nyu-

galomra számított. Azt is látjuk, hogy szélesalapú gazdasági terv megvalósításán dolgozik, a mely csakis ilyen időbeli föltevésen nyugodhatott. A terv lényegében az eddigi koloniális politika tetemes kiterjesztésében állott: ennek egyrészt St. Domingóra (Haiti), a melynek spanyol felét még 1795-ben megszerezte az állam, másrészt a Kis-Antillákra és a Spanyolországtól nemrégiben átengedett louisianai területre (Amerika) kellett támaszkodnia. Ezenfelül a a keletindiai tengerekre indítandó expeditio segítségével Ile de France (Mauritius) és Réunion szigeteit, valamint Pondichéry és Chandernagor kereskedelmi irodáit akarta újra a francia kereskedelem szolgálatába állítani; továbbá szerepet játszott tervezetében Madagaskár kolonizációja, és a pendsabi fejedelemségekben éles szemet vetett az ottani angol uralomra, s e célból a bennszülött fejedelmekkel érintkezésbe akart lépni. Úgy gondolta, hogy ha egyszer valóban sikerülne India felé valamely vállalkozást kezdenie, akkor mindezek a helyek kitűnő szolgálatot tehetnek majd mint hadműveleti alapok. Mert hiszen az Egyiptomra irányuló terveihez is szilárdan ragaszkodott. Azonban ebben is, abban is nehézségekre bukkant.

St. Domingóban az utolsó háború alatt az egyik jótehetségű feketebőrű, Toussaint Louverture, mint a négerek tábornoka tünt fel s az angoloknak oly tetterővel állott ellent, hogy vissza kellett vonulniok, majd a maga számára szerezte meg az uralmat és bár szigorúan, de derekasan kormányzott. Amaz alkotmány értelmében, a melyet ő rendezett be a szigeten, Franciaország fővédnöksége tisztán formai lett volna, ő maga pedig — lám, Napoleon példája máris iskolát teremtet! — elnöki minőségben akart élet-

hossziglan uralkodni. St. Domingo pedig fölvirult alatta. A rabszolgaságból fölszabadult színesbőrűeket tekintélyével munkára szorította; a kereskedelem fölszabadítása tetemes jövedelmeket jelentett az országra. Mindez azonban csak igen kevésbé alkalmazkodott Napoleon telepítési terveihez. Ezért az új alkotmányt sutba dobta és sógorát, Leclercet 25,000-nyi hadsereggel átküldötte, hogy a szigetnek Franciaországtól való kereskedelmi függését újra helyreállítsa. Ezt a hadsereget, a mely gyilkos éghajlat alatt fekvő és olyan távoleső föladatokat kapott útravalóul, nem minden czélzatosság nélkül állította össze olyan csapattestekből, a melyek az utóbbi háborúban Moreau vezérlete alatt állottak s vezérüknek és a köztársasági rendszernek legkitartóbb hívei közé tartoztak, vagy a melyek 1802 tavaszán gyanusakká váltak; az Egyiptomból visszatért félbrigádok is közöttük voltak, „mivelhogy jól értenek a műveletlen néptörzsekkel való bánásmódhoz“. Miután Leclercnek, csakúgy mint a Guadeloupe-ba kiküldött Richepanse-nak, az is föladata volt, hogy a feketéket újra rabszolgaságba terelje, Toussaint a maga négereivel hatalmasul védekezett s a francziák, a kik itt a bátorság és kitartás csodáit vitték végbe, csupán a teljes amnestia ígéretével bírták őt megadásra szorítani. Hanem azért ez az expeditio — Napoleon utóbb Szent Ilona-szigetén keservesen megsiratta — mégis rosszul ütött ki. A bátor katonák százait pusztította el naponta a sárgaláz, úgy hogy Leclercnek 1802 júliusában, héthavi otttartózkodás után, már csak 8000 embere volt. Toussaintnek, a ki megtartotta tábornoki rangját, cselszövésétől félt, s Napoleon parancsának engedelmeskedve, csel útján hatalmába kerítette és Franciaországba küldte a néger hőst, a ki

ott 1803 márcziusában Joux erőd falai között áldozatául esett a zord időjárásnak s a kíméletlen bánásmódnak. Ám Leclerc is belepusztult az oczeán túlsó partján a lázba, utódja pedig, tetemes pótlások és nagy pénzáldozatok mellett sem bírta Franciaország hatalmát újra megerősíteni; még az 1803. esztendő folyamán kényszerültek a francziák a sziget teljes föladására.

Napoleon telepítési politikájának másik oszlopa is ugyanígy megingott. A louisianai expeditiót még nem is indíthatták útnak, a mikor a mondott év januáriusában az a hír érkezett Párisba, hogy az északamerikai Egyesült Államok fenyegető tiltakozással éltek a francziáknak a Mississipi vidékén való terjeszkedése ellen. Guadeloupe és Martinique dolgában sem bírta Napoleon azt a tervét végrehajtani, hogy az ottani telepeket kizárólag a francia kereskedelem rendelkezésére állítsa. Hogy az amerikaiaktól élelmiszereket szerezhessenek oda, meg kellett nekik engedni, hogy együttal gyarmatárúkkal is kereskedhessenek ott: ezzel a főczél maga is megghiusult. A mi a keletindiai expeditiót illeti, 1803 elején ez még útnak sem indult, olyan nagy volt a hiány szállítóhajókban, rendeltetési helyét pedig már csak akkor érte el, a mikor az Angliával való viszony újra ellenséges fordulatot vett. Mintha a sors is összejátszott volna, hogy a francziáknak az egész gyarmati politikához való kedvét megrontsa. A tökéletlen hajózási viszonyok között s a rövid határidőt nézve, a melyet az Első Consul önmaga szabott a béke idejének, lehetett-e még egyáltalán arra gondolni, hogy ezt a politikát eredményesen végre lehessen hajtani? A béke pedig még sokkal gyorsabban kezdett elborulni, semmint maga Napoleon is hitte volna, s

tervei alól kicsúszott azoknak leglényegesebb alapja, a kereskedelmi hajóknak az oczeánon való szabad közlekedése.

Ast.-domingói expeditio idején, az 1802. év folyamán, az angol közvélemény mind határozottabban megnyilatkozott Franciaországgal szemben, elannyira, hogy nyomása alól végre már a békeszerető Addington-kabinet sem vonhatta ki magát. Az amiensi szerződés határozatai még nem voltak mind végrehajtva, az egyik nagyfontosságú zálog: Malta-szigete, az Indiába vezető út egyik értékes állomása még Anglia kezében volt. Franciaországnak a szárazföldön való túlkapásai miatt mindinkább halogatták ennek a szigetnek — a szerződés értelmében — a jánosrendi lovagok kezébe való visszadását, sőt inkább nagyon is kívánatos ellenértéknek ígérkezett az Napoleon terjeszkedésével szemben. Még súlyosabbá tette az ügyet, hogy az angol napilapok maró czikkeken nekitámadtak a francia államfő személyének, s hogy az angol kormány, az Angliában uralkodó sajtószabadságra utalva, megtagadta Napoleonnak azt a követelését, hogy e sajtóhadjáratot szüntettesse be. Pattanásig feszült a húr, s a feszültség napról-napra még öregbedett. Napoleon gyorsan határozott. Eszerint először is fenyegetően fog fellépni. Ha Angliát rendes módszerével, a mely külpolitikájának jegyvé lett, sikerül megfélemlítenie, akkor elérte vele, hogy tekintélye Franciaországban és Európában csak annál inkább emelkedik; ha pedig a küzdelmet választják az angolok, nos akkor persze el kell ejtenie gyarmasító terveit, viszont — mivel Anglia nem maradhatna szövetségesekek nélkül — igen kedvező szárazföldi hadjáratra nyílnék kilátása, a mely, mint láttuk, szüntelen fejében forgott az

Első Consulnak. Mindennek tisztázódnia kell majd most.

Ürügyül az szolgált, hogy Anglia Svájcznak Ney által megsértett semlegessége miatt panaszt emelt, s viszont Franciaország londoni ügyvivője, Otto, a maga részéről arról kért fölvilágosítást, hogy Malta kiürítése miért késik még egyre, valamint, hogy az angol ügynököknek mi dolga került Bernben. A válasz az volt, hogy bármennyire gyűlöli is Anglia a háborút, mégis inkább azt választja, semmint a lealázó békét, miután Franciaország nemcsak Piemontot sajátította ki, hanem immár Németország, Hollandia és Svájc sorsáról is rendelkezni kíván; mert az amiensi szerződés a kölcsönös kielégítések rendszerén alapult. Szép szerével megtudta ebből Otto, hogy Anglia egyelőre nem is gondol Malta kiszolgáltatására.

Napoleon erre külügyminiszterének olyan instructiót adott át a követ számára, a mely egész jövőendő politikáját csirájában mutatta be. Eszerint Svájc ügye immár befejezett dolog. Nem fogja tűrni, hogy az Alpokban angol bérenczek telepedjenek meg. Ha a csatorna túlsó oldaláról háborúval fenyegetőznek, akkor a kérdés már csak az lehet, hogy milyen fajta legyen az? Pusztá víziháború, a várható zsákmány kicsiny mérete miatt nem sok haszonnal járna Angliára. A francia kikötőket persze, minden valószínűség szerint, elzárná, ám egyúttal önmaga is zárlat alá kerülne, mert az ellenségeskedések kitörése után nyomban francia csapatok szállanak meg az összes partokat Hannovertól Tarantóig. S mi lesz akkor, ha Napoleon Flandriából és Hollandiából az összes vontatóhajókat összevonja, s ezzel százezernyi ember számára szállítóeszközt szerez, a melylyel Angliát a nemcsak lehetséges, de

valószínű invasio félelmében tartja szüntelen? Ha pedig a continentalis háborút akarná a londoni kabinet újabb lángra lobbantani, nos Napoleont csak arra kényszerítené, hogy meghódítsa Európát. „Az Első Consul még csak harminczhárom éves“, így végződik az irat, s egyelőre még csak másodrangú államokat semmisített meg. Ki tudja, ha rákényszerítik, milyen rövid idő alatt sikerülne néki Európa képét megváltoztatnia s a nyugati császárságot új életre keltenie? Miniszterének utasítására a követ mindennek csak a lényegével hozakodott elő s Franciaország követeléseképen minden egyéb kizárásával „csakis az amiensi békét“ állította be. Az angolok válasza pedig „az európai status quo ante és semmi más“ volt s ezzel útja nyílt a nagy vitának. A béke egyelőre még sértetlen maradt. Talleyrand, Napoleon fivérei s a londoni új követ, Andréossy, mindannyian a nyílt harcz elkerülése mellett foglaltak állást. Csupán a Consult magát ragadta Angliának Malta kiszolgáltatását megtagadó vonakodása s az angol lapok kihívó hangja nem kevésbé kihívó lépésekre. Sebastiani nevű ezredesének jelentését, a kit titkos küldetésben Egyiptomba mentett volt, januárius végével lenyomatta a „Moniteur“-ben. Ebben pedig az volt, hogy az angolok egyelőre még Alexandriát sem üritették ki, de hogy tekintve a törökök és mamelukok között fennálló ellenséges viszonyt, a mely ezidőszerint ott uralkodik, s az utóbbiaknak Franciaország iránt tanúsított rokonzását, már hatezer francia is elég lenne arra, hogy ezt az országot újra megszerezzék. Továbbá, hogy az ioni szigetek lakossága is csak a kedvező pillanatra vár, hogy Franciaország mellett foglalhasson nyílt állást. Ha ezt a jelentést csak azért kö-

zölték, hogy vele Angliát izgassák, akkor ezt a céljukat tökéletesen elérték. Már csak maga az a gondolat is, hogy az Indiába vezető út újra veszedelemben forog, s hogy esetleg az „ioni szigetek köztársasága” és a Kap is Franciaországtól való függésbe kerülhetne, a brittek szemében türhetetlen volt, s már most csak azért sem gondoltak volna Malta kiszolgáltatására. Ezzel persze a szerződésszegés gyűlöletét vonták magukra, s ez illett bele legjobban Napoleon terveibe. Ő azonban még egy lépéssel tovább is ment. Az évi jelentésben, amelyet 1803 februárius 20-án a törvényhozó testület asztalára tett, szó esett a két angol pártnak: a békeszeretők és a francia-gyűlölők pártjának harczáról s arról, hogy Franciaországnak az utóbbi párt győzelme esetére félmilliónyi harczossal kell fölkészülnie. Ebben az esetben persze Anglia aligha találna szövetségeseire, s akkor önmagában aligha vehetné föl Franciaországgal a küzdelmet.

Ha Napoleon azt vélte, hogy a szigetország elkülönítésére czélozó ezzel a fenyegető utalással a londoni békepárt számára egy újabb indítékkal szolgált, akkor nagyon alacsonyra becsülte az angol nép lelkét. Az sem használt semmit, hogy két nappal előbb az angol követtel való beszélgetés során ugyanezt a kérdést érintette s hogy eközben iparkodott békeszeretetről tanúságot tenni, a mennyiben rámutatott azokra az öt személyében fenyegető veszedelmekre, a melyeknek egy Angliába való behatolás esetén magát kitenné, s a melyeket csak kényszerből vállalna: Londonban abból az évi jelentésből csak a lebecsülés egy újabb megnyilvánulását olvasták ki, a mely a britt nemzeti büszkeséget mélyen megsértette, s a háborús párt, a mely nem győzte Hollandiának szerződésellenes elfog-

lálását kiemelni, — a lunevillei béke megszegéséről volt itt szó, s Hollandia a britt politikának legérzékenyebb pontja volt —, most az üzleti világ támogatásával túlsúlyra jutott. A francia szerelkedések ürügye alatt III. György király a hollandi kikötőkben behívta a miliciát, s még a francziabarát Fox is hallatott a „megsértett nemzeti becsületről“ szóló szavakat. Párisban pedig Napoleon nyílt kihallgatáson azt mondta Nagy-Britannia képviselőjének, hogy a szerződések meg nem tartása egész Európa szemében Angliát teszi a háborúért felelőssé, mert Franciaország becsülete nem tűrhet meg ilyes elbánást.

Csakhowy Napoleon még sokáig nem kívánt nyílt harcra bocsátkozni, mivel a keletindiai hajóhad éppen csak a napokban, márczius 6-ikán futott ki a kikötőből. A Whitworth-tal való tárgyalásokat tehát tovább folytatja, s külön követet küld Szent-Pétervárra, hogy általa a czár közbenjárását eszközölje ki. Ezalatt pedig arra határozza el magát — 1803 április 30-án írták alá, Párisban ezt a szerződést —, hogy Louisianát nyolczvan millió frankért átengedi Észak-Amerikának. S miután most már a keletindiai expeditio is közeledett célja felé, megváltoztatta magatartását. Most már nem irtozik a háborútól, „mert előbb vagy utóbb“ mondja pár nap múlva néhány államtanácsosának, „úgyis csak erre kerülne a sor“. „Az angolok ma legföljebb egy pár árboczosunkat s egy pár gyarmatunkat vehetik el“ — a mint látszik, nem sok lelkesedés égett már benne eddigi gyarmatpolitikája iránt — „én azonban Londonra ereszttem a háború rémét. Két hónapig türtem a hetykeségüket. Azt hitték, hogy gyöngeség ez tőlem. De ha szükség lesz rá, két millió embert állítok ki, s ha az első háború nyeresége

Franciaország számára Belgium és Piemont volt, akkor a második még jobban megerősíti majd foederatív rendszerünket.“ Talleyrand még aznap (május 1.) megkapja az utasítást, hogy ne sokat beszélgesse továbbad az angolokkal, hanem kívánjon „hidegen, büszkén, sőt esetleg kissé önhittten is“ írásbeli ultimatumot tőlük, mert most már szükség van erre, hadd lássuk, hányadán vagyunk velök. A követnek pedig tudtára kell adni, hogy ez az ultimatum egykönnyen háborút vonhat maga után. Egyébként pedig iparkodják őt a miniszter a tárgyalások rögtön való félbeszakításától visszatartani, s ajánlja föl neki, hogy Malta ügyét terjeszszék közösen a kezes nagyhatalmak egyikének, talán leginkább Oroszországnak döntése alá. Anglia követelése azonban úgy szólott, hogy Maltát engedjék át neki örök időkre, vagy pedig tíz évre abban az esetben, hogyha aztán a szicíliai Lampedusa-sziget birtokát biztosítják neki; ezenfelül Franciaország üritse ki Hollandiát és Svájcot s kártalanítsa Sardinia királyát Piemontért; ennek fejében aztán Anglia elismeri az olasz köztársaságokat és az etrusiai királyt. Ezt az ultimatumot nem fogadták el Párisban. Szerintök Hollandiát majd akkor fogják kiüríteni, ha Anglia Maltában is így jár el. Erre Whitworth a következőképen mérsékelte a maga ajánlatait: Anglia Maltát csak addig fogja megtartani, a míg Lampedusa-szigetét katonailag berendezték, de a francziák egy hónap leforgása alatt hagyják el Hollandiát, mi több, Andréossynak azt ígérték Londonban, hogy Maltát abban a perczen ki fogják üríteni, mihelyt a francia csapatok kívül vannak Hollandia határain. Párisban azonban ezt az ajánlatot sem tartották megfelelőnek, s az angol követ elutazott. Ha Napo-

leon, hogy Franciaországgal szemben igazolhassa a maga jóindulatú álláspontját, még a következő ajánlatot küldte a követ után: Malta maradjon tíz évig az angoloké, ezzel szemben Taranto és Otranto ugyanannyi ideig a francziáké, akkor nagyon is jól tudta, hogy az angoloknak, Nápolyhoz való jóviszonyát tekintve s mivel Hollandia kiűritését mégsem ígérte, ezt az ajánlatát is vissza fogják angol részről utasítani. S az angol parlament valóban hatalmas szótöbbséggel vissza is utasította azt. Május 16-ikán kihirdette a király az alsóházban, hogy a tárgyalások megszakadtak. A döntés a háború mellett megtörtént.

Anglia nyomban vadászatot indított valamennyi francia kereskedelmi hajóra, a mely a békében bízakodva künnjárt a nyílt tengereken, s Napoleon erre azzal felelt, hogy a Franciaországban tartózkodó valamennyi angolt elfogatta. Az angol tengeri haderők rövidesen körülzárták a francia kikötőket, s a Consul most elővette háborús programját, s úgy, a hogy annak idején az Otto számára adott utasításokban kidolgozta, pontról pontra végrehajtotta. A mint emlékezünk, főként három hadműveletből állott az: először is a maga részéről szintén elzárta Angliát, a mennyiben francia őrségekkel rakta meg a szárazföld partjait „Hannovertól Tarantóig“ s így kizárta az angolok hajóit; másodszor a csatorna partján felgyűjtött expedíciós hadsereggel Angliát elárasztással fenyegette; harmadszor pedig azon dolgozott, hogy ha Angliának sikerülne a continensen Franciaország ellen irányuló szövetséget teremtenie, akkor már eleve is annyi országot vonjon a maga érdekkörébe, a mennyit fegyverei hatalmával rá tud kényszeríteni. Ezt a tervet külön még olyanfajta részletekkel is élénkítette, a minő

például az Orleansi szűz ünnepének fölüjítása volt, hogy ezzel is szítsa a chauvinismus dühét az ősi ellenség ellen.

Mortier vezetése alatt még május hava folyamán fölvonult egy hadtest az angol állami területhez tartozó Hannoverben, a hol a választófejedelem csapatai nem sokat haboztak, hanem megadták magukat; júniusban pedig Napoleon rendelettel tiltotta be az Angliából és gyarmataiból való mindennemű importot Franciaországnak és szövetségeseinek összes kikötőibe. Rövidesen elzárták az ellenséges hajók elől a Weser és Elbe torkolatát is és ezzel elvágták az angol kereskedelemnek északi Németországgal való legfőbb összeköttetését. A következmények már egykettőre mutatkoztak. Július 11-ikén ezt írja Napoleon Mortier tábornoknak: „Súlyos csapást mért Ön Angliára; máris egy csomó czég megbukott.“ Arra figyelmezteti aztán, hogy személyesen ügyeljen rá, nehogy angol áruküldemények áttörhessék a blokádot. Egy másik hadtest St. Cyr vezérlete alatt június hó folyamán a nápolyi királyságba vonult be s itt — szerződés ellenére — a tarantói, brindisi és otrantói öblöket újra megszállotta, a melyeket a békekötés után már kiürített volt.

Ezzel a kordon két végső pontja le volt szögezve, s a feladat most az volt, hogy mindazt a területet, a mi kettőjük között feküdt, szorosan és szilárdan Franciaország politikája mellett kössék le. Elsőnek a bataviai köztársaság került sorra. Szerződéssel arra kötelezték, hogy 18,000 emberből álló francia csapatot lásson el s ezenfelül még 16,000 emberből álló saját haderőt is szolgáltatasson, továbbá öt sorhajót, öt vitorlászajót és száz ágyúnaszádot állítson ki a tengeri had-

járat céljaira, és számos teher- és vontatóhajót az Angliában való partraszállás megkönnyítésére. Mindennek a fejében Napoleon a köztársaság függetlenségéről kezeskedett s a háborúban netalán elveszítendő gyarmatainak visszaszerzését s kedvező körülmények között esetleg még Ceylon birtokát is megígérte (1803 június 25.). Most aztán Svájcot fűzte Franciaország érdekei mellé. A hatalmas szomszéddal kötött védelmi és katonai szerződés 16,000 főnyi hadsereg adóját róta rá, a melyet, ha Franciaországot megtámadnák, egész 24,000 emberig kell majd kiegészítenie, a mi annyit tett, hogy az ország véderejének legnagyobb részét teljesen idegen érdekek szolgálatára kötötte le s ezenfelül még arra is el kellett magát köteleznie, hogy Franciaország ellenségeinek esetleges átvonuló szándékát fegyveres erővel is megfogja akadályozni (1803 szeptember 27.). Végül Spanyolországra és Portugáliára került a sor. Az előbbivel nem éppen jelentéktelen ellentétek merültek föl. A spanyol udvar Louisiana visszaszerzésének jogát fönn tartotta magának a Franciaországgal kötött szerződéseiben, Napoleon pedig Amerikával való üzletkötésében mi tekintettel sem volt erre a jogra; Madridban olyan mélységes izgalmat okozott ez az eljárás, hogy még Godoy, a principe de la paz, a béke hercege is a szomszéddal szemben való ellentállásra gondolt, nevezet szerint akkor, a mikor az 1796-iki egyezség értelmében állított huszonöt hajó és 28,000 ember helyett, a melyet az országnak háború esetére Franciaország számára készenlétben kellett tartania, a Consul most roppant magas pénzbeli követelményekkel állott elő, s havi hat millió frankot, hajói védelmére három kikötőt s azonkívül a francia árúk számára a Por-

tugáliába irányuló átvitel vámmentességét kívánta, minde követelésének pedig egy Bordeaux táján egybegyűjtött hadsereggel adott nyomatékot. De Bonaparte nem ismert ellenmondást. 1803 szeptember 18-áról kelt levelében bevádolta a béke herczegét királyánál, sőt még attól sem irtózott, hogy annak a királynéval való botrányos viszonyára rámutasson. Ez az eszköz használt. A miniszter, a ki a levél tartalmáról tudomást szerzett, még mielőtt azt IV. Károly kézhez kapta volna, megalázta magát, s 1803 október 19-én Napoleon kívánsága szerint való szerződést kötöttek. Ezzel Spanyolország, bár egyelőre még semleges maradt, belépett Anglia ellenségei sorába, s az első keserves tapasztalat az volt, hogy egy angol hajóosztag 1804 szeptemberében Spanyolország egyik ezüstszállító flottáját elfogta. Erre a madridi udvar nyíltan megüzente Angliának a háborút s 1805 januárius 4-ikén Franciaországgal szövetségre lépett. Portugália ezekből az eseményekből természetesen szintén nem kerülhetett ki érintetlenül. Arra kényszerült, hogy semlegességét Franciaországtól tizenhat millió frank és francia kivíteli árúk szabad behozatala fejében vásárolja meg (1803 deczember 19.). 1804 februáriusában Genua is megkapta a maga részét: hatalmas szomszédjának hadicéljaira 4000 tengerészt kellett kiállítania.

Mialatt a Consul ilyen módon elrendezte Anglia „elzárolását“, egyidejűen Boulogne mellett a csatorna partján hatalmas hadsereget gyűjtött össze s begyakoroltatta az Angliába való átkelésre; nagyszámú lapos szállítóhajót építtetett s a szárazföldi katonákat tengerészszolgálatra gyakoroltatta be. Óriási szerkezet volt az, a mely itt John Bull rémületére napról-napra felfejlődött. Egyelőre azonban még nem került mű-

ködésére sor. Mindenfajta nehézségek keletkeztek, s a külső ellenség nem volt az egyetlen, a mely ellen Napoleonnak küzdenie kellett. Magában Franciaország szívében kelt ez az új ellenség életre, s ezt hadseregekkel és hajóhadakkal nem lehetett legyőzni. Napoleon ez ellen fordult most. De bizonyos, hogy ezt is le fogja bírni, s az emelkedésre irányított lángesze ez újabban letepert ellenségét is csak növekvő nagysága talapzatául fogja fölhasználni.

*

A mikor az 1801-iki száműzetési rendeletek a jakobinusok pártját szíven találták, akkor már csak két olyan politikai csoport maradt, a mely engesztelhetlen gyűlölettel üldözte a személyes kormányzat uralkodó rendszerét és annak képviselőjét: először a mérsékelt köztársaságiak, a vendémiaire 13. bourgeois-i, akik Moreau tábornokot is a maguk emberei közé sorolták, s őt, az uralomra vágyó Bonapartéval szemben, igen nagyra becsülték; másodszor a külföldre menekült túlzó királypártiak, a kik az 1800. évi vendéei alkuvást csak fegyverszünetnek tekintették, a melynek az első nyíló alkalommal való megszégésére el voltak tökélve. Ennek a pártnak Angliában volt a főhadiszállása, s Artois Károly, a kivégzett XVI. Lajos öccse volt a feje, legmozgékonyabb ügyvivői pedig Pichegru, a kit fructidor 18. napján deportáltak s a ki utóbb Cayenneből megszökött, aztán Dumouriez és mások voltak. Ez a két párt a béke idején nyugton maradt. Mihelyt azonban a háború képe újra fölmerült a látóhatáron, bennük is új remények éledtek. Napoleon már rég megkísérettette, hogy ártalmatlanná tegye őket, egyrészt azzal, hogy Moreaut iparkodott a maga számára megnyerni,

másrészt pedig azzal, hogy XVIII. Lajost iparkodott a Franciaország trónusáról való lemondásra készíteni. Moreau megközelíthetetlen volt; Beauharnais Hortense felajánlott kezét visszautasította, s ezóta abban a mértékben, a hogy Napoleon csillaga emelkedett, az ő érzelme mind ellenségesebbé vált. A mi a Bourbon dologát illette, 1803 elején Napoleon nagy titokban a porosz királyhoz fordult, a kinek államaiban Lajos tartózkodott, s felkérte, hogy vállalja az ügyben a közvetítő szerepét. De III. Frigyes Vilmosnak Varsóban kifejtett minden fáradozása sikertelen maradt. XVIII. Lajos az összes európai udvarokhoz intézett 1803 márcziusában kelt írásában büszkén és ünnepélyesen visszautasította azt a föltevést, mintha ő kárpótlás fejében hajlandó lenne királyi jogairól lemondani, s ezzel feltétlen híveinek buzgalmát még csak feltűzelte.

Ez időtájt a két csoport között — bár csak külső — összeköttetés keletkezett: Pichegru 1804 januáriusában Párisba jött s Moreauhoz közeledett. Miután ezt az embert megkerülni nem lehetett, úgy tervezték, hogy ha csak átmenetileg is, de hatalomra juttatják, hogy ott eljátssza Monk szerepét s előkészítse a Bourbonok hazatérésének útját. Pichegru az remélte, hogy általa a többi, Bonapartéval elégedetlen tábornokot: Macdonaldot, Reynier-t, Dessolles-t, talán Bernadotte-ot is sikerül megnyernie. Az összeesküvés azon a feltévesen alapult, hogy valahogy módját ejtik Napoleon eltüntetésének. A királpártiak megfogadták, hogy ez egyszer biztosabban fognak dolgozni, semmint azon az emlékezetes karácsonyestén, a mikor a St. Nicaise-utczában csütörtököt mondott a pokolgépjük. E czélból már jóval Pichegru érkezése előtt, 1803 augusztusában,

titokban megérkezett Franciaországba Georges Cadoudal, hogy itt bizalmas párthíveivel, a kiket a hosszas polgárháború valóságos politikai banditákká nevelt, előkészítse a merényletet. Úgy képzelték a dolgot, hogy a mikor az Első Consul, gárdája kíséretében, egyszer Malmaisonba kikocsizik, nagyobb számú csapattal nyíltan megtámadják, elfogják — a „Moniteur“ szerint: megölik — s kormányát megbuktatják. Egyes angol miniszterek be voltak a tervbe avatva s helyeselték, legalább is addig a pontig, hogy a gyűlölt ellenséget valamiképen el kell buktatni. Napoleont bizalmasan értesítették a dologról. Londoni ügyvivői elárulták néki a merénylet tervét, még mielőtt az összeesküvők közül csak egy is Franciaország földjére tehetne volna a lábát. De azért mégis izgalommal és veszedelemmel terhes hetei voltak, a míg az akkoriban nem éppen szerencsés kéz alatt lévő állami rendőrség az összeesküvőket egyenként el nem fogta és — a mint mondják, nem éppen túludvarias eszközök alkalmazásával — a merényletet egészében ki nem derítette. Moreau is fogságba került. A hosszadalmas pör lefolyta után Cadoudalt tizenkét társával egyetemben kivégezték; Pichegru holttestére a börtönben akadtak: fojtogatás nyomával a nyakán; Moreau, a kiről ugyan kiderült, hogy az utóbbival összeköttetésben állott, de nem az előbbivel, kétévi börtönt kapott s később Napoleon megkegyelmezett neki azzal a föltétellel, ha Amerikába megy át. A fődolog az volt, hogy a Bourbonok ügye ezzel kétes hírbe keveredett, s hogy Moreau, az Első Consulnak egyetlen veszedelmes versenytársa, az összeesküvőkkel való, ha még oly laza kapcsolata miatt, elvesztette a hadseregben bírt tekintélyét, míg Napoleon népszerűségét

a rája acsarkodó veszedelem a pártatlan lakosság körében még csak fokozta.

E kedvező benyomás tetemes részét azonban ő maga rontotta el, még pedig egy olyan cselekedetével, a melyet semmiképen sem lehet igazolni. Cadoudal kihallgatásakor kiderült, hogy az egyik bizalmasával közölte, hogy Franciaország egyik királyi hercege is tud a merényletről, a ki annak sikerülte esetén rögtön kéznél lesz. Cadoudal, Berry hercegeét, Artois grófjának kisebbik fiát értette, a kinek Párisban való megjelenése valóban tervbe volt véve. Ebből csakugyan az derült ki, hogy a Bourbon-család egyes tagjai bűnrészesek voltak. De nem mindannyia, így például nem a Condé hercegek, a kik az ilyenfajta összeesküvéseket mindenkoron elítélték s az azokban való részvételt mindenkor megtagadták. A Bourbon-törzsnek ehhez az ágához, mint annak utolsó hajtása tartozott a fiatal Enghien herceg. Nagynénje, Rohan-Roquefort Sarolta iránt érzett szerelme ezt a herceget a Badenben lévő Ettenheimba vezette, a mely még Rohan biboros egyházmegyéjébe tartozott, s a forradalom óta ennek az egyházfejedelemnek és unokahugának lakóhelyéül szolgált; állítólag titokban egybekelt itt a herceg szíve szerelmével. A herceg járadékból élt, a melyet most, a mikor a háború kiütött, úgy kívánt megszolgálni, hogy a csatorna túloldalán fog majd harcolni, vagy pedig a szárazföldön iparkodik az angol ügy hasznára válni, még pedig úgy, hogy az Elzászban és az ottani helyőrségekben itt-ott mégis mutatkozó elégedetlen elemekből szabad csapatot fog alakítani. Ajánlatát az angol kormány visszautasította s a herceg kénytelen volt száműzésében tovább tétlenkedni. Ekkoriban történt, hogy

úgy miként Svájcban, Anglia, déli Németországban is föllázította a népet titkos ügyvivői által Franciaország ellen, a miről Párisba túlzott jelentések érkeztek. Egy ilyen híradás a fiatal Condé herceget is összeköttetésbe hozta az angol küldöttekkel, a kik között állítólag Dumouriez-t, a féelmes számüzöttet is fölfedezték. Napoleon ebből azt következtette, hogy Enghien hercege is okvetlenül beletartozott az ellene szőtt összeesküvésbe, s az a terv fogamzott meg benne, hogy — mivel a másik herceget nem bírja hatalmába ejteni — emezt fogja kézrekeríteni. Hogy e czélból idegen állam területére kell majd betörnie, s a népjogot kell megsértenie, az nem nagyon bántotta a lelkiismeretét. 1804 márczius 15-ikén Ordener tábornok pár száz dragonyosával átkelt a Rajnán, elfogta a herceget és Strassburgba hozta, a honnan az írásait Párisba küldötték. Utóbb őt magát is oda kísérték.

Ezalatt ott szűkebb tanács latolgatta a fogoly további és végső sorsát. Napoleon azt a nézetét fejezte ki, hogy helyes lenne haditörvényszék elé állítani, Cambacérès óvta a tanácsot ettől az eljárástól, Lebrun kitérő nyilatkozatot tett, s így a Consul indítványa mellett maradt, bárha a herczeg irataiból meggyőződhetett, hogy az az összeesküvőkkel semmi összeköttetésben sem állott s hogy a gyűlöletes „Dumouirez“ neve félreértésből keveredett a herczegre vonatkozó aktákba „Thumery“ helyett, a ki pedig valami teljesen mellékes személyiség volt; de azért a Consul fönn tartotta indítványát, a miben egyszerűen az a szándék vezette, hogy egy Bourbon vérért folyassa, a mivel a többit elijessze a további támadásoktól. Még aznap este, hogy Enghien hercege Vincennesbe

megérkezett, a párisi helyőrség ezredesei közül választott tagokból álló haditörvényszék gyűlt ott egybe. A vádlottat a már előzetesen kitanított elnök, Hulin tábornok hallgatta ki; a herczeg kereken tagadta úgy Pichegruvel, mint a többiekkel való bárminő összeköttetését, viszont a tényeknek megfelelő igazságot nem hallgatta el, s büszkén bevallotta, hogy a háború kiújulásakor igenis följánlotta szolgálatait az angoloknak, hogy a Consul kormánya ellen nyíltan küzdhessen; az pedig, hogy régebben Francziaország ellen is küzdött, úgyis köztudomású; egy Condé pedig csakis fegyverrel a kezében térhet vissza. Ez a valóság elég volt a bírának, hogy olyan ítéletet mondjanak, a melyről tudták, hogy uruknak kedvére való lesz, s a mely a mellett nem is volt az igazság látszatának híjával, mert hiszen a forradalom, minden egyes szakában, halállal fenyegetett minden francziát, a ki nyíltan hazája ellen harczolna, s ez a törvény még érvényben volt. Bizonyára ezzel függött össze, hogy Napoleon ekkortájt a következő hangsúlyozott szavakkal fordult kíséretéhez: „Én az állam embere vagyok, én a francia forradalom vagyok, s én éppen fogom azt megőrizni“, feleségének kérését pedig, a ki kegyelmes elbánást kért a fogoly számára, azzal utasította vissza, hogy a politika kívánalmaira hivatkozott. Alig írták alá a véstörvényszék ezredesei az ítéletet, még ugyanazon éjjel sötétjében — az 1804 márczius 20-ikáról 21-ikére virradó éjszaka volt — a herczeget levezették a kastély árkába, ott eleve megásott sírja elé állították s egy szakasz csendőrrel agyonlövették. Valamennyi szavahihető forrás szerint az utolsó Condé harminczkésesztendős korában igazi hős módjára halt meg.

Néma borzalom követte a galád tettet. A családnak egy tagját, a mely évszázadokig uralkodott Franciaországon, Franciaország fővárosában egy idegen keze legyintésére elítélték és kivégezték. Hát még most sem értek véget a rémuralom véisztörvény-székei, most, ama kormányzat alatt, a mely pedig egyébként olyan kiváló törvénykönyveket tudott megszerkeszteni? S elvégre ha a herczeg valóban össze-köttetésben állott volna azokkal az összeesküvőkkel, a kik az állam feje ellen léptek frigyre, sorsát talán még meg lehetett volna érteni. De hiszen erről szó sem lehetett. Hiszen előbb el kellett őt rabolni, hogy aztán megölhessék. S nem is a gyilkos merényleteken való szenvedélyes felháborodás első dühében mentek ki a parancsok a tett elkövetésére, hanem csöndes, lassú meggondolás nyomán, mint valami ünnepies állami ténykedésnél. Napoleon azt hitte, hogy ezzel a szóval: „az én politikám“, a szigora ellen emelt minden kifogást leszerelhet, s ez az „ő“ politikáját imigyen jellemezte: „Hadd lássák legalább, hogy mire vagyunk képesek, akkor aztán majd békét hagynak nekünk jövőre“. Dehát nem sikerült bárkit is meggyőznie. Még azok a körök, a melyeket anyagi hasznukra való tekintetek egyébként szorosán hozzá csatoltak, sem marádhattak egészen fásultan. A koronajáradék nagyot esett a tőzsdén, s Napoleonnak milliókat kellett áldoznia, hogy az árfolyamot megtámogassa s az okozott feltűnést enyhítse. A lángesze iránt érzett hódolaton kívül eddigelé sok rokonérzés is kísérté. Ezt most egyszeriben elvesztette s uralmát az emberek most már tisztán csak számításból túrték el. Ezentúl már csupán engedelmességre s nem egyúttal jóindulatra is számíthatott, és arra is csak addig, a

míg a francziák abban a tudatban voltak, hogy érdekeik mégis csak nála vannak a legjobb kézben. Ezt a tudatot persze a vincennes-i gyilkosság sem törölhette el. „A Moreau-pőr s mindenekelőtt Enghien herczeg halála fölzaklatta a lelkeket, de a véleményeket nem rázkódtatta meg“, mondja Rémusat asszony emlékirataiban, s a párisi udvarnál elfogadott porosz követ, Lucchesini, egyik jelentésében így nyilatkozik ezekről az eseményekről: „Ha a francia nemzeti jellemnek nem az lenne az ismertetője, hogy mindenkor inkább az elevenség pecsétjét üti cselekményeire, semmint az állhatatosságét, akkor azt lehetne hinnünk, hogy az Enghien herczeg ellen elkövetett erőszakossága által az Első Consul igen-igen sokat veszített abból a lelkesedésből, odaadásból és szeretetből, a min mostani tekintélye nyugszik s a melyre jövődő méltóságát alapozni akarta. De ő talán jobban ismeri a francziákat, semmint ők önnönmagukat; talán Richelieu biboros példája — a ki képes volt Montmorency kivégeztetésére — arra tanította, hogy Franciaországban éppen a legmerészebb államcsinyek azok, a melyek a legfelsőbb hatalmat inkább megerősítik, semhogy meggyengítenék.“

Ennek a diplomatának a vélekedése nem is volt egészen téves. Napoleonnak az egyeduralomra való törekvését ismerjük annak minden szakában. Két esztendeje még megelégedett az élethossziglan való Consulsággal. De már akkor sem hitte volt, hogy ide pontot kell tennie. Már 1802 májusában azt írhatta az osztrák követ haza, hogy valószínűleg „a gallok császára“ néven rá fogják ruházni élethossziglan a legfőbb hatalmat, s pontosan abban az időben a porosz ügyvivő is azt jelentette, hogy a Consulnak nemcsak az a

szándéka, hogy a címét megváltoztassa, hanem egyúttal családja részére örökölhetővé is kívánja tenni a souverain hatalmat. Az angol Jackson is 1803 márcziusában hasonló följegyzést írt a jegyzőkönyvébe, s ez időtől fogva az „Empire des Gaules“ többé nem került le a napirendről. Napoleon, a kit ez évben Belgiumba tett egyik útja alkalmával a legszolgáibb hódolat megnyilvánulásaiival halmozta el, s ezzel csak felajzották benne a homlokabroncsra való törekvését, itt is ugyanazt a szerepet játszotta, mint már korábbi alkalmaknál. Most is kelletni akarta magát. S ezúttal is ráakadt az alkalmas közvetítőre. Fouché, ki a jó-jövedelmű és nagybefolyású rendőrminiszterség elvesztét még egyre fájlalta, azt remélte, hogy újra visszanyerheti, ha az Első Consul titkos vágyainak teljesülését előmozdítja. Annak idején azért lett kegyvesztetté, mert az élethossziglan való consulátus ellen nyilatkozott. Kézenfekvő volt hát, hogy ellenkező magatartással most újra belejuthat a kegyelembe. A Napoleon ellen szőtt összeesküvés és az ő személyében fenyegetett belső béke volt a kedvező ugródeszka. A vidékről, a testületektől, másünnen számos szerencsekívárat érkezett fel, és Fouché, a ki időközben senatorrá lett, e hangulatnyilvánulások alapján egy csomó más senatorral együtt olyan felirat elküldésében egyezett meg, a melyben az Első Consulnak újabb alkotmánymódosítás gondolatát vetik fel; annak végrehajtására tudvalévőleg 1802 óta a senatusnak megvolt a hatalma. Erre a testületre mély benyomással volt a veszedelem, a mely a Consult fenyegette. Az esetleges kormányváltozás nyilván a senatorokat is megfosztotta volna jövedelmező állásuktól, mert megszűnt volna vele Napoleonnak megrontó bőkezűsége. S ezzel az

önző meggondolással egy másik is társult. Tagadhatatlan volt, hogy valamely államcsíny s a hozzáfűződő belső nyugtalanságok addig sokkal könnyebben adódhattak elő, a míg az uralkodórendszer csupán egy fej életén fordult és csak ennek az egy életnek az elpusztításáról kellett gondoskodni. Másként áll a dolog, ha az uralkodórendszert örökletessé teszik, úgy hogy Napoleon helyébe tüstént annak törvényes örököse léphet s elveit továbbfejleszheti, mert ebben az esetben már maga az örökölhetőség is nagyobb szilárdságról kezeskedik, hiszen újabb merényletek hatás és eredmény nélkül szűkölködnének. A forradalomból szült egyeduralom örökletessége tehát épp úgy a közérdeknek, mint a senatorok külön érdekének volt a követelménye s azért törvényerőre emelkedését még a vincennes-i véres tett sem akadályozhatta meg s azért nyitott be már alig nyolcz napra ama szerencsétlen esemény után egy senatori küldöttség az Első Consulhoz, még pedig azzal az indítvánnyal, hogy felségárulás esetére külön főtörvényszék alapíttassék; a küldöttség szónoka aztán még a következő szavakat fűzte előterjesztéséhez: „Nem elég azonban, hogy a gazzettet, a mely az állam nyugalmit fölborítással fenyegette, megbüntessük, szükséges egyszersmind bárki reménységét is elfojtanunk, a ki netán követni akarná az adott példát, vagy legalább is eleve hatástalanná kell tennünk az ilyen gazzettet. Ön új korszakot alapított, Önnek azt meg is kell örökítenie. Ha nem tartós, akkor semmis a siker. Nem kételkedhetünk benne, hogy ez a nagy gondolat már Önt is foglalkoztatta, mert teremő szelleme mindent átfog és figyelmét mi sem kerülheti el. De ne késlekedjék tovább. Az idők folyása és az események, az összeesküvők

és a becsvágyók, a minden francziát eltöltő nyugtalanság készítse Önt rá. Ön ura a kornak és a helyzetnek, a becsvágyókat lefegyverezheti s Franciaországot megnyugtathatja, olyan berendezkedéseket eszközöl, a melyek az Ön építményét megszilárdítják s a fiak számára megőrzik, a mit az apáknak adott. Az állam hajója sohasem kerülhet abba a veszélybe, hogy vezetőjét elveszítse, a nélkül, hogy kéznél ne legyen a horgony, a mely hajótörés ellen biztosítja. Legyen meggyőződve, hogy a senatus itt valamennyi állampolgár nevében szól.“

A senatorok igazat mondtak. A mikor eljárásuk köztudomásúvá lett, sokkal sűrűbb volt a tetszés szava, semmint az ellentmondásé. A veszedelem, a mely főként az új birtokosokat fenyegette a régi királyság érdekét szolgáló bárminő merénylet képében csak szorosabbra fűzte őket új urukhoz és annak kívánságaihoz. „Arról szó se lehet, hogy valami vonzalomfajta érzés szolgáltatta volna a kedvező körülményeket Napoleonnak és családjának újabb rangemeléséhez“, mondja Miot de Melito, „nem, talán soha kevésbé nem szerették, mint ezidőtájt. Hanem oly nagy volt a vágyakozás a belső békére és állandóságra, a jövőndő oly nyugtalanító s a terrortól való félelem oly hatalmas; a Bourbonok visszatérte, a kiknek pedig annyi megbosszulnivalójuk volt, oly közelről fenyegetett, hogy az emberek sóváran kapkodtak minden után, a mi e veszedelmeket fejökről elháríthatta, amelyek ellen pedig máskép védekezni sehogyan sem tudtak.“

De Napoleon nem elégedett meg azzal, hogy új méltóságát a senatus ruházza rá. Ehhez túlontúl ismert volt az a függési viszony, a melyben ez a testület a kormányhatalommal szemben volt. Azt akarta, hogy

azok ajánlják föl neki a koronát, a kik annakelőtte az egyeduralom elkeseredett ellenségei voltak. Számítása kétség kívül az volt, hogy ezzel eleve elnémit minden ellenkezést s egyúttal lehetetlenné teszi azt is, hogy az ő uralmát a francia királyokéval fölcseréljék. Mert nem is festett volna túlságosan jól, ha ő ma megöli a Bourbonok egyikét, hogy aztán holnap már mint örökségük bitorlója lépjen föl. Azt akarta, hogy a tribunusok köréből induljon ki a dolog. Egyelőre csak azt az ígéretet tette a senatoroknak, hogy meggondolás tárgyává teszi az ügyet. Időközben azonban kézalatt s a kellő előkészítés nyomán, híre terjedt, hogy a hadsereg császárrá akarja az Első Consult kikiáltani, a mivel persze együttjárt az a meggondolás is, hogy jó lesz ennek elébevágni, nehogy utána kifejezetten katonai uralom következzen el. Majd Cambacérèsnek sikerült a tribunusok egyikét, Curéet, a kinek az egyik jöjvedelmű senatori állást ígérték, arra bírnia, hogy a következő javaslatot terjessze be: 1. Bonaparte Napoleont mint császárt megbízzák a francia köztársaság kormányzásával; 2. a császári méltóságot családjában örökölhetőnek jelentik ki. Egy másik tribunusnak, a kit régebben fructidor 18. alkalmával száműztek, jelentést kell majd e javaslatról tennie. Az 1804 április 30-iki ülésen megindult a vita a javaslatról és csak egyetlen ember akadt, a ki ellene szólott: Carnot; a többi mind mellette szavazott. Az ekkortájt éppen széjjeloszlott törvényhozó testületből is nagyhirtelen összehívtak egy sor embert, a kik rendkívüli ülés keretében hasonló szavazatot adtak le. A senatus már előzően kevés kivétellel (Sieyès, Volney, Grégoire és még két másik tag) a javaslat mellett döntött. Erre egy kormánybizott-

ságban, a melyben a Consulokon kívül Talleyrand és Fouché is résztvett, Napoleon irányítása mellett egy senatusi határozat tervét készítették el, a melyet az államtanács letárgyalt s a melyet végül határozathozatal végett a senatus elé terjesztettek. Ez aztán ünnepies ülésen valamennyi szavazattal öt ellenében — Sieyès nem vett részt a szavazásban — 1804 május 18-ikán elfogadta a javaslatot, „mivel a francia nép érdeke megkívánja ezt a lépést“ s Franciaország legújabb alkotmányát elvitte — „ventre à terre“, a hogy a nép szava gúnyosan megjegyzte — az Első Consulhoz St. Cloud-ba, a hol azt még aznap mint állami alaptörvényt kihirdették. A köztársaságnak császára lett.

A XII. évi alkotmány nem olyan volt, a mely a monarchikus hatalom elé elég gátat szabott volna. Megfogalmazóinak nem is volt ez szándékában, vagy legföljebb csak igen félénken hangzott el ilyesmi a senatus kebelében. Mert a főszűly a legfőbb állami hatalomnak éppen az örökölhetőségén nyugodott. Napoleon azt szerette volna legjobban, ha úgy, mint a rómaik idején, az imperatornak meglett volna most is a teljes szabadsága, hogy utódját örökbefogadás útján jelölje ki. De fivérei: József és Lajos oly határozottsággal nyilatkoztak e terv ellen és a maguk családi jogai mellett, hogy Napoleonnak le kellett róla tennie. Az a Josephine által támogatott terv is, hogy mindjárt ez a törvény mondja ki Lajos és Hortense kicsiny fiának trónörökösödő jogát, megfeneklett a gyerek atyjának ellenszegülésén, s így a császár, addig a míg önmagának nem volt gyermeke, csupán általánosságban nyert rá fölhatalmazást, hogy öcscseinek gyermekeit vagy unokáit örökbefogadjá, a kikre

aztán az uralkodás is átöröklődött volna. Ha Napoleonnak nem lennének törvényes vagy adoptált fiúgyermekai, akkor a császári hatalomban fivérei: József és Lajos, valamint azoknak az utódai követnék, a kiknek azonban nem lenne már örökbefogadási joguk. A nevezettek egyúttal francia hercegekké is kikiáltattak. Az imperator czivillistáját olyan nagyra szabták meg, a minő az 1791-iki királyi alkotmány rendelkezése volt, azaz évi 25 millió frankra. A császári trónust hat főmagasság övezte, a kiket, úgy mint a hercegeket, a „fenség“ és a „monseigneur“ cím illetett meg: a nagyválasztó (Grand électeur), mint a választói collegiumok és a négy testület: a senatus, az államtanács, a törvényhozó testület és a tribunusok gyülekezete valamennyi ügyeinek legfőbb képviselője; aztán a birodalmi főkanczellár (Archichancelier d'Empire), valamennyi igazságügyek és a bíróságok képviselőjében, az állam főkanczellára (Archichancelier d'État) a külfölddel való érintkezés ellátására; a főkincstárnokmester (Architrésorier) valamennyi pénzügy ellátására; a hadsereg nevében a Connetable s a tengerészeti ügyek számára a nagyadmirális. Ezek után jöttek a császárság főtisztjei, tudniillik tizenhat tábornagy és nyolcz vezérezredes és ezeken felül egész sor polgári főtisztviselő. A teljeskorú (vagyis legalább tizennyolczéves) hercegek és a hat főméltóság alkotmányszerű tagjai voltak a senatusnak. A többi senatort a császár részben (80) a választottak listájából, részben szabad elhatározásból nevezte ki, s ebben már nem volt számhoz kötve. Ez a rendelkezés aztán bőséggel ellensúlyozta azokat az egyes jogokat, a melyeket az alkotmány a senatusnak juttatott: két bizottságot alkothatott, az egyiket a sajtószabadság, a másikat a

személyes szabadság védelmére; azonfelül, ha a minisztereket az a vád érte, hogy e szabadságok ellen vétettek, a senatus volt az illetékes törvényszék. Mi több, még a törvényhozási veto-jog egy fajtáját is megkapta, mert kifogást emelhetett valamely törvény kihirdetése ellen, ha a senatorok egyike azt alkotmányellenesnek ismerte fel. Mindennek igen szabadelvű formája volt — messziről. Közlebbi szemlélet után azonban meg lehet állapítani, hogy a sajtószabadság csupán olyan írásokra vonatkozott, „a melyeket előfizetésre nyomattak és időközileg osztottak szét“, hogy a személyes szabadság megsértéséről szóló szakaszokat meglehetősen hatástalan sanctióval látták el, s hogy a 72. szakasz a császárnak azt a jogot adta, hogy a senatus vetóját az államtanácssal vizsgálta felül s ennekutána a törvényt mégis csak kihirdettethesse. S végül a nemzet képviselőjének pedig igazán nem lehetett a senatust nevezni. Az Urakházán kívül a törvényhozó testület és a tribunatus is fennmaradt még. Sőt az első még csak az elvesztett hangját is újra visszanyerte, de használnia csupán mint főbizottságnak, azaz zárt ajtók mögött volt joga. A tribunatust három szakosztályra (jogi, közigazgatási és pénzügyi) osztották, a melyeknek szintén csak titokban lehetett tárgyalniuk. A nép mindebből egy hangot sem hallhatott meg. Egyébként a két törvényhozó testületnek egyelőre igen kevés dolga akadt, mivel majdnem mindent tanácshatározattal vagy császári rendelettel intéztek el.

Röviddel az alkotmány kihirdetése után már sor került a kinevezésekre. Cambacérès és Lebrun, a két consul főméltósággá, még pedig az előbbi birodalmi főkanczellárrá, a másik pedig főkincstárossá lett. József

herczeg nagyválasztóvá, Lajos connetable-lá. Beauharnais Eugène állami főkancellárrá, Murat pedig nagy admiralissá lett. Talleyrand, a kinek kiváló része volt az új alkotmány létrejöttében, szintén reményeket táplált magában, hogy valamelyik főméltóságot meg fogja kapni, ha másért nem, már csak egyharmad millió franknyi évi jövedelemért; de várakozásában csalatkozott; külügyminiszter maradt, már pedig a miniszteri állás összeférhetetlen volt a főméltósággal; mindössze is csak valami udvari hivatalra bírt szert tenni. Vajjon Napoleon már is rossz néven vette tőle, hogy az Enghien-ügyben ő beszélt rá a császárt, a mit különben a miniszter tüstént letagadtatott mindenfelé? Fouché ellenben megkapta a maga jutalmát, a hogyan kívánta: újra rendőrminiszterre lett s ezentúl a császár tanácsadói között első sorban állott. Tizennégy tábornok Franciaország tábornagyává való kinevezést kapott: Jourdan 1794-iki fleurus-i győzelmeért, Berthier azokért a szolgálatokért, a miket mint vezérkari főnök tett, Massena Rivoliért, Zürichért és Genuaért, Lannes és Ney különböző vállalkozásaikért, Augerau Castiglioneért, Brune a hollandi diadaláért (1799-ben a Helder mellett), Murat a lovasság sikeres vezetéseért, Bessières mint a gárda parancsnoka, Davout az Egyiptomban véghezvitt haditetteiért, továbbá Bernadotte, Soult, Moncey és Mortier. Négyen: Kellermann, Sérurier, Lefebvre és Pérignon csupán a tábornagi címet kapták meg.

S miként az államot, az új császár udvarát is ragyogó pompával szerelték föl. Nagyjából a régi királyi dynastia udvara volt az, csupán bizonyos lealázó személyes szolgálatok maradtak el, a minő az ingváltás, a kézcsoók, stb. volt, s hiányzott annak pél-

dátlan pazarlása is. Ha XVI. Lajos udvartartása, a mely 15,000 embert foglalkoztatott, 45 millió frankba került, Napoleon a maga civillistájából évente csinos összeget is meg tudott még takarítani. Csak az új császárné nem érte be soha a maga három milliójával. Újra feléledt mostafőalamizsnamester rangja is (Flesch), a ki mellett két alamizsnás működött; nagy ünnepeken néki kellett az udvart a misére kísérnie, a felségeknek az imakönyvet átnyújtania, az asztalnál az ételeket megáldania, miként egykor Nagy Károly udvaránál az udvari káplán tette, s ő volt a gyóntatójuk. Egy ízben, 1809-ben történt, a papság túlkapásairól államtanácsosaihoz intézett hosszú beszédje végén így szólott Napoleon: „Meglátjátok, hova fogtok jutni, ha egyszer olyan császárotok lesz, a ki gyónni jár“. Csak kevéssel halála előtt szánta rá magát. A második udvari hivatal a főudvarmesteré volt (Duroc), a kinek az udvar élelmezése volt a gondja, egyébként pedig udvari ebédeken ő nyujthatta át a császárnak az asztalkendőt s ő önthette be a bort. A palota praefectusai és az útimarsallok az ő felügyelete alatt állottak, csakúgy, mint az apródok csapata és az udvari küldötteké a főistállómesteré (Caulaincourt) alatt, a ki az udvari istállók gondját is viselte. Az apródok, magasállású katonáknak vagy polgári hivatalnokoknak tizennégy-tizennyolcz éves fiai templomlátogatáskor megnyitották a menetet, körülvették a díszkocsit és ellátták a császári postaszolgálatot. A császári levél átadója előtt mindenütt az ajtó mindkét szárnyát föltárták, a hogyan máskülönben csak nagyállású személyiségek előtt volt szokásban. A főkamarás (Talleyrand) felügyelt az udvari fogadtatásokra s rendezte azokat; alája voltak rendelve a színházak, az udvari

zene, a könyvtár és a ruhatár. Volt aztán még egy fővadászmester is (Berthier), a ki a hivatala czéljaira, a királyok idején elhasznált évi hétmillió frankkal szemben, csupán 700,000 frankot használt föl. Persze Napoleon maga nem volt valami szenvedélyes vadász s inkább csak testgyakorlat okáért járt el vadászni. A költséges sólyomvadászatokat is elhagyták már. Végül egy főszertartásmesternek az udvari ünnepélyek rendezése volt a gondja.

A palotapraefectusok, udvarhölgyek és alsóbb udvari hivatalok szinte végtelen sorának ellátására Napoleon nagy szeretettel a régi csengésű nevek viselőit iparkodott megnyerni. És pedig sikerrel. Nemesi családok ivadékai tülekedtek ide, miként egykor, ezer évvel azelőtt a frank nemesek a karoling uralkodó körébe, nem mindannyian ugyan az új rend iránt való lelkesedésből, hanem rendszerint csupán általában mint a trónus hívei, a melyen elvégre egyszer már valaki más is ülhet; ha esetleg ez a más majd a törvényes király lesz, nos akkor legalább egyszeriben megtalálja a méltóságát megillető környezetet is. A brienne-i kis kadét udvarában, a ki annak idején a főnemesi gúny tárgya volt, ott találunk most egy Salmot, egy Aremberget, egy Larochefoucauldöt, egy Mostesquieut. A kis kadét megbocsátott már nekik, persze csak akkor, a mikor már korlátlan urukká lett. A legfőbb udvari hivatalok között kiváló fontosság illette a szertartásmesterét, főként a mikor a következő években Napoleon mind nagyobb kedvét lelte az udvari ünnepek fényében; ezt a hivatalt is egy megtért kivándorlott, Ségur úr kapta meg, a ki régebben XVI. Lajost képviselte az orosz udvarnál. Ségur, a régi udvari életből eredő tapasztalataival csakhamar

a legkeresettebb és leginkább fárasztott személyiségek közé tartozott. Mert az etiquette mostanában valósággal tudományos alapokra helyezkedett a Tuileriákban. Előszedték a XIV. Lajos szertartásairól szóló hatalmas köteteket, kivonatolták őket, babákkal főpróbákat tartottak, a melyeket Isabey, a ki Napoleon Consulsága idején annak legjobb arczképét festette, tervezett Ségour bemondásai alapján. Madame Campant, annakidején Marie Antoinette komornáját, most egy leányintézet vezetőjét, elhivatták az udvarhoz és tanácsát kikérték. Talleyrandot is kikérdezték a régebbi szokások dolgában. A császári birodalom külső megjelenésének pompáját nem kevésbé emelte a katonai udvartartás (la maison de l'empereur) is. Ez a gárda négy vezérezredeséből (Davout, Soult, Bessières, Mortier) állott, a kiket a legfőbb udvari méltóságokkal egy rangba soroltak és a kik katonai ünnepeken kíséretükkel övezték a császárt, továbbá a segédtisztékből, a kik — tizenketten — naponta váltakoztak s a kik közül egy az éjszakát mindig a császár hálószobájának közelében töltötte. Fölvonulások és szemlék alkalmával festőien hatottak a császár mamelukjai hazai öltözetükben, s közülük az egyik, Roustan, a császár közvetlen szolgálatában állott s tisztét híven látta el.

Az udvari élet zajától távol esett a császár műhelye, a kabinet, a melyben 1802-ig Bourrienne, aztán a hűséges Méneval, majd Mounier és Fain, belső titkári minőségben, gyorsanfutó tollal követték az uralkodó hirtelen odavetett gondolatait és parancsait. Itt mondotta tollba a fejedelmekhez, ministereihez és követeihez intézett leveleit; itt tervezte meg azokat a jegyzékeket, a melyeket Talleyrandnak kellett diplomatiái köntösbe bujtatnia s a melyek Európa törté-

netének ugyanannyi mérföldmutatóját jelentették; innen röppest ki az a számtalan rendelet, a mely az állam belső igazgatását illette s itt íródott a családja tagjaihoz intézett számos levél is; a kabinet mellett pedig, a „topographiai kabinetben“ őrizték a legfontosabb térképeket, s a Franciaország haderejéről havonta beérkező állománykimutatásokat; itt kapta meg Berthier és a többi tábornok a számtalan utasítást s itt keletkeztek, gondos tanulmányok alapján, azok a haditervek, a melyek majdan egy világ meghódítására vezettek. A miniszterekkel és a vezérkar főnökével való személyes érintkezés, a mely utóbbinak béke idején is minden perczen szabad bejárása volt a császárhoz — Napoleon egy pillanatig sem szünt meg tábornoknak lenni —, a szomszédos szalonban folyt le. A császár munkája nem egyszer az éjszakába is belenyúlt, s titkárainak minden perczen készen kellett lenniök, hogy az uralkodó hivatja őket. Mert példátlan volt benne a munkavágy, a melyet épp oly bámulatos munkabírás kísért. A Franciaország urának címében beállott csere megszokott munkáján és életmódján semmi változást sem okozott. Most is, rendszerint már reggeli hét órakor, még öltözés előtt, a beérkezett iratok olvasása s a miniszterektől, diplomataktól és más kiváló személyiségektől kizárólag az ő kezéhez intézett leveleknek tanulmányozása foglalta el, a melyeket a postai ügyek vezérigazgatója egy intésére felbontott, anélkül, hogy a levéltitokkal sokat törődött volna — olyan berendezkedés, a mely ugyan nem csupán ebből az időből eredt, a mely azonban az első Bonaparte uralma idején igen nagy elterjedtségre tett szert s a külföldön is majd mindenütt polgárjogot

nyert. Öltözés közben fogadta az udvari orvos látogatását s belső titkárával felolvastatta az újságokat. Majd a *lever* idején, úgy kilencz óra tájban, a császári gárda formaruhájában fogadta a szolgálatot tevő urak tisztelgését, utána — rendszerint egyedül és sietve — elfogyasztotta reggelijét, hogy azután nyomban nekilásson a munkának. Reggeli közben azonban itt-ott a művészet és tudomány híresebb képviselőit is fogadta, a tudós Berthollet-t és Monge-ot, Talmát a színészt, s kedvelt írókat, pl. Fontanes-t és másokat. Hetenként egyszer könyvtárosa, Barbier, köteles volt a beérkezett könyvekről jelentést tenni; ezeket aztán átfutotta, s a mi érdekesebbnek ígérkezett, azt behatóbb olvasásra magánál tartotta. Délután az államtanácsban elnökölt és Maret-t fogadta; minden szerdán ministertanács volt az ő elnöklete alatt. Az államtanács ülései nem egyszer az éjszakába is belenyúltak, úgy hogy az estebédet, a melyet rendszerint Josephine és néhány más személyiség társaságában fogyasztott el, gyakorta rövidesen kellett bevégezni. A császárné szalonjaiban ilyenkor nélküle folytak le az esték.

A főváros gúnyja és tréfálkodása, persze lopva, ki-kikezdte az *arrivé* újdonsült császárkodását. Ilyesmik hangzottak el: a szabadság csak sebtiben jelent meg Párisban, a Barrière de l'Enfernél bekukkantott s a Barrière du Trône-nál megint elillant. Az egyik csipkedő karrikatúra egy városszerte ismert asszonyi személyiséget ábrázolt, a kit annak idején egy fej-ék ellopásáért megbüntettek; az asszony most az új császárhoz folyamodik s azt kérdi, hogy az ilyen bűn tényleg büntetést érdemel-e, egyúttal pedig pörének felülvizsgálását kérelmezi. Mindezek azonban csak

szórványos hangok voltak, a melyeknek alig volt visszhangjuk. A mikor a francia népet megkérdezték, nem hogy Napoleon császár legyen-e — ez úgylátszik magától értetődött —, hanem hogy a császári méltóság örökletes legyen-e a családjában, csak harmadfélezer nyi szavazat szólott nem-re, negyedfélmillió igennel szemben.

Franciaország ekképen nyilatkozott meg a forradalmi monarchia s annak minden következménye mellett. E következmények egyik legfontosabbika a háború volt. Az 1804. évi alkotmányban kiválóképen szembetűnő a különbség „Empire“ és „Etat“, „birodalom“ és „állam“ között. Az alkotmány a császárnak olyan esküt írt elő, a melyben a *birodalmi* terület sértetlenségének megóvását kellett megfogadnia s azt, hogy az országot nemcsak érdekre és szerencsére, hanem a francia nép dicsőségére való tekintettel is fogja kormányozni. Nos, hogy mi volt a francia állam, azt jól tudta mindenki; határait a forradalom az Alpokkal, a Rajnával és a Pyreneusokkal írta körül. De hát milyen nagy volt Napoleon *birodalma*? Hol voltak annak határai? S voltak-e egyáltalán határai? Ez a bizonytalanság az óhajtvá vágyott béke helyett egész bizonyosan a háborút hozta magával. A míg a császári birodalom áll, addig küzdeni fog s mihelyt nem győzedelmeskedik, el fog tűnni a föld színéről. A mikor az új állami pecsétet kellett elkészíttetni s czéljaira valamilyen czímernek való álltot kerestek, az illető bizottság „egy nyugvó oroszlánt“ javasolt. Napoleon vastagon áthúzta ezeket a szavakat s ideges kezével ezt írta fölébe: „felszálló sas!“

MÁSODIK FEJEZET.

Az 1805. évi háború.

Pár héttel császárrá történt fölemelkedése után Napoleon kiment a boulognei táborba, hogy ott amatisztek és katonák között, a kik az utóbbi háborúkban kitüntették magukat, kioossa a becsületrend keresztjét. A közembert ugyanazzal a kitüntetéssel díszítette föl, mint a parancsnokot, — a mi igen ügyes rendszabálynak bizonyult, mert egyrészt fenntartotta a forradalmi színezetet, a mely az egyenlőségben rejlott, másrészt pedig a legkisebb ember becsvágyának is hízelgett. Érdemes Coignet kapitány feljegyzéseiben, a ki mint közlegény kapta meg a becsületrendet, elolvasni, hogy ez a népszerű, s mindenkitől egyforma tisztelettel kísért kitüntetés minő büszkeséggel töltötte el viselőjét. Ez a büszkeség ezentúl minden más érzést háttérbe szorított a hadseregben, mihelyt a katona az összeírások szigorán való bánkódást és bosszúságot leküzdött. A szabadságért való rajongás helyébe, a mely a forradalmi évek katonáit eltöltötte, most már a dicsőség szomja lépett s mind erősebb lett a kitűnés és kitüntetés után való vágyakozás. És miként a gyalogos sorban álló közembert, épp úgy tudta Napoleon a parancsnokokat is szorosan a maga akaratához kap-

csolni. Most történt első ízben, hogy katonáihoz az „európai császárságról“ beszélt, a melyben tábornokai az egyes országokat hűbérül kapják, a ragyogó pompa és gazdagság kábító kilátásaival. Csakis őrajtuk múlik, hogy magukat és a császárt is hozzásegítsék. Ők pedig készek voltak rá. Ilyen módon lett császáriává a köztársasági hadsereg, a mely császárához hű marad, a míg a „kis káplárra“ a dicsőség napjának csak egy sugara is ragyog. „Az öröknek ez a nagy készsége“, mondta e napokban Bonaparte József a porosz követnek, „a melyet szüntelenül az új babérok és kincsek reményével tartunk ébren, adja öcsém igazi hatalmát és biztonságát“. Akkoriban egyébként még alaposan óvakodtak tőle — s e meggondolásban nem a hadsereg játszotta a legkisebb szerepet —, hogy a „köztársaság“ fogalmát rögtönösen elnyomják. Még 1804 szeptemberében ünnepélyesen megülik alapításának emlékét s még 1807-ig Napoleon „a köztársaság alkotmánya szerint való császárnak“ nevezi magát s csupán 1808 végével tűnik el az érdemeiről és pénzeiről a „République Française“ neve. Csak akkor, a mikor végre a szüntelen diadalmas hadseregben a szabad állam minden érzése kihűlt, akkor merték csak a köztársaság nevét is elhallgatni.

Az északi hadsereg a legszebbek, legjobbak s ezenfelül a legnagyobbak közé tartozott, a melyekkel Napoleon valaha rendelkezett. Parancsnokai a következő tábornagyok voltak: Ney (Montreuil környékén), Soult (Boulogne vidékén), Davout (Bruges táján), továbbá Augereau, a ki Brestben, Marmont, a ki Hollandiában parancsnokolt és Bernadotte, a ki Hannover tartotta megszállva. A partok mentén álló gyalogságot szüntelen a laposfenekű hajókon való vízi

szolgálatban gyakorolták s minden arra látszott mutatni, hogy Anglia, a mely az ellenségeskedések kiújulása óta a francia és hollandiai kereskedelmi tengeri erőket és a gyarmatokat érzékenyen sujtotta, most ezért a saját hazájában fog megbűnhődni. Emelkedtek olyan hangok is a hadseregben, a melyek ezt a vállalkozást túlmerésznek nevezték — Berthier is közöttük volt. Viszont mások, és pedig Marmont szerint a többség, egyáltalán nem tartották kivihetetlennek. A döntő kérdés mégis az volt, vajjon Napoleon maga komolyan tervezi-e az Angliába való átkelést, mint a hogyan ezt környezetével szemben többízben kifejezte, vagy pedig, hogy csupán „állandó riadalomban akarja-e Angliát tartani“, a miképen ezt Talleyrandnak Otto számára 1802-ben adott utasításában mondotta. Az utóbbi föltevés mellett elég erős bizonyságok szólnak. Tudjuk, hogy az elébe tornyosuló végtelen nehézségek miatt, már 1798-ban is milyen szívesen kerülte el ezt a vállalkozást. Ezek a nehézségek bizonyára most is szeme előtt lebegtek. Egy ízben maga is úgy nyilatkozott József előtt, hogy ő bizony egyáltalában nem is gondol rá, hogy a partraszállást megkísérelje, hanem hogy Neyt fogja ezzel a föladattal megbízni, és pedig akkor sem Ó-Angliában, hanem Írországbán, s ezt a szigetet fogja vele meghódíttatni, hogy aztán a békekötésnél Malta ellenében elcserélje. Azokban az utasításokban, a melyeket a tengerészetiügyi miniszternek adott, éppen háromszor váltotta föl a zöld szigeten való partraszállás gondolata a másikat, a közvetlen támadás tervét. Leveleiben a legnagyobb bizonytalanság uralkodik amaz időköz dolgában, a melyet az átkelés számára szükségesnek vélt. Végül későbbi időkben önmaga is azt jelentette ki, hogy ezt

a partraszállást ő soha komolyan tervbe nem vette és igen éleslátású kortársainak följegyzéseiben — Metternichéiben, Rémusat asszonyéiban, Hulot tábornokéiban, Lucchesini diplomataéiban — a kétkedésnek nem egy bizonyosságát olvashatjuk, hogy a nagy garraal hirdetett s minden lehető gonddal előkészített terv, valósággal aligha volt kivitelre szánva. Mégis úgy látszik, mintha 1803 nyarán s utóbb is Napoleon komolyan gondolt volna az átkelés lehetőségére. Legelső terve szerint, a melyet az egyiptomi expedíciót megelőző szakvéleményében fejtett ki, hosszú, sötét és ködös téli éjszakákon csak a szállítóhajókkal kelne át s így mintegy félrevezetné az angolokat. Az 1803 júliusában kelt egyik utasítás így is hangzik. Ebből azonban semmi sem lett. A hadseregből csak 1804 januáriusában gyűlt egybe 70,000 ember; a hajóhad befogadására szánt boulognei, ambletousei és más kikötők hasznavehetetleneknek bizonyultak s azokat előbb ki kellett bővíteni; a hajóépítkezések is késlekedtek s a lapos uszályok összegyűjtése akadályokba ütközött. Így hát ez a terv kivihetetlen volt. Főként azért is, mert az egész tél folyamán nem volt egyetlen egy hét, a mikor az időjárás állandóan kedvező lett volna. S akkoriban nem igen tudták még magukat az időjárástól függetleníteni. Bár Fulton 1803 nyarán Párisban már gyakorlatilag is bemutatta azt az eszméjét, a melyen évek óta már mások is kísérleteztek, hogy t. i. a hajókat gőzzel hajtsák; de a Szajnán való kísérletek megghiúsultak s a nagy háború tekintetében ez az egész dolog még semmi esetre sem érett meg. A Fultontól a Consulnak följánlott torpedótöltésű vizalattjáró hajót sem sikerült gyakorlatilag érvényesíteni, úgy hogy Napoleon a föl-

találót állítólag szélhámosnak nevezte. Az angol partra való kiszállást tehát most már 1804 nyarára tolták el. Ebben az esetben persze, a világos, kurta nyári éjszakákon már nem igen lehetett volna olyan hadimozdulatot végrehajtani, a melyet majd az angolok ne vegyenek észre s a melyet csupán kis hajóhadra bízhatnának; el kellett rá készülniök, hogy magával az ellenséges nagy hadi hajóhaddal fognak megütközni, s hogy a csatornát így kell majd az átkelés számára fölszabadítaniok. De egyáltalában megvalósítható volt-e ez a terv azokkal a francia tengeri haderőkkel, a melyekről Napoleon maga is egy ízben, 1802-ben így nyilatkozott: „Ábránd azt remélnünk, hogy a francziáknak tíz év leforgása előtt az angolokéval egyértékű tengeri hadereje lehessen“. Dehát azért mégis megkísérelték. A terv az volt, hogy az egyik francia hajóosztály, a mely Brest előtt horgonyzott, magára vonja az angol csatornai flottát; ezalatt Franciaország és Spanyolország kikötőiben összevonnák a többi hajóosztályt, hogy velük védjék meg a szállítóhajócsapatot, a melyet Boulognenál reméltek összehozni. Ez az összehozás azonban még ezúttal sem sikerült; viszont 1804 augusztusában Napoleon saját szemével meggyőződhetett róla, hogy a boulognei révben a többszáz hajót egyáltalán lehetetlen összegyűjteni, ha csak hirtelen időváltozás esetében nem akarja mindannyit a biztos pusztulásnak kitenni. S mivel a hadiflotta sem tudott egybegyűlni, elmúlt a nyár is minden eredmény nélkül. Ezek a szinte áthidalhatatlan nehézségek s aztán Latouche-Treville tengernagy halála is, a kivel eddig Napoleon valamennyi tervét megbeszélte volt, arra bírták őt, hogy szándékát megegyeszer megvál-

toztassa. Most köszöntött be az az idő, a mikor a fölvonult hadtestnek és a bresti hajóhadosztálynak Írországbán való kikötésén gondolkodott. Majd ezt a tervét is föladja, miután az ír forradalmi párt várható segítségéről nincs biztosítéka, végül pedig titokban az egész partraszállási tervet elejti s ezentúl már csak arról van szó, hogy hadiflottája az Antillákban nyugtalanítsa az angol gyarmatokat, egyebekben pedig gyöngíteni fogja Anglia tengeri haderőit.

Mindez azonban nem kis zavarba ejtette a császárt. Több mint egy év óta tetemes pénzázdozatokat fordított erre a „descentera“ s eredményt még mindig nem tudott fölmutatni. Hozzá a hadsereget magát is túlnyomórészt a saját országában kellett ellátnia, a mi szintén nem vált a pénzügyek javára. A francia hiúság már túlságosan megbarátkozott azzal a gondolattal, hogy az angolokat a maguk büszke szigetén fogják megalázni s most azt kelljen bevallaniok, hogy képtelenek rá? Napoleon sóvárogva kereste az ebből a kényes helyzetből kivezető utat. Ilyen pedig csak egy állott előtte: a continentalis hatalmak ellen való szárazföldi háború, a melyet különben is már régóta az Angliával való fegyveres leszámolás egyik következményéül vett számításaiba. A baj csak az volt, hogy önkényesen nem idézhette föl a háborút, ha csak a békebontás gyűlöletes szerepét magára hárítani s mindazt a szemrehányást nem akarta igazolni, a melyekkel Európa az ő kielégíthetetlen hatalmi szomját illette. Így hát Európának magának kellett a kellő ürügyről gondoskodnia. S valóban a közviszonyok kezdtek lassan mind ebbe az irányba terelődni, a miben persze a császárnak is fontos része volt, a ki a terepet előre gondosan megmunkálta.

Napoleonnak mindjárt első politikai lépései, mihelyt az Angliával való viszály kiütött, támadó jellegűek voltak. A hannoveri német választófejedelemség megszállása alapján a Németbirodalommal való békeszegést jelentette, s ha a birodalom nem lett volna éppen feloszlóban, már emiatt is szükségkép nyílt harczra került volna a dolog. Így azonban Németország feje minden olyan támadással szemben, a mely nem közvetlenül Ausztriát érte, érzéketlenné vált. Poroszországban ugyan, a mely állam eddig az egész északi Németország védőjének érezte magát, Haugwitz miniszter azt a tanácsot adta, hogy előzzék meg a francziákat a térfoglalásban, de a kabinet többi tanácsosa e tervet ellenezte s III. Frigyes Vilmos maga is kijelentette, hogy a mindeddig oly nyereséges semlegeséget csak abban az esetben adná föl, ha porosz alattvalót porosz területen ölnének meg a francziák. „Őfelsége“ írja róla Berlinből a francia követ, „félénk ember és félénk emberek veszik körül“. A Németbirodalom főnnállott ugyan még, de német politika már nem volt.

Hannover megszállása azonban másokban is aggodalmat keltett. Oroszország érintve érezte magát. Sándor czár már jóideje — a mióta Napoleon életfogytiglan való Consul létére az uralkodók sorába került s az itáliai orosz kívánalmaknak elleneszegült — megszűnt Bonaparte régi személyes hívének lenni. Miniszterei pedig, mindenekelőtt Woronzow, sohasem is voltak azok. Oroszország javát már régóta csak az Angliával való közös politikában keresték, a mely a nagykiterjedésű czári birodalom terményeinek legjobb vevője volt. most pedig Franciaországgal háborúba keveredett, valamint a Hanzavárosokkal való forga-

lomban, a melyeknek kereskedelmét a francziáknak a Weser torkolatánál való fölvonulása tönkretette. Igen fontos érdekek forogtak itt koczán. A czár különben még más okokból is Napoleon ellenfelei közé szegődött. A nápolyi területek újabb francia megszállása szintén zavarba hozta az oroszok köreit, még pedig több szempontból. Először is az 1801 október 11-iki titkos szerződésben arra kötelezte el magát az Első Consul, hogy Carolina királynő földjét, mihelyt az egyiptomi kérdés megoldódott, épen hagyja; ezt a rendelkezést pedig most megszegte. Másodszor Taranto megszállása nemcsak az angolokat fenyegette, hanem Korfuban az oroszokat is, a kiknek csapatai rövid megszakítással 1799 óta — igaz, hogy ugyancsak a fentemlített szerződés ellenére, a mely pedig az ióni szigetek függetlenségéről kezeskedett — Korfuban feküdtek. A Sebastiani-féle küldetés a szigetekre s a róluk szóló, feljebb már idézett jelentés Oroszországban is izgalmakat keltett. Most aztán a francziák tiltakozása ellenére, a kik ama titkos szerződésre hivatkoztak, fölemelték a korfui csapatok létszámát. Harmadszor pedig a francziáknak az Adria mentén való elhelyezkedése még azzal a különös jelentőséggel is járt, hogy egyúttal Napoleon keleti terveinek erős támasztéka volt, ezek pedig homlokegyenest ellenkeztek a czári birodaloméival.

Ebben a kérdésben sem lehet egyebet látnunk, mint régebbi politikájának folytatását, a melynek a török félsziget lázongó elemeivel való titkos kapcsolatai ugyancsak hozzájárultak az Oroszországgal való legutóbbi háború fölidéhez. A diplomaták most is bőséges jelentéseket adnak le Napoleonnak Moreára irányuló szándékairól, e tudomásukat pedig nem kap-

ták légből, mert hiszen ismerjük pl. Decrès tenge-
részeti miniszterhez 1803 februárius 21-én írott leve-
lét, a melyben elrendeli, hogy a lázongó sulioták s a
Peloponnesosnak a törökökkel ellenséges egyéb lako-
sai számára egy hajórakomány fegyvert és lőszert
szállítsanak partra. Raguzában, a melynek tanácsa
már az olaszországi háborúk óta Napoleon szolgálá-
tára állott volt s az ő hívének vallotta magát, Bruyère,
a francia konzul azt a parancsot kapta, hogy Monte-
negro püspökét egy bizonyos összeg fejében ipar-
kodják megnyerni, hogy a hegyeket és a Bocche di
Cattarót átjáltssza a francziák kezére; ezt a tervet
1803 júniusában Ausztria fölfedezte s Oroszország
tudomására adta. Ott Sándor czár újra rátért Katalin
politikájára, a mely Konstantinápoly elfoglalásán túl-
menően is a Földközi-tengeren való uralkodó helyzet
elfoglalására irányult, s így Napoleon fondorkodása
érzékeny pontján érintette a czárt. Napoleon, a kinek
okvetlenül előre kellett látnia, hogy eljárása minő
hatással lesz Oroszországra, azon iparkodott, hogy a
czárt, a kivel egyelőre még nem akart szakítani, eleve
is semleges álláspontra utalja. Ezért az Angliával való
összekülönbözésében őt választotta döntőbíróul s kész-
nek nyilatkozott, hogy Maltát illető döntésének alá-
veti magát, a miben persze a Markowval való beszél-
getés folyamán — Talleyrand pedig a szentpétervári
követnek küldött utasításai során — annak a várako-
zásának adott kifejezést, hogy a czár igazságszeretete
nem lesz rá képes, hogy a szigetet az angoloknak
juttassa. A czár elfogadta a följajánlott szerepet. Mivel
azonban Anglia ebbe csak úgy volt hajlandó bele-
menni, ha a czár döntése Maltán kívül valamennyi
többi vitás pontot is (Hollandia, Svájc, Felső- és

Alsó-Itália stb.) felöleli s mivel Napoleon a maga részéről legfőbb Lampedusát volt hajlandó az angoloknak átengedni s Hollandiából és Svájczból csak akkor szándékozott volna csapatait kivonni, ha Anglia elismeri Helvétíát, a czár lemondott döntőbírói szerepéről. Kijelentette, hogy ezentúl legfőbb csak mint közvetítő óhajt a két ellenfél között föllépni, s 1803 augusztusában olyan békeföltételekkel állott elő Párisban és Londonban, a melyek már nyíltan kimutatták a Francziaországtól való elidegenülést. E föltételekben ő is azt kívánta ugyan, hogy az angolok ürítsék ki Maltát és a batáviai gyarmatokat — úgy tervezte, hogy az előbbi tiz évre Oroszország veszi gondozásba —, a mivel szemben megkapnák Lampedusa szigetét, egyúttal azonban a szerződés alapfeltételéül azt kötötte ki, hogy a francziák viszont adják föl Hollandiát, Svájczt, Alsó- és Felső-Itáliát; Piemontot megtarthatják ugyan, de végre kártalanítsák már annak előbbi királyát. A felsorolt országok, valamint Törökország is, teljesen semlegeseznek nyilváníttatnának. E programm nyilvánvaló ellenszegülés volt Napoleon túlkapásaival szemben, s ugyancsak nyilvánvaló pártvallás volt Anglia kereskedelmi érdekei mellett. Napoleon ennek megfelelően meg is tagadta e föltételek elfogadását, a minek az volt a következménye, hogy Markow, az orosz követ, deczemberben elhagyta Páris, a hol ezután már csak egy ügyvivő (Oubril) maradt. A két hatalom között való szakítás elkerülhetetlennek látszott.

Már a Francziaországgal való viszonyának első meglazulásakor is lépéseket tett Oroszország, hogy Ausztriát és Poroszországot megnyerje a maga ügyének. Egyelőre eredmény nélkül. Poroszország a már

ismert okokból semleges maradt s csak a következő évben (1804 május 24) jelentette ki a czárral kötendő védőszövetségre való hajlandóságát, de csak arra az esetre, ha Napoleon Németországra nézve fenyegető módon szaporítaná csapatait s Hannoveren túl is föl-vonulna a Weser jobb oldalán. Hogy a két eshetőség közül egyik se teljesedjék, azt Frigyes Vilmos úgy iparkodott elérni, hogy még aznap (24-én) tudatta Páriszal, hogy ha Napoleon nem fog Németország felé tovább előrenyomulni, akkor a maga részéről megakadályozza orosz haderőknek a porosz területen való átvonulását. Ausztria viszont az utóbbi háborúkban úgy meggyöngült, hogy nem igen gondolt újabb hadviselésre. Bécsben örömmel fogadták ugyan az orosz politikában beállott változást, de azért semmi hajlandóságot sem mutattak, hogy Franciaország ellen irányuló támadó magatartásra csábíttassák magukat, ellenben mindenképen azon voltak, hogy engedékenységet és előzékenységet tanúsítsanak Napoleon iránt, nehogy bármiképen ürügyet adjanak valamelyes ellenséges actióra. Ferencz mindjárt az angol-francia háború kezdetén elzárta kikötőit mindkét állam hajói elől s ezzel kivált az angolokat érintette érzékenyen. Madame de Staëlnek, Napoleon ellenfelének. nem engedték meg az Ausztriában való tartózkodást. Ugyanígy járt Enghien hercege is, a ki az 1803-ról 1804-re forduló télen Bécsen át akart Angliába utazni. Betiltottak továbbá minden olyan könyvet, a mely Franciaország uralkodóját támadta. A francia kivándorlottaknak megtiltották, hogy bourboni rendjeleiket viseljék, s hogy ötven mérföldnél kisebb távolságra közeledjenek a francia és a svájci határhoz. A mikor a délnémet fejedelmek a birodalmi

lovagok ellen fölléptek s ezek Ausztriánál kerestek védelmet, úgy hogy velük a külső tartományok császári csapatai tetemes szaporulatra tettek szert, Franciaország erélyes követeléssel élt e rendszabály megszüntetése érdekében, s a bécsi kabinet tüstént engedett. A mikor Enghien herczegének elfogatásával a Németbirodalom területét érte sérelem, Ferencz császár csakis Oroszország közbelépése után határozta el magát valami tessék-lássék föllépésre, s a mikor a herceget aztán kivégezték, Bécsben csak annyit bátorzkodtak véleményezni, hogy hát bizony a politikában előfordulnak „súlyos kényszerhelyzetek“, s az egész ügyet Franciaország belső ügyének jelentették ki. Napoleon császári czímét is készséggel elismerték, igaz hogy azzal a föltétellel, hogy ő viszont az újonnan alapított „osztrák császárságot“ (1804 augusztus 11) hagyja jóvá s mondja ki annak Franciaországgal való rang-egyenlőségét, II. Ferencz császárnak pedig, mint a Németbirodalom fejének, engedje át az elsőbbséget. Rövid vonakodás után Napoleon beleegyezett. Ő tudta legjobban, hogy milyen rövidre van szabva a német császárság élete, s mintha csak azt akarta volna kimutatni, hogy ennek az alaki engedménynek milyen kicsi az értéke, épp ezidőtájt — 1804 szeptemberében — Belgiumon át Aachenbe ment, hogy itt Nagy Károly ősi palotájában, német alattvalói között, tartson udvart s fogadja hódolatukat. Hiszen valósággal Ausztria meggyalázásának tetszett, a mikor Napoleon azt kívánta, hogy az az uralkodó, a ki fején viselte a karolingok eponymosának koronáját, éppen ide, Aachenbe küldje el írását, a melyben Napoleont császárnak ismeri el. De Ausztria a béke kedvéért még ezt az áldozato is meghozta. Követe pontosan megérkezett Aachenben.

Ilyen engedékenységgel szemben Oroszországnak és Angliának minden nyomása eredménytelen maradt. Gentz Frigyes hiába utalt most újólág a francia politika forradalmi és hódító jellegére és arra, hogy az Empire sem egyéb, mint változott formájú forradalom. Mert Napoleon új méltóságához nem a fölforgatókkal ellentétben, hanem éppen őáltaluk jutott. Nem a hadsereg által kiáltatta ki magát császárrá, hanem a forradalmi népfölségre alapította rangemelését, úgy hogy az új császárság elismerése egyenlő lenne a forradalom tényének helyeslésével. Ezzel szemben pedig a leghelyesebb eljárás a végső következményekig való ellentállás és főként Ausztriának és Poroszországnak szoros együttműködése lehetne. Az eseményeknek ebből a nézőpontból való megítélésére azonban egyelőre még nem tudtak Bécsben fölemelkedni, s ha voltak is úgy itt, mint Berlinben belátóbbak, a kik mind a béke, mind a háború esetére az egyesülést tartották célravezetőnek, viszont másrészt bőséggben voltak a közelmúlt idők bizalmatlanságán nyugvó olyan elválasztó jelenségek is, a melyek minden közeledést lehetetlenné tettek. Bécsben megelégedtek azzal is, ha Franciaország a külön osztrák érdekeket nem sérti. Hannover megszállása aztán hadd hozza Poroszországot nehéz helyzetbe; az ősi ellenféltől nem sajnáltak Bécsben egy kis megtépázást. S ha Oroszország keleti tervei dugába dőlnének, hát az meg éppenséggel nem válna Ausztria kárára. A mikor utóbb végre Bécs mégis csak rákényszerült, hogy Poroszországhoz forduljon, akkor persze már süket fülekre talált.

De meg volt írva, hogy ezt a semleges békességet a bécsi udvar már csupán rövid ideig élvezhesse.

Nemsokkal császárrá történt fölemelkedése után Napoleon már közvetlenül is belevágott az osztrák érdekkörbe, még pedig ott, a hol a dunai nagyhatalom már régóta a legérzékenyebb volt: Itáliában. Ausztriának a félsziget északi részén volt még birtoka, s Franciaországnak minden újabb térnyerése ezt a birtokot fenyegette. Most pedig a következők történtek. Még 1804 májusában a francziák új imperátora kijelentette az olasz szabadállam ügyvivője előtt, hogy ezentúl lehetetlen lesz egy személyben császárnak és köztársasági elnöknek megmaradnia, ha mindjárt nem kívánja is az olasz köztársaságot kormányzásának jótéteményétől megfosztani; fontolja tehát meg a dolgot a milánói konzulta és terjessze elő javaslatait. Ezt a hírt Melzi Milánóban közölte az osztrák követtel, s már most Bécsben azt kérdezték maguktól az emberek, hogy hát tulajdonképen mi is a szándéka Napoleonnak Itáliával. Azzal egy-kettőre tisztába jöttek, hogy ezúttal is egy öröklődő monarchia alapításáról van szó, a melylyel az olasz államot még szilárdabbul és tartósabban lehet Franciaországhoz csatolni. Ez pedig merőben ellenkezett Ausztria politikájával, a mely egyáltalán nem kívánt a félszigeten való szerepléséről a jövőre lemondani. Igaz, hogy abban az 1802 december 26-án Franciaországgal kötött szerződésben elismerte Napoleonnak élethossziglan való elnökségét; hiszen e mellett szépen továbbviragozhattak Ausztriának a jövőre szóló tervei; de okvetlenül megsemmisítené azokat az Olaszországban megalapítandó Bonaparte-dynastia. A kérdés oly közelről érintette Bécset, hogy Cobenzl miniszter az olasz köztársaságnak fönnmaradását valósággal olyan próbakőnek tekintette, a melynek segítségével Napo-

leon további tervei fölismerhetőkké válnának. Mert ha a lombardiai állam függetlenségét megdönti, akkor minden bizonynyal egész Itáliát is maga alá hajtja (s Talleyrand 1804 augusztusában csakugyan bevallotta a porosz követ előtt, hogy Párisban szívesen látnák, ha Ausztria Boszniában és Szerbiában iparkodnék a maga területét kikerekíteni, ha ezzel szemben Velenczét Olaszországnak engedné át) s egész bizonynyal déli és északi Németországra is rátenné a kezét (s Napoleon 1804 szeptemberében csakugyan megjelent Mainzban s máris úgy viselkedett ott, mint a német fejedelmek fővédője, a kik aztán két évvel utóbb valóban ott görnyedtek az ő igájában,) s végül pedig Morea és Egyiptom birtokára is áhítoznék. Ez a gond zaklatta föl most Ausztriát nyugalmából s hozta közelebb Oroszországhoz, a melynek támogatásáról szükség esetén nem szívesen mondott volna le s a melynek Franciaországhoz való viszonya Enghien herczegének Sándor czár tiltakozása daczára történt kivégzése után immár nyílt szakadássá érett meg. Az 1804-ik év októberében még csak az ügyvivőiket hívták vissza kölcsönösen. 1804 november 6-án a két keleti nagyhatalom szerződést kötött, a mely teljességgel védelmi jellegű volt ugyan s csak akkor lépett volna érvénybe, ha Franciaország akár Németországban, akár Itáliában, vagy a Keleten további hatalmaskodásokra ragadtatná magát, a mely azonban a közös győzelem esetére Ausztriának az Adriáig való terjeszkedését, a toskanai és modenai főherczegeknek birtokukba való visszahelyezését s a piemonti királyság újrafölállítását állapította meg; a pápai legatióknak régebben oly vitás kérdését a két szerződő fél közös megegyezésnek tartotta fön. Hogy esetleges támadások

ellen biztosítsa magát, Ausztria egészségügyi kordon ürügyével megerősítette tiroli és velencei helyőrségeit.

Háborút jelentett-e mindez? Nem. Ausztriának egyáltalában nem volt szándéka, hogy védelmi elhelyezkedéséből kilépjen, ehhez túlságosan gyöngének érezte magát s Napoleonnak nagyon igaza volt, a mikor augusztus folyamán azt írta Talleyradnak, hogy Ausztria még Oroszországgal szövetkezve sem bírna „föllázadni“. Mivel azonban az angliai partraszállás terve éppen ezidőtájt kezdett ingadozni, azért a szárazföldi háború lehetőségét Napoleon most már komolyabban vette számításba. Mindenesetre ki fogja nyomozni, hogy Ausztria ezidőszerint milyen állapotban van. Előbb azonban olyan színjátékkal kedveskedett a francziáknak, a mely legalább is annyira hízelgett hiúságuknak, mint az esetleges, de még távoli diadalok.

Mialatt ugyanis a keleti hatalmak fölkészültek Franciaország további terjeszkedése ellen, Rómában VII. Pius pápa útra készülődött, hogy Napoleont Párisban megkoronázza. Ezt az ünnepélyességet Napoleon szükségesnek tartotta, hogy önalkotta dicsőségét a világ szemében is fénynyel és pompával övezzé s megszenteltség dolgában hátra ne maradjon a régi monarchiák mellett. Krisztus földi helytartója csak nagy ellenkezések és az eskümintán való hosszas tárgyalások után szánta rá magát a fáradalmas téli útra, hogy fölkenje azt, a kit az emberek még nem régen véres gonosztett elkövetésével vádoltak, s a ki éppen most éreztette hatalmát a jezsuita renddel. A mi Piusra döntően hatott, az egyként félelem és reménykedés volt: a félelem, hogy vonakodásával fel ne bősztse ezt a nagyhatalmú embert, a ki Itália ura

is volt s a ki az egyházi állammal is egykönnyen végezhetett volna; a remény, hogy engedékenysége új előnyökhöz juttatja, hogy talán a rég óhajtott legatiókat is visszakapja s hogy egyáltalában megmutassa Európának, hogy uralkodói közül a leghatalmasabbik is, a legendás 1798-iki hős is, térdet hajt Róma püspöke előtt. A biborosi collegium többsége, s vele Consalvi, a genialis államtitkár, szintén az útrakelés mellett volt, s még 1804 novemberében megérkezett a pápa Párisba. Itt ugyan már rövidesen meg kellett tudnia, hogy Napoleon gondosan óvakodik a megalázkodásnak legkisebb jelétől is. Csak egy pontban engedelmeskedett. Josephine, a ki már régtől fogva félt attól, hogy Napoleon elválik tőle, közölte a szentatyával, hogy urával csupán polgári házasság útján kelt egybe és ígéretet kapott Piustól, hogy csak azzal a föltétellel koronázza meg a császárt, ha előbb egyházilag is megáldatják házasságukat. A császárné azt remélte, hogy ekként föloldhatatlanul magához lánczolja urát. Ez a reménykedése utóbb csalókanak bizonyult ugyan, de jelen perczre mégis csak elérte, hogy frigyüket a nagy szertartás előtt egy nappal Flesch titokban megszentelte. Deczember másodikán ment végbe a császári pár megkoronáztatása a Notre-Dame templomában. Szemtanuk följegyezték, hogy Napoleon a templomban megvárakoztatta a pápát s hogy aztán nem engedte, hogy az tegye a fejére az arany babérkoszorút, hanem, még mielőtt Pius utánanyulhatott volna, maga vette kezébe s önmaga tette a fejére. Még ebben a külsőségben sem engedett senkit sem maga fölé. Csupán a fölkenés szertartását engedte át a pápának. A szentatya nagyon csalódott várakozásaiban. Párisban játszott szerepe inkább

ártott, semmint használt tekintélyének. Elérte ugyan, hogy a francia püspökök, a kik esküjüket eddig a papság polgári constitutiójára tették le s ezért eretnekek számába mentek, visszatértek a római püspök primátusa alá; de egyéb óhajtasai közül csak egyetlen igen kisjelentőségű kívánsága terjesült, t. i. a Gergely-naptárnak újra való bevezetése, amivel 1806 januárius 1-től kezdve a forradalmi időszámítás megszűnt. A keresztény szentek és ünnepeik újra érvényre jutottak Franciaországban. Napoleonnak nem volt ellene kifogása. Hiszen mostani előképe, Nagy Károly is közöttük volt.

Most, miután a pápai áldás a császári birodalmat teljessé tette, s Napoleon tekintélye, főként a francziák szemében még jobban fölmagasztosult, a császár könnyebb szívvel foghatott hozzá ama nagy kérdések megoldásához, a melyeket világrészünk közeli sorsa méhében hordott. Angliának, a hol az Addington-kabinet helyébe Pitt miniszteriuma lépett, a szárazföldi hatalmakkal való tárgyalásai nem maradtak előtte titokban. Nagy-Britannia különben sem csinált belőlük titkot. A mikor 1805 januárius 2-ikán III. Györgynek a béke érdekében levelet írt, a mely tartalmában és szándékában feltűnően hasonlított az 1800-iki háború előtt írotthoz, a válasz (a mely épp oly udvariatlanul hangzott, mint annak előtte) az volt, hogy Angliának előbb a szárazföldi államokkal, főként I. Sándor czárral kell megegyeznie, „a ki mindenkor meleg érdeklődéssel viseltetett Európa függetlensége és sértetlensége iránt“. Ezzel lehullott a lepel az európai hatalmaknak új coalitíójáról, a melyre az indítékot Oroszország már 1804 májusában megadta. Ugyanakkor kölcsönös megsegítésre vonatkozó terve-

zetet adott át Londonban, a mire június hó folyamán Pit azzal az óhajtással válaszolt, hogy szívesen látná, ha Oroszország, Anglia, Svédország és Ausztria, talán Poroszország is szövetségre lépnének. Úgy látszott, mintha most Napoleon maga is eléje járulna ennek a kívánságnak, de persze Poroszország kivételével, a melynek királyát rendkívül hízelgő írással kereste föl. Kevéssel e levél elküldése után ugyanis egy másik is elment Ferencz császárhoz, a melyben viszont olyan hír volt, a melynek mély lehangoltságot kellett Bécsben keltenie. A lombardiaiak a bonapartista örökös monarchia mellett nyilatkoztak arra az esetre, ha országuk Franciaországtól független marad, ha lehetőleg minden, Franciaországot illető, adótól mentesek lesznek, ha államuk területe épsége megmarad, s ha a francia tisztviselői kart hazai emberekkel váltják föl. Napoleon beleegyezett e kívánságokba s az új „italiai királyságot“ följánlotta bátyjának, Józsefnek, a ki azt egyelőre elfogadta. Erről szolgált a császár Bécsbe híradással, s egyúttal arról is kezeskedett, hogy a két koronát soha egyesíteni nem fogják; azonban, a tiroli és friauli csapatmegerősítésekre való tekintettel arról sem feledkezett meg, hogy a béke fenntartására figyelmeztesse s annak megszegésétől óvja a dunai monarchiát. Ha a habsburginak erre az újévi üdvözletre érkező válasza épp oly ellenséges hangulatú lenne, mint György királyé, akkor a szárazföldi háború lehetősége fölmerült a látóhatáron, akkor Napoleon északi hadseregét, a mely időközben 150,000 emberre szaporodott, kelet felé új diadalok elébe viheti. Úgylátszik, hogy a császár valóban számol ezzel a lehetőséggel, mert az 1805 januárius 17-iki államtanácsi ülésen, a melyen az új pénzügyi javaslat ke-

rült napirendre, úgy igazolta az angliai patraszállás nagy költségeit, hogy azt valósággal letagadta s csupán hadicselnek minősítette. „Két év óta“ így szólott „Franciaország a legnagyobb áldozatokat hozta. Még ha az egész szárazfölddel keverednénk is háborúba, az se kerülne több pénzbe. De most aztán az enyém is a legnagyobb hadsereg, az enyém a legtökéletesebb katonai szervezet, s már ebben a perczen olyan a helyzetünk, a minőt háború esetén előbb még csak meg kellene teremtenünk. Hogy pedig már béke idején is felgyűjthessünk ilyen tetemes erőket — csak a tüzérségi lovak és a teljes málhavonatok beállítására is 20,000 állatra volt szükségünk — olyan ürügyet kellett keresnünk, a melynek leple alatt mindezt beszerezhessük és összegyűjthessük, a nélkül, hogy a többi szárazföldi halalom gyanuperrel élne. Ezt az ürügyet pedig az Angliában való partraszállás terve adta. Két évvel ezelőtt még nem szólhattam Önökhöz ilyen nyíltan, de azért mégis ez volt mindenkor és szüntelen az egyetlen célom. Jól tudom, hogy ennyi fogatnak béke idején való készenlétbentartása egyértelmű harmincz milliónak az ablakon való kihajításával. De ezért most húsznapig elsőségem is van valamennyi ellenséggemmel szemben, s egy hónappal előbb állok már harcra készen, semmint Ausztria csak a tüzérségét is fölszerelhetné. Ha azt fogom látni, hogy az itáliai események izgalomba hozzák, akkor megüzenem neki a háborút, mielőtt még hozzáláthatna a szükséges requirálásokhoz.“ Pár nappal erre már kiment Itáliába a parancs, hogy 60,000 ember ellátására tegyék meg az előkészületeket s a várakat lássák el élelemmel.

De bármilyen keservesen fogadták is Bécsben az itáliai másodszülött dynastia megalapítását, mégsem

voltak egykönnyen megmozgathatók. Ferencz császár januárius 23-ikán végtelenül udvarias levélben válaszolt Napoleonnak; ha az utóbbi nem akart éppenséggel békeszegőként szerepelni, nem tehetett egyebet, mint hogy megnyugodjék Ausztriának kifejezett szándékában, hogy semleges nyugalma fenntartja. Ekkor azonban az olasz-kérdésben új fordulat történt. József nem akart a Franciaországot megillető jogairól lemondani, a mint ezt tőle kívánták, s ezért Lombardia koronáját visszautasította. Napoleon bátyjának ezt a vonakodását nem bírta legyőzni, s most kicsiny unokaöcscsét, Lajos és Hortense kis fiát, a kit holmi könnyelmű szóbeszéd az ő fiának mondott, akarta örökbe fogadni, az olasz koronát pedig néki átutalni, de azért egyelőre a maga kezében szándékozott a hatalmat tartani. Miután pedig ezen a részen is ellenkezésre talált — a gyermek apja megtagadta beleegyezését — még egy lépéssel tovább ment, s most már kereken kijelenti, hogy mind a két koronát magának fogja megtartani. Csak „egyelőre” ugyan, a hogyan Ferencz császárnak megírta, s csupán addig, a míg az angolok és oroszok Maltát és Korfut ki nem ürítik; az osztrák császár szíveskedjék a maga részéről is azon lenni, hogy ez az eset minél előbb bekövetkezzék. Ez az eljárás mármost merőben ellenkezett minden korábbi ígérettel s fölmerült a kérdés, hogy ekként Ausztria nem veszti-e el egyensúlyát? Úgy látszott, még mindig nem. Bécsben még egyre túlsúlyban volt a békeszerető hangulat, a melynek szóvivője, Károly főherczeg, a legmelegebben kardoskodott a mellett, hogy a háborútól bármi áron is tartózkodni kell. Az osztrák uralkodónak április 16-ikáról kelt válasza ezúttal teljességgel előzékeny, s úgy

látszik, hogy Napoleonnak még erősebb eszközökhöz kell majd nyulnia, ha azt akarja, hogy a háború föllobbantására alkalmas gyújtószerszám jusson a keze ügyébe.

Ezalatt azonban nemcsak Ausztria békés önmegtartóztatása, hanem a Spanyolországból érkező hírek is alkalmat szolgáltattak Napoleonnak arra, hogy az Angliában való partraszállás tervét újólag komolyan fontolóra vegye. Arról értesült, hogy Spanyolország az Angliával való háború esetén nagyobb tengeri erőkkel szándékozik Franciaországhoz csatlakozni, semmint eddig Párisban hitték: a francia követ 31 hadihajóról tett említést. Franciaországra becsületbeli kérdés volt, hogy ezt a tengeri segítséget a maga fennhatósága alá hozza. És így újabb terv körvonalai bontakoztak ki: a boulognei kis hajóhadat teljesen föl fogják szerelni s egy újabb (nyolczadik) hajóosztállyal kibővítik; Villeneuve tengernagy, Latouche-Trévilles utódja, francia és spanyol hajókból összeállított flottával Nyugat-Indiába fog hajózni, onnan pedig bizonyos idő multával újra visszavitorlázik Európába, hogy itt elriassza az angolokat azokból a kikötőkből, a melyeket megszállva tartanak, az így fölszabadult hajócsapatokat aztán magához fogja vonni s ekként megerősödvé, akár észrevétlenül Irországot megkerülve, akár pedig az ellenséget nyílt ütközetben legyőzve, behatol a csatornába, a hol a flotillának Angliába való átkelését fogja biztosítani. Igen bonyolult és veszedelmes vállalkozásnak ígérkezett ez, mert számolni kellett azzal a lehetőséggel, hogy Nelson flottájával nyomába kerül a francziáknak, s akkor vagy az Antilláknál ütközetre kényszeríti, vagy pedig utóbb megelőzi az Európába való visszatérésnél, a mikor is

aztán a francia és angol hajók harczy erejében mutatkozó aránytalanság súlyosan esik latba. Ezen és más meggondolásokat Decrès tengerészeti miniszter nyomatékos szavakkal tárta a császár elé, miután angol lapokból értesült, hogy Londonban már ismerik a szövetséges flotta útirányát, s ebből azt következtette, hogy Nelson egészen biztosan nyomon fogja követni; a császár válasza azonban az volt, hogy az ilyen nagy vállalkozások számára úgy látszik nincsen megfelelő szelleme („pas l'esprit assez exclusif pour une grande opération“). Vajjon igazán megfelelt a miniszternek ez a szigorú rendreutasítása Napoleon meggyőződésének? Vajjon tervének keresztülvihetőségéről valóban oly szilárdul meg volt-e győződve? Vajjon nem tudta-e épp oly jól, hogy tengerészete az angolokénál jóval kisebb értékű s hogy a spanyol hajóknak több mint a fele rossz legénységgel és tapasztalatlan kapitányokkal, ezuttal vágott neki először a tengernek? S ha tudta, hogy ilyen eszközökkel mily kevés reménysége lehetett „nagy operációja“ sikeres végrehajtására — s a flotillával az utolsó nyáron szerzett tapasztalatai nem veszték nála sem kárba, mert hisz akkor nem ejtette volna el ősszel a partraszállás tervét — meggondolt és mindent mérlegelő éleslátásával szabad volt-e hát akkor egész politikáját és nagy tekintélyét erre az egy bizonytalan kártyára föltennie — egészen eltekintve az eshetőségektől, a melyek Anglia földjén még sikeres átkelés esetén is, expeditiójára vártak? A ki róla ilyesmit föltenne, nagyon alábecsülné Napoleon értékét. Bizonyval helyesebb úton jár, a ki azt gondolja, hogy ő ezuttal is, bevált recipéje szerint, még egy vasat melengetett a parázsban.

A Decrèsnek szóló levél Milanoban kelt. Áprilisban Napoleon északi Olaszországba utazott, hogy új alattvalóinak mint királyuk bemutatkozzék. A mikor ezek legutóbbi tervéről értesültek, 1805 márczius 5-én forma szerint is felajánlották neki az uralmat, s ő a következő napon kijelentette a tanácsban, hogy az ajánlatot elfogadja. Most eljött országába, s május 26-ikán a milanói székesegyházban megkoronázta önmagát a lombardok vaskoronájával „Itália királyává“. Állítólag feltűnően fenyegető hangon mondotta volna el az ősi szavakat: „Isten adja nékem, jaj annak, a ki hozzányul“. Megesett hát, a mitől Bécsben oly rettegve féltek, annak ellenére is, hogy elmentek az engedékenység végső határáig. Vagy talán éppen azért történt meg? Lehetett-e még ezek után a két korona különválasztásának a lehetőségére gondolni, a mikor a francziák császára mindkettőt olyan feltűnő módon tette a maga fejére? S aziránt sem volt kétség, hogy Napoleon „Itália“ fogalmát sokkal tágabb értelemben vette, semmint az alpokoninnyi határai terjedtek. Piombino herczegségét, a melyről Nápoly 1801-ben lemondott, máris francia hűbérül(!) adta oda nővérének, Elisának, s annak határait rövidesen ki is tágította Etruria rovására; júniusban pedig már a luccai köztársaság területét is hozzácsatolta. Piombino fejedelmei ezután a császár „alattvalói“ s mint hűbéruruknak, beiktatásukkor hűségesküet kell tenniök. Parmában és Piacenzában meghonosította a francia törvényeket, végül pedig — s Európára ez volt legmélyebb hatással — megszüntette a liguriai köztársaság függetlenségét, a mennyiben Genua városát és területét egyszerűen bekebelezte Franciaországba, bár még csak márczius 18-án jelentette volt ki ünne-

pélyesen a tanácsban, hogy „ezenül újabb provincia nem fog Franciaország testébe iktattatni“. Mindez merő ellentétben állott az 1802 deczember 26-ikán kelt szerződéssel, a melybe Ausztriának akarva, nem akarva bele kellett törődnie; az itáliai királyságnak Franciaországgal való egybekapcsolása s Genuának a francia állam testébe való fölszívása ezenfelül még a lunéville-i békeegyezség súlyos megsértése is volt, mert ez kezeskedett volt az olasz köztársaságok függetlenségéért s ezzel biztosította, hogy az osztrák és francia területeket közbeeső államok fogják egymástól elválasztani. II. Ferencz most már nemcsak az Itáliában való jövőendőbeli súlyát, hanem itáliai birtokának csekély maradványát, Velenczét is elkezdte féltetni. S Milanóból valóban olyan hírek érkeztek, hogy Napoleon ennek a területnek a megszerzését is tervezi, s a dunai birodalmat kártérítésül a Balkán-félszigetre akarja utalni. Az új itáliai királyság címerpajzsán — Napoleon maga választott így — a velencei oroszán terpeszkedett; a királyi kormánypálcza markolatát is az diszítette. Az osztrák egészségügyi kordonra válaszul Veronánál és Alessandriánál 30—30,000 francziát gyűjtött össze, a kik a császár jelenlétében a castiglionei és marengoi csatatéren gyakorlatoztak. A mikor aztán Napoleon megsejmelte az etschvidéki terepet, s úgy találta, hogy oda erődítményeket kell építeni, környezete előtt úgy nyilatkozott, hogy ilyen munkákra hiányzik ugyan már az idő és sokkal egyszerűbb lenne az osztrákokat erről a határról rövid úton, de egészen eltávolítani.

Mialatt így egyfelől Napoleon izgatta Ausztriát azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy a dunai birodalmat fegyverkezésre kényszerítse, s ha aztán föl-

szólítására nem szerelne le, alkalmat szerezzen a szárazföldi háború megindítására, másfelől az oroszok és angolok sem szüntek meg Ferencz császárt háborúra készíteni. Anglia a mult deczemberben Svédországgal egyezett meg, a hol IV. Gusztáv személyében Napoleonnak egyik legelkeseredettebb ellenfele uralkodott, majd pedig nemsokára, 1805 április 11-ikén Oroszországgal lépett támadó szövetségre, a melynek az volt az alapja, hogy az összes continentalis államok közösen lépnek föl a korzikai imperiuma ellen. Szándékuk az volt, hogy a császárságot Hollandiából, Svájczból és Olaszországból kiszorítják a franczia határok közé s aztán szilárd védőgátakkal övezik körül; Ausztriát és Poroszországot pedig szintén a szövetségbe való lépésre fogják rábírní. A Poroszországgal való kísérlet balul ütött ki: Frigyes Vilmos azt tartotta, hogy Észak-Németország békéjét az előző év május 21-ikén kötött védelmi szerződés eléggé biztosítja; Franciaország megtámadását kereken visszautasította, mi több, Hardenberg tanácsára még olyan tárgyalásokba is bocsátkozott Napoleonnal, a melyeknek révén Hannovert kívánta megszerezni, a nélkül, hogy Poroszország semlegességét veszélyeztetné. Ausztriával azonban sikerült a terv. Persze nagy áldozat volt ettől a hatalomtól is, hogy eddigi védekező állását a Napoleon ellen való támadó szereppel cserélje föl. Mert az osztrák armádia akkoriban 40,000-nél nem sokkal több embert tartott fegyver alatt, — a többi katonaságot vagy szabadságolták vagy hazaengedték — egyetlenegy tökéletes fogatú ágyúja sem volt, pénzügyeiről pedig jobb nem szólni. De Franciaország folytonos túlkapásai végre is meggyöngítették azt a hatást, a melyet Károly főherczeg eddigelé

bátyjára gyakorolt; Anglia és Oroszország pedig, minden aggodalmat ügyesen eloszlattak: Anglia úgy, hogy a rossz anyagi helyzetben levő államnak tetemes pénzbeli segítséget ajánlott föl, Oroszország pedig azzal az ígéretével, hogy hadseregével megerősíti az osztrák haderőket, s hogy Poroszországot, ha kell, akár erőszakkal is a maguk pártjára vonja. Mindketten azonban csakis akkor érték el céljukat, a mikor Pitt kijelentette, hogy az angol támogatásra csak akkor számíthat a monarchia, ha négy hónapon belül, vagy legalább is még az 1805-ik év folyamán háborút kezd, s a mikor I. Sándor cár azzal fenyegetődött, hogy végleg vissza fog vonulni, ha Ausztria még tovább is vonakodik. Olyan diplomatai rajtaütésféle volt ez, a mely a bécsi kabinetet az elé a választás elé állította, hogy egy hatalmas szövetség segítségével vagy visszanyeri itáliai positióját, talán még bajor területet is, és esetleg, ha Poroszország tartósan ellenszegülne, talán még Sziléziát is hozzá — vagy pedig elveszti ezt a hatalmas támogatást és elszigetelve kénytelen Napoleon további túlkapásait és támadásait eltűrni. Ferencz császár ebben a kényszerhelyzetben határozta el magát 1805 július 7-én a szövetséghez való csatlakozásra, s kiadta a mozgósítási parancsot. Mack tábornok, a ki szervezőtehetség hírében állott, s aki Károly főherczeggel ellentétben vállalkozott rá, hogy az osztrák hadsereget a kiszabott idő alatt harczra képessé teszi, megkapta az erre vonatkozó utasítást. Így hát a szárazföldi háború bekövetkezése immár eldöntött kérdés volt. Anglia megkapta a háborút, a mely a francia betörés gondját levette a válláról; Oroszország is megkapta a háborút, a mely arra szolgált, hogy Napoleonnak a Keletre vonat-

kozó terveit más vágányra terelje — csupán Ausztriának nem volt egyebe, mint a győzelemre és a területszerzésre irányuló vérmes reménye.

És Franciaország? Napoleon Lombard porosz kabinettanácsos szívességéből tudomást szerzett róla, hogy Oroszország Franciaország ellen irányuló szövetség megteremtésén dolgozik, s erre aztán kiküldött hírszerzők által gondosan megfigyeltette a tiroli és friauli ellenséges csapatmozdulatokat, mindaddig, a míg teljesen biztos nem volt afelől, hogy Ausztria végre valóban „megmozdult“. Erre titokban elhagyta Itáliát, legnagyobb sietséggel Párisba ment, a hová már július közepe előtt megérkezett s a hol a hónap végéig maradt. Nem hiszi ugyan, hogy a dunai hatalmasság még a folyó év során fogna bele a háborúba, ezt az eshetőséget csak a következő tavaszra veszi számításba; ezért úgy látja, hogy elég ideje marad, hogy az angliai partraszállás tervét, ha az egyáltalában végrehajthatónak bizonyul, most kimódolja. Ha pedig valóban előállanak azok a nehézségek, a melyeket tengerészeti minisztere, de bizonyára ő maga is előre látott, nos akkor hatalmában állott, hogy a szárazföldi háborút minél előbb föllobantsa, hogy máris harczrakész hadseregét Boulogneból kelet felé irányítsa, s ezzel a hiányosan fegyverzett hatalmakat a harczok színhelyén megelőzze a nélkül, hogy a békeszegés vádja reázúdulna. Hiszen egyebet sem kell tennie, mint hogy Ausztriát a fegyverkezés visszavonására szólítsa föl, s bizonyos lehetett felőle, hogy ennek a felhívásnak ma már nem lesz foganatja; már régóta jól tudta, hogy Károly főherczeg elvesztette minden befolyását bátyjára, s hogy Bécsben más áramlat va felszínen. Így elérhette, hogy a háború

akkor üt ki, a mikor rá nézve a legkedvezőbb, s a mellett mégis ellenfelére háramlik a háborúkezdés vádja. Hát nem ellenfelei voltak-e azok, a kik föl-készültek ellene, mialatt ő Anglia megtámadására kés-zült? S vajjon ki vehetné tőle rossznéven, ha ilyen támadás ellen védekezik?

Párisban megtudta, hogy Nelson valóban elvitor-lázott Nyugat-Indiába, de hogy Villeneuve-nek sikerült ott előle elmenekülnie s Európába visszatérnie. Július 16-ikáról kelt rendeletével azt parancsolja mármost Villeneuve-nek, hogy a ferroli hajóhadosztályt szaba-dítsa föl a zárlat alól, azután iparkodjék a rocheforti-val s az ugyancsak erősen elzárt brestivel egyesülni, s vagy mindkettővel közvetlenül a csatornába benyo-mulni, vagy pedig, ha a brestit nem sikerülne fölsza-badítania, akkor amazzal egyedül vitorlázzék Irország és Skócia megkerülésével a texeli szigethez, s onnan a hollandi hajókkal együtt jöjjön vissza Calaisbe. Ennek az írásos parancsnak pedig igen nevezetes füg-geléke is volt, az t. i., hogyha előre nem látható vé-letlenek következtében helyzete nagyon veszedelmessé kezdene válni, akkor inkább forduljon az admirális vissza Calaisbe. Ez a mondat egy lelkiismeretes pa-rancsnokot, hacsak nem volt éppenséggel hős termé-szetű, okvetlen elővigyázatosságra kellett hogy intsen, s az ember nehezen tud attól a benyomástól megszabadulni, hogy a császár ekként a maga számára akart a visszavonulásra aranyhidat fönttartani.

Mielőtt még Villeneuve újabb lépéseiről hírt ve-hetett volna, július 31-én Talleyrandnak kiadta a ren-deletet, hogy intézzon jegyzéket az osztrák kormány-hoz, a melyben, utasítása értelmében, annak az intel-lemnek kellett foglaltatnia, hogy a császár apassza a

mozgósított csapatokat újra bekeállományra. S ezzel rendszeresen kezdett dolgozni, hogy a dunai hatalommal való háborút kierőszakolja. Lucchesini, a porosz követ, már augusztus másodikán jelenti, hogy a francia lapok becsmérlő hadjáratot kezdetek Ausztria és Oroszország ellen, s hogy a császár — a mint a követ ezt már rég sejtette — nyilvánvalóan föl akarja idézni a szárazföldi háborút. Napoleon másnap megérkezett Boulogneba, „nem annyira azért, hogy flotilláját megtekintse — írja Rémusat asszony, a kinek ezidőtájt Talleyranddal igen közeli összeköttetése volt —, mint inkább, hogy a nagy északi hadsereg fölött szemlét tartson, a melyet rövid időn belül útnak akar indítani“. Egy nappal utóbb bécsi követe útján azt a követelését közli, hogy Ferencz tüstént (immédiatement) vonja vissza Velence felé és Tirolba előretolt csapatait azok származási helyére, Cseh- és Magyarországba, mert különben nem hinné, hogy Bécs Franciaország irányában továbbra is békén óhajtana maradni. Ezt a kívánságot néhány nappal utóbb erősebb, augusztus 13-ikán pedig a legerősebb szavakkal megismételte. Most már, így hangzott ez a felszólítás, nem elégszik meg azzal sem, hogy Ausztria visszavonja a német és olasz Tirolban lévő csapatait, azzal sem, hogy a monarchia többi nyugati országaiban csökkenti haderőit s hogy ottani erősítési munkálatait félbenhagyja: most már egyenesen azt kívánja, hogy Ausztria jelentse ki Angliával szemben föltétlen semlegességét. Ugyanezen az augusztus 13-ikán még azt írja Talleyrandnak, hogy szilárdul el van tökéelve, Ausztriát megtámadni, s hogy novemberre Bécsben leszen, hogy az oroszokat, mihelyt csak megérkeznek, már ott fogadhassa; erről a tervéről csak abban az

esetben mondana le, ha a bécsi kormány, várakozása ellenére, belemenne a lefegyverzést követelő kívánságába. „A tárgyalás, a melyet Larochefoucauld úr (a francia követ) Bécsben folytatott, s az én első jegyzékem (5-ikéről) megolvasztotta a jeget; a jegyzék, a melyet nemrégiben Önnek elküldöttem (7-én, 13-áról keltezve), továbbérlelte a folyamatot; a melyiket pedig ma küldök el Önnek (13-án, 16-áról keltezve), be fogja fejezni. Ismeri alapelveimet: ugyanazon az úton akarok haladni, a melyiken a költők járnak, hogy a dráma megoldásához jussanak. Ha a jegyzéket, a melyet most küldök, mindjárt eleve átnyújtottuk volna, akkor Bécsben meg lettek volna róla győződve, hogy a háborút én akarom, már pedig én csak egy föltétel mellett kívánom azt fölidézni.“ De vajjon ez a föltétel nem volt-e már megadva? A tengerészeti miniszterhez és Villeneuve-höz augusztus folyamán írt levelekből mintha ezt lehetne gyanítani. Dehát mindaddig, a míg a helyzet nem tisztázódott s a míg Villeneuve-től hír nem érkezett, írhatott volna-e máskép, hacsak nem akarta magát annak kitenni, hogy tájékozatlanság vagy tévedés vádjával illessék? Viszont szabad volt-e Ausztriát ilyen kihívóan megbántania? Villeneuve válaszának rövidesen meg kellett érkeznie. Két héten belül, ezt írja Talleyrandnak 13-iki levelében, tisztában kell vele lennie, hogy Ausztria mire határozta magát, mert különben Ferencz császár aligha fogja a karácsonyi ünnepeket Bécsben tölteni.

Ugyanazon a napon, a mikor a harmadik jegyzék ment el Párisból Bécsbe — augusztus 16-ikán — a francia külügyminiszter azt a megbízást kapta, hogy a Bajorországgal való szerződési tárgyalásokat, a me-

lyek már Napoleonnak Itáliából való visszaérkezése után megkezdődtek, iparkodjék sürgősen befejezni, a mi aztán augusztus 24-ikén Münchenben valóban meg is történt. A szerződés háború esetén arra kötelezte Bajorországot, hogy 20,000 embert állítson francia parancsnokságok rendelkezésére. Ha a választófejedelem eközben átmenetileg elveszítené országát, akkor Franciaország pénzbeli segítséggel fog csapatai ellátásáról gondoskodni. Tervbe vették még Beauharnais Eugènenek, a kit Napoleon Itália helyettes királyává nevezett ki, valamelyik bajor herczegnővel való egybekelését is. Nem volt kétséges, hogy a Bajorországgal kötött szerződés a württembergi és badeni fejedelmi házakat, azoknak az orosz czárral való rokonsága ellenére is, a francia császár körébe fogja vonni, a mi aztán nemsokára valóban be is következett. Csak Hessen-Darmstadt, a mely a porosz segítségben reménykedett, szegült ellene Napoleon szövetségi ajánlatának.

S Napoleon Berlint is fölkereste ajánlatával. Duroc nagy titokban odautazott. Kész védő- és támadószövetség terve volt a zsebében, a melynek értelmében Hannover Poroszországé lenne, de a Rajna jobb oldalán fekvő Cleve-rész a francia érdekkör számára maradna biztosítva, „hogy Poroszországot távoltartsuk a francia határoktól, s hogy a fontos weseli erősség mindig a mi kezünkben maradjon“, a mint ezt Napoleon Talleyrandnak írta. Egyébként akár német fejedelem alá is kerülhet ez a kis országocska, de persze Franciaországtól való függésben kell maradnia. Poroszország ellentállott. Berlinben épp oly kevéssé hajlottak a francia háborús csábításokra, mint a hogyan Oroszország kedvéért sem hagyták el semlegességüket, de azért sem az egyik, sem a másik

oldal felé nem szakították meg a tárgyalásokat. A mások bőrén való haszonleső tétlenségnek szerencsétlen rendszere volt ez, a mely a történelmi igazság szerint előbb-utóbb okvetlenül katasztrófára vezetett.

A diplomatai fölkészüléssel karöltve haladtak Franciaországban augusztus közepe óta a katonai rendszabályok is. Az ország belsejéből három ezredet Elzászba küldöttek és Berthier erősebben fölszerelte a rajnai várakat is; továbbá 4000 embert egész csendben nápolyi területre menesztettek északi Itáliából. Mindebben már nyomát sem látni az Angliába való partraszállásnak. Kormánykörökben már régóta tudták, hogy ez kivihetetlen. Talleyrand már augusztus 2-ikán azt írta a császárnak Boulogne-ba, hogy az angol tengeri haderő, a mióta tengernagyuk visszaérkezett, az Atlanti-óceánon 54 vagy 55 hajóra emelkedett, s ezzel a partraszállás terve egyelőre kétségtelenül dugába dőlt. S Villeneuve magatartása meg is felelt ennek a felfogásnak. Július 22-ikén tizennégy ellenséges hajóval kellett Ferrol előtt megverekednie, mielőtt az ottani kikötőt fölszabadíthatta volna, de azután, mivel hosszas útjában hajói nagyon megrongálódtak s a mellett nem is állották ki valami jól a próbát, ama 16-iki rendeletre támaszkodva Cadix felé vitorlázott. Hiszen helyzete, Nelsonnak az európai vizeken való feltűnésével, valóban tetemesen rosszabbodott. A tengerészeti miniszter is teljesen igazolta az általa követett eljárást. Napoleonhoz intézett írásában valósággal nagy szerencsének minősítette ezt a Cadixba való visszavonulást, mert ennek következeképp a francia flotta a további események számára épségben áll készen; míg az észak felé való további előnyomulás csak szerencsétlenséget hozhatott volna. Mindez pedig bizo-

nyára Napoleon legbensőbb meggyőződésével is találkozott. Most, augusztus 23-ikán kiadta Talleyrandnak a rendeletet, hogy „miután a bécsi udvar úgys csak üres kifogásokkal fog élni“, készítse elő az Ausztria ellen szóló háborús szózatot s egyúttal megparancsolta Bernadotte-nak is, hogy hadtestével gyülekezék Göttingánál, Marmontnak pedig, hogy Mainzba vonuljon. 24-ikén St. Omerből Strassburgba irányították a lovashadosztályokat, 25-ikén Murat kap megbízást, hogy végezzen Éger irányában földéritést, 26-ikán Berthiernek meghagyja, hogy az indulási parancsokat készítse el s 27-ikén már az egész hadsereg megmozdul a Rajna felé, a boulognei táborn pedig fölmozgatják. A szárazföldi háború kiütött.

Ha Napoleon néhány héttel utóbb legmagasabb haragjának adott kifejezést, amiért Villeneuve nem nyomult be a csatornába, s nagy partrakelési tervének sikertelenségét a tengernagy nyakába iparkodott varrni, egészen biztosra vehetjük, hogy e haragkitörések mögött nem nagy őszinteség rejtett, mert hiszen valójában Villeneuve eljárása sem meg nem lephette, sem tévedésbe nem ejthette, hanem csakis meglegedésére szolgálhatott. S ha Daru vezérhadbiztos bemonadásai alapján egészen a legújabb időkig szüntelenül azt hajtogatták s erről meg is voltak győződve, hogy Napoleon csakis Villeneuve jelentésének beérkezte után fogott hozzá a szárazföldi háború tervéhez, s hogy ezt az egész tervet mintegy pillanatnyi ihletben, minden előkészület nélkül egy lélekzetre diktálta le, akkor ez a fölfogás is a mesék világába tartozik. Igenis, a háborút már rég előrelátta, s úgy idejét, mint végrehajtását bizonyynyal érett megfontolás után állapította meg. „Nagy dolog a háború“, írja a császár

Talleyrandnak, „s az embereknek eszébe se jusson, hogy én akartam fölidézni, csupán azért, mert sikere felől biztos voltam.“ Ezért iparkodjék a miniszter, hogy a regensburgi országgyűléshez intézendő jegyzéknek, a mely az Ausztria ellen való valamennyi vádat fogja egybefoglalni, a hangját kissé enyhítse s várjon még az elküldésével. Sikerében pedig valóban biztos volt. „Ausztria képtelen rá, hogy sikerrel mérkőzzék velem“, írja III. Frigyes Vilmoshoz intézett levelében. Kivált, ha már most megelőzi azt a támadást, a melyet Ausztria részéről csak a jövő tavaszra tart lehetségesnek, akkor fog körülbelül úgy cselekedni, „a hogyan annak idején Nagy Frigyes első hadjárata előtt“ cselekedett. Így ír Durocnak azzal a megbízással, hogy ezt jelentse a porosz királynak.

Napoleon előrelátása és számítása ez esetben is bámulatraméltó. Mert az események igazolták terveit: 1805 novembere tényleg Ausztria szívében találta s Ferencz császár valóban nem fővárosában ülte meg karácsony ünnepét. Aligha volt még ember, a ki a maga erőit oly pontossággal tudta volna a többi világeíval összemérni. Ebből valami démoni természetet iparkodtak kimagyarázni. Pedig ez nem áll, Napoleon nem volt híjával az emberi tulajdonságoknak. Benne csupán egyes ilyen tulajdonságok szokatlanul nagy arányokban fejlődtek ki, miáltal személyisége a mindennapiságon felülemelkedik, gigantikussá növekszik. Ahol mások látása már rég elborult, ott ő még tisztán látott, s a mi a tömeg szemében zűrzavar-nak tetszett, az az ő szemében értelmes egységekre bomlott. Rapp tábornok emlékirataiban a következő, mások által is igazolt, igen jellemző történetet mondja el: Fesch bíboros egy napon szemrehányásokat akart

a császárnak politikája miatt tenni. De alig mondott néhány szót, Napoleon odavezette az ablakhoz s megkérdezte tőle: „Látja azt a csillagot?“ Verőfényes dél volt. „Nem“, felelte az. „Nos jó, amíg én vagyok az egyetlen, a ki látom, addig mindenkor a magam útján fogok járni és semmiféle beleszólást nem fogok eltűrni.“ Így rajzolta be szilárd és biztos kézzel, rendszerint észrevétlenül és meg nem zavarva, a maga vonalait a jövő képébe.

Mialatt a francia hadsereg — „a nagy hadseregnek“ hívják most — lehető csendben s olyan erőszakolt menetekben, a minők eddig még Napoleon vezérlete alatt is hallatlanok voltak, fölvonult a Rajna mellékére, azalatt Ausztria is fölkészült a fegyveres leszámolásra és 1805 szeptember 3-ikán harcziass hangú nyilatkozattal lépett föl Franciaország ellen. Ezen a napon közölte Cobenzl miniszter a francia követtel, hogy Ausztria erőt gyűjt, „hogy segédkezzék Európában olyan viszonyok megteremtésében, a minők megfelelnek a szerződéseknek, a melyeket Franciaország a népjog ellenére megszegett“. Szeptember 8-ikán Ferencz császár csapatai átkeltek az Inn folyón.

Azt lehetne ezek után hinnünk, hogy Ausztria pontosan tájékozva volt a boulognei hadsereg erőviszonyairól, s hogy azt is számításba vette, hogy az a legrövidebb úton fog fölvonulni, s így Németország lesz a háború főszíntere. Ehelyett Bécsben, katonai szempontból is, csak Itália lebeg mindenkinek szeme előtt. Még júniusban elfogadták volt Károly főhercegnek az osztrák haderők vezetésére vonatkozó haditervét, a mely szerint három hadsereget fognak föl-

állítani (Olaszországban, Tirolban és az Inn mentén) s a hadműveleteket a legerősebbikkel, az olaszországgal fogják megnyitni. Ennek, mely 94,000 emberből állott s maga Károly főherczeg volt a parancsnoka, az volt a föladata, hogy Lombardiában álljon szilárdul helyt, s ezalatt a német, mintegy 60,000 embernyi sereg az oroszokkal egyesülve Németországban, a harmadik 40,000-nyi pedig János főherczeg vezérlete alatt Tirolból a Svájczon át fog előnyomulni, hogy Burgundiát fenyegetse. Részletesen is elhatározták, hogy minél gyorsabban iparkodnak a bajor területen át az Illeren túlra nyomulni, hogy a háborút lehetőleg idegen területen vívják meg, s hogy Miksa József, a francziabarát választófejedelem csapatai felől biztonságot szerezzenek maguknak; de egyebekben az volt a jelszó, hogy semmi vállalkozásba nem fognak, a míg az oroszok ide nem érkeztek, s adandó esetben inkább megint visszahúzódnak az Inn mögé. A katonai szerződés értelmében az oroszoknak három különböző hadsereggel kellett Ausztria irányában fölvonulniok, és pedig úgy, hogy az elsőnek, mely 50,000 embernél erősebbre volt számítva, az előcsapatai október 16-ikán az Inn vonalát elérhessék. Így a döntő hadszíntéren az erők elhelyezkedése már szétszakításuk miatt is meg nem felelő volt. „Ausztria“, mondja emlékirataiban János főherczeg, a ki a tanácskozásokon résztvett, „az útban lévő orosz segédhadakra számított s tudván, mely időre érkezhetnek meg az Inn mellé, nem is ügyelt bővebben erre az időközre, a mely alatt pedig a fáradhatatlanul gyors ellenfél könnyen mozgatható és jól fölszerelt csapataival játszva fölvonulhatott.“ Ha ez volt az egyik főhiba, a második viszont az volt, hogy nem az a had-

vezér vezette a német haderőket, a ki márismételten diadalmaskodott a francziákon német területen, hanem Mack tábornokot, mint a császár főhadiszállásmesterét bízták meg az itteni hadműveletek vezetésével, míg Károly főherczeg Itáliába ment. A fiatal modena-breisgaui Ferdinánd főherczeg Mack mellett egyszerűen csak II. Ferencz képviselője volt, s mindenben alá kellett magát Mack rendelkezéseinek vetnie. Napoleon jól ismerte ezt a pöffeszkedő, a maga képességeit mérhetetlenül túlbecsülő embert, a ki mérhetetlen elvakultságában azt képzelte, hogy minden ellenfelét messze túlszárnyalja s a ki most szervezőképességei czímén uralkodójának föltétlen bizalmával rendelkezett; Napoleon a nápolyi hadjárat után Párisban mint hadifoglyot ismerte meg s Bourrienne előtt így nyilatkozott róla: „Mack egyike a legközépszerűbb embereknek, a kiket valaha életemben láttam. Csupán önteltségből és hiúságból mindenre képesnek tartja magát. Nagyon kíváncsú lenne, ha egy szép napon ügyes tábornokaink közül valamelyik ellen őt küldenék; csinos tapasztalatokra tehetne ez az ember szert. Roppantul elbizakodott, s ez mindent megmagyaráz. Annyi bizonyos, hogy a világnak egyik leghasznavehetlenebb teremtménye. Mindezt betetőzi, hogy még csak szerencséje sincs“. Ez a senki-ember állott most a világ hatalmasával szemközt.

Mack abból a föltevésből indult ki, hogy a francziák kénytelenek lesznek a csatorna partján erős hadsereget hagyni, hogy az angolok partraszállása ellen védve legyenek, míg egy másik hadseregnek magában Franciaországban kell maradnia, hogy egy fenyegető forradalmi mozgalomnak elejét vegye: ezért Napoleon nem tud majd Németországban túlerővel föl-

pléni s a harczzsintérre sem tud majd az oroszok érkezte előtt fölvonulni. Erre az okoskodásra építve, hirtele- nében összeszedett, félig kiegészített, rosszul fölszerelt csapataival nagyhirtelen fölvonult, hogy ha lehetsé- ges, még az ellenség fölfejlődése előtt betörhessen Franciaországba. Napoleon példájára elhatározta, hogy hadseregét requirálás útján fogja élelmezni, a mi már eleve is óriási zavart okozott; s ha az Inn-folyón túl való előnyomulást, a mit jobb lett volna végre nem hajtani s az oroszokat inkább azon innen bevárni, csak abból a czélból tervezték, hogy a bajorok támo- gatását maguknak szerezzék meg, akkor ebben súlyo- san csalódtak. Miksa József választófejedelem, a ki már le volt kötve Franciaországnak, politikai maga- tartása dolgában félrevezette az osztrákokat, s ezzel elérte, hogy csapatai bántódás nélkül térhettek ki északnak, a hol az időközben Würzburg alá érkezett Bernadottehoz csatlakoztak. Ausztria tervének első része ekképen zátonyra jutott. Mack ennek daczára is folyton csak az előrenyomulást sürgette, hogy az Iller vonalát elérje és megerősítse, mivel abban a hiszemben volt, hogy az ellenség a Schwarzwaldon át vonul föl s hogy így még útközben fogja érni; ebben az esetben aztán a Duna mindkét partján uralkodó Ulm mint támaszpont megbecsülhetetlen szolgálato- kat tett volna neki. Hisz ezt a várost főként éppen az ő sürgetésére erősítették meg újból 1796-ban. A mikor Ferdinánd főherczeg szeptember 19-ikén átvette a főparancsnokságot, hadseregének főtömegét az Inn és München között útban találta, viszont biztos híradásai voltak arról, hogy Napoleon az egész 150,000-nyi tengerparti hadseregével Boulogneból elin- dult s így október 10-ike táján már az Iller táján

lehet. Mindez persze egészen másképen festett, mint a hogyan Mack képzelte. Ilyen körülmények között az osztrákok semmi esetre sem nyomulhattak tovább előre, mert különben még jobban eltávolodtak volna utánuk vonuló szövetségeseiktől s elkülönülésüket drágán fizethették volna meg. A főherczeg jól fölis-merte a helyzetet s megállíttatta a hadsereget. Mack azonban Ferencz császárnál, a ki rövid időre meg-jelent csapatai körében, kieszközölte, hogy a megállási parancs visszavonassék, és szeptember utolsó hetében valóban sikerült főerőit az Iller mellett egyesítenie. Az persze eszébe sem ötlött, hogy a Hannoverben állomásozó francziák már akkor is fenyegetik visszavonulása útját, ha csak egyszerűen délnek vonulnak lefelé.

Ugyanabban az időben, a míg az osztrákok az Iller mellett gyülekeztek, Napoleon csapatainak főtömege Kehl és Mannheim között átkelt a Rajnán. Majdnem zajtalanul meneteltek még az éjeken át is. A napilapoknak szigorúan megtiltották, hogy a csapatok mozdulatairól hírt adjanak. A császári gárdán kívül (8—9000 ember) hét lovashadosztály is volt ott Murat paracsnoksága alatt mint „lovastartalék“, a hadsereg maga pedig négy hadtestből állott, a melyeknek parancsnokai Ney, Lannes, Soult és Davout voltak. Két további hadtest Marmont és Bernadotte vezetése alatt észak felől jött Würzburg alá. Az Augereau parancsnoksága alatt álló hetedik hadtest, a mely mostanig Brestben feküdt volt, tartalékul szolgált Elzászban. Délnémet segítőcsapatok több mint 30,000 emberrel növelték meg a hadsereget. Egészben több mint 200,000 harcos állott Napoleon rendelkezésére, olyan ragyogó ármádia, hogy Napoleon maga is el volt

tőle ragadtatva. A hadtestparancsnokok java része épp oly fiatal volt, mint ő maga, Davout egy esztendővel volt fiatalabb, sőt Marmont éppen csak harminczegy éves, de mindannyia bőséges hadi tapasztalattal rendelkezett s föltétlenül meghódolt annak az embernek, a ki vezérük volt. Úgy tervezték, hogy a Massena vezetése alatt álló „olasz” hadsereg a „nagy hadseregtől” különváltan fog működni. Napoleon maga szeptember 4-ikén Párisba jött, s szántszándékkal maradt ott, hogy fölvonulásának titkát ezzel is palástolja. Itt a táviró és ügyes kémei útján arról értesült, hogy Mack hübele-balázs módjára Ulmnak rohan neki, míg az oroszok még az Inn vonalát sem érték el; erre alapítja és dolgozza ki most már további működésének tervét. Az a szándéka, hogy a Schwarzwald baloldalán fog elvonulni, a Dunán Ulm alatt átkel, így közibe furakodik az osztrákok és szövetségeseik seregeinek, s aztán mindeniket külön fogja megverni. Muratnak az volt a föladata, hogy a lovastartalékkal Strassburg tájékán operáljon, a mi Mack további megtevéseztését szolgálhatta: mintha a francziák abból az irányból jönnének. Ezután a császár maga is Strassburgba ment. Itt, mielőtt Josephinetől búcsút vett, az utóbbi hetek óriási izgalmaiktól és erőfeszítéseitől lelkében megviselve, állítólag ideggörcsöt kapott, a mely azonban rövidesen elmúlt. Október elején megérkezett a hadsereghez. Ez pedig ezenközben a legnagyobb pontossággal véghezvitte az elébeszabott mozdulatokat. Davout, Soult, Lannes és Ney hadtestei október elsején elindultak a Neckar mellől, hetedikén már elérték a Dunát Höchstnél és Donauwörthnél, sőt ennél a városnál már át is keltek rajta. Ezzel az ellenséges hadsereg hátában állottak. Berna-

dotte, Würzburgból kiindulva, minden mellétekintet nélkül és Póroszország békés hajlamaiban bizakodva, az ansbachi porosz fejedelemségen át vágott magának egyenes utat s Ingolstadt felé van fölvonulóban, Marmont pedig tőle nyugatra, Neuburg irányában. Két nappal utóbb majd az egész hadsereg átkelt már a Dunán — Soult egész Augsburgig érkezett — s már most kelet felől nyomul Ulm felé. Csupán Bernadotte és Davout maradtak hátra az oroszok szemmeltartására, a kik egyébként még mindig nem tüntek föl a látóhatáron. Hogy az ellenség meg ne szökhessék Tirol felé, Soultnak az a föladat jutott, hogy Memmingent foglalja el.

E hadmozdulatok Mack előtt sem maradtak titokban. Schulmeister, a dupla kém, a ki a napoleoni háborúban bizonyos hírnévre tett szert, értesítette őt mindenről. Most azonban annak elgondolása helyett, hogy a francia hadsereg azért állott ilyen gyorsan talpra, hogy őt elfogja, egy Stuttgartban elterjedt kósza hírtől tévútra vezetve, abban a „kóros álomban“ ringatódzott — eszeveszett föltevését utóbb maga nevezte így —, hogy Napoleon visszavonulóban van Franciaország felé, a hová a forradalom veszedelme és az angol partraszállás miatt való aggodalom szólították. Az osztrák csapatok, képzelte tovább, ilyen körülmények között, legokosabban úgy járnak el, ha Ulmnál együtt maradnak, s a mellettök elsiető francziákat oldalba kapják s úgy üldözik. Napoleont üldözni! s még hozzá egy Mack! és pedig olyan hadsereggel, a mely sietségben történt fölállítása miatt híjával volt a legfontosabb dolgoknak is, a mely az erőszakolt ide- s odamenetelések közben majd minden ellentállóerejét elvesztette, a melynek

csak egészen kisméretű tartaléktüzérsége volt, számba sem vehető municióval, s a melynek ezredei közül egyesek az utolsó szál emberig meztláb meneteltek s csak zsebbeli töltényeikkel rendelkeztek. Az sem használt, hogy Ferdinánd főherczeg, a ki fölismerte a nagy veszedelmet, ellentmondott ennek az öntelt rögeszmének, az sem, hogy valamennyi alárendelt tábornok mereven tiltakozott ellene: Mack csökönyösen ragaszkodott hozzá, hogy a francia haderők visszavonulóban vannak. Mint a markoló kéz ujjai, úgy karolták ezenközben Napoleon egyes hadtestei az ellenséget körül; minden egyes előretolt csapatát nagy veszteséggel vetették vissza Ulmba, végül magát a várost is lőni kezdték s megadásra szólították föl. Ebben főként az október 8-ikán és 9-ikén vívott werdingeni és günzburgi, az osztrákokra fölötte veszteges ütközetek, Dupontnak 11-ikén Haslach mellett tanúsított ellentállása és Neynek 14-ikén Elchingen mellett aratott diadala voltak döntő befolyással. Alig sikerült magának a főherczegnek két zászlóaljjal és tizenegy lovasszázaddal, a melyhez utóbb még négy csatlakozott, a maga felelősségére Göppingenen át Nördlingenbe s onnan tovább Csehország felé menekülnie. Mack csak ekkor kezdett álmából ébredezni. Október 16-ikán kijelentette, hogy kész az alkuvásra, mely már 17-ikén be is volt fejezve. Ha egy héten belül — így szólottak a föltételek — nem jön fölmentő sereg, akkor az ulmi haderő, tisztjei kivételével, a kiket becsületszóra szabadonbocsátanak — hadifogoly; a vár egyik kapuját megnyitják a francziák előtt, hogy egyik brigádjuk ott befészkelhesse magát. De mintha az eszeveszettség mértéke még ezzel sem telt volna be, Napoleonnal való megbeszélése során Mack még

arra is rá hagyta magát vétetni, hogy a várföladást már október 20-ikán végrehajtották. Ezen a napon három osztrák hadtest, a mely persze most már csak 25,000 emberre rúgott, letette a fegyvert az ellenség előtt, a mely már az eddigi részharczokban is legalább ennyi fogolyra tett szert. „A szégyen, a mely ránk zúdul“, írja d l'Ort osztrák kapitány naplójában, „a bennünket elborító szenny letörülhetetlen. Mialatt zászlóaljaink leteszik a fegyvert, Napoleon, a ki egészen egyszerű öltözetben áll gazdagon hímzett ruhájú tábornagyjai közepette, Mackkal és néhány tábornokunkkal beszélget, a kiket, miután előbb elvonultak előtte arczélben, magához intett. A császár közemberi formaruhájában, könyökén és szárnyain megpörkölt szürke köpenyében, fején egy benyomott, tisztijelvény nélkül való kalappal, karját hátán összefonva ott melengette magát az egyik tábortűz mellett, élénken beszélgetett s azon iparkodott, hogy jóindulatú arczot mutasson.“ Majdnem vértelen diadalt aratott. „Elértem célot“, írja egy nappal előbb Josephinenek, „az osztrák ármádiát egyszerű menetelésekkel tönkregázoltam.“ Való, hogy a Kienmayer alatt álló egy hadtestet nem tekintve, a mely Macktól elválni kényszerült s az Inn felé visszavonult, továbbá azokon az erősítéseken kívül, a melyek Tirolból voltak előnyomulóban s most újra oda húzódtak vissza, s azon a lovas-csapaton kívül, a melylyel a főherczeg megszökött — két gyalogos zászlóalját futás közben elfogták a francziák — Ausztria ezen a hadszíntéren mindenét elveszítette.

Az ulmi katasztrófa természetesen visszahatott a többi hadseregrészre is. Károly főherczeg arra kényszerült, hogy az Etsch mögött lévő erős állásait föladja, a mivel csapatainak Itáliából való lehető ép

kivonulását czélozta. Massena ellen október 30-ikán és 31-ikén Caldiero mellett végrehajtott szerencsés támadásával módját ejtette, hogy csapatait egész rendben, ha nem is minden veszteség nélkül visszavonja, s hogy így aztán János főherczeggel, a kinek Tirolban való megmaradása ezek után szintén lehetetlenné vált, november 20-ikán Marburgnál egyesüljön. Mack sorsa így döntötte meg az egész osztrák haditervet: a támadásból védekezésre szorult Ferencz császár, s egyelőre minden reménye csak az oroszokban volt, mert Károly főherczeg háromszor olyan messze volt a fővárostól, mint az ellenség s azonkívül csapatainak élelmezése miatt egyenesen a magyar határ felé kényszerült visszavonulni. Nehéz napok vára koztak rá, a mikor idegen csapatokkal kellett védekeznie. S e mellett az Oroszországgal való szövetség már csak azért sem volt valami bensőséges, mert Sándor czár az osztrákoknak Itália uralmára való törekvését alapjában elítélte, a miként már I. Pál is rosszalta volt, s ezenfelül ingadozó jellemének híre már ekkoriban is szárnyra kelt. De a közös veszedelem egyelőre még szilárdul összekapcsolta a szövetségeseket.

De majdnem egyidőben, a mikor a franciaellenes szövetséget a szárazföldön ilyen súlyos csapás érte, a tengeren viszont örökké emlékezetes diadalt aratott. Villeneuve augusztus óta Cadixban maradt az egyesült francia-spanyol hajóhaddal; Napoleon kegyének vesztese szüntelenül üldözte. „Villeneuve“, írja a császár igazságtalan és bizonyára nem is egészen őszinte haragjában, a tengerészeti miniszternek, miután már Boulogneból elutazott, „Villeneuve nyomorult alak, a kit szégyenszemre kellene elkergetni; semmi tervező tehetsége, semmi bátorsága, semmi

érdeklődése a nagy kérdések iránt, s inkább mindent föl is áldozna, csak hogy a maga bőrét megmentse.“ Most megparancsolja a tengernagynak, a kit, ha valósággal oly nagy lett volna a bűne, rég el kellett volna csapnia, hogy vitorlázzék ki Cadixból, Saint-Cyr támogatására siessen Nápoly felé, s útközben támadja meg okvetlenül az angolokat, ha hajóinak száma meghaladja emezekéit. Villeneuve újabb előterjesztése, hogy hajóhada a legsilányabb állapotban van, s hogy főként a spanyol hajókon csupa olyan tengerész van, a kik életökben sohasem voltak még tengeri gyakorlaton, s hogy ezért bármely ütközet csak a legszerencsétlenebb végre vezethet, nem járt sikerrel. El kellett vitorláznia s rövidesen már ütközetre is készülhetett, mert nemsokára Nelson hajóhadára bukkant, a mely a francziák harminczegy sorhajójával szemben egyelőre csak huszonhét hajóból állott, mivel a maga harminczhárom hajója közül hatot élelembeszerzés céljából elküldött. Ámde ezek kitünően felszerelt hajók voltak, fedélzetükön tapasztalt legényekkel, a kik a tengeren élő nép legragyogóbb tehetségű admirálisának parancsszavára hallgattak, míg a szövetséges hajóhad, matrózainak menekülése miatt, kivált az utóbbi napokban igen sokat veszített mozgékonyaságából. Az eredmény egyáltalában nem lehetett kétséges. Nelson megváltoztatta az eddig szokásos támadási taktikát, a mennyiben hajóhadát két támadó oszlopra bontotta szét, hogy ilyen módon az ellenfél hosszú arczélét két helyen három részre bomlassza s ezeket aztán egyenként győzze le. Villeneuve észrevette ugyan ezt a szándékát, de rossz emberanyagával már tudta kivédeni, s az 1805 október 21-ikén a tráfalgari foknál vívott tengeri ütközetet

Napoleon elvesztette. A francia hajók közül tizen-nyolcz az ellenség hatalmába esett, közöttük az admiralishajó is, Villeneuvevel a fedélzetén, tizenegy visszamenekült Cadixba, a többiek pedig elfutottak a világ minden tájéka felé, hogy utóbb aztán mégis csak elfogassák magukat. A borzalmas harcban mintegy hét-ezer ember, kétharmadrészeben francia elesett, az angolok ennek a számnak alig egy negyedrészt vesztek legénységben, azonban az elesettek között ott volt egy ember is, a ki értékben akár egy egész hajóhaddal is fölért: Nelson maga. De Villeneuve is követte nemsokára a halálba. Uralkodójának haragjától üldözötten, haditörvényszék elé állították, mihelyt fogságából visszatért; ő azonban a halállal váltotta meg életét. Tudjuk, hogy a császár előtt óvatosan kerülni kellett ennek az október 21-ikének említését, s ennek az ütközetnek az áldozatai soha Napoleonnak jó emlékében nem éltek. Persze Trafalgarnál nemcsak maga az ütközet sorsa dőlt el. Egy egész világrész sorsa fordult azon, hogy az angolok most már végképen megtartották a tengeren való föltétlen uralmukat s hogy országukat fenyegető közvetlen támadásról ezután már alig fog valaha is szó esni.

Az ulmi siker fölött érzett örömet ez az esemény kissé megzavarta. Új diadalmakra volt hát szükség, hogy a császárság fénye új színben ragyogjon. Napoleon, a ki flottájának pusztulásáról még mit sem tudott, most sietve az oroszok nyomába kelt, a kik megérkeztek ugyan az Innhez s itt egyesültek a Kienmayer-féle hadtesttel, de Mack sorsának hírevételével tüstént megkezdették a visszavonulást. A császár azt remélte, hogy az ellenség majd a Traun vagy az Enns mentén mégis csak szembeszáll vele. Úgy tervezte, hogy itt

megveri, aztán diadalmenetben fölvonul a főváros felé s ott diktálja majd a béke föltételeit. Azonban Kutusow, az oroszok vezére, a kit Ferencz császár főparancsnokká nevezett volt ki, elsősorban arra törekedett, hogy a mögötte fölvonuló Buxhoewden vezérlete alatt álló második orosz hadsereggel megtalálja az összeköttetést; nem várta be a francziákat, s végül a kremsi hídon át a Duna balpartjára tért ki, hogy innen aztán északkeleti irányban Znaimon át Brünnbe vonuljon. Murat, a kit sógora szüntelen siettetett, lovasságával fönn tartotta az ellenséggel való érintkezést. A mikor most aztán nem követte a Duna túlsó partjára, hanem tovább sietett Bécs felé, Napoleon keserű szemrehányásokkal illette. A melki apátságból november 11-ikén így ír neki a császár: „Ön azt a rendeletet kapta, hogy kövesse nyomon az oroszokat. Hiába iparkodom magatartásának okait keresni. Kétnapi veszteséget szerzett Ön nekem, s csak arra a dicsőségre gondolt, hogy Bécsbe bevonulhasson. De dicsőség nem lehet ott, a hol veszedelem nincs.“ A császár egyidejűleg azt is észrevette, hogy a Mortier vezetése alatt a Duna túlsó partján fedezet nélkül menetelő hadosztályt veszedelem fenyegeti, s az oroszok a hadosztályt még aznap Dürrnstein mellett valóban majdnem egészen elpusztították. Ezt a veszteséget nem pótolhalta az sem, hogy ugyanabban az időben a Merveldt vezérlete alatt álló egyik osztrák hadtestet, a mely Steyrnél elvált Kutusowtól, hogy az Alpok bejáróit védelmezze, Leobentől északra Davout utólérte s menekülésszerű visszavonulás közben Gráczig kergette.

De Napoleon azért az új helyzetet is ki tudta használni. Ha Murat már egyszer tényleg Bécs felé

volt vonulóban, akkor hát vegye birtokába az ottani dunai átjárót, s két hadtesttől követve, nyomuljon északnyugati irányban Znaimnak, hogy így elzárja Kutusow elől a Morvaország fővárosába vezető utat. Mivel a föladat igen sürgetős volt, mindenáron arra kellett törekednie, hogy megakadályozza a Tabor-hídnak a bécsiek által való lerombolását. Murat pompásan megfelelt ennek a parancsnak. 13-ikán bevonult a városba s azon végigvonulva elérte a hidat, a mely három szakaszban hidalta át a folyamágakat. A 13 ezernyi bécsi helyőrség, Auersperg herczeg vezetése alatt, átvonult a Duna tulsó partjára. Az volt az utasítása, hogy a francziák közeledésének első kísérletére rögtön gyűjtsa föl a könnyen égő anyagokkal borított járomhidat. De Murat igen ügyesen azt hitette el az osztrák parancsnokkal, hogy bizonyos fegyverszüneti tárgyalások immár befejeződtek s hogy így a békekötés már a legközelebb megtörténik; Auersperg és tisztjei, Kienmayer kivételével, szentül hittek az ellenfél állításainak, annál is inkább, mert Bertrand tábornok még becsületszavát is lekötötte e hírek mellett. A hidat nem gyújtották föl, a francziák átkeltek rajta, s az osztrák tábornok csak nagynehezen tudott csapatainak akkora egérutat nyitni, hogy a brünni úton továbbmenetelhessenek.

Murat híreszteléseai csak hadicselek voltak. Ferencz császár, Napoleonnak Mack útján közvetített kezdeményezésére, november 3-ikán elküldte ugyan egyik tábornokát hozzá, hogy megtudja a fegyverszünet és a béke föltételeit; de azok túl magasra voltak szabva: Velence, Tirol és elülső Ausztria átengedése, s ezekre a válasz csak kerek visszautasítás lehetett. Így az osztrákok reménykedése ismét csak azon nyugodott,

hogy Kutusownak sikerülni fog a második orosz hadoszloppal egyesülnie, s hogy aztán döntő csapással engedékenységre kényszeríti az ellenséget.

Napoleon számára viszont, a ki november 13-ikán diadalmenetben vonult be Bécsbe, minden akörül forgott, hogy az orosz, a kit egy francia hadsereg-rész nyomon követett, mialatt Murat, Davout és Lannes hadtestével együtt, annak jobbszárnyát oldaloztta, két tűz közé kapja. A terv már-már sikerrel kecsegtetett s mindenki azt hitte, hogy a döntés küszöbön áll. Kutusow, a ki élesen felismerte helyzetét, erőltetett menetekben továbbsietett, s csapatai emiatt okvetlenül rászorultak néhány napi pihenőre. Igaz, hogy a nyomában járó francziákat tetemesen megelőzte, viszont dél felől közvetlen közletről fenyegette a veszedelem. Ezt pedig valamiképen ki kellett védenie. Alvezérét, Bagrationt, pár ezer emberrel kiküldte arra az útra, a melyen Muratnak kellett fölvonulnia, hogy azt föltartóztassa s így fedezze a fősereg pihenőjét és továbbmenetelését. Murat, a kinek e perczben csak a Lannes-féle hadtestnek egy része állott rendelkezésére, Ober-Hollabrunntól északra találkozott az ellenséggel; azt hitte, hogy az ellenfél főhaderejével áll szemközt, s nem akart addig támadni, a míg megfelelő erősítéseket nem kapott. Hogy az erre szükséges időt megnyerje, színlég fegyverszünetet ajánlott, s ezt Kutusow, a kinek nagyon kapóra jött az ajánlat, szándékos halogatás után elfogadta. Valósággal megszövegeztek olyan értelmű írást, a melyben az orosz — ugyancsak tettetve — arra kötelezte magát, hogy kivonul Ausztriából, mihelyt Napoleon helybenhagyta ezt a szerződést. Ezzel megszerezte a szükséges pihenőnapokat. A mikor aztán Napoleon

Schönbrunnban, a hová szállását helyezte, értesült a dologról, magánkívül volt az ellenség sikerült csele miatt, a ki pedig most már Bagration hátrahagyásával elmenekült észak felé, hogy a Brünn előtt fekvő Pohrlitznál a bécsi helyőrséggel, s Wischaunál a második orosz hadoszloppal egyesüljön. Mit használt mármost, hogy Murat november 16-ikán nagy túlerővel legyőzte és visszavonulásra kényszerítette Bagrationt? Nem, Hollabrunn nevét aligha fogják majd a párisi Arc de triomphe íveire fölvésni.

Napoleon nem oldotta meg föladatát. Kutusow elmenekült, s most Olmütz vára ágyúinak védelme alatt nyugodtan bevárhatta azokat a további erősítéseket, a melyeket Essen tábornok már egészen közel hozott, míg Bennigsen tábornok vezénylete alatt további 45,000 ember Boroszló irányában vonult fel. Csehországban Ferdinánd főherczeg gyűjtött össze egy hadtestet, a mely így az osztrák-orosz hadállásnak szinte a jobbszárnya lett. Károly főherczeg Marburgból Körmenden át Győrre ment, hogy innen Bécsbe jusson. Ezenkívül a szövetségesek politikai helyzete is tetemesen megjavult. Úgy látszott, hogy Poroszországot végre mégis csak sikerült a maguk részére megnyerniök. A francziáknak az ansbachi területen való durva átvonulása hirtelen megváltoztatta III. Frigyes Vilmos gondolkodását. Semlegességét megsértették s ezzel egyúttal egész politikájának mesterművét — ő legalább annak tartotta — megbántották. Helyt adott Oroszország sürgetéseinek, hogy csapatait engedje átvonulni, és az október végén Berlinben járt Sándor czár által rábeszélte magát nem ugyan a háborúban való rögtönös részvételre, hanem a fegyveres közvetítés alapján való megegye-

zésre. Ebben Poroszország azt a föladatot vállalta, hogy Napoleontól követelni fogja Nápoly, Hollandia és Svájc függetlenségét, az olasz koronának a francziától való elválasztását, Sardinia királyának kártalanítását, szóval a francia expansió rendszernek megszorítását; megtagadás esetében kötelezte magát, hogy 180,000 emberrel csatlakozik a szövetséghez, a miért — titkos megegyezés szerint — angol pénzbeli segítséget és — csere, vagy kártalanítás fejében — Hannovert kapná meg; Oroszország és Ausztria ilyen értelemben lépnének közbe (1805 november 3.). A porosz király Haugwitz grófot küldötte Napoleonhoz, hogy adja elő kívánságait. Deczember közepéig eldőlhetett a kérdés, s az addig készenlétbe helyezett porosz hadsereg esetleg már közbe is léphet. A harczoló oroszok számára az a nagy előny rejlett e szerződésben, hogy ha őket morva területen netalán megvernék, akkor visszavonulhatnak Sziléziába, a hol mintegy 50,000-nyi ember gondoskodnék a támogatásukról.

Látnivaló, hogy Napoleon helyzete nem volt kedvező. Azt remélte, hogy Bécsben a békét diktálhatja, s most arra kényszerült, hogy hadműveleti vonalát, szándékán messze túlmenő mértékben, kinyújtsa és csapatai jórészét szárnyai védelmére lekösse: Ney Tirolba, Marmont Stájerországba, Davout a magyar határra, Bernadotte Csehország felé nyomult, s a császár rendelkezésére pillanatnyilag csakis Murat, Lannes és Soult hadtestei állottak. Ebben a helyzetben, a melynek komolyságát tökéletesen fölismerte, értesült Poroszország irányváltoztatásáról és a trafalgari ütközetéről, s most már komolyan arra kellett törekednie, hogy az ellenséges erők megosztásával köny-

nyebbülést szerezzen helyzetében. II. Ferencz vonakodása ellenére, a ki nem akart az előbb említett föltételek mellett békét kötni, az osztrák kormány nyal mégsem szakította meg teljesen az érintkezést, sőt Bécs bevétele után újra az osztrák császárhoz fordult, még pedig most azzal az eredménnyel, hogy Stadion, az osztrák diplomata, Gyulai tábornokkal együtt Napoleon brünni főhadiszállására ment, hogy ott egy szerződés alapvonalait megbeszéljék. Főadatuk az volt, hogy az alkunál együttműködjenek Haugwitz-czal, a poroszok képviselőjével, a ki pedig most szánt-szándékos késedelmeskedéssel utazott ide, mert Berlinben a délnémetországi események miatt lángra kapott izgalmak már újra ellanyhultak. Szerfelett érdekes látvány már most, hogy Napoleonnak miképen sikerül ezt az együttműködést megzavarnia. Legelőbb elküldi az osztrák követeket Talleyrandhoz Bécsbe, azzal, hogy ő is oda fog jönni; ezenközben Haugwitzot föltartóztatja Iglauban; s ugyancsak ebben az időben elküldi főhadsegédét, Savaryt I. Sándor czárhoz, a ki időközben megérkezett hadseregéhez, és fegyverszünetet, valamint alkamat kéret tőle megbeszélések folytatására, a melyekben — a czár hadsegéde előtt erre czélozgat — Oroszországnak Törökország birtokát kívánja följánlani. Ha a czár belemegy és békét köt, akkor Ausztriát teljesen elnyomoríthatja, ha pedig nem, akkor persze újabb alapokon kell ezzel a hatalommal tárgyalásokba bocsátkoznia. Az utóbbi eset következett be, mert a czár szilárdul kitartott, s november 30-ikán Talleyrandhoz írott levelében Napoleon azt az utasítást adja, hogy — miután időközben a hadihelyzet megváltozott — a miniszter Ausztriától ne követelje többé egész Venetiát és Tirolt, hanem az olasz királyság számára

csupán a legnagyobb és veronai körzeteket Clusoneval egyetemben, s a délnémet szövetségesek számára Augsburg birodalmi várost, az eichstädti hercegséget, a Breisgaut és Ortenaut; Venetia többi része persze szintén nem maradna meg az osztrákok birtokában, hanem esetleg királyság formájában a salzburgi választófejedelem tulajdonába menne át, a kinek területe viszont a dunai monarchiáé lenne. Ámde Stadion is szilárdul kitartott; vagy legalább is nem akart Haugwitz távollétében alkudozni. Ez viszont, a kinek uralkodója — mint később maga beszélte el Laforét francia követnek — azt a szóbeli utasítást adta, hogy Franciaország és Poroszország között iparkodjék mindenáron a békét fönntartani, s a ki Brünnben egy készülő összeütközés előjeleit vette észre, nyilván előbb annak eredményét akarta bevárni, s teljesen begombolkozva maradt. Megelégedett ama bizalmas hiradás terjesztésével, hogy Poroszország megmarad Franciaország barátjának még akkor is, ha az utóbbi valamennyi közölt föltétel teljesítését megtagadná, s Talleyranddal deczember elsején való beszélgetése során uralkodójának békeszeretét emelte ki s azt a forró óhaját, vajha a viszálykodás megszüntetéséhez a maga részéről is hozzájárulhatna.

Ez tagadhatlanul kedvező mozzanat volt, de azért még semmiképen sem javította meg Napoleon helyzetét. Ekkor az ellenség maga segítette ki a zavarából. Megcsonkult erőivel Napoleon nem merte volt az oroszokat Brünnön túl követni s őket biztos, erődítésekkel fedezett posíciójukban megtámadni. De az oroszok megtették néki azt a szívességet, a mire soha, de soha számítani nem mert volna: ők jöttek elébe. Szerencsétlenségükre maga a czár állott a sereg élére.

A fiatal fejedelem — „nagyon fiatalocská még“, ezt írta róla októberben az osztrák Stutterheim — becsvágtyól lángolt s izgatta a dicsőség, hogy egy Bonapartét nyílt mezőn legyőzhessen. Mindenáron támadni akart, holott az egyetlen helyes eljárás csak az lehetett, hogy addig marad védekező állásban, a míg az erősítéseket meg nem kapja, a míg a főherczegek föl nem vonulnak s a míg Poroszország is közbe nem lép. A szövetségesek főhadiszállásán nem hiányzottak ugyan olyan hangok sem, a melyek a czárt lebeszélni iparkodtak, de másrészt bőven voltak olyanok is, a kik rábeszéltek. Kutusow a további várakozást ajánlotta, de sokkal inkább udvari ember volt, semhogy urának kívánságával szemben határozottan föl mert volna lépni; örült, hogy a felelősséget lerázta és szívesen engedelmeskedett. Azok között, a kik a czár tervét támogatták, ott volt a vezérkari főnökül hozzá beosztott Weyrother osztrák ezredes is, a ki annakelőtte már Suwarow mellett is ilyen szolgálatot teljesített. Az ő javaslata az volt, hogy vonuljanak föl az ellenség ellen, annak jobbszárnyával lépjenek érintkezésbe s így iparkodjanak Béccsel való összeköttetését elvágni. Sándor czárral titokban megegyezve — Ferencz császár, aki szintén ott volt a hadseregnél, de akkor éppen betegeskedett, állítólag csak utóbb szerzett a dologról tudomást — ilyen értelmű tervet dolgozott ki, a melyet november 28-ikán a czár Berlinbe is megjelentett.

A túloldalon Napoleonnak sem lehetett fontosabb és sürgősebb érdeke, mint hogy a szövetségeseket minél előbb megverje, mielőtt még az orosz pótlások megérkeznek, mielőtt Károly főherczeg még tovább nyomul északra, s mielőtt még Poroszország tette

határozná magát, a mitől most már Napoleon is kezdett komolyan tartani. Annál nagyobb volt tehát csodálkozása annak hallatára, hogy az ellenség megelőzi az ő legforróbb óhaját. A mikor november 28-ikán egy szökevénytől az ellenség előnyomulásáról értesült, nem is akarta elhinni. „Berthier“ — beszéli Ségur emlékirataiban — „annyira valószínűtlennek tartotta a hírt, hogy megparancsolta, hogy a hírhozót tartsák addig fogva, a míg Soult parancsörtsztje a hírt meg nem erősíti.“ A hadmozdulat meglepő volta, s a szövetségeseeknek a francziákénál e perczen kissé nagyobb számú hadereje (86,000 katona 75,000 ellenében) mindenesetre olyan elsőséget ígért nekik, a melyet gyors előnyomulással ki is használhattak volna. Weyrother úgy látszik számolt is ezzel. Ámde ehhez mind a hadsereg, mind annak vezetése túlnehézkes volt. Napoleonnak elég ideje maradt, hogy elővédjeit visszarendelje, s Davout és Bernadotte kiküldött hadosztályait újra magához vonja. Ezek, 23,000 főnyi erővel december elsején megérkeztek Brünn és Austerlitz közé, a hol az út két oldalán és délnek egészen Sokolnitz és Telnitz vonaláig a császár már fölállította csapatait. Hogy a szükséges haladékot megnyerje s főként azért is, hogy az ellenség felől tájékozódhassék, Savaryt, a kémiszolgálat főnökét még egyszer elküldte Sándor czárhoz s általa megbeszélésre kért alkalmat, mire a czár a maga segédtsztjét, Dolgoruckyt küldte át, a ki teljességgel túlajtott békeföltételekkel, így többek között Belgium átengedésével, állott elő. „Jó“, felelte a császár, „akkor hát megverekszünk.“ Erre aztán rögtön papirosra vetette az ütközet tervét. Az ellenségnek a saját jobbszárnya ellen intézett fölnyomulása nem maradt előtte sokáig

titokban; erre építette föl a haditervét. Nem közönséges ütközetet (bataille ordinaire) akar megnyerni, mondotta tábornokainak, hanem olyan döntő eseménynyé akarja kialakítani, hogy az ellenfél rá se gondolhasson a visszavonulásra s az újabb erőgyűjtésre: az oroszoknak esetleg rendezett, tehát nem tökéletes harczképtelenségen alapuló visszavonulása végzetes lehetett a francziákra, mivel azzal helyzetük csak rosszabbodhatott. Ezért nem is szándékozik a számára kínálkozó, a pratzei fennsíkon lévő védett állást elfoglalni, hanem azt az ellenségnek engedi át, mi több, a hadműveletek folyamán még jobbszárnyát is vissza fogja vonni, hogy a czárt, a ki körülkerítésére törekszik, arra készítse, hogy jó messzire tolja ki csapatait s így megfelelően gyöngítse centrumát; akkor aztán készentartott túlerővel áttöri a centrumot s ezzel eldönti a harc sorsát. Végtelen meglegeedésére szolgál tehát, a mikor deczember elsején észreveszi, hogy az oroszok fölkészülnek a körülkerítő hadmozdulatra. „Igen siralmas eset ez!” kiáltja örömtől reszketve s kezével tapsolva kíséretének. „Hisz ezek valósággal beleugranak a kelepczébe! Önnönmagukat szolgáltatják ki! Ez a hadsereg még a holnap este előtt az enyém!” S valóban, 1805 deczember 2-ikán az „austerlitz-i lebukó napkorong” még szemtanuja lehetett a szövetséges hadsereg pusztulásának. Napoleon jobbszárnyának csapatai harczolva hátráltak, a minek megvolt a várt eredménye: már fél kilenczkor Soult hatalmas erővel neki támadt az ellenséges centrumnak, a mely minden lovasság híjával volt. Ez a támadás délelőtti tizenegy órakor már teljes sikerrel járt: a pratzei magaslatok a francziák birtokában voltak, az ellenséges sorok szerteszaka-

doztak, a balszárny teljesen el volt vágva s fölbomlott; az osztrákokból álló jobbszárny ezután bátran ellentállva s meglehetősen rendben visszavonult Austerlitz irányában. Az oroszok mintegy 20,000 emberüket vesztették el, az Auersperg helyére került Liechtenstein osztrák hadteste pedig vagy 6000 legényét. Az oroszok, a kik az osztrákoktól és az Olmützbe vezető visszavonulási útjuktól el voltak vágva, a mellett egész tüzéségüket, lőszerüket és podgyászukat is elvesztették, rendetlen futással rohantak végig a Gödingbe és Holitschba vezető úton. „A szövetségesek hadseregében nem voltak már sem ezredek, sem hadtestek“, jelenti Czartoryski, „hanem csak gyülelévész hordák, a melyek rendetlenül, el-elmaradozva menekültek. A Holitsch felé vivő úton a falvakban egyebet sem lehetett hallani, mint az emberek vad ordítózását, a kik szerencsétlen sorsukat borba akarták fojtani.“ A czár maga, a ki abban a veszedelemben forgott, hogy elfogják, csak egy kényszerhazugság árán bírt megmenekülni.

Franciaország egyik legfényesebb csatáját nyerte meg. „Katonák!“ — így szólt a győző csapataihoz — „meg vagyok veletek elégedve! Austerlitz napján igazoltátok mindazt a várakozásomat, a mit rettenthetetlenségtekre építettem, és sasaitokat örök dicsőséggel koszorúztátok. A mikor a francia nép fejemre tette a császári koronát, akkor bennetek bíztam, hogy ti megőrzitek számára azt a fényt, a mely miatt a koronának egyedül van reám nézve értéke. Ha itt mindent elérünk, a mit hazánk boldogulása és szerencséje megkíván, akkor visszaviszlek benneteket Franciaországba. Leggyöngédebb szeretetem tárgyai ott ti lesztek. Népem ezer örömmel fog benneteket viszontlátni, s ha bár-

melyik közületek el fogja mondani: „Én is ott voltam Austerlitznél“, akkor mindenki tüstént azt fogja felelni: „Íme, ez is egyike a bátraknak.“

Napoleonnak igaza volt. A december második győzelem nem volt „közönséges“; a békét jelentette az. Láttuk, hogy veszedelmes helyzetének megfelelően még röviddel előbb tetemesen leszállította békefeltételeit: most alaposan megváltozott a helyzet. Már december 3-ikán ezt írja Talleyrandnak Bécsbe: „Minden eddigi alkuvás semmisnek tekintendő, mert nyilvánvalóan csak cselfogás volt, a mivel el akartak áztatni. Mondja meg Stadion úrnak, hogy ez a csel nem fogott ki rajtam, s hogy most, a mikor csatát vesztek, feltételeim sem lehetnek az eddigiek“.

A szövetségesek főhadiszállásán abban egyeztek meg, hogy Ferencz császár megbeszélésre kéri föl a győzöt s fegyverszünetet kér tőle. Ez az óhajítás teljesedett, a december 4-ikén Nasiedlowitz mellett (a hol most a francziák császára tartózkodott), az Austerlitz és Holitsch közötti úton, a hová a szövetséges uralkodók visszavonultak, valóban megtörtént a találkozás. Erről sok minden helytelen hír kapott szárnyra. A francziák császára éppenséggel nem viselkedett fennhéjázón és udvariatlanul, a hogyan ráfogták, hanem igen udvarias és előzékeny volt. Kész volt rá, hogy a kért fegyverszünetet megadja, ha az oroszok, a kiknek hadseregét körülkerítette, tüstént visszatérnek hazájukba. A békéről is szó esett. Ha Oroszország most mindjárt hajlandó arra, hogy az osztrákokkal együtt kösse meg a békét — persze csak azzal a feltétellel, hogy az angolok elől elzárja területét — akkor Ausztria minden területi veszteség nélkül kerül ki a bajból; ha nem, akkor egy külön szerződés azt

a kötelezettséget róná a dunai hatalomra, hogy Venetiát az olasz királyságnak és Tirolt Bajorországnak engedje át. Az utóbbi föltételt — a Tirolra vonatkozót — Ferencz császár könyörgésére elejtette Napoleón, s az osztrák uralkodó ez alkalommal állítólag megígérte neki, hogy ellene soha többé háborút nem fog viselni. Napoleon utóbb több ízben is emlékeztette erre az ígéretére. A találkozóról visszatérve, az osztrák császár rövidesen értesítette szövetségesét a győző követeléseiről, de egyúttal önmagának arra való készségéről is, hogy tovább küzd, ha Oroszország hajlandó ezután is mellette kitartani. Erre azonban Sándor cár egyáltalában nem volt kapható. Aminő könnyelműen idézte föl a veszedelmet, épp oly kevésbé tartotta most szükségesnek, hogy a következményekkel is szembenézzen. Folyton csak az járt a fejében, hogy minél előbb elhagyhassa balsorsa színhelyét. A mondott föltételek mellett való békéről semmit sem akart tudni, mivel az angol behozatal Oroszországra nézve életkérdés volt s mivel az angolok annak idején I. Pálnak egyik hasonló rendszabályára igen hathatós és érezhető gyűlöletükkel válaszoltak. Így hát csak azt a feladatot iparkodott még befejezni, hogy hadseregének romjait minél előbb biztonságba helyezze. Ferencz császárnak azt a választ küldte, hogy reá már ne számítsen, és december 6-ikán elutazott. Még aznap aláírták a Franciaország és Ausztria között kötendő fegyverszünet szerződését.

A különbékére irányuló tárgyalásaiban, a melyekre most az oroszok visszavonulása után Ferencz császár kényszerült, Ausztria a saját erején kívül már csak Poroszország jóindulatát vethette mérlegbe. De nem-sokára még erről is le kellett tennie. Napoleon a

fegyverszünetet illető szerződésbe nagy elővigyázatosan azt a föltételt is belevette, hogy annak tartama alatt idegen csapatok ne léphessenek osztrák területre, s azután Bécsben nyomban fölvette a tárgyalások fonalát Haugwitz-czal magával, miután Talleyrandnak Liechtensteinnal és Gyulaival Brünnben tartott megbeszélései — a Bécsből elmenekült Cobenzl csak most tünt föl újra Holitschban — deczember 12-ikén eredmény nélkül félbe maradtak. A tárgyalásokban Napoleonnak igen nagy segítségére volt az osztrákoknak az a nehezen érthető kívánsága, hogy Ferdinánd főherczeget a Bajorországnak átengedett Salzburg fejében Hannoverrel kárpótolják. Nem kellett egyebet tennie, mint hogy a Talleyrand jelentéséből való ezt a szakaszt Haugwitz-czal közölje, s akkor a porosz politikát máris legérzékenyebb pontján érintette. Erre építve, akár mindjárt el is ejthette a poroszok semlegességére vonatkozó föltevéseket, sőt egyszerűen védő és támadó szövetség megkötését ajánlhatta föl ennek a hatalomnak, a melynek értelmében Frigyes Vilmos a neufchâтели fejedelemséget Francziországnak, az ansbachi örgrófságot Bajorországnak, a clevei herczegséget valamelyik, Napoleon által kijelölendő német fejedelemnek fogja átengedni, viszont ennek fejében a máris megszállott Hannovert megtartja magának s az új bajor „királyságot“ abban a terjedelemben fogja elismerni, a melyet az, az osztrákoktól átengedendő területek révén, el fog érni. Magától értődött, hogy egyúttal kezességet vállal „Francziaország minden államáért, az Olaszországban való összes szaporulatokkal“ egyetemben. Haugwitz 1805 deczember 15-én mindezt aláírta, ámbár Poroszországban máris egy negyedmilliónyi hadsereg állott fegyverben s ámbár Ausztriá-

nak még rendelkezésére állott Károly főherczeg serege, és bár Sándor czár Berlinben a Franciaországgal eszközlendő „arrangement“ terve mellett emelt ugyan szót, de azért királyi barátjának, minden eshetőségre, két hadtestet bocsátott rendelkezésére. Úgy hogy Napoleon ilyen túlerővel szemben aligha bírt volna sikeresen föllépni. Az eset, a mint később Bismarck jellemezte, kiváló ostobaság volt. Általa elvesztette akkor Ausztria a poroszok támogatását is és így most elszigetelten maradt a győző kénye-kedvére.

Az volt tehát most a kérdés: vajjon Napoleon immár önmaga is békére törekszik-e, vagy pedig tovább akar Ausztria ellen háborúskodni, tovább akarja-e azt megnyomorítani s hatalmát örök időkre megbénítani. Katonai környezetében elég olyan hang akadt — főként az önző Muraté —, a mely az utóbbi nézet mellett foglalt állást. Talleyrand ellenben éppenséggel ellenkező állásponton volt. S mivel kedvező békekötés esetén ez a haszonleső ember bőséges jutalomra számíthatott, arra törekedett, hogy a császárt hamaros békekötésre s az Ausztriával való lehető enyhe elbánnásra beszélje rá. „Önmagát alacsonyítja le“, szolt Napoleonhoz, „ha nem gondolkozik másképpen, mint tábornokai. Az Ön nagysága sokkal hatalmasabb, semhogy csak katonamódra viselkedjék.“ Ez hatott. S valósággal nem az volt-e a leghelyesebb eljárás, hogy a Poroszországgal kötött szerződés teremtette helyzetet kihasználják, mielőtt Berlinben esetleg újra meggondolnák a dolgot? Napoleon késznek nyilatkozott a béke megkötésére s a tárgyalások továbbfolytak. Csak az enyhe feltételekről nem akart mitsem tudni. „A béke önmagában pusztá szó“, írja december 13-ikán Josephinenek, „nékünk dicsőséges

békére van szükségünk.“ Talleyrandra most az a föl-
adat hárult, hogy már necsak úgy mint annak idején
Bécsben, Venetia olasz területét követelje, hanem ezút-
tal egész Venetiát, abban a terjedelemben, a hogyan
azt Ausztria 1797-ben megkapta, vagyis Istriával és
Dalmatiával egyetemben. Rövidesen azt az ígéretét is
szélnek eresztette Napoleon, a melyet Ferencz csá-
szárnak az austerlitzi országúton tett, s most már
Tirolt is kívánta Bajorország számára. Majd nemso-
kára hozzájárult ehhez az Inn vidékét illető követelés,
valamint az a kívánság is, hogy Ausztria egyezzek
bele a nápolyi királyi család elűzésébe. A nagy csata
előtt még megelégedett volna öt millió forint hadi-
kárpótlással; most ötven millió frankot követelt, s
ebből az összegből alig tíz milliót engedett lealkudni.
Talleyrandnak igaza volt, a mikor azt tanácsolta az
osztrákoknak, hogy iparkodjanak a békét minél előbb
megkötni, mert Napoleonnak evés közben jön meg az
étvágya. „Minden óra“, így írja Liechtenstein Pozsony-
ból, a hová december 20-ikán a tárgyalások szín-
helyét áttették, „újabb meg újabb követeléseket jelent.“
Ferencz császár holitschi környezetében zavar és kis-
hitűség honolt. Kétségbeesésükben egy perczig még
azon is gondolkodtak, nem kellene-e inkább még egy-
szer a fegyverhez nyulni. De Károly főherczeg, a ki
mindjárt Ulm után azon a nézetten volt, hogy Ausztria
most már csak a pennával vívhat ki sikereket,
a legerősebben ellene volt ennek a tervnek, és Ferencz
császár az ő pártjára állott. Cobenzl miniszternek, a kit
a közvélemény az egyezkedés akadályának ismert, le
kellett mondania és Stadion gróf lépett a helyébe.
A december 26-ikáról 27-ikére virradó éjszakán
Pozsonyban aláírták a békeszerződést. Mielőtt a hely-

benhagyást megadták volna, úgy tervezték az osztrák udvarnál, hogy személyes találkozás során Károly főherczeg iparkodjék Napoleontól enyhébb föltételeket kieszközölni. A találkozó megtörtént, de eredménnyel nem járt, s 1806 újév-napján Ausztria uralkodója olyan egyezmény alá írta a nevét, a melynél nyomasztóbbat ez a hatalmasság még soha nem kötött. Ferencz császár visszaadta mindazt, a mit a campoformiói békében mint velencei államterületet annak minden tartozékával egyetemben megkapott volt: Velence, Istria, Dalmatia és Cattaro az olasz királysággal egyesültek. Triestet csak nagyon is kedve ellenére hagyta meg Napoleon osztrák kézen, mert ezt a várost, a mint József följegyzéseiből tudjuk, s a mint különben már 1797-ből való levelekből is kiderül, Napoleon egy Egyiptom és India ellen irányuló újabb vállalkozás támasztópontjául szemelte ki. Ausztria továbbá beleegyezett mindama változásokba és berendezkedésekbe, a melyek Piemontban, Genuában, Parmában, Luccában és Piombinóban foganatosítottak; a bajor és württembergi választófejedelmeket elismerte királyoknak, a mely rangemeléshez Napoleon kegyelméből jutottak, az előbbinek továbbá átengedte Tirolt és Vorarlberget, Brixent és Trientet, Passaut és Eichstädtet, Burgaut és Lindaut, valamint egyéb kisebb grófságokat és birtokokat, az utóbbinak pedig az öt dunai várost a hozzátartozó területekkel egyetemben s azonfelül Hohenberget és Nellenburgot, valamint a Breisgau egy részét. Badennek, a melynek választófejedelme egyelőre még megtartotta ezt a czímét, a Breisgau egy másik része, az Ortenau, Konstanz városa és a Mainau jutott. A bajor királynak azonban Würzburgot át kell engednie a salzburgi főher-

czeg-választófejedelemnek, a ki viszont köteles volt a maga országát Ausztria rendelkezésére bocsátani. Az utóbbi végül negyven millió franknyi hadiadót fizet.

Így szorult ki a dunai nagyhatalom Itáliából és Németországból, míg Franciaország hatalmának területe dél felé egészen a Balkán-országokig megnövekedett; Ausztria területben mintegy 1100 négyszög-mérföldet, lélekszámban csaknem negyedfél millió embert s szinte 14 millió forintnyi évi jövedelmet veszített. Ezért a rettentő veszteségért pedig úgyszólván semmi kárpótlást nem kapott. Ebben a pontban ugyan Talleyrand éppenséggel nem volt urával egy véleményen. Ő a mellett emelt szót, hogy Ausztriát kímélni kell, s már a hadjárat kezdetén így írt Napoleonnak: „A törökök manapság már nem veszedelmesek Európára. Sokkal több okuk van rá, hogy inkább önmagukért rettegjenek. Hanem az ő helyükre az oroszok léptek. Ausztria még mindig a legerősebb gát, a melyet Európa ellenük vethet, s most azt kell velük szemben mindenáron megerősíteni.” Már ekkoriban is, és utóbb is, a béketárgyalások során a bécsi udvar kárpótlásul Moldvát, Oláhországot, Besszarábiát és az északi Bulgáriát hozta javaslatba. Indítványát azonban nem tudta elfogadtatni, sem az osztrákokkal, a kik abban éppen csak az Oroszországgal való czivakodás és villongás indítékát látták s a mellett közep-európai nagyhatalmi állásukról mégsem akartak még végkép lemondani, sem pedig főként Napoleonnal, a kinek talán már ekkoriban is ott élt tervei között az a szándéka, hogy valamikor az egész Keletet a maga hatalma alá görnyessze. Mert éppen az volt a mély szakadék közte és Talleyrand, valamint az összes hazafias francziák között, hogy a míg ezek

ugyan erős, nemzeti s a hatalomban első Franciaország megteremtésére törekedtek, e mellett azonban az egymást ellensúlyozó nagyhatalmak rendszerét mégis csak elfogadták, addig Napoleon egész Európát csakis a maga kizárólagos uralmi területének nézte. Franciaországban elszikkadt a forradalom árja, s annak hódító törekvései ott többé már nem találtak kedvező fogadtatásra; Európában azonban tovább élt ez a szellem; igaz, hogy csak egyetlen egy ember személyében; ez az egy ember azonban erőt érzett magában, hogy akár ennek az egész földrésznek gyeplőit izmos kézzel magához ragadja.

HARMADIK FEJEZET.

Napoleon alapításai. A Poroszországgal való viszály.

Az 1805 deczember 2-iki ütközet ama négy nagy csata közé tartozik, a melyek Napoleon uralkodói pályafutására minden egyéb fegyvertényénél nagyobb hatással voltak. Ha Marengo napja a Francziaországon való uralmat biztosította számára, az austerlitzi ütközeté viszont az Európában való túlsúlyt szerezte meg neki; emezt majd csak a lipcsei, amazt pedig majd a waterlooi ütközetben fogja végkép elveszteni. Személyes viláгурalmán alapuló egész rendszere kockán forgott a morva földön egy pillanatra. Mert a mit az oroszok sikeres visszavonulása kétségesse tett, az mindenekelőtt hadseregében szerzett tekintélye volt, már pedig álmaait csak az ő katonáival tudta valóra váltani. Hiszen a lángészre valló ulmi hadmozdulat, a Bécsre való gyors rárontás és a dunai hidak megszállása mégis inkább csak előzmények voltak, a melyeknek még hiányzott a befejezése, a hadseregben pedig máris emelkedtek itt-ott bíráló hangok. Ekkor ütött be aztán a diadal, a melyet csakis egy menthetetlen és örök emlékezetű balgaság bírt a korzikaira ráerőszakolni: ezzel nyoma veszett minden veszedelemnek, a mely

tekintélyét valamiképen is fenyegethette. S nem csupán a csapatoknál, hanem otthon a francia népnél is újból a császár mellé hajlította a közvéleményt ez a diadal. Amott Franciaországban talán nem volt még háború, a mely olyannyira népszerűtlen lett volna, mint ez a mostani. Kezdetén csak alig palástolt boszszankodással tűrték a katonai összeírások szigorú keresztülvitelét; egy komolyabb jellegű pénzügyi kellemetlenség, a mely a kormánynak nem minden bűnrészessége nélkül keletkezett s a melynek nyomában számos pénzügyi bukás járt, rövidesen újra föllesztette a még alig-alig elnémult kétségeket afelett, hogy az uralkodórendszer s a képviselőit vádalkozott férfiú csakugyan elég biztosítékot nyújthatnak-e a reális érdekeknek igazán tartós védelmére; a st. domingói vállalkozásról olyanformán kezdtek megemlékezni, hogy az csak holmi regényes kaland volt, a mely 50,000 emberbe és 60 millió frankba került; mérlegelni kezdték a veszteséget, a melyet a tengeri háború által a keleti kereskedelem szenvedett, s a francia állami háztartásban beállott hiányokat emlegették, a melyek a gyarmatoknak az angolok által történt gyors elfoglalásával keletkeztek; de hiszen még a Napoleon-teremtette rendszer leghevesebb szószólói is kezdtek már apránként azzal a gondolattal megbarátkozni, hogy talán nem is lenne olyan nagy szerencsétlenség, ha Napoleon valamelyik harcban elesnék és József kerülne a helyére. Minde meggondolások azonban nyomban elcsitulnak, mihelyt Napoleonnak egymást követő gyors lecsapásairól s az igazán „dicsőséges“ békéről szóló hír megérkezett. Túl sok büszkeség és hiuság élt a francia népben, sem-hogy ne számította volna örömmel azt az embert

az övéi közé, a ki királyoknak parancsolt, királyokat teremtett, királyokat tett semmivé, s a ki Franciaország nevét ragyogóbbá tette, semmint ez eddig. elé valaha is bármelyik uralkodójának sikerült volna. „A francziák“, — így beszéli az egyik szemtanu, a ki az általános elégületlenségről is éppoly lelkiismeretesen számolt be, — „a kiket e diadalok híre elragadt, s a kiknek e háború befejeztével igazán már semmi más kívánnivalójuk nem lehetett, azt érezték, hogy lelkesedésük újraéled s most aztán nem kellett már az örömnépeket rendeletekben a népre kényszeríteni. Katonáinak sikereivel együtt érzett a nemzet, s a nép többsége magáévá tette uralkodójának tetteit. Az államot vezető testületek csapongó szavakkal magasztalták Napoleont: hogy dicsősége árnyékba borított minden eddigi nagy nevet, s hogy a csodálatnak el kell pirulnia, ha hódolata eddigi tárgyaitra emlékezik stb.

A mikor a győzőnek ekképen elébe hozsannázott a francia nép, kétszeres tévedésben ringatódzott. Először is nem sejtette, hogy a császár maga volt az, a ki a szárazföldi háborút már régtől fogva tervbe vette, az egész hadjáratot alaposan átgondolta, s az összecsapást maga idézte föl, hanem elhitte, a mit Napoleon engedelmes sajtószervei hirdettek, hogy éppen ő volt az, a kit fenyegettek, a kit megtámadtak, még pedig abban az időpontban, a mikor már oly közel volt hozzá, hogy az Anglia földjén való partraszállás tervét végrehajtsa; persze hogy megbámulták azt a boszorkányos gyorsaságot, a mivel egész Európának ellene szőtt összeesküvését kivédte. A második tévedés pedig abban rejlett, hogy a francziák Napoleont még a *maguk* császárának tudták, a ki *Francia-*

ország ellenségeit verte le, hogy az országnak a Rajnától balra dicsőséget, hasznot és nyugalmat szerezzen; holott Napoleon már régtől fogva nem Franciaországnak volt a császára. A ki ismeri Napoleonnak a hadjárat előtti titkos szándékait, nem fog csodálkozni, ha azt hallja, hogy a császár a maga diadalaiból még egészen más hasznot is húzott, mint csupán azt, hogy a francia állam hatalmát megnövelje, Ausztriát pedig megszorítsa; olyan hasznot ugyanis, a mely csakis olyan császárság nézőpontjából válik érthetővé, a melyet Gallia határai már nem kötöttek meg többé.

A dunai monarchia megbizottaival való tárgyalások során ismételten is szóba került a nápolyi trónváltozás. A békeszerződésben azonban már nem érintették ezt a pontot. Napoleon most már elég erősnek érezte magát arra, hogy egész Itáliára vonatkozó szándékait a bécsi udvar beleegyezése nélkül is megvalósítsa. S alighogy Pozsonyban aláírták a békeszerződést, máris egyszerű hadseregparancs — mennyire jellemző dolog! — közölte másnap a világgal, hogy a Bourbon-dinasztia megszűnt a nápolyi királyságban uralkodni. Erre az eljárásra ugyan maga a nápolyi udvar szolgáltatott okot. Az angoloktól és oroszoktól szorongatva, Carolina királynő elhatározta, hogy — kerüljön bármibe — sutba fogja dobni a francziáknak augusztusban tett azt az ígéretét, hogy semleges marad, hanem inkább megnyitja fővárosa kikötőjét az orosz és angol csapatok számára. A háború kellős közepén történt ez, s így Napoleon még helyesen is hivatkozhatott a hadijogra, ha most hatalmas erőket küldött Massena vezérlete alatt a nápolyi határon át. A döntő szempont az volt, hogy az austerlitzi diadal itt is érez-

tette a maga hatását. Mert a czár, vereségének még érezhető hatása alatt, csapatjait Nápolyból Korfuba vonta vissza, s példáját követve, az angolok is elhagyták a kikötőt, hogy Sziciliába vitorlázzanak át; azokat pedig, a kik sorsukat bizalommal fűzték az övékéhez, egyszerűen faképnél hagyták az elkeseredett ellenség kénye-kedvére. A királynőnek levele, a melyben magát a császárnak aláveti és kegyelmébe ajánlja, válasz nélkül maradt, s 1806 februáriusának közepén Bonaparte József, a ki megérkezett a hadsereghez, legelőbb is mint császári helytartó vette a székvárost birtokába, a melyből a törvényes uralkodócsalád alig valamivel előbb menekült el Palermóba. Néhány héttel utóbb, még márczius folyamán, le voltak verve a bourboni csapatok, a melyek a félszigeten még ellentállottak s ez időtől már csak Szicilia volt Carolina és az angolok hatalmában. 1806 márczius 30-án Napoleon írásban közölte a párisi senatussal azt az elhatározását, hogy bátyját, Józsefet Nápoly és Szicilia uralkodójává teszi. Hogy ez a cselekedet egyértelmű volt a nevezett országoknak a napoleoni uralom körébe való vonásával, az már magából abból az okiratból is kiderült, a melyben egyúttal az a rendelkezés is bennfoglaltatott, hogy a két Szicilia új királya megmarad egyszersmind Franciaország főméltóságának. Mi értelme lehetett ezzel szemben annak az ígéretnek, hogy a két koronát, a francziát és a nápolyit soha egyesíteni nem fogják? „Nápolyra szükségem van“, így szólott a császár 1806 januárius 31-én bátyjához írott levelében.

Ezzel a rendelettel egyidejűen még néhány másikat is kapott a senatus, a melyeknek mindegyike olasz területre vonatkozott. Az egyik a velencei területnek

az olasz királyságba való beolvasztásáról intézkedett. Egy második a guastallai herczegséget utalta át Borghese herczegnő és annak férje javára. A Poroszországtól átengedett neufchâтели herczegséget Berthier, a nápolyi Beneventót Talleyrand, Ponto-Corvót pedig Bernadotte kapta meg a „birodalomtól“ hűbérül, a mivel többé-kevésbé kiterjedt felségjogok és törvényes örökösödés jártak együtt, egyúttal azonban a mindenkori örökösre háruló az a kötelezettség is, hogy „jó és loyális alattvalói“ minőségében letegye a császár kezébe a hűségeskü. Ezzel kapcsolatban állott az államfőnek még két másik elhatározása is. Napoleon ugyanis az újon szerzett velencei területeken tizenkét címzetes herczegséget szervezett: Dalmáciát, Isztriát, Friault, Cadorét, Bellunót, Coneglianót, Trevisót, Feltrét, Bassanót, Vicenzát, Páduát és Rovignót, ugyancsak a nápolyi királyság területén négyet: Gaëtát, Otrantót, Tarantót és Reggiót, a luccai fejedelemségben egyet s Pármában és Piacenzában hármat. E címzetes hűbérek (titres) ellátására az említett területek állami jövedelmeinek egy tizenötöd-része volt szánva. Napoleon ezenkívül a maga számára harmincz millió franknyi velencei és négy milliónyi lucchesinai koronauradalmat, továbbá egymillió 200 ezer franknyi járadékot biztosított, a melyet az itáliai királyságra, egy milliónyi járadékot pedig, a melyet Nápolyra rótt ki. Ezek a címzetes hűbérek és javadalmas alapok arra voltak szánva, hogy velük kiváló szolgálatokat tett embereit jutalmazza meg. A ki ilyen javadalmas címet kapott — viselőikkel még majd megismerkedünk —, azzal együtt ugyan semmiféle uralkodói, vagy rangbeli előjogokra nem tett szert, azonban címének és jöve-

delmének öröklése fiágbeli utódai számára biztosított. Ennek az új hűbérségnek, nevén kívül, alig volt valamivel több köze a régi hűbérrendszerhez, s igaztalanul járnánk el, ha vele összecserélnők. Fontos volt azonban az a nemzetközi jelentőségű vonás, a mely benne rejlett, hogy t. i. valamely állam alattvalói az ő igényeiket egy más állam területén elégíthették ki, hogy francia tábornagyok és tisztviselők részjogot szerezhettek maguknak az olasz — majd nemsokára a lengyel és német — állami bevételekben is. Mindez bizonyosága volt annak, hogy az empire eszmeköre már rég túllépte Franciaország határait. „A mi országunk“, írja Rémusat asszony ugyanakkor, a mikor az új nemességről beszél, „Napoleon szemében már csak pusztta, bár nagy provinciája volt annak a birodalomnak, a melyet hatalma alá hajtani végkép el volt szánva.“

A birodalmi gondolat azonban sehol sem ütközött ki oly élesen, mint a pápával szemben tanúsított viselkedésében. A törvényes uralkodóháznak Nápolyból való elkergetése után — a pápai állam kivételével — az egész olasz szárazföld a diadalmas császárnak hódolt. Nemsokára azonban fölmerültek olyan jelenségek is, a melyekből következtetni lehetett rá, hogy az egyházi állam sem fog kivételes elbánásban részesülni; már a Nápolyhoz tartozó beneventói és ponte-corvói fejedelemségekkel való rendelkezés is, a mely semmi tekintettel sem volt a pápa főhűbérúri voltára, ilyesfajta gondolatokat kelthetett. A kérdés most az volt, hogy Pius beleéli-e magát olyan József-fajta hűbérkirály szerepébe, vagy sem? Az első esetben még el lehetett volna a pápa világi felségének a fönnmaradását képzelni; az utóbbi esetben azon-

ban menthetlenül áldozatául esik a nálánál erősebb ellenfél világuralmi rendszerének. Már azzal a ténynyel, hogy Pius a legutóbbi háborúban feltétlen semlegességet követelt a maga számára, valamint azzal, hogy a mikor a francziák, a semlegességet megsértve, Nápolyba való felvonulásuk közben Anconát megszállották, ő ez ellen óvást emelt volt, bebizonyította, hogy egyáltalán nem hajlandó magát a francia császár egyszerű és engedelkeny eszközének tekintetni. Ezzel szemben azt az álláspontját hangoztatta, hogy néki, mint valamennyi hívők atyjának, a teljes politikai pártatlanság a kötelessége. Hozzájárult még, hogy Napoleon azt kívánta a pápától, hogy legkisebb öcscsének, Jéromosnak, az amerikai Patterson-lánynyal való házasságát bontsa fel, Pius pedig, a trienti zsinatra való hivatkozással, megtagadta e kívánság teljesítését (1805 június). A polgári házasság Itáliában való rendszeresítésének is elleneszegült a pápá.

Az egyház fejének emez ellenkezése, a kivel szemben pedig — úgy hitte Napoleon — köztársasági elődeitől eltérően, elég előzékenyen viselkedett, fölbosszantotta a császárt. Az európai szövetségen való győzelme után Rómában azt a kijelentést tétette, hogy Anconát azért szállotta meg, mert a római szentszék katonai erői elégtelenek lettek volna, hogy a kikötő angolokkal és törökökkel szemben — protestánsokat és hitetleneket értett rajta — eredményesen megvédelmezzék, s mert ő, Napoleon, az egyház védőjének tartja magát. A mikor aztán Pius még ebből sem akart érteni, hanem kenetteljesen kegyes szavakkal a koronázásnál teljesített jó szolgálatait fejében a pápai legatíóhoz való jogát jelentette be, ekkor a császár még érthetőbb válaszzsal felelt. 1806 februárius

13-ikáról kelt levelében így szól: „Egész Itália az én törvényeimnek legyen alárendelve. A szentszék függetlenségéhez nyulni nem fógok, de csupán azzal a föltétellel, ha Szentséged a világi ügyekben éppen olyan tekintettel lesz rám, mint én Szentségedre az egyháziakban. Szentséged persze Róma souverainje, én azonban annak császára vagyok.“ Feschnek pedig, a kinek az volt a föladata, hogy Napoleon akaratát a Curiával közvetítse, azt adja utasításul, hogy iparkodjék Anglia, Oroszország, Svédország és Sardinia valamennyi alattvalójának kiutasíttatását elérni s követelje a római kikötőknek az ilyen nemzetiségű hajók elől való elzárását; József már értesítettett is, hogy e követeléseket akár fegyveres hatalma súlyával is támogatassa; s a római Curia különben is tegyen le ezután mindenfajta politizálásról; érdekeit ő, a császár majd megvédi, akár az egész világgal szemben is „Mondja meg nekik“, úgymond tovább, „hogy az én szemem szüntelen éber s hogy engemet csak annyira lehet megtéveszteni, amennyire én engedem; mondja meg azt is, hogy én Nagy Károly vagyok, az egyház kardja és császára, s hogy azt akarom, hogy velem aszerint bánjanak.“ Miot de Melito, a ki ezidőtájt József környezetében tartózkodott, elbeszéli, hogy Napoleon a bátyjával folytatott levelezésében leleplezte valódi céljait. A császár eszerint állítólag római zarándokútra gondolt, hogy Nyugat császárává koronáztassa magát, a mivel a pápa természetesen egészen elvesztette volna világi uralmát s csak a legfőbb egyházi hatalmat tarthatta volna meg s végkielégítésül néhány millió franknyi évjáradékot kapott volna. A császárnak ezt a tervét állítólag bizalmasan közölték volna Rómában; de a bíborosok ellene

nyilatkoztak volna s kijelentették, hogy inkább meghalnak, semhogy ilyen föltételekkel éljenek tovább. Mindez szigorúan titokban maradt. Csupán amaz előbbi levélre válaszolt Pius, még pedig olyanformán, hogy Napoleon Franciaország császára ugyan, de Rómáé még nem, s a vele való olyan szoros kapcsolat, mint a minőt Napoleon óhajtana, egyszerűen megfosztaná a szentséket a többi államban élő hívei engedelmes-ségétől. Az egyetlen engedmény, a melyet a pápa szorongatójával szemben tett, az volt, hogy államtitkárát, Consalvit, akit a császár az ellenkezés lelkének tartott, elejtette. A feszültség tovább is megmaradt s utóbb töréshez vitt. Az imperator egyelőre azonban fontosabbnak találta, hogy rendszerét más irányban építse ki.

Itt volt Hollandia. Mihelyt ez az állam francia hatás alá került, belső szervezetében ugyanama változásokon kellett átmennie, mint Franciaországnak magának. Mint batáviai köztársaság végül is oda jutott, hogy valamelyes consularis alkotmányt kapott, a melynek élén egy főpensionárius állott. A háborúban már 1803 júniusa óta Franciaország oldalán vett részt. Két évvel utóbb, a mikor a Napoleon vezérlete alatt álló főhadereg keleten küzdött, öcsce, Lajos azt a feladatot kapta, hogy Hollandiát védje meg az angolok és a svédek ellen. Tulajdonképeni cselekvésre nem került a sor: az austerlitz-i ütközet fölöslegessé tette azt és Lajos visszatért Párisba — bátyjának, a császárnak nem éppen nagy meglegedésére, a ki az ő számára is szeretett volna egy koronát, még pedig éppen a hollandiait biztosítani. Hágában már 1806 januáriusában elterjedt a híre, hogy a francziák császárának az a szándéka, hogy Hollan-

diában újra az egyeduralmat keltse életre. Lajos, aki úgy mint Itáliában, itt sem érzett magában sok kedvet arra, hogy királylyá legyen, ottmaradásával sem akart ennek a hírnek táplálékot adni. Napoleon azonban most már nem volt hajlandó öcsceinek ilyenfajta ellenkezéseit eltűrni. Lucián száműzetése intő példakép állott előttük; vagy ez, vagy a föltétlen engedelmesség lehetett a sorsuk: más választásuk nem volt. Lajos végül, úgy mint József, az engedelmességre szánta el magát és késznek nyilatkozott a hollandiai korona elfogadására. S a hollandusok? Nos, igen, azokkal ugyan kurtán-furcsán bántak el. A ki a jog s a szerződések fölött annyira magasán állónak érzi magát, hogy azokat lábbal is tiporhassa, annak már csak a látszat és az ürügy kimódolásán kell fáradnia, Schimmelpenninck, a főpensionarius, megtudta, hogy Párisban minő tervekkel foglalatoskodnak, s ezért a veszély elhárítására egy küldöttségre való hollandus kiválóságot — Ver Huell tengernaggyal az élükön — küldött oda. 1806 márczius 14-én így ír Napoleon Talleyrandnak erről a dologról; „Ma este beszéltem Ver Huellel. Hogy rövidre fogjam a dolgot, én a kérdést így határoltam körül: Hollandiának nincs végrehajtóhatalma, ilyet tehát teremteni kell, ezért Lajos herceget fogom nekik elküldeni; olyan szerződést fogunk megállapítani, a melyben az ország vallási viszonyai sértetleneknek tűnnek föl; Lajos megtartja a maga vallását, s szintűgy mindenik országrész a magáét; a jelenlegi alkotmány továbbra is érvényben marad, csak hogy éppen a főpensionarius helyére király kerül; még az ellen se emelnék kifogást, hogy „király“ helyett az „örökös helytartó“ czímet kapja... Az összes állami ügyeket úgy ki-, mint befelé a király

nevében intézik. Készítsen számomra ilyen tervezetet s iparkodjék Hágában az ügyek ilyen irányítását valamilyen ügyes közvetítő útján elérni. A most mondott terv eldöntött dolog reám nézve — s vagy az fog megtörténni, vagy a Francziaországba való bekebelezés. Ha nem így fognak az események lejátszódni, akkor a békekötésnél nem kapják meg az angolok kezébe került gyarmataikat, a másik esetben azonban gyarmataikon kívül még Frieslandot is nekik juttatom. Percznyi veszteni való időnk sincs.“ Mi haszna lehetett ilyen körülmények között a küldötteknek abból, hogy az 1795 május 16-iki szerződésre hivatkoztak. a melynek első cikke így szólt: „A francia köztársaság a Németalföldek köztársaságát szabad és független hatalomnak ismeri el s e szabadságáért és függetlenségéért kezeskedik“? Napoleon ragaszkodott az akaratahoz; a mikor Hágában éppenséggel mit sem akartak az egyeduralomról tudni s a tárgyalások menete mindinkább elnyult, egyszerűen komolyabb eszközökkel kezdett fenyegetőzni, a mire a hollandusok beadták a derekukat. Ugyanaz a nép, a mely annak idején inkább pusztasággá változtatta a hazáját, csakhogy megmentse XIV. Lajos hatalmi vágyától, ezúttal ellenkezés nélkül engedelmeskedett. A hollandiai államtanács fölhatalmazta a főpensionariust, hogy olyan értelmű szerződést kössön Francziaországgal, a mely szerint Hollandia koronáját Lajos kapja meg (1806 május 24.) s már június 5-én kijelentette egy a Tuileriákban fölvonuló küldöttség, hogy érett megfontolás után arra a meggyőződésre jutottak, hogy országuknak az fog leginkább hasznára lenni, ha ezután alkotmányos monarchiává alakul át s ezért szépen kérik, hogy Lajos herczeg kegyeskedjék azt

számukra megalapítani. Az ünnepies szónoklatra a császár épp oly ünnepies helyeslő szavakkal válaszolt, s a világ újra gazdagabb lett egy Napoleon kegyéből való királylyal. A kihallgatás után Napoleon persze félredobta a kegyes álorczát, s kicsiny unokaöcscsével, Lajos fiával fölmondatta a császárné s annak udvarhölgyei előtt azt a mesét, a melynek a címe ez volt: „A békákról, a melyek királyt akartak maguknak“. Dehát, érdemeltek-e ezek a népek jobb sorsot, mint hogy ez a páratlan szerencsefia kigúnyolja őket, a ki pedig egyikükhöz sem tartozott s mégis valamennyiüket legázolta?

De a németek sem kerülhették el a szégyent, hogy a korzikai be ne sorozza őket is a néki szolgáló népek közé. Napoleonnak a pápával való levelezésében igen sok szó esik Németországról s az embernek az a benyomása marad, hogy a levelek írója egyúttal e nép urának is tekinti magát. Az 1806 februárius 13-ikáról kelt ama nevezetes levélben például az egyház feje tanácsadóinak azt veti szemökre, hogy ők az okai, ha Németország még mindig a vallási anarchiában tévelyeg. „Ha Őszentsége kegyeskednék arra emlékezni“, mondja a levelében, „a mit Párisban néki mondtam, akkor ma már szervezve lenne Németországban a vallás s nem leledzenék már abban a keserves állapotban, a melyben éppen van.“ Ugyanaz a levél volt ez, mint a melyben Napoleon Róma császárájának, a Nyugat császárájának és Nagy Károlynak nevezte magát, a ki pedig tudvalévően egyaránt uralkodott a frank, az itáliai és a német földeken. S vajjon most másként állott-e a dolog? 1805-ben történt, hogy a délnémet fejedelmek alázatós alattvalók módjára léptek uruknak, a császárnak hadi népei sorába, a ki védel-

met és kedvezést ígért nekik s a ki saját birodalmuk feje ellen vezette őket, mert az már képtelen volt rá, hogy védelmet nyújtson nekik. A mikor aztán elkövetkezett a béke, akkor területeik megnagyobbításával, fejedelmi rangjuk emelésével s a „fenség“ cím adományozásával jutalmazta Napoleon német híveit. A pozsonyi szerződés 14. cikkelyében egész világosan ott állott: „Őfelsége a bajor és württembergi király, valamint Őfensége a badeni választófejedelem a nekik újonnan adományozott területeken épp úgy mint régibb tulajdon államaikban teljes souverénitást s minden abból eredő s a francziák császára által szavatolt jogaitat fogják élvezni, csakúgy mint akár Németország és Ausztria császára és a porosz király a maguk német országaiban. Őfelsége, Németországnak és Ausztriának császára, az e tényből következő akaratnyilvánulásaik elé soha, sem mint a Németbirodalom feje, sem mint annak tagja, semmiféle akadályt nem fog gördíteni.“ Hát az való, erről a részről nem volt többé miért félniök. Ámde annál súlyosabban kellett nemsokára a nyugat felől áramló uralkodó befolyás erejét érezniök. A mikor egy ízben a bajor király — 1806 februáriusában történt az eset — nagyszerényen kifogást bátorkodott az ellen emelni, hogy csapatait ne vigyék ki Nemetország területéről s ne osszák be az itáliai francia hadseregbe, megszegyenítő rendreutasítást kellett eltűrnie: nehogy valahogy azt képzelje, hogy Bajorországot az ő személye iránt való tekintetből emelték a királyság polczára, az egész rangemelés egyszerűen és kizárólag a francia rendszernek egyik folyománya. Így hát, a mi az egyik oldalról souverain fenségnek festett, a túloldalon pusztá alattvalóságnál egyéb nem volt.

Hogy pedig ezt a viszonyt tartóssá tegye s német híveinek hűségét a maga számára állandóan biztosítsa, Napoleon két eszközhöz nyult. Az egyik az volt, hogy a délnémet fejedelmek családjait a magáéval rokoni kapcsolatokkal fűzte össze. Már 1804-ben, kevéssel császárrá való kikiáltatása után, gondolt rá, hogy a délnémet uralkodóházakkal összeköttetést fog keresni s ezért a bajor választófejedelem udvaránál azt javasolta, hogy mostohafiához, Eugène-hez adják feleségül Augusztá bajor hercegnőt. Mi több, Montgelas bajor miniszter emlékirásaiból még azt is megtudjuk, hogy Napoleon már akkor följánlotta Münchenben a védő- és támadószövetséget, Miksa József fejedelemnek pedig a királyi címet ígérte arra az esetre, ha ez a házasság, a mely nyilván Josephine-nak volt a szíve-vágya, létrejön. Akkoriban bajor részről nem mondtak éppen áment az ügyletre, de azért el nem ejtették egészen, hanem egyszerűen elodázták a kérdést. Utóbb aztán, a mint már említettük, még a háború kitörése előtt, majd pedig nyomban Austerlitz után, Napoleon ismét rátért a dologra. Most Münchenben még egy ideig húzhatták-halaszthatták ugyan a választ, de megtagadniok már nem lehetett, s 1806 januárius 14-én valósággal megtörtént az alkirály esküvője. Ugyane hercegnő kezét már régebben a badeni trónöröklő herceg is megkérte; őneki most Josephine unokabugának, Stephanie-nak a kezét ígérték oda, a ki, csak úgy mint a herceg maga is, igen kelleetlenül egyezett ebbe a tervbe s nehéz szívvel vált meg Páristól, a hol valami kósza hír a császárral magával hozta őt szívbeli kapcsolatba. Aztán már 1805 októbere óta a harmadik délnémet udvarral való családi kapcsolat is tervbe volt véve: úgy beszéltek, hogy Jeromos Katalint,

Frigyes württembergi király egyetlen leányát fogja feleségül venni; ez a terv utóbb 1807-ben, a mikor a fiatal Bonaparte már maga is királylyá lett, csakugyan meg is valósult.

A másik segítőeszköz, a melylyel Napoleon tartósan a maga akaratának kívánta nyugati Németországot alárendelni, az ő uralmát megelőző kormányzatok terveiben foglaltatott benne s lényege abban állott, hogy a déli és középső német államokat különálló, Poroszországtól és Ausztriától független szövetségbe tömörítse, s ezt aztán szerződéssel rendelje Franciaország vezetése alá. Igen régi francia eszme volt ez, a mely már a XVII. században is kialakult volt; a forradalom aztán magáévá tette. A Talleyrand és Sieyès között folyt levélváltás során, 1789-ben, ismételten is szó kerül erről a harmadik, Franciaország által vezetendő s még megszervezendő Németországról. A mikor utóbb Napoleon tetszése szerint osztogatta az egyházi birtokokat, Talleyranddal való megbeszélései folyamán újra visszatért erre a kérdésre. 1804 októberében mindketten tárgyalásokba bocsátkoztak Mainzban Dalberg érsekkel, az egyetlen egyházi választófejedelemmel, a ki az általános elvilágiasításból meg tudott menekülni, s a ki a hesseni választóval egyetértve a kérdést most önmaga vetette újra napirendre. „Napoleonék megmagyarázták neki“, írja Edelsheim badeni miniszter a bécsi orosz követnek, „hogy — mivel Franciaország nem tűrhetné, hogy Ausztria és Poroszország bármelyik pillanatban tetszése szerint területileg megkárosíthassa a többi német fejedelmet és országot — elsőrangú fontosságú szükséglet, hogy az ilyenfajta vállalkozásokkal szemben erős és tekintélyes szövetség létesíttessék, olyan szövetség, a melyet

az említett két hatalom kivételével a többi birodalmi országok kötnének egymással s a mely szükség esetén 150,000-nyi embert állíthatna ki, a kiknek parancsnokságára a hesseni választófejedelem máris pályázik. Ha a fejedelmek a maguk jól fölfogott érdekeivel szemben is rövidlátóknak bizonyulnának s nem bírnának a kérdésen megegyezésre jutni, akkor Napoleon bármelyik perczen kész rá, hogy a Rajna és Ausztria között fekvő egész területet a bajor választófejedelemre ruházza át, mert szívesebben tárgyalna három nagyobb hatalommal, semmint ezzel a sok apró, hasznavehetetlen és egyenetlenkedések miatt tehetetlen törpeországgal.

Nos, ezeknek az „apró, hasznavehetetlen törpeországoknak“ sok mindenfajta szemrehányást lehet tennünk, csak éppen azt nem, hogy fejedelmeik „a maguk érdekével szemben nagyon rövidlátóak“ lettek volna. Ezért, a mikor majdan az austerlitz győző újból fölkereste őket tervezetével, akkor már nemcsak a hesseni választó, hanem az összes német kis államok is szívesen hajlottak a jó szóra. Nemcsak hajlottak, hanem inkább még ők kínálkoztak most föl. 1806 áprilisában Dalberg levelet intézett Napoleonhoz, a mely élénken megvilágítja s most már teljesen megérthetőkké teszi számunkra azokat a czélozgatásokat, a miket a császárnak VII. Piuszhoz intézett leveleiben olvasunk. „A tiszteletreméltó német nemzet“, így szól az érsek egy helyütt, „a politikai és vallásbeli anarchia nyomorával küzködik; legyen Ön a birodalom alkotmányának újramegteremtője!“ S Dalberg vajjon hogyan képzelte el ezt magában? A vallási anarchia megszüntetését úgy, hogy egy, az ő főpádstorsága alatt álló német nemzeti egyházat gondolt el, s Napoleont sikerült is arra reábírnia, hogy azt írja

Feschnek Rómába, hogy ha a pápa nem találna engedni, akkor Németország egyházi viszonyait egyszerűen Dalbergnek, mint primásnak, segítségével fogják rendezni. S a világi anarchiáét? E részben a főkanczellár választónak az volt az óhajta, így közölte Hédouville francia követtel, hogy „a nyugati világbirodalom Napoleon császárban éledjen újra föl, mint a minő egykor Nagy Károly alatt volt, Itáliából, Francia- és Németországból összetéve“. Nos hát, ennél többet egyelőre maga Napoleon sem kívánt. Talleyrand és Labesnardière által egy szövetségi alkotmány-tervezetet dolgoztatott ki s azt 1806 július 12-ikén mindama német államok követei által, a kik hajlandók voltak abban résztvenni, aláíratta.

Miként már négy évvel ezelőtt is, most újra ott legyeskedtek a német küldöttek a miniszteri kegyesség és jóindulat körül, s becestelen politikai létőknek egy-egy további kegyelemperceért teli kézzel hozták a pénzt. De nem mindannyia járt sikerrel. Mert mire az okirat sorra alá volt írva, akkor derült ki, hogy az eddig független birodalmi fejedelemségek és grófságok egész sora függővé tétetett, „mediatizáltatott“, vagyis egy idegen uralkodónak sikerült minden jogcím híján, pusztán tetszése szerint, Németországban egy csomó önálló politikai életet a többiek javára megsemmisítenie, a mely utóbbiaknak viszont az ő császári akaratától való függését vásárolta meg ilyen módon. Az uralkodó viszonyok természetében rejlik, mondta Napoleon, hogy ezek a kis fejedelemségek eltűnjenek a látóhatárról, a miben különben nagy igazság rejlett. A legjobban jártak sorában volt Bajorország, Württemberg s a badeni újdonsült „nagyherceg“, a kinek követe Párisban egész komoly arczczal, de azért persze siker-

telenül, egész Svájcot kívánta ura számára, ott volt Nassau, Hessen-Darmstadt — az utóbbi immár szintén nagyhercezség —, valamint Dalberg is, mostantól már „herceg-prímás“, a kinek majnai Frankfurt városa és egész birtoka az ölébe hullott. Ezeken túl még néhány kisebb hercegséget is magába ölelt a szövetség, a melyeket vagy a kellő lekenyerezés, vagy más úton megszerzett jóindulat mentett meg a mediatizálástól: Aremberg, Liechtenstein, Salm, Hohenzollern, Isenburg, v. d. Leyen. Mások közülök, mint pl. a Fürstenbergék, az Ausztriához való hajlandóságukat, állami önállóságuk elvesztésével fizették meg. A hesseni választó kívül maradt az egyesülésen. Csak kevéssel előbb történt, hogy önállósdit kezdett játszani. „Majd megvállik, hogy Hessen-Kassel a jövőben minő politikát fog követni“, írja május végén Talleyrandnak Napoleon. Ugyancsak távol tartották magukat a braunschweigi, a szász, az oldenburgi és mecklenburgi, valamint az egészen kicsiny északnémet fejedelemségek, nehogy Poroszországot, a mely régebben északi Németország fejének érezte magát, túlérzékeny ponton sértsék s (nem komolyan gondolt) ajánlatukat, hogy III. Frigyes Vilmos alapítsa meg az északi német szövetséget, a valószerűség bizonyos látszatával támogassák. Helyettük új felség lépett az új szövetségbe: Cleve és Berg hercege, vagyis most már nagyhercege, t. i. a Porosz és Bajorországtól az előző évben átengedett ama területeknek ura, a miket 1806 márcziusában Napoleon sógorának, Muratnak adott oda. A szövetségi szerződés két első cikkében mármost minde fejedelmek kijelentették, hogy mostantól mindörökre elszakadnak a német nemzetiségű római szent birodalom határaitól s hogy „rajnai szövetséges államok“ czímén külön

államszövetséggé alakulnak, valamint hogy ezután semmi beleszólást nem engednek a maguk ügyeibe a régi birodalmi hatóságnak; kimondották, hogy minden idegen hatalomtól függetlenek, Franciaországot kivéve, a melynek császárárt, mint az új szövetség védőjét, megilleti a jog, hogy új tagok fölvétele dolgában döntsön, hogy a herceg-prímást kinevezze s hogy a szövetségi haderők hadrakelését elrendelje. A szövetséges fejedelmek mindenikének ki kellett a maga hadjutalékát állítania: Bajorországnak 30,000, Württembergnek 12,000, Badennek 8000, Darmstadtnak 4000, Bergnek 5000, Nassaunak a többi kisebb hercegséggel együtt 4000 embert, szóval olyan haderőt, a melylyel ezután való háborúiban Napoleon függetlenül rendelkezett, mert a szövetségi szerződés 35. cikkelye kimondotta, hogy a francia császárság és a rajnai szövetség között fönnálló egyezmény értelmében „minden szárazföldi háború, a melyet a szerződő felek egyikének viselnie kell, egyúttal valamennyi többi szerződő félre nézve is háborút jelent“.

A hódító császár hadereje így 63,000 emberrel, politikai hatalmának köre pedig harmadfélezer négyzetmértfölddel és nyolcz milliónyi lélekszámmal gyarapodott. 1806 augusztus elsején történt, hogy a rajnai szövetség és annak fővédője a regensburgi országgyűlésen bemutatták szövetségi szerződésüket s egyúttal kijelentették, hogy a német nemzetiségű római szent birodalmat többé nem létezőnek tekintik.

Az a kérdés támadt most, hogy a két német nagyhatalom minő álláspontra helyezkedik a dolgok ilyen új fordulatával szemben. Ausztria uralkodója még mindig Németország császára is volt, s a birodalom

felbomlása az ő előzetes tudta nélkül ment végbe. Igaz, hogy Bécsben már rég leszoktak róla, hogy erre a színpadi méltóságra bármi súlyt is vessenek, kivált a mióta 1802-ben idegen hatások kezdtek a német ügyekben érvényesülni és, épp német segítséggel, lassacskán a császári befolyás fölébe kerülni; s a minő hévvel ott pl. az Olaszország miatt való háborúért lelkesedtek, Németországért bizony aligha húzták volna ki kardjukat. Hozzájárult e közönyhöz, hogy a pozsonyi békében, főként a már idézett 14. cikkelyben, közvetve már úgyis ki volt a német császári rangról való leköszönés mondva, s ha a bécsi udvar ennek ellenére is még mindig habozott annak forma szerint való végrehajtásával, csak azért tette, mert a birodalmi koronáról való lemondása fejében valamelyes kárpótlásra számított. De Napoleon semmi alkuról tudni nem akart, hanem inkább azt a kívánságát fejezte ki Vincent, a párisi osztrák követ előtt leghatározottabban, hogy ura köszönjön le minden további halogatás nélkül és ismerje el a rajnai szövetiséget. S mielőtt még a bécsi kabinet kiküldöttje, a kinek e kérdésben tárgyalnia kellett, Párisban megérkezett volna, a rajnai szövetségi szerződést itt már aláírták volt, s így az osztrák politikát egyszerűen befejezett dolog elé állították. II. Ferencz egyebet sem tehetett, mint hogy 1806 augusztus 6-ikáról kelt jegyzéket nyújtatott át követével Regensburgban, a mely jegyzékben kijelenti, hogy a kapcsokat, a melyek őt eddig a Németbirodalomhoz kötötték, föloldottnak tekinti s koronáját leteszi. A régi Németbirodalom megszűnt lenni.

Vincent-tal folytatott beszélgetése folyamán Napoleon éles és fenyegető hangnemet használt: hogy az ő

hadserege minden perczen készen áll, hogy követeléseinek súlyt adjon és Ausztriát elárassza. S nem is voltak ezek üres szavak. Mert a győzelmes francia hadsereg még mindig nem tért vissza Franciaországba. Sőt még csak Ausztriát sem hagyta el egészen, hanem erősen megszállva tartotta a braunau határvárat. Ez a rendszabály pedig a nagy általános európai viszonyokban lelte okát. Tudjuk, hogy Oroszországot mennyire kihozták sodrából az Adriai- és Ióni-tengeren űzött francia intrikák, a melyek tetemesen megzavarták a czár játékait. Az a körülmény, hogy „ez a” Napoleon a pozsonyi békében Isztrián kívül még Dalmatiát és Cattarót is lekötötte magának, csak öregbíthette a czári udvarnál már amúgy is élénk aggodalmakat a francziák keleti szándékaival szemben, s ha most az oroszok Nápolyt elhagyták, csak azért történt, hogy viszont Korfut annál inkább megerősíthessék s a francia hatást távoltarthassák a Balkán-félszigettől. Ugyane czélt szolgálta, hogy az Adrián vitorlázó egyik orosz hajóraj azt a parancsot kapta, hogy a Bocche di Cattarót szállja meg. A francziák kezébe való átadásának határideje letelt, mondták, s így ezt a partvidéket most már nem tekinthetik osztrák, hanem francia, azaz ellenséges birtoknak, az osztrák parancsnok pedig átengedte helyét az oroszoknak. Napoleon éktelen dühre fakadt e miatt, makacsul ragaszkodott a bécsi udvarral kötött szerződéséhez, és Béctől követelte, hogy az ellenséget űzze el s úgy szolgáltatassa át neki a tengeröblöt; majd ha ez megtörtént, csak akkor fogja Braunau várát kiüríteni s csak akkor fogja csapatait Németország földjéről kivonni. Ausztria pedig bármily szép szóval kérlelte is Oroszországot, hogy a Bocchét hagyja el, mit sem tudott elérni s

Szentpétervárról csupa üres kifogás hangzott vissza. Napoleon pedig ezalatt valósággal megszállva tartotta déli Németországot, amivel egyébként nem kevéssé siettette a rajnai szövetség tervének végrehajtását is.

Dél-Németország e katonai megszállásában az volt a legfontosabb, hogy vele nemcsak Ausztriát, hanem a második német nagyhatalmat, a Hohenzollernek államát is sakkban tartotta Napoleon. Poroszországot ott hagytuk el, hogy Haugwitz, urának szűkkeblű békeszeretete kedvéért és az austerlitzi csata szerzette viszonyoknak megfelelően, 1805 december 15-ikén megkötötte a schönbrunni szövetségi szerződést. E szerződésnek pedig megvoltak a maga rossz oldalai. Először is azáltal, hogy Napoleon irányában „védelemre és támadásra“ kötötte le magát, Poroszország túlságosan Franciaország pajtásának tünt föl, a mi kétségtelenül befolyásolta európai helyzetét, Oroszországgal szemben pedig ferde helyzetbe sodorta; másrészt Hannovernek a porosz közigazgatás körébe való rögtöni bevonásával Angliával szemben támadtak szükségképen nehézségei. Hogy e bonyodalmakat elhárítsák, s mivel minden oldalról és főként Hardenberg miniszter részéről kifogások emelkedtek a szerződés ellen, Haugwitz, visszaérkezése után, önmaga azt ajánlotta a királynak, hogy az okiratot ne mostani szövegében, hanem csak bizonyos változtatásokkal hagyja jóvá, a melyeknek értelmében a „támadó és védő szövetség“ egyszerű „egyezménnyé“ változnék, Hannover pedig csak az angol-francia békekötés után kerülne Poroszország birtokába, addig pedig csak megszállva tartaná. Ilyen módon akarták a welfi választóállam birtokát a maguk számára biztosítani, de a nélkül, hogy miatta európai háborúba kelljen

keveredniök. I. Sándor czár előtt azt hangoztatták, hogy a Franciaországgal való kapcsolatban semmi akadály a sincs az Oroszországgal való bizalmasabb érintkezésnek, főként az összes általános érdekű európai kérdésekben. Most aztán a megváltoztatott szövetségi szerződéssel Haugwitz elment Párisba, odahaza pedig Hardenberg annál kevésbé kételkedett benne, hogy Napoleon el fogja azt fogadni, mivelhogy éppen e napokban — 1806 januáriusának második felében vagyunk — érkezett meg Talleyrandnak egy levele Laforêthez, a berlini francia követhez, a melyben a császárnak arra való készségéről volt szó, hogy Poroszországgal megegyezésre jusson. Mi több, a császár még abba is beleegyezett, hogy Poroszország lefegyverkezhessék, a mi valóban még ugyanabban a hónapban a porosz hadsereg legnagyobb részénél foganatosított. Párisban azonban az események mégis másképen alakultak, semmint azt Berlinben várták. Napoleonnak eszéágába sem jutott, hogy a berlini változtatásokat elfogadja, hanem most már inkább azon iparkodott, hogy Poroszországot teljesen a maga oldalára vonja, hogy az Angliával való békekötés idején e hatalom teljes súlyát maga mellett vethesse latba. Ezért nemcsak a változtatott szerződést utasítja vissza, hanem most már a deczember 15-iki egyezményt is, miután nem a kijelölt idő alatt hagyatott jóvá, semmisnek jelenti ki, viszont a helyett egy újabb okiratot varr a tárgyaló követ nyakába, a melyben ugyan a „védő- és támadószövetség“ kifejezése már nem fordul elő, hanem ennek fejében a schönbrunni egyezménynél aztán annál súlyosabb feltételek foglalvák: hogy Poroszország most Clevén és Neufchâtelen felül még Valengint is engedje át, hogy a Bajorországnak átadott Ansbach

fejében mindennemű kárpótlásról mondjon le, hogy úgy mint eddig, ezután is ismerje el és védje meg Törökország épségét, hogy Hannovert nyomban ismerje el a maga birtokának s ezenfelül zárja el északi-tengeri kikötőit és folyamtorkolatait, így főként a lübecki kikötőt az angolok elől. Veszedelmes egy okirat volt ez, mert ha egyrésről Törökország kikötött védelme végtelenül könnyen okozhatott Oroszországgal való kellemetlenségeket, másrésről a kikötők elzárása egészen biztosan és visszavonhatatlanul az Angliával való háborút jelentette, feltéve persze, hogy az nem köti meg a francziákkal való békét, a mit Napoleon az angol kereskedelemnek illetően elzárolásával nyilván minél előbb elérhetni remélt. Haugwitz e nehézségek ellenére is aláírta 1806 februárius 15-ikén a szerződést és III. Frigyes Vilmos nem tagadta meg az elfogadását. Békelétszámra helyezett csapataival, s az ellene Dél-Németországban felgyülekezett franczia haderőkkel szemben nem is lehetett más választása.

A minek meg kellett történnie, megtörtént. Angliában, a hol ennekelőtte Hannovernek porosz részről való megszállását minden ellenséges érzület nélkül fogadták, az Elba, Weser és Ems torkolatainak elzárása most hihetetlen izgalmat váltott ki. A brit miniszterek minden formális hadüzenet nélkül, s a parlament jóváhagyásának biztos reményében, 1806 áprilisának első napjaiban zárlat alá vétették az angol kikötőkben lévő összes porosz kereskedelmi hajókat — mintegy háromszáz darab lehetett — vagy pedig elrendelték azoknak a nyílt tengeren való föl kutatását. Már ez is több milliónyi kárt jelentett a poroszokra, nem tekintve azt a még sokkal érzékenyebb veszteséget, a mely okvetlenül megbénította a sziléziai kereskedelmet az Északi-

tenger kikötőinek elzárása által. Később Anglia zárlat alá helyezte az Elba, Weser, Ems és Trave torkolatait s Poroszországnak forma szerint is megüzente a háborút. Nem használt semmit, hogy a porosz király Párisban előterjesztéssel élt, a mely szerint a lübecki kikötő elzárása minden bizonynyal angol ellenintézkedéseket fog a Balti-tengeren kiváltani s Oroszországot és Dániát is okvetlenül Poroszország ellenségévé fogja tenni. Mindehhez most még az Anglia által feltüzelt Svédország is háborúba keveredett Poroszországgal. Mindez a baj pedig csakis Hannover miatt szakadt a poroszok nyakába, a melynek birtokában pedig még nem is állottak oly szilárdul, mint a hogy azt a berlini francziabarátok magukban elgondolták. Mi lesz pl. akkor, ha Anglia és Franciaország kiegyezik egymással? Talán a Poroszországra való tekintet visszatartaná akkor Napoleont attól, hogy a választófejedelmi országot újra visszaadja, ha a béke ettől-függene s ezzel együtt elérhetné, hogy a franczia császárnak európai túlsúlyát annak legveszedelmesebb ellensége is elismerje? S a dolgok valahogy olyanformán festettek, mintha ilyen kiegyezés valóban létre is jönné.

Az imperator diadalai Londonban igen érthető és mély lehangeltséget okoztak. Őszinte szívbeli bánattal szemlélte Pitt az Ausztriával való békekötést, az oroszok hazatérését, a coalitio fölbomlását, a mely alapjában tulajdonképen az ő műve volt, s e váratlan csapások súlya alatt beteg teste teljesen összeomlott; 1806 januárius 23-ikán meghalt. A mikor kevéssel halála előtt tekintete Európa térképére esett, megparancsolta, hogy göngyölítsék össze, mert a legközelebbi tíz év lefolyása előtt aligha lehet majd hasznát venni. Ez a lángeszű ember a jövőbe látva mult ki. Az őt követő Grenville-

minisztérium, a külügyek vezetésére hivatott James Fox személyében, határozottan francziabarát elemre tett szert. Ezt az államférfiút mint Brumaire 18-ika hősenek tisztelőjét ismertük meg. Most úgy sikerült a párisi kormányzathoz utat találnia, hogy fölhívta a császár figyelmét az élete ellen szőtt összeesküvésre. Napoleon megleghangú választ küldetett Foxnak s a két ország külügyminisztere között folyó levélváltásból apránként megbeszélések keletkeztek, míg néhány hét múlva Seymour lord, Yarmouth grófja, a ki a háború kitörésekor a Francziaországban elfogott angolok sorába tartozott, a londoni kabinettől azt a meghatalmazást kapta, hogy Talleyranddal tárgyalásokba bocsátkozzék. 1806 júniusában került erre a sor. A trafalgari győzötől, ha hódításainak visszaszolgáltatásáról volt szó, Malta birtokát már nem igen lehetett megtagadni s így Napoleon minisztere azt az angoloknak valósággal följajánlotta s ezenfelül — mintha a porosz-francia egyezmény soha nem is kötődött volna — még azt is, hogy Hannover térjen vissza ősi urának hatalmába. Siciliát is meghagynák a Bourbon királynak, ha Anglia József nápolyi uralmát s általában Napoleonnak valamennyi új államalapítását elismeri. Így bizonykodott Talleyrand.

Berlinben minderről egyelőre semmit sem tudtak meg. A király azért mégsem bírta a „szövetséges“ Francziaországgal szemben érzett bizalmatlanságát egészen elnyomni; a francziák-szabta nehéz föltételek még egyre nyomták a lelkét. Oroszországnál keresett támaszt. Braunschweigi Károly herceget titkos küldetésben Szent-Pétervárra menesztette; itt mindenekelőtt azt az ígéretet kellett volna megszereznie, hogy I. Sándor czár tiszteletben tartja Törökország terü-

leti épségét, nehogy valamiképen még az oroszokkal is háborút kelljen Poroszországnak kezdenie. Ezt az ígéretet nem lehetett ugyan megkapni, sikerült azonban mégis olyan közeledést teremteni, a melynek folytán a két uralkodó nyilatkozatot cserélt: a czár lekötelezte magát, hogy minden erejével kezeskedik a porosz állam függetlenségéről és érintetlenségéről, Frigyes Vilmos pedig megígérte, hogy Oroszország ellen nem kezd háborút, ha netalán Franciaországnak Törökországra irányuló követeléseit fegyveres elintézésre szorulnának (1806 július 1. és 12.). Új szövetség volt ez, a melynek céljául a porosz király „az éppannyira hatalmas, mint veszedelmes“ ellenség ellen való lassú közös megerősödést tűzte ki, hogy így „minden eszközzel lehető tekintélyes posztóra tegyen szert“; a szövetkezésnek egyelőre megvolt az az eredménye, hogy Oroszország Svéd- és Poroszország között közvetítőnek lépett fel.

Poroszország nyugalmanak legjobb biztosítója persze a Francia- és Oroszország között leendő béke lett volna. S már úgy is látszott, mintha rákerülne a sor. Mert Sándor czár fülébe jutott a hír Napoleonnak az angolokkal való tárgyalásairól s arra az esetre, ha a kettő kiegyeznék egymással, nem akart elszigetelten s egyedül amaz óriással szemben állani. Ezért Oubril, az orosz ügyvivő, Párisba ment, hogy a kellő időben helyben legyen, sőt 1806 július 20-án még különszerződést is kötött, a mely, kapott utasításaival ellentétben, még azt a kikötést is tartalmazta, hogy az oroszok elhagyják Cattarót és az ióniai szigetekre vonulnak vissza, a melyeknek függetlenségeért kezeskednek, a mivel szemben Franciaország késznek nyilatkozott, hogy Németországból ki-

vonul és a csak nemrégén megszállott ragusai köztársaságot is újra fölszabadítja. Mindkét szerződő elismeri a porta függetlenségét és épségét. Ferdinánd királyt Nápolyért és *Siciliáért* a Baleári-szigetek birtokával kárpótolnák. Ez a szerződés, a mely veszedelmesen hasonlított amahhoz, a melyre annak idején St. Julien grófját tudták oly mesterileg rábeszélni, persze egyelőre még a czár jóváhagyására szorult. Alighogy Párisban aláírták ezt az okiratot, Napoleon máris változtatott Angliával szemben tanúsított eddigi előzékeny magatartásán, a mennyiben az angoloktól most már Józsefnek, mint siciliai királynak az elismerését, s az Oroszországgal a Bourbonok számára megállapított kárpótlást követelte. Fox engedett, s az eddig folyt megbeszélések alapján július végén Párisban olyan pactumot terveztek meg, a mely e pontozatokat magában foglalta, s ezért III. György királyt Malta és a Cap birtokában hagyta, azonkívül pedig hannoveri birtokát mint „királyságot“ hozzá visszaszármaztatta; Poroszországot 400,000 lelket felölelő területi kárpótlással szándékoztak kielégíteni. A tervzetben sok olyas volt, a mi Londonban meggondolásokat keltett és több olyan dolog, a miket Napoleon kifogásolt benne. De azért Anglia már most mégis egy minden forma szerint hitelesített tárgyaló ügyvivőjét, Lauderdale lordját küldte Párisba. Csakhogy Napoleonnak Oroszországgal folytatott különtárgyalásai megkökintették Foxot; a mikor pedig a rajnai szövetség alapítólevele is nyilvánosságra került, a mely által Franciaország kontinentális túlsúlyra jutott s ezzel együtt a franczia verseny számára újabb tér nyílt, akkor ő is nehézségeket támasztott; a tárgyalások alapjául az „*Uti possidetis*“ elvét hozta

javaslatba, persze Hannover kivételével, a melynek minden esetben Anglia birtokába kell majd visszajutnia, a Baleárokat elégteleneknek jelentette ki IV. Ferdinánd kártalanítására s általában az új szerződésben erősebb súlyt kívánt az angol kereskedelmi érdekekre vetni, a mire azonban Napoleon ezúttal éppoly kevésbé volt kapható, mint 1802-ben. A megbeszéléseket húzta-halasztotta mindaddig, a míg Sándor cár a júliusi szerződést előreláthatólag jóváhagyhatta. Erre Angliában szegre akasztották a béke gondolatát s a tárgyalások akadozni kezdettek. Nemsokára Fox is elhunyt, s vele kimult körülbelül az egyetlen békülékeny hajlamú személyiség, a kire Napoleon a csatorna túlsó oldalán még számíthatott; már pedig ez az ember is azon volt már, hogy kevésbé halála előtt a Napoleon elleni háború mellett emelje föl szavát. Egész Britannia földjén sem igen talált volna Napoleon még egy ilyen emberére. Emez ország végleges állásfoglalására döntő szerepe volt annak, hogy — talán éppen angol befolyásra — Oroszországban is újra a háborús párt került felszínre. Sándor cár, a ki ugyan szívesen látta volna, ha a francziák már elhagynák Németország földjét s éppoly szívesen békét is kötött volna velük, ez egyszer hallgatott a francziaellenes hangokra s az Oubril által ellenjegyzett szerződéstől megtagadta a helybenhagyást. Annál is könnyebben tehette ezt. mert Poroszország ígérete biztonságot nyújtott neki afelől, hogy ez a hatalom nem fog Francziaországgal tartani. Nagy hatással volt rá a német birodalmi alkotmány szétrobbantásáról szóló hír is, már pedig ő szívesen viselte ez alkotmány kezesének szerepét. Kinyilatkoztatta tehát Párisban, hogy csak akkor hajlandó a

békére, ha a francziák Dalmatia és Albánia birtokáról lemondanak, ha Ferdinánd királynak meghagyják Siciliát s ha a sardiniai királyt már elvégre kártalanítani fogják az elvett Piemont fejében. Jól tudta, hogy Napoleon mindebbe nem fog belemenni s ezért egyidejűen kiadta a mozgósítási parancsot s mindjárt föl is vonultatta haderejét a porosz határra.

Mialatt a nagyobb hatalmak politikai viszonyaiban ezek a válságok lejátszódtak, azalatt Poroszország nehéz aggodalommal viselte Franciaországgal való szövetségének terhét. Úgy mondják, hogy a mióta a szövetséget megkötötték, gyakorta lehetett a király szemét könnyben ázva látni. Hisz valóban: biztos tulajdont áldoztak föl bizonytalan ígéretek fejében! Az átengedett földterületeket a francziák megszállották, s úgy látszott, hogy a szövetségestárs azért még mindig nincs kielégítve. Az új bergi herczegség mellett például közvetlen közelben ott volt három apát-ság (Essen, Werden és Elten), mindenike gazdag széntelekkel; 1802-ben Poroszország birtokába jutottak s ezidőszerint már csakis a kerületi gyűlésben való képviselőletük révén tartoztak Clevéhez. De azért bergi I. Joachim — ez volt most Murat neve — mégis egyszerűen megszállatta katonáival ezeket a területeket és csak a porosz kormány határozott közbeszólására, vagyis inkább a császárnak arra az intésére üritette megint ki, hogy Poroszországgal iparkodjék csínján bánni. Egyébként pedig már maga Napoleon vetett az év márcziusában Essenre és Werdenre szemet. Essen a brandenburgi Mark grófságot kötötte össze Clevével, s Napoleon politikája éppen e grófság megszerzését czélozta, mert súlyt vetett rá, hogy Murat államát megerősítse: így akart, déli

Németország példájára, az északiban is biztos talajt teremteni a lába alá. Ezért a berlini francia követet valósággal utasították, hogy Poroszországot izgassa fel a Svédország ellen való nyílt háborúra: Poroszország így majd Pomeránia birtokába jut, s viszont a marki grófságot átengedheti Bergnek. Berlinben csak nagy nehézségek árán bírtak e szíves ajánlatok elől védekezni. Hozzájárult ehhez, hogy Napoleon a Rajna jobboldalán lévő és Clevéhez tartozó weseli várat nem adta át sógorának, hanem a saját csapataival szállotta meg, a mivel az volt nyilván a célja, hogy így északon is szerezzen magának egy katonai támaszpontot. Dejean hadügyminiszternek, a ki a Münchenben székelő Berthiert helyettesítette, május 7-én ezt írja: „Wesel az az egyetlen kívánatos állás, a melyből Belgiumot is oldalba kaphatjuk és északi határainkat is biztosíthatjuk. Támadás esetén pedig a legalkalmasabb pont, hogy egy Poroszország ellen küzdő hadseregnek támasztékul szolgálhasson.“

Franciaországnak e magatartása Berlinben azt az aggodalmat keltette, hogy Napoleon csak ürügyet keres, a mivel a békeszegést megokolhassa és hatalmát Poroszország határain túl is terjeszthesse. Már július elején meggondolás tárgya volt, hogy nem kellene-e erre az eshetőségre katonailag felkészülni. Izgalmas hírek, a mik déli Németországból érkeztek, nagyon is ajánlatossá tettek ilyen elhatározást. Napoleon maga jelentette be Berlinben a rajnai szövetség megalakulását s az e híradás által keletkező rossz benyomást éppen csak annyiban iparkodott enyhíteni, hogy III. Frigyes Vilmost fölszólította, hogy mármint ő is iparkodjék északon ilyen szövetséget megteremteni. Azonban alig hogy Berlinbeu beugrottak

ennek az eszmének, az máris kivihetetlennek bizonyult ; mert július utolsó hetében Lucchesini azt jelentette Párisból, hogy Yarmouth lordja bizalmasan közölte vele, hogy a császár Hannovert vissza akarja az angoloknak adni — Hannover, a melynek birtoka nélkül Poroszország északi Németországban kiváló helyzetre nem tarthatott számot, a melynek birtokáért területben, vagyonban és tekintélyben olyan nagy áldozatokat hozott volt s a melyről Napoleon még csak nemrég bizonykodott, hogy eszeágában sincs azt a poroszoktól elragadni! Hát van-e még igazság? Hozzá még arról is értesültek Berlinben, hogy a hesseni választót olyan ígéretekkel iparkodott a rajnai szövetség számára megnyerni, a melyek okvetlenül Poroszország kárával jártak volna. Másünnen is mindenfelől érkeztek az ijesztő jelentések. Emitt például Blücher tábornok azt jelentette Westphaliából, hogy a francziák Weselben és a Lippe mentén erősítéseket vonnak össze, a minek csakis az lehetett a célja, hogy Murat számára Poroszországtól elvegyék a Markot és Westphaliát; azt is jelentette, hogy Napoleon Hannovert is újra meg akarja szállatni. Sürgetve kérte a királyt, hogy indítson támadást Franciaország ellen. Regensburgból és Münchenből arról értesültek, hogy francia csapatok megszállották Würzburgot, s közbeszéd tárgya volt, hogy most Szászország irányában vonulnak föl. S lett légyen mindez igaz vagy álhír — s miért ne lehetett volna igaz? —, az ország a maga gyöngye voltában úgy érezte, hogy e jog és kímélet nélkül feléje rontó erővel szemben tehetetlen; mintha lázalom gyötrötte volna, úgy iparkodott ebből a siralmas állapotból menekülni. Most Haugwitz is — mint már 1803-ban —

a fölfegyverkezés és készenlét mellett emelt szót, s így végre a király is, a ki Franciaország által mélyen megsértettnek és megcsaltnak érezte magát, engedett. Lucchesini sürgönylevele augusztus 6-án érkezett meg Berlinbe, s már két nap múlva Frigyes Vilmos azt írta a csárnak, hogy Napoleon — minden, Poroszországnak nyújtandó ellenérték nélkül — följajánlotta az angoloknak Hannovert, a mi egyértelmű azzal, mint ha Poroszországot el akarná pusztítani. Mert ha Napoleon ezt a területet valóban el akarja idegeníteni, akkor nyilván azzal is számolt, hogy a poroszokat a legközelebbi háborúban a francziák ellenségeinek élén fogja találni, s hogy ezt a veszélyt elkerülje, azért már inkább most, a kedvező alkalmat fölhasználva, a mikor Oroszországgal békét kötött, Ausztria teljesen kimerült, Anglia pedig már közös érdekeik miatt is Poroszország ellen fog össze a francziákkal, most fog az elszigetelten álló Poroszországgal végezni. Nyugodtan nézheti-e ezt Oroszország? Berlinben augusztus 9-én hirdették ki a mozgósítási parancsot s a francia követtel annyit közöltek, hogy a fegyverkezés azért történik, mert Napoleon különböző rendszabályait kénytelenek Poroszország ellen irányuló intézkedéseknek tekinteni; mert még abban az esetben is, ha csupán tüntető jellegű mozdulatokról lenne is szó, Poroszország akkor is a megfelelő ellenintézkedésekre szorulna, nehogy úgy mint már egy ízben — februáriusban — most újra az ilyen tüntetések kényszere miatt kellene szenvednie.

Alaposak voltak-e Poroszország aggodalmai? Valóban háborút akart Napoleon? Igen is, nem is. Akarni akarta, mert beletartozott a rendszerébe. A forradalmi politika már a directorium kora óta oda irányult,

hogy majdan Poroszországot szintúgy mint Ausztriát, lehetőleg kelet felé szorítsa. Aztán Napoleonról főképen még azt is tudjuk, hogy III. Frigyes Vilmosra, az előző évben tanusított kétszínű magatartása miatt, külön is megneheztelt s ezért már 1806 februáriusában reményeket ébresztett a bajor királyban Bayreuthre nézve, a melyről pedig egészen biztosan tudhatta, hogy Poroszország azt csak úgy, mint Hannovert, csupán fegyver árán fogja átadni. Más kérdés azonban, hogy vajjon Napoleon éppen *erre* az időre, 1806 nyarára tervezte-e az északi német nagyhatalom ellen való háborúját. Ez pedig legalább is kétséges. Bizonyára úgy állott a dolog, a hogyan azt Talleyrand emlékirataiban elmondotta: „Hannover visszaszolgáltatása nélkül lehetetlen volt a béke Anglia és Franciaország között. Napoleon tehát így gondolkozott: „Poroszország, a mely félelemből fogadta el Hannovert, félelemből majd csak megint vissza is fogja adni; én majd annak fejében olyan ígéretekkel fogom kárpótolni, a melyek a kormány hiúságát is kielégíthetik s a melyekkel az országnak magának is meg kell majd elégednie!“ Hadseregének Németország területén ugyan Poroszország ellen irányuló támadóéle is volt, de azért a német területen való meghagyása — az idegen költségen való csapatellátás pénzügyi jelentőségét nem tekintve — mégis csak főkép Ausztria ellen szolgált. „Ha Németország császára — írja Berthiernek szóló, július 16-ikáról kelt levelében — németországi rendszabályaim ellenében csak a legkisebb nehézséget is támasztja, eltökélt szándékom, hogy az egész hadsereget fölvonultatom az Inn és Linz közé.“ A mikor azonban bekövetkezett I. Ferencznek a rajnai szövet-

ség megalakulásába való beleegyezése és az Oubril-lal való szerződéskötés is megtörtént, a melyben a Napoleon-szabta föltételek mellett mondták ki Németországnak a francia csapatoktól való kiűritését, ekkor Napoleon valóban intézkedéseket tett haderőinek visszavonására. Augusztus 17-én levelet írt e tárgyban Talleyrandnak és Berthiernek s az utóbbinak kiadta az utasítást, hogy az osztrák hadifoglyokat küldje haza. A mikor e napokban a porosz mozgósításról hallott, jót kaczagott rajta, mint valami éretlen és megokolatlan aggodalmaskodáson. 23-án berlini követe azt az utasítást kapta, nyugtassa meg a királyt azzal a kis hazugsággal, hogy Párisban csak azért, hogy Hannovert megtarthassák Poroszország részére, már éppen azon voltak, hogy megszakítsák az Angliával való tárgyalásokat, a mikor megérkezett a porosz fegyverkezés híre. Még augusztus 26-án is ezt írja Napoleon Berthiernek: „A berlini kabinetet valami páni félelem fogta el. Azt képzeli, hogy Oroszországgal való szerződésünkben olyan toldalékok is vannak, a mik által egynehány provinciájától akarjuk megfosztani. (Lucchesini tévesen valóban ezt jelentette volt.) Nevetséges fegyverkezését ennek kell tulajdonítanunk; egyébként nincs vele mit törődnünk, miután csakugyan az a szándékom, hogy csapatainkat hazaszállíttassam Franciaországba.“ Valósággal azonban — úgy látszik — mégis csak törődött vele, mert a tábornagy útján azt a hírt terjesztette ugyan, hogy az összes haderők már visszatértek Franciaországba, de viszont ugyancsak általa úgy intézkedett, hogy egyetlen csapat se menjen vissza a Rajnántúlra. Egy héttel utóbb azonban már egészen másként állottak az ügyek. Ekkor már

megérkezett Szent-Pétervárról a híre, hogy a csár a július 20-iki egyezményt nem fogadja el s most ama fegyverkezés egyszeriben egészen más, különös jelentőséget nyert Napoleon szemében. A két esemény egybevágásából Pórosz- és Oroszország megegyezésére következett — szentpétervári bizalmi embere, Lesseps főconsul már hetekkel korábban erre utalt —, főként, a mikor az orosz futárral egyidejűleg Knobelsdorff tábornok is megérkezett Berlinből és királya nevében a francia csapatoknak Németország földjéről való kivonását követelte. Knobelsdorff Lucchesini helyébe került a Napoleoni udvarhoz, mert a császár ennek visszahívását óhajtotta, különben pedig csak azért küldték Párisba, hogy ezzel is némi időt nyerjenek. Ha most még azt is számításba vették, hogy Anglia sem nagyon gondolt már a Franciaországgal kötendő békére, nem lehet csodálnunk, ha Napoleon egy újabb, ellene irányuló coalitio föltevésébe élte magát bele, a mely nyilván azonos volt az előző évvel, csak hogy ezúttal Poroszország állott Ausztria helyén. Ebből az — egyébként téves — föltevésből kiindulva nyomban visszavonta a németországi haderőinek visszaindítására irányuló parancsot, Berthiernél az Elbe és a Saale állása felől tudakozódott, beszereltette a szükséges térképeket s Knobelsdorff útján megtagadta mindaddig III. Frigyes Vilmos kívánságának teljesítését, a míg a porosz hadsereg hadilétszámon áll. Előbb Poroszország fegyverkezzék le, ezt üzente, akkor majd ő is megteszi; sőt még szeptember közepén is azt ígérte, hogy bármily döntő lépésével kész addig várakozni, a míg a berlini futár visszaérkezik, ha a porosz követek — ezidőszerint még Lucchesini is Párisban tartózkodott — ezt tőle írásban kérik.

Éles és tiszta látásával tökéletesen áttekintette a francziák császára a helyzetet. Csupán két lehetőséget látott maga előtt, a melyet berlini követe elé 1806 szeptember 12-ikéről kelt levelében így rajzolatott le: „Poroszország vagy csak félelemből fegyverkezik; ebben az esetben, miután nincs már tovább oka reá, fegyverkezését annál is inkább be kellene szüntetnie, mert hiszen abból túlnagy költségei támadnak. Vagy pedig föl akar készülni arra a pillanatra, a melyben Oroszországgal, Angliával és Svédországgal már megkötött, vagy még csak ezután megkötendő egyezségének híre fog kelni: ebben az esetben pedig a császár politikája megköveteli, hogy a jó időjárást használja föl, hogy így még a svédek és oroszok megérkezése előtt érjen Berlinbe, s ellenségeit még egyesülésük előtt támadja meg s különkülön verje meg őket. Az egész kérdés erre a két eshetőségre zsugorodik össze, harmadik nincsen. „Lehetőségek“, „valószínűségek“, „belső meggyőződések“ Őfelsége szemében pusztá ábrándos szójátékok, a mikkel nem engedi magát félrevezettetni. Ha az előbbi kettőn kívül egyáltalán még egy föltevés lehetőségét elfogadhatnók, az csupán az lehetne, hogy a Gondviselés, a mely a császár útjait eddig is egyengette, most arra szemelte ki Berlint, hogy a bécsi bevonulás évfordulóján szinte francia kézbe kerüljön.“ E napokban történt az is, hogy az alkuval megbízott angol követnek azt az ajánlatot tette, hogy nem fog Poroszország ellen hadat viselni, ha Britannia elfogadja a júliusvégi szerződés tervezetét, azaz Siciliát átengedi neki. Lauderdale maga talán még kész lett volna rá, de Londonból való újabb utasítás nélkül nem merte a tervezetet ilyen formában aláírni. Onnan

pedig tagadó értelmű utasítás jött, s így az Angliával való tárgyalás befejezettnek volt mondható. Napoleon ezt a választ várta. Utolsó ajánlata nyilván csak kémpróba volt arra, hogy vajjon, föltevése szerint, valóban újabb coalitio volt-e ellene keletkezőben. Most Berlinből még titkos híradások is érkeztek, a melyek mind igen valószínűvé tették a háborút. „Minden a háborúra mutat“, írja Talleyrand szeptember 19-én Laforêt-nak, „minden csak azt hirdeti, úgy hogy lehetetlen nem arra gondolnunk, hogy Poroszország ezúttal egy újabb coalitio előőrse. A császárnak mindenre el kellett készülnie. Épp most indította útnak a gárdát s elrendelte a hadseregnek Németországban Berg, Hessen és Szászország határain való fölvonulását.“

Minden csak attól függött most, hogy Poroszország királya rááll-e Napoleon ajánlatára. Hiszen valóban „félelemből“ fegyverkezett föl; ámde ugyanez a félelem tartotta most attól is vissza, hogy a mozgósítást leszerelje. S ha nem is csupán ez a félelem lett volna az indítóoka, volt elég más döntő szempont is, a mely háborúra készítette: ilyen a porosz állam hatalmi helyzetére való tekintet, a melyet az újon szerzett Hannover elvesztése veszedelmesen fenyegetett, ilyen a trónus becsületére és méltóságára való tekintet s ilyen végül a Franciaországgal szemben való ellentállás népszerű motivuma, a mely most ütődött ki először élesebben. Mert nem lehetett tagadni, hogy a német népben Napoleon nemzetközi hódító rendszerével szemben a nemzeti visszahatás kezdett ébredezni. Az a korlátlan önkény, a mivel a császár a forradalom köztársasági formáit elvetette magától, még azokat a német demokratákat is ellen-

feleivé tette, a kik a directorium idején még lelkesedtek Francziaország „fölszabadító“ politikájáért; határtalan uralomvágyával azokat izgatta föl önmaga ellen, a kik nemzetiségük önállóságában értéket láttak, a kik ősi dynastiájukon csügghettek s azoknak lekisebbitését ellenérzéssel nézték. Persze voltak aztán milliók, akik minden politikai érzék híján csakis az anyagi haszonnak s az élvezetnek éltek, s ezért a nagyhatalmú idegen férfiú ökle alatt való nyugodalmat többre becsülték a függetlenségért és szabad önelhatározásért való küzdelemnél; s voltak aztán másrészt komolyabb lelkek is, a kiknek szemében az egyenlőségi elv tette Francziaországot kedveltté, a kik a népek világpolgári testvériesülésében — jött légyen az bármiként is létre — keresték az eszményüket, s ezért Napoleonnal, mint az eszme egyik eszközével, sem tudtak ellenkezni; s végül ismét mások, a kik éppenséggel a nemzeti egység egyik előmozdítójának vélték tekinthetni, s a rajnai szövetségben, a „harmadik Németországban“ valamely szilárdabb német állami alakulás csiráit gondolták fölismerhetni, a melynek kikristályosodását eddig Ausztria és Poroszország féltékenykedése s a németiségevel nem azonos érdekei gátolták meg. Ám most, az 1806. év első felében ez engedékenyekkel szemben a német nép néhány kiváló fia lépett föl: Schleiermacher, a nemzetiség értékéről szóló prédikációival, Fichte a német katonákhoz intézett beszédeivel, Arndt Ernő Mórítz „a kor szelleméről“ szóló könyvével és Napoleon egyetemes uralmi vágyáról mondott lesújtó bírálatával. Ez történt északon. Délen pedig röpiratok és füzetek rajai támadtak, a melyek kendőzetlenül panaszlották föl a nemzetnek idegen hatalom nyo-

mása alatt való méltatlan helyzetét. Mert szégyennek és gyaláztatnak tudták, hogy Napoleon még a békekötés után is, s mintha ez magától értetődött volna, szabadjára hagyta hadseregét német földön s abból táplálta. A francia császár tudomást szerzett erről az új népszerű mozgalomról s éppen nem becsülte le; de remélte, hogy példás és kérlelhetetlen szigorral egy csapásra megsemmisítheti. Ezért azt parancsolta Berthier-nek, hogy azoknak a politikai könyvecskéknek kiadóival és terjesztőivel hadijog szerint bánjon el, azaz állítsa őket haditörvényszék elé és 24 órán belül lövesse őket főbe. Az ítélet megokolása pedig olyanformán szóljon, hogy „mivel egy hadsereg parancsnoka köteles annak biztonságáról is gondoskodni, ezért minden olyan személy, a ki a lakosságot e hadsereg ellen lázítja, halált érdemel“ (1806 augusztus 5.). Mindennek háború idején és ellenséges földön talán lett volna még értelme, de itt, békében és szövetséges országok földjén az ilyen rendszabály pusztá kegyetlenkedés volt. Áldozata pedig rövidesen akadt. Az egyik ilyen füzet, a mely Yelin (?) consistoriumi tanácsos tollából s „Németország mély lealáztatása“ címén jelent meg, főlháborító dolgokat közölt az idegen csapatokról. Palm nürnbergi könyvárús volt a terjesztője. Ezt elfogták, s miután idején nem akart megszökni, 1806 augusztus 25-én Braunauban kivégezték. Az elkeseredés és kétségbeesés vihara söpört végig Németországon. A mit Enghien kivégzése a fejedelmek számára jelentett, azt jelentette Palm meggyilkolása a nép számára. A németek francziagyűlölete minden más eseménynél inkább érlelődött meg ezen a rémtetten; s Gentz Frigyes joggal írhatta Szászországból Starhem-

berg osztrák diplomatának: „Ez a háború a szó szoros értelmében vett nemzeti háború lesz; rövid időn belül egész Németországot be fogja tölteni. A francziák utóbbi merényletei, főként pedig az a merénylet, a melynek híre éppen most borította lángba az emberek lelkét, olyannyira fölizgatták a nemzetet, hogy a poroszok legelső sikereit mindenütt sicíliai vecsernyék fogják kísérni.“

A népszerű áramlat elől Berlin vezetőkörei sem zárkózhattak el. Ott különben a „francia“ párttal szemben — így hívták a semlegességi politika békeszerető híveit — már néhány év óta egy „háborús párt“ támadt, a mely 1804-ben az Ausztriával kötendő támadó-szövetség mellett emelte föl szavát, majd a következő évben föltétlenül a coalitíóhoz való csatlakozást pártolta s most végre a maga napját látta felpirkadni. Hozzá tartoztak: von Stein pénzügyminiszter, Blücher, Rüchel és Ohul tábornok, Johannes von Müller és Alexander von Humboldt, tudósok és mások. De még az udvarnál, a király legközvetlenebb környezetében is voltak hívei: Lujza királyné, Vilmos és Radziwill herczegek feleségei, Louis Ferdinand, Vilmos és Henrik herczegek, az orániai herczeg mind e párt emberei voltak s az állam békés önmegadása helyett a harczias föllendülés mellett vetették szavukat latba. A mi azonban a békeszerető királyra a legnagyobb hatást tette, az a körülmény volt, hogy főként a hadseregben, részint komoly meggondolásból, részint meg önhitt hetykeségből teljesen francziaellenes szellem érvényesült; a tisztikar erélyesen követelte Haugwitz elbocsátását, viszont Hardenberget, a kit Napoleon meggyűlölt, zajosan ünnepelte, sőt még olyanok is akadtak, a kik e részben a fegyel-

met is megbontották. A porosz hadseregben az ilyesmi eddig hallatlan volt s Frigyes Vilmost annyira meglepte, hogy egy szempillantásig már leköszönésén gondolkozott. Leszerelésről, a mint Napoleon kívánta, ilyen körülmények között persze szó sem lehetett. Szeptember 18-án a braunschweigi herczegnek, a ki Thüringiában a hadsereget gyűjtötte össze, ezt írja Haugwitz: „Bármivel nézzünk is szembe, a király visszavonhatlanul döntött további magatartása dolgában: ultimatumot fogunk Párisba meneszteni s annak el nem fogadása lesz a kenyértörésre a jel.” Mivel az érkezendő válasz dolgában semmi kétség sem lehetett, a hadikészülődésekre szükséges idő nyérése céljából ezt az írást már csak a főhadiszállásról fogják elküldeni. Benne Napoleon kívánságát visszatükröztetik s egyúttal még egyszer követelik a francia haderőknek a német földről való visszavonását. A döntő választ október 8-ikára várják el.

A király csak ellenkezés árán és jogos aggodalmak közepette engedett a rábeszélésnek. Oroszországra, amióta az a Franciaországgal kötendő béke lehetőségét elvetette magától, biztosan számíthatott ugyan, ámde a czár segítsége, a ki könnyörögve kérte, hogy Napoleon kívánságának mondjon ellent és maradjon készenlétben, legjobb esetben sem érkezhett meg november vége előtt a hadszíntérre. Angliával előbb a fennforgó vitás ügyeket kellett elintézni, hogy a nélkülözhetetlen anyagi támogatást tőle meg lehessen kapni. A poroszoknak egyelőre csak Szászország volt a szövetségese, a mely azonban túllassan készülődött, míg a hesseni választó csupa önzésből, semleges maradt; egyébként pedig teljesen a maga erejére volt a király utalva, s azt

nem is becsülte túl. A béke éveiben a katonai kormányzat hibái teljesen berozsdásodtak; a hadseregnek — mondhatni — vezére sem volt, mert az egyetlen erre hivatott ember, a braunschweigi herczeg, határozatlan és elaggott ember volt, a mellett pedig — egyik kortársa igen találó jellemzése szerint — „inkább volt parancsok teljesítésére, mint osztogatására való“. Ilyen viszonyok között persze hihetetlen merészség kellett hozzá, hogy a diadalhoz szokott hódítóval szembeszálljanak. Ez maga sem akart sokáig a dolog komoly voltában hinni s Poroszország magatartását egyszerűen örületnek monddta. „Mondja meg titokban a bajor királynak“, írja még szeptember 10-én Berthiernek, „hogy Bayreuth az övé lesz, ha Poroszországgal ellenségeskedésbe keveredném; de azért én még most sem merném elhinni, hogy ilyen balgaságra képes lenne.“ Lelke mélyén azonban mégis ott fészkelte az aggodalom, hogy Frigyes Vilmos végül is leszerelni talál s akkor elvész a kedvező alkalom, hogy őt önmagában verhesse meg. A porosz hadsereg — főként annak lovassága — kitűnő jóhírnek örvendett Európaszerte, s önmaga is alaposan el volt vele telve, Napoleon pedig maga is hitt a közhiedelemnek s ezért nem volt minden nyugtalanság híjával. Annál is inkább kellett tehát azon lennie, hogy ezt a hadsereget elszigetelten kapja a karmai közé s úgy semmisítse meg. Ezért marad a párisi porosz követ válasz és magyarázkodás nélkül, a berlini francia követ pedig ezért kapja azt az utasítást, hogy semmiféle kijelentésre ne engedje magát elcsábíttatni s végső esetben inkább jelentsen beteget; ezért indítottak már hetekkel azelőtt egészen titokban minden rendelkezésre

álló haderőt a Rajna felé Aschaffenburg irányában útnak, hogy 100,000-nyi újon sorozott katonával a németországi sereget megerősítsék; ezért hagyja el maga a császár is egészen hirtelen s a nélkül, hogy a senatust értesítené, szeptember 25-ikén a fővárost és sietve Mainzba utazik, a hol a végső rendelkezéseket önmaga fogantatosítja. A háború kiütött.

NEGYEDIK FEJEZET.

Jenától Tilsitig.

A jó vélemény, a melylyel Napoleon a porosz hadsereg iránt viseltetett, most még nagyobb elővigyázatra készítette, mint a melyet az előző évben az osztrákokkal szemben tanúsított. Hiszen ama Nagy Frigyesnek alkotása volt az, a kit ő oly nagyrabecsült; a porosz tábornokok pedig, ha eléggé figyeltek, akkor az 1800-iki és 1805-iki hadjáratokból megismerhették stratégiai eljárását s előkészülhettek annak kivédésére, „Azt hiszem“, mondotta, „hogy ezúttal több dolgunk lesz, mint az osztrákokkal volt“; Soultnek pedig azt írta, hogy haderőit annyira meggyarapította, hogy az ellenséget mindenütt sikerült túlszárnyalnia, ezt pedig azért tette, mert semmit sem akart a véletlenre bízni s az ellenséget, akárhol akarna is ellentállni, mindenütt kétszer annyi erővel akarja megtámadni. Poroszország ellen nyolcz hadtesttel (köztük a gárdával) szándékozik fölvonulni, élükön jól bevált vezéreivel, továbbá a Murat vezetése alatt álló erős tartalék lovassággal s egy bajor segédcsapattal, egészben 170,000-nyi emberrel; támadásának iránya Dél-Németország felől a bamberg-berlini útvonal lesz, a melyet francia

tisztjeivel már hetek óta beutaztatott. Úgy számít, hogy a thüringiai erdő és a Fichtel-hegység között történő ezt a fölnyomulást oly gyorsan és erélyesen viszi majd végbe s a porosz monarchiát oly veszedelmesen fogja szíven fenyegetni, hogy az ellenfél, a kit Thüringiában sejt, Magdeburg felé fog sietve visszavonulni, hogy onnan a főváros védelmére kelhessen. Ezt írja még Strassburgból a hollandiai királynak. Ha az ellenség pedig korábban találna vele szembe kerülni, akkor ő a Duna felé vonulhat vissza; s ha netán az ellenség további előnyomulása elvágna őt a Dél-Németországba visszavezető útjától, nos akkor magának az ellenségnek útját keresztezve átvonul a lipcse—frankfurti vonalon a Rajna mellé, a melynek védelme Wesel felől Lajos öccsére, Mainz mellett pedig Mortier-ra volt bízva; ha a porosz az ő balszárnyát szándékoznék megkerülni, a mit valószínűnek tartott, akkor egyszerűen nekiszorítja a folyónak. Így minden eshetőségre fölkészülve, nyugodtan előretolhatta egész hadseregét kelet felé, a nélkül, hogy a Rajna és a frank föld között fekvő területet megszállva kellett volna tartania. Mert ránézve az volt a lényeges — a mire az előző év tapasztalatai tanították —, hogy egész hadseregét szüntelenül keze ügyében tartsa, „akárcsak az őrnagy a zászlóalját“. 1806 október 5-ikén osztja ki hadtesteinek a parancsokat: az volt a föladatuk, hogy Bambergből és Bayreuthból, a hol felgyülekeztek, most előbb három oszlopban vonuljanak Koburg, Lobenstein és Hof felé, a honnan majd Saalfelden és Schleizon át Gera irányában szándékozik őket továbbindítani. Időközben az volt a legfontosabb, hogy az ellenség felállásával és szándékaival teljesen tisztába jöjjön.

Bárcsak az ellenség is lett volna már legalább ennyire! De a porosz főhadiszálláson nem úgy festettek a dolgok, mintha ott valami czéltudatos terv uralkodott volna. A mult évben még sikerült egy 250,000-nyi hadsereget összehozni, ezúttal alig felére rúgott a katonák száma, de mindenesetre az ellenfélénél jóval kisebb volt, mivel nem sikerült az összes északi német haderőket megszerezni. A király a braunschweigi herczegre ruházta a főparancsnokságot, arra, a ki már 1792-ben és 1793-ban is vezére volt a német hadseregnek; de azért — hogy a becsület mezejéről ő se maradjon távol — utóbb maga is eljött a hadsereghez. Ennek aztán megvolt a rossz következménye. Katonai környezete a fővezér rendelkezései ellen hangolta, úgy hogy az engedelkeny herczeg gyöngé akarateréjét tekintve, utóbb már senki sem tudta, „hogya a főhadiszállást királyinak vagy herczeginek tartsa-e“, a hogyan az egyik érdekelt tiszt ez év október 6-ikán írja. Ez a tiszt pedig Scharnhorst ezredes, a herczeg vezérkari főnöke volt. A támadás haditervét az ezredes már hetekkel előbb kidolgozta, annak értékes voltát a későbbi kritika bizonyította: az egész hadsereggel át akart vonulni a thüringiai erdőn, hogy ott aztán szabad teret nyerjen az elismerten kitűnő porosz lovasság számára. E szerint a fölvonulásban az ellenséget tizennégy nappal megelőzte volna, a mi teljes sikert jelentett. Ezzel a braunschweigi herczeg saját terve is megegyezett, mert az Naumburg táján akarta az egész hadsereget felgyűjteni s a bayreuthi támadás esetén Bamberg, Würzburg és Ansbach felé akart nyomulni. Mindettől azonban lekéstek. Először azért, mert egyes hadszeregrészek még teljességgel hiányzottak, aztán meg, mivel a szövetséges Szász-

ország csak szeptember utolsó hetében mozgósított, s mert mindenekfölött maga a király mégis csak annyira csüggött még a békén, hogy a világ minden kincseért nem akart annak megbontójául feltűnni. Ellenben be akarta várni október 8-ikát, a mely napot ultimatumában mint a francia válasz határnapját tűzte ki. A válasz persze elmaradt. Helyette eljöttek a francziák maguk s most már lehetetlenné tették ama terv végrehajtását. Így azt időközben, szeptember 25-ikén, mással kellett pótolni. A hadsereget három önálló parancsnokságra osztották, a miben a Hohenlohe „uralkodó“ herczegére való tekintet is közbejátszott, mert úgy vélték, hogy az rangjánál fogva nem igen teljesíthetne a braunschweigi herczeg parancsnoksága alatt szolgálatot. A Rüchel tábornok vezetése alatt álló jobbszárnyat október 7-ikén Eisenach alól a Fulda mellé szándékoztak fölvonultatni, hogy ezzel a hesseniek csatlakozását megkönnyítsék — a mi nem történt meg — s hogy az észak felől jövő Blücherrel kapcsolatot teremtsenek. A másik két hadcsoportha nézve úgy döntöttek, hogy a braunschweigi herczeg alatt álló főhadserg és a Hohenlohe vezérelte balszárny egymás mellett fognak a thüringiai erdőn keresztül a Werra felé nyomulni. Ám ebből sem lett semmi. A francziáknak keleten való előnyomulása, a melynek már hírért vették, mindenféle támadótervet dugába döntött s védekezésre szorította a poroszokat, a mire pedig fölállásuk — a braunschweigi herczeg-vezette középrész Gothánál és Erfurtnál, a Rüchel-féle jobbszárny Eisenachnál s Hohenlohe balszárnya Rudolstadtánál — teljesen alkalmatlan volt. Október 6-ikán folyt hosszas vitatkozás után fölhagytak a thüringiai erdőn való átkelés tervével s Hohenlohét

a Saale mellékére tolták előre, a mire csapatjai még október 6-ikán Schleiznél a középső francia oszloppal, 10-ikén pedig Saalfeldnél a nyugatival kerültek ütközetbe. Itt, Saalfeldnél történt, hogy Lajos Ferdinánd herczeg, az elővéd parancsnoka, halálát lelte; ez az esemény sokkal megrázóbb hatással volt a hadseregére, mint maga a vesztett ütközet. Több tábornok nyomatékosan követelte a főparancsnok elmozdítását, mert a hadvezetés fonákságait az ő terhére rótták, holott legfőlebb az a vád érhetne volna, hogy túlságosan gyöngének és engedelmesnek bizonyult ott, a hol tulajdonképen határozottan parancsolnia kellett volna.

Mialatt az ügyek a poroszok részén lehető legkedvezőtlenebbul alakultak, azalatt Napoleon a Gera irányában való fölvonulása alatt — még 10-ikén úgy hitte, hogy az egész ellenség itt gyülekezett össze ellene — sietett az ellenfél elhelyezkedéséről pontosan tájékozódni. Már a következő napon Erfurt táján sejtette az ellenséges főerőt, a miben nagyjából igaza is volt; a poroszok t. i. valóban Erfurt és Jena között voltak. Tüstént fölismerte annak a lehetőségét, hogy megkerülhesse őket. Október 12-ikén elrendeli, hogy egész hadserege szüntesse be az észak felé való vonulást és húzódjék balra a Saale irányában — ugyanaz a hadmozdulat volt ez, a melyet egy éve a Dunán való átkelése után, s 1800-ban a Po túlsó oldalán is végrehajtott — s Murat lovasaival, Davout pedig elővédeivel még aznap megérkeztek Gera felől Naumburg alá. A mikor ennek hírért vették a porosz főhadiszálláson, hihetetlen rémület döbbsentette meg őket, mert hiszen úgyszólván teljesen elmulasztották az ellenség állásának gondos kipuhatólását. (Ez a hiány egyébként francia részen is megvolt). Ha a braun-

schweigi herczeg most ki akarja védeni az ellenfél átkarolását, akkor még azon éjjel el kell rendelni az észak felé való visszavonulást. De mintha a világ legtermészetesebb dolgai sem értetődnének maguktól, ezt a gondolatot is csak másnap reggel és pedig hosszú, drága órákon keresztül vitatták meg, mielőtt végrehajtották volna. Így történt, hogy Davout, a kinek az lett volna a föladata, hogy Naumburg felől Apoldán át jövet hátba támadja a Weimárnál álló ellenséget, Auerstedtnél menetközben a braunschweigi herceg vezérlete alatt álló főhaderőre bukkant, Napoleon pedig csapatai magvával Gera felől közeledve, Hohenlohét még Jenánál érte, a kinek pedig az lett volna a föladata, hogy hátvédül szolgáljon és az észak felé való elvonulást fődözze.

Mindkét helyütt ütközetre került a sor október 14-ikén. Napoleon már napok óta vágyva várt rájuk. Most úgy gondolta, hogy Jenánál az ellenség főerejével áll szemközt, valamennyi rendelkezésére álló hadtestét idevonta s Hohenlohét előbb annak erőivel körülbelül egyforma, majd azokat messzi túlhaladó erővel támadta meg. Kora hajnalban, még napkelte előtt odalovagolt Lannes tábornagy csapataihoz, a melyek már Saalfeldnél is helytállottak s most újra elsőkül kerülnek majd tűzvonalba s az elmúlt év diadalaira és arra emlékeztette őket, hogy a helyzet most ugyanaz, mint akkor, a mikor Mackot elfogták. Ez a hadtest aztán a Ney-féle elővéddel együtt oly hatalmasul állott ellent a Landgrafenbergen az ellenfél centruma előretörésének, hogy a császár a gárdát, mint tartalékot, mindaddig megkímélhette, a míg új erői meg nem érkeztek. Akkor pedig aztán egykettőre legyűrte az ellenséget. Ebben nagy segítségére volt az a körül-

mény, hogy Hohenlohe a jobbszárnyával Vierzeheiligen falvára jószerencsével megkezdett támadását — a francziáknak innen és a közeli Isserstedtből el kellett vonulniok; s Lannes utolsó csapatait maga Napoleon vezette harczba — nem elég erővel hajtotta végre. Sorait nem igen merte Augereau vadászai tüzének kitenni, s ezt és a mind pergőbbé váló ágyútüzelt katonái képtelenek voltak hosszasan állani, a másik oldalon viszont a Soult hadtestéből való egyik francia hadosztály, a mely a Rau völgyén nyomult előre, az egyik porosz hadosztályt verte vissza. Hohenlohe azért ingadozott, mert erősítéseket várt, a melyeket Rűchel ígért neki. Rűchel valóban el is jött, de csak akkor, a mikor a porosz zászlóaljok már menekültek; mármint a helyett, hogy ezeket a magáéival egyesítette volna, saját csapatainak jórészét is föláldozta egy immár hiábavaló támadásban; neki is vissza kellett vonulnia. Most aztán Murat lovassága rátört a hátrálókra s a poroszok hadserege vad futásban, részben teljesen föl is bomolva, menekült Erfurt irányában.

Mialatt ezek Jenánál történtek, a hol 53,000 poroszszal 96,000 (a döntő órákban csak 54,000) francia állott szemközt, azalatt Auerstedtnél a braunschweigi herczeg is harczba keveredett Davout-val. S majd kétszeres túlerejük mellett, a melylyel itt a poroszok rendelkeztek — 27,000 francziával szemben 50,000 porosz állott ki — az ütközetet mégis elvesztették. Kezdetben, Blüchernek egy elsietett lovasági támadása következtében, előnyben voltak s okvetlenülül győzniök kellett volna, ha a leszálló sűrű köd nem akadályozta volna meg órákhosszat, hogy az ellenség erőviszonyait helyesen kiismerjék s így erélyes támadást intézzenek ellene, — igaz, hogy ez a köd

viszont nem akadályozta a francziákat abban, hogy a vitás Hassenhausen falvát három egymás után érkező, nehézkesen dolgozó porosz hadosztálylyal szemben diadalmasan meg ne védelmezzék s apránként fel ne gyűjtsék ide haderőiket — s győzniök kellett volna, ha Kalckreuth tábornok a maga tartalékait (18,000 ember) szintén tűzbe vitte volna. A tábornok azért nem tette ezt meg, mert nem volt rá parancsa, parancsot pedig azért nem kaphatott, mert a főhadvezér — halálra sebesülten — parancsokat többé osztogatni nem tudott s mert ezzel minden további egységes hadvezetés megszűnt. Lehetetlenné vált így az is, hogy a Naumburgon át vezető utat fölszabadítsák, s a király, a ki most a főparancsnokságot átvette, a Weimar felé való visszavonulásra adott ki parancsot, a hol — úgy hitte — Rüchel és Hohenlohe csapatait még érintetlen állapotban fogja találni. Ámde itt bajtársai helyett a diadalmas ellenségre bukkant. Kegyetlen csalódás s egyúttal komoly személyes veszedelem percze volt ez. A főhadiszállás maga is a hadsereg roncsaival nem-sokára vad futással menekült a mögötte tóduló francziák elől. A helyett, hogy rendbeszedelőzködött volna, most már teljesen fölbomlott a hadsereg, a szökdösés általánossá vált, megszűnt minden fegyelem. 120,000 katona közül rövidesen már csak 10,000 sorkatona maradt meg, a kiket Hohenlohe a Nordhausenen, Magdeburgon és Neu-Ruppinon át vezető nagy ívben az ukermarki Prenzlauba vitt, hogy ott Muratnak megadja magát. Ez t. i. arról biztosította a herczeget, hogy csapatát 100,000 francia veszi körül, a mi épp oly kevésbé felelt meg az igazságnak, mint az előző évben a béke megkötéséről szóló mese, a melylyel az érintetlen bécsi dunai hidakat sikerült megszereznie.

A többi kisebb csapatrészt is sorra megadta magát, a Blücher-vezette csapat csak hősiesség után — mint egyetlen kivétel. Ezenfelül a legfontosabb várak is nyakra-főre kaput tártak az ellenség előtt, s a sietség, a mivel ezt tették, hallatlan gyalázatnál egyébnek nem mondható. Így cselekedett Erfurt, így Magdeburg, a hová az egyik Halle mellett megvert tartaléksereg menekült volt, így Stettin és Küstrin. „Borzalmak napjai voltak ezek!” írja barátnőjének von Gneisenau kapitány, „inkább ezerszer meghalnék, semhogy még egyszer átéljem őket. Furcsa sorok lesznek ezek a historia könyvében.”

Miután ezentúl már mi sem gátolta, Napoleon 1806 október 27-én fénytől és pompától övezve, — s az ember alig hinné — a nép üdvkiáltásai közt belovagolt Berlinbe. „A császár” — így beszéli Coignet — „büszkén lovagolt ismert egyszerű ruhájában, fején a kis kalappal s ezen a krajczáros kokárdával. Kísérete viszont teljes díszben volt, s az idegenre furcsán hatott, a mikor a legrosszabbul öltözött emberben kellett ennek a szép ármádiának az urát fölismernie.” Előző napon Potsdamban fölkereste II. Frigyes sírját. Csupán az nem illett túlságosan a csodálathoz, a melylyel a nagy halottnak adózott, hogy annak kardját és tiszti övét levétette a sírról s elküldte ajándékba a párisi rokkantoknak. Berlinben számbavette eddigi sikereit. Október 15-ikéről kelt rendeletében, a melyben nehéz hadiadót rótt ki a német északi államokra, így szól: „A tegnapi ütközetnek az az eredménye, hogy a porosz király alá tartozó minden földet, egészen a Visztuláig, meghódítottam”. Majd pedig november 12-én a Hohenzollernek székvárosából ezt kiáltja oda a világnak: „Az

egész porosz monarchia az én hatalmamban van“. A kérdés csak az lehetett, hogy abban is marad-e. A porosz fegyverek ugyan nem igen tudták volna szülőhazájuk összeomlását föltartóztatni; mert mintegy 15,000-nyi kisdied csapaton és egynehány sziléziai és kelettenger-melléki váron kívül bizony az ország egész hadiereje tönkrement és szertefutott. De Napoleonnak voltak még egyéb ellenségei is. Ezek egyike máris Poroszország barátjának és segítőtársának jelentkezett: Oroszország; a másik pedig: Anglia, a mely perczről perczre segítőjévé válhatott. Mert a Napoleon-rendszernek egyik következménye az volt, hogy politikája mindig Európa egészére vonatkozott, s ezért tulajdonképen sohasem nézett egy-egy egyedülálló ellenséggel szembe.

Az október 14-iki ütközet másodnapján a megvert király egyik szárnysegéde érkezett a weimari francia főhadiszállásra s itt ura nevében fegyverszünetet és békét kért. Napoleon mindkettőt megtagadta: kivívott sikere — úgymond — sokkal nagyobb, semhogy ne iparkodnék azt Berlin városáig kiterjeszteni, ott majd könnyebben megy a békekötés. Frigyes Vilmos erre Lucchesinit küldötte oda s teljes hatalommal ruházta föl, hogy a béke előzményeiről tárgyalhasson: Hannover, Bayreuthot s a Wesertől nyugatra lévő földet, meg egy jó csomó pénzt is följánlottak hadikárpótulásul. De az ellenség föltételei ennek ellenére is még roppant távol állottak a poroszokéitól; Magdeburg és az Altmark kivételével az Elbe baloldalán lévő egész területet követelte, továbbá 100 millió frank hadikárpótást s ezenfelül Poroszországnak ahhoz való hozzájárulását, hogy Szászország és az Elbén túl fekvő német országok egyesüljenek a rajnai szövetséggel,

a mi egyértelmű volt az északnémet szövetségnek s a többi német állammal való közelebbi kapcsolatnak elejtésével. Lucchesini és Zastrow miniszter már ebbe is belementek volna, mert híre járt, hogy a császár újra föl akarja állítani a régi Lengyelországot, a melynek földjéből pedig — Varsót és Posent is beleszámitva — tetemes részek voltak Poroszország birtokában; e porosz-lengyel területek lakosai állítólag már föl is keresték kérésükkel a francziák hatalmas urát. De Napoleon most újabb nehézségeket támasztott. Hohenlohe és Blücher t. i. időközben megadta magát, Magdeburg, Stettin és Küstrin vára elesett s a francia csapatok egész a Visztula környékéig szállingóztak. Nem lehetett-e ezt a gyönyörű sikert többre is, mint csak a Poroszországgal való különbékére kihasználni? Nem lehetne-e talán e sikerekből az általános pacificatio tőkáját kikovácsolni? Napoleon a november 10-én kelt 30. napijelentésében nyíltan kimondotta: „A francia haderők nem hagyják el Berlint előbb, mignem a spanyol, a hollandus és a francia gyarmatok visszakerültek jogos tulajdonosukhoz s amíg az általános béke nincs megkötve“. Ezért most mind magasabbra emelte követeléseit s végül teljesen elejtette a különbékét; egyelőre csak fegyverszünetet akart engedélyezni s azt is a legnagyobb töltételek mellett: hogy a francziák a Bug vonaláig megszállva tartsák az országot, hogy nyolcz várat — közöttük Danczkát, Kolberget, Glogaut, Thornt és Graudenzet — szolgáltassák nekik át a poroszok, s hogy az Újkeletporoszország területén már fölvonult orosz haderőket a király utasítsa ki az országból. És a kiküldöttek november 16-án még ezt a szerződést is aláírták, Napoleon pedig

már másnap hadseregjelentésben nyilvánosságra bocsátotta azt, hogy így minél előbb világgá kürtölje a maga politikai sikereit, s hogy Porosz- és Oroszország között egyenetlenséget keltsen; azt remélvén, hogy az előbbi így tökéletesen elszigetelheti s az magára hagyottan alkalmas cseretárgyul marad majd császári kénye-kedvére. De a király visszautasította ezt a lealázó szerződést. Jól látta, hogy e feltételeknek nincs más céljok, mint hogy országát tökéletesen lefegyverezze s hogy a berlini és szentpétervári udvarok egymástól elidegeníttessenek. Oroszország segítségével bizakodva, ellene mert szegülni a császárnak. A mikor Napoleon tudomást szerzett Frigyes Vilmos ellenszegüléséről — vagy talán már elébb is — szöveget fogalmazott meg, a melynek ugyanaz a halálos éle volt a brandenburgi dynastiára nézve, mint ama schönbrunni rendeletnek volt a nápolyi udvarra nézve: egyszerűen ki volt benne mondva, hogy a dynastia megszűnt uralkodni. Csakhogy ezidétt 1806 decemberének végén mégis csak másként állottak az ügyek, mint akkor. Akkor már megnyerte volt a döntő csatát; itt pedig — a porosz király még nem jelentette ki magát legyőzöttnek s Oroszország ott volt még a háta mögött — előbb még ki kellett azt verekednie. A szöveget egyelőre még nem hirdették ki.

Napoleonra nézve most az volt a legfontosabb kérdés, hogy sikerül-e a fölvonulóban lévő oroszokat legyőznie, a kik 50,000 emberrel október 23-án átlépték Porosz-Lengyelország (Újkeletporoszország) határát. Ezt a föladatot pedig nem csupán hadseregével akartá elvégeztetni. Mindenekelőtt arra törekedett, hogy a lengyeleket magukat játssza ki a czárizmus-sal szemben. Fővédősége alatt Varsóban népfölkelő-

bizottmány létesült, s a poseni főnemések egy küldöttsége, a mely november 19-én Berlinben fölkereste, azt a határozott kijelentést hallhatta tőle, hogy Franciaország sohasem ismerte el Lengyelország fölosztását, s hogy ő maga pedig, mint a francziák császára, a legnagyobb érdeklődéssel kíséri azt a mozgalmat, a melynek czélja, hogy Lengyelország trónusa újra felmagasodjék; a lengyelek mindenkor számíthatnak az ő mindenható pártfogására. Igaz, hogy többek között ezt is mondotta: függetlenségüket ő maga, sajnos, nem tudja újra visszaszerezni, mert az kizárólag a lengyelektől maguktól függ; tehát értelmileg körülbelül ugyanúgy nyilatkozott, mint a hogy már a november 3-iki formulája szólott volt: „Meg fogom látni: érdemesek vagytok-e rá, hogy nemzetként éljétek“. November 27-én személyesen is elment Posenbe, hogy a fölkelést még erélyesebben mozgassa. Se vége, se hossza nem volt a hódolásoknak, a mikkel őt, mint a haza fölszabadítóját fogadták, ő pedig addig tartotta őket bátorító szónoklatokkal, a míg nem sikerült Varsóban önkéntes sorozást megindítania, a mely ezer meg ezer nemzetőrt szállított neki. S reá nézve ez volt a fődolog. A mikor itt egy nemesi küldöttség újra fölajánlotta neki az ország minden erőit, így felelt: „Majd ha legalább 40,000-nyi hadseregetek lesz, akkor lesztek méltók rá, hogy nemzetnek hívjanak benneteket; akkor majd (!) teljes joggal számíhattok védelmemre“. Sógorának, Muratnak ezt a megbízást adta: „Iparkodjék hasonló hangnemben továbbfolytatni: hogy én nem szándékozom a lengyelek függetlenségét előbb proklamálni, a míg nem látom, hogy azt ők is komolyan kívánják, és azt meg is tudják védelmezni, vagyis a míg 30—40,000

emberöket fegyverben nem látom“. Szóval, teljességgel nem volt szándéka, hogy e nemzet eszményi célját elősegítse; ilyesmik iránt már rég elvesztette minden érzékét, sőt — a mint Spanyolországnál fogjuk nemsokára látni — minden hozzáértését is. Lengyelország nem volt más az ő szemében, mint politikájának egyik használható szerszáma, a melyet most Porosz- és Oroszországgal szemben akart érvényesíteni, a melyet azonban — el volt rá tökéelve — tüstént elejt, mihelyt már nem veheti hasznát. Kosciuskót, hogy honfitársai körében hasznát vehesse, Párisból a Keletre hivatta. Ez azonban csak akkor volt hajlandó eljönni, ha már meggyőződött róla, hogy a császár valóban komolyan új életre akarja Lengyelországot kelteni. „Ne hidd ám“, mondotta utóbb Kosciuszko egyik barátjának, „hogy a császár igazán vissza akarja Lengyelországot állítani; nem gondol az másra, csakis önmagára; gyűlöl minden erős nemzetet s még inkább minden függetlenségi érzelmet. Kényúr ő, a kinek az az egyetlen célja, hogy becsúráját kielégítse.“ Erre az ítéletre valló iskolai példakép hangzik az 1806 deczember 1-jéről kelt 36. hadijelentés: „Újra feltámad-e Lengyelország trónusa, s visszakapja-e ez a nagy nemzet a maga önállóságát és függetlenségét? Sírjából új életre fog-e kelni? Csak Az, a ki minden dolgok sorsát intézi, csak Isten fogja ezt a nagy politikai problémát eldönteni“. Így tehát már a jó Istennek önmagának is azon kell fáradoznia, hogy ennek az embernek a politikáját támogassa, ha Napoleon így látta hasznosabbnak.

Napoleonnak a lengyel függetlenség kérdésében tanúsított ez a tartózkodása részben abban is leli

magyarázatát, hogy Ausztriát, a melyben egyéb államok példájára ugyancsak tetemesen voltak lengyel részek is — ezidőtájt egészen a Bug vonaláig —, a határain lejátszódó ilyen nemzeti mozgalom okvetlenül közelről érintette volna, már pedig Napoleonnak mostanában megvolt rá minden oka, hogy a dunai nagy hatalommal jó viszonyban iparkodjék maradni; azt látta helyesnek, ha jobbszárnya ezúttal biztonságban van. Már jelen hadjárata előtt is közeledési kísérletekkel próbálkozott meg Bécsben s a jeni ütközet után újra megismételte azokat. Stadion azonban nem volt rá kapható. Most aztán követte, Andréossy tábornok útján, azt az eszmét vetette föl, hogy Ausztria cserélje fel lengyel birtokait Porosz-Sziléziával. De a bécsi udvar, a mely körül ekkoriban egy orosz kiküldött, Napoleonnak egyik honfitársa, Pozzo di Borgo is fáradozott, úgy az egyik, mint a másik rész felé hideg maradt és további semlegességét fönntartotta; csupán egy 40,000 emberből álló megfigyelő-hadtestet tolt föl lassan a porosz határ felé, részben azért, hogy Galicziában elébevágjon holmi fölkelési mozgalmaknak, részben pedig azért, hogy az északon lefolyó eseményekkel szemben ne álljon egészen készületlenül.

Napoleon pedig Oroszország ellenében még egy másik ütőkártyát is tartogatott: a keleti kérdést. Több ízben rámutattunk már a császár ama fáradozására, hogy Törökországot is beleillessze egész Európa uralmára törekvő rendszerébe; hiszen végeredményben éppen ez volt Oroszországgal való ellenségeskedésének az oka. Csak természetesnek kell tartanunk, ha az 1805-iki diadalmas hadjárat után most tovább követte ezt a tervét. A kíséretében lévő tábornokok

ajkáról már 1806 januáriusában elhangzott az a vélemény, hogy a császár most valószínűleg egy török expeditio tervével foglalkozik, s a rákövetkező májusban a porosz követ már hírül adhatta, hogy a császár összeköttetésbe kíván lépni a Fényes Portával, továbbá a raguzai köztársasággal — a melyet utóbb a francziák meg is szállottak —, de aztán Perzsiával is, és Sebastiani tábornok állítólag közölte vele (a követtel) Napoleonnak azt a nézetét, hogy Oroszországot a Balti-tengertől a Fekete-tengerig vonandó gát mögé kellene visszaszorítani. Nemsokára ugyanez a Sebastiani külön megbízással Konstantinápolyba is ment. Itt az volt a feladata, hogy abban az esetben, hogy az orosz czár megtagadná a francziákkal való béke megkötését, izgassa föl ellene a Fényes Portát; el is érte, hogy III. Szelim szultán — egy korábbi szerződés szószerinti szövege ellenére — Moldva és Oláhország oroszérmű vajdáját megfosztotta rangjától, a mire a czár, a ki már régóta vágyott valamelyes ürügyre, tüstént délnek irányította az egyik hadseregét. A megijedt nagyúrhoz Napoleon bátorító levelei máris útban voltak. Berlinből ezt írta: egész Poroszország az ő hatalmában van, ő maga pedig 300,000 emberével folyton szemmel tartja a szultán ügyét; a sors maga is kezekedik a Törökbirodalom fennmaradásáról és őt (Napoleont) szemelte ki rá, hogy azt megmentse; ime itt a pillanat, hogy az osman hadsereg a Dnyeszter felé nyomuljon, ő majd ezalatt a Visztula felől fogja Oroszországot szorongatni (1806 november 11.). Három hét múlva pedig Posenből így ír: Poroszország, az oroszok szövetségese, eltűnt a föld színéről, a francia seregek a Visztula mentén állanak, Varsó pedig szín-

tén az ő kezében van; a porosz és az orosz Lengyelország máris fölkelnek, hogy függetlenségüket újból kiküzdjék; íme, most a szultánra is rámosolyog a pillanat, a melyben a maga függetlenségét is meg kell szereznie; az Oroszországgal szemben való minden további engedékenység csakis a Törökbirodalom vesztére lehet. Persze Napoleonnak csakis az volt a szándéka, hogy az orosz haderőket megossza, nehogy neki magában kelljen velük szembe állania; ezenfelül pedig az osztrák politikát is a Duna mellé akarta így lekötöni, mert Bécsben aligha nézték volna jó szemmel vagy közönyösen, ha a szomszéd a török területekbe kalandoznék át. Mindkét célját elérte. I. Sándor hadseregét átdobta a Dnyeszteren, és Törökország ezért még 1806 decemberében kénytelen volt neki a háborút megüzenni. Ausztriát viszont az orosz csapatoknak az Aldunamentén való előhaladása gátolta meg benne, hogy az északi hatalommal Napoleon ellen összeszövetkezzék. Ha Bécsben a Sziléziával való kecsegtetés nem járt volt eredménnyel, az Oroszországgal való fenyegetés viszont annál nagyobb sikert hozott.

Most azonban a napoleoni politika leghatalmasabb ellenségének, Nagybritanniának is meg kellett már éreznie, hogy nagyerejű ellenfele tönkrevert egy államot a szárazföldön. 1806 november 21-én szózat ment Berlinből világgá, a mely Angliával szemben partzárlatot hirdetett s előle az európai szárazföldet — a mennyire csak a franczia túlsúly érvénye terjedt — elzárta. Tudjuk, hogy Bonaparte már 1802-ben, az újabb ellenségeskedések első jeleire, minő határozottsággal tűzte ki ezt a programmot. „Ha Anglia lángba akarja a szárazföldet borítani, akkor arra

kényszeríti az Első Consult, hogy Európát meghódítsa“, így szólott amaz, Ottóhoz írott emlékezetes levél. Most pedig éppen az idevezető legjobb úton volt a császár. Hiszen szépszerével még a következőképpen is az angolok számlájára lehetett ezúttal írni. „A brit szigetek“, mondja a berlini szöveg, „e percztől fogva parti zárlat alatt állanak; a velük való bármely kereskedelmi forgalmat ezennel betiltom; levelek és csomagok, a melyeken angol cím áll, kobzás alá esnek; ugyanez a sorsa Anglia valamennyi szárazföldi lerakodótárának, valahová csak Francziaország és szövetségesei birtoka elér; ugyanez áll minden egyes darabárúra; az angol hajókat, valamint azokat, a melyek az angol gyarmatokból vagy lerakodóhelyekről az európai szárazföld felé jönnek, ki kell az európai kikötőkből zárni; valamennyi angol alattvaló e percztől fogva hadifogoly.“ E rendelkezéseket az az okadatolás előzte meg, hogy mivel az angolok a tengeri hadijogot önkényesen a magánvagyonra is kiterjesztették, a császár kénytelen volt eljárásukat a szárazföldön megtorolni. Határokat és korlátokat nem ismerő lelke előtt tisztán állott a cél: Európát le fogja nyugózni, csak azért, hogy Anglia elől elzárhassa. Így aztán az angol kereskedelem és ipar okvetlenül tönkre fog menni és el fog posványosodni. S ha aztán még azt is sikerül elérnie, hogy szárazföldi úton India kincseit is elidegenítse Angliától, akkor térdre kényszerítette a büszke szigetországot s akkor az is aláveti majd magát annak, a ki ekkor már egyedül lesz tengernek és száraznak az ura. Igaz, hogy ez a végső cél egyelőre még a távol ködébe veszett, s hogy az európai saktáblán előbb még nagy művészettel és sok csel-

fogással kellend a figurákat ide-oda tologatnia, a míg az utolsó királynak is mattot adhat; ámde elérhetetlennek mégsem látszott, s e tervelgetéssel eltelve vonult most Napoleon az oroszok felé. Nem ugyanez volt-e az ellenség, a melyet most egy éve könnyűszerrel vert le? Azóta pedig csapatai önérzete hatalmasul emelkedett, a mióta a félelmes porosz hadseregen is új diadalokat arathattak. Ha egyáltalában valakiben, akkor őbenne élhetett most az érzés, hogy egy világ sorsát tartja ökölbe szorult kezében.

Ugyanaznap, a melyen Napoleon Posenbe érkezett, 1806 november 27-ikén, Murat lovasságának elővédjei Blonje táján, Varsótól nyugatra, rábukkantak az orosz csapatokra. Az erőltetett menetelésben közelgő francia hadsereg elől Bennigsen tábornok, a legelől álló hadsereg parancsnoka — a Buxhöwden alatt álló második hadsereg már felvonulóban volt — Varsó felé, majd pedig a Visztulán és a Narewen át Ostrolenka felé húzódott vissza. Majd ha a másik hadsereg is a közelben lesz, csak akkor fog újra előnyomulni. December első felében aztán ez is megtörtént, a mikor is katonáit egészen Pultuszkig és a Wkra vonaláig tolta előre. Az orosz haderőket egy keletporoszországi hadtest egészítette ki, a mely 13,000 emberrel L'Estocq parancsnoksága alatt Thorntól kelet felé, mintegy az egész hadvonal jobbszárnyául állott fel. A főparancsnok Kamenskoj tábornok volt, a ki azonban nem-sokára megőrült, a mire a két másik tábornok között osztották meg a vezetést. A francziák megszállották Varsót és Thornt, s e vonal irányában keltek át a Visztulán: Bessières, Ney és Bernadotte hadtestei

Thorn felől keletnek, Murat, Davout és Lannes Varsó felől északnak; középütt Augereau és Soult a Wkra felé nyomultak elő, a melyen a Varsóból jövő Napoleon szemeláttára harczok közben keltek át. A császárnak, a ki most az ellenséges főerőt Golyminnél, Pultuszkától nyugatra sejtí, az a terve, hogy azt itt szemközt két hadtesttel támadja meg, s ezalatt Lannes a maga hadtestével jobbfelől fog Pultuszk irányában fölnyomulni, hogy az oroszok elől elzárja a Narewen való visszavonulás útját, Soult-t és Bernadotte-ot pedig balfelől irányítja Makow felé, hogy az Ostrolenka felé vezető utat is elzárja az oroszok elől. Ez a terv, a mely csakúgy, mint Napoleonnak minden eddigi tervezete, az ellenfél tökéletes megsemmisítését czélozta, teljességgel dugába dőlt. Az oroszok főereje nem Golyminnél, hanem Pultuszkánál állott volt, a hol vele szemben deczember 26-ikán Lannes-nak kedvezőtlen végű csatát kellett állania, úgy hogy az oroszoknak sikerült a folyón át visszavonulniok, a mire pedig Napoleon Golyminnél még ugyanaznap bukkant, az csak a hátvédje volt az ellenséges hadseregnek; ezt ugyan megverte, hanem azért ennek is minden további üldöztetés nélkül sikerült észak felé elmenekülnie. A Soult által való megkerülés az ellenségnek ilyen felállása mellett egészen tárgytalan volt. Az oroszok megmenekedtek a francziák körülgazolásától, a nélkül, hogy az utóbbiak néhány négyzetmérföldnyi sivár földterületen kívül bármi más nyereségre tettek volna szert.

Minő másképen hangzik ez, mint az utóbbi hónapok diadalairól szóló himnuszok! Elővigyázatlanná tették-e Napoleont azok? Mert hiszen valóban nagy elővigyázatlanság kellett hozzá, hogy az ellenséget tönkre szándékozzék verni, a nélkül, hogy — eddigi

eljárása ellenére — hadseregét concentrálta volna, s még nagyobb elővigyázatlanság volt, hogy mindjárt kettős megkerülési mozdulatot is végeztetett, a melyet még hozzá olyan föltevésre alapított, a melyben nem volt egészen bizonyos. Mindehhez még olyan nehézségek járultak, a melyeket a császár eddigelé bizonyára nem is méltatott kellő figyelmére. Már a folyókon való átkelés is sok idejébe került. A földterület, a melyen az átkelésnek nekiláttak, még nemrég az oroszok kezén volt. Ezek pedig visszavonulásukkor mindent magukkal vittek, a mit csak meg bírtak mozditani, minden egyebet pedig elpusztítottak, úgy hogy az utánuk nyomuló francziák csak sivár pusztaságokra akadtak, a hol semmiféle élelemnek még nyoma sem volt. Az éhség kezdett jelentkezni. A requisitiós rendszer fölmondta a szolgálatot, raktárakat kellett teremteniök, és több esetben is van rá szemtanunk, hogy a hadsereget csakis a zsidók nyereszkeskedő szelleme mentette meg a végső pusztulástól. Újabb nehézséget jelentett, hogy a mocsaras s a hirtelen beállott olvadástól felpuhult talaj rendkívül megnehezítette a hírszerzést s a csapatok teljesítőképességét megakasztotta. Az egész vidéknek sártenger-képe volt, a melyben a bátor katonák térden felül gázoltak, s az éhségtől elerőtlenedve csak nagy kínnal tudtak előrenyomulni; az ütegek azonban menthetlenül benne fulladtak a pocsolyában s hasznavehetetlenné váltak. A Pultuszk felé való menetelés közepette vad kétségbeesésben törtek ki a katonák, s nem egy derék harczos, a ki még nemrég bátran szemébe nézett a halálnak, most önkezével vetett életének véget. A feneketlen úton a császár kocsija sem bírt továbbhaladni; lovat kellett a kocsi ajtajához állítani, hogy azon Pultuszkba

ügethessen, a hol Lannes katonái néhány nappal előbb, czombig sárban nyolcz óra hosszat állották az ellenség tüzét. Csapatainak egész nyomora elvonult ezen az úton a császár mellett s meg kellett hallania, hogy még leghűségesebb katonái is, a gárdák, elkeseredetten szitkozódtak. Ez mély hatást tett rá. Egy éve volt éppen — az austerlitzi ütközet napján — hogy tábornokai társaságában korábbi keleti terveiről beszélgetett. A mikor a beszélgetés során egyikök fölvetette, hogy, mivel most már amúgy is a Konstantinápoly felé vezető úton vannak, e terveket újra tovább lehetne szőni, a császár leintette az illetőt. „Én jól ismerem a magam francziáit“, mondotta. Távoli expediciókat [nem lehet velők egykönnyen végrehajtani. Franciaország földje túlszép. Hazájukat nem szívesen hagyják el és hosszabb időre csak ellenkezve válnak meg annak földjétől. S főleg most, éppen ilyen kétségbeejtő körülmények között, mint a mostaniak voltak, a melyek minden hadmozdulatot megakadályoztak s az egész gyönyörűséges haditudományból gúnyt űztek! Deczember 2-iki hadiparancsában a morvaországi diadalokra emlékeztette csapatait. „Katonáim!“ — így szólt ez az írás — „nem tesszük le előbb a fegyvert, a míg az általános béke szövetségeseink hatalmát meg nem erősítette, kereskedelmünknek pedig szabadságát és gyarmatait vissza nem adta. Az Elba és az Odera mentén szerezzük vissza Pondichéryt, indiai vállalatainkat, a Jóreménység-fokát és a spanyol gyarmatokat. Hát ki adott az oroszoknak rá jogot, hogy a világtörténelem menetét megzavarják s ennyi jogos követelést elfojtsanak? Ők és mi, nem vagyunk-e még mindig mind a két félen az austerlitzi katonák?“ De vajjon mit érdekelhette itt a lengyel mocsarak

kellő közepén ama bátrakat Pondichéry birtoka vagy a spanyol gyarmatok? Vagy talán Franciaország volt veszélyben? Vagy akár csak annak dicsősége és nagysága? S azután, nem olyan volt-e a látszat, mintha a pultuszkai oroszok nem létek volna egészen azonosak az austerlitziekkel? Deczember 26-ikán nem küzdöttek-e és nem szenvedtek-e épp oly bátran, mint akár magának a császárnak katonái? Nem, Napoleon jól tudta, hogy az íjat, a mely egyetlen fegyvere volt, nem szabad túlfeszítenie. A hátráló ellenséget nem követte nyomon, hanem hadseregét téli szállásokba vonultatta. Az egyes hadtestek raktárait fölállíttatta végig a Visztulamentén Elbingtől egész Varsóig; magát a katonaságot a folyó túlsó oldalára tolta előre addig a vonalig, a melyet a következő pontokkal lehet megjelölnünk: Frisches Haff—Willenberg—Ostrolenka—Bug melletti Brok. Az élelmezés nehézségei arra kényszerítették, hogy hadseregét nagyobb területre osztsa szét.

A nyugalom azonban nem tartott sokáig. Az oroszok Grodno és Bjelosztok irányában két oszlopban vonultak vissza, majd azonban Bennigsen főparancsnoksága alatt — Buxhöwdent időközben visszahívták — januárius közepén Bialla vidékén újra egyesültek. Szövetségeseik hátrahúzódása miatt a L'Estocq vezérlete alatt álló poroszok is kelet felé, Angerburg tájáéig kényszerültek visszavonulni, úgy hogy a Danckával való összeköttetést egészen elvesztették, de még csak a Königsberg felé vezető utat is valamely esetleges francia támadás kényére kellett hagyniok. Ilyesfajta terv pedig csakugyan fel is merült. Ney, a kinek hadteste Thorntól Wittenbergig táborozott s igen keserves szükségsgben szenvedett, 1807 januáriusának első

felében a maga felelősségére észak felé kelt útnak, hogy csapatai számára jobb szállásokat szerezzen s ha lehet, Königsberget is elfoglalja — mindezt Napoleon nagy bosszúságára, a ki ezért élesen rendreutasította s régi helyére visszaparancsolta. Még pedig nem alaptalanul. Mert e kirándulása közben a francia tábornagy a porosz hadtesttel jutott érintkezésbe, s ennek az volt a következménye, hogy Bennigsen egész hadseregével talpraállt s arra készült, hogy Ney exponált helyzetét kihasználva, annak csapatait menetelés közben megsemmisítse, Bernadotte-ot pedig, a ki Elbing táján állott, viasszaszorítsa a Visztulán s így helyreállítsa a Danckával való összeköttetést. Majd, a várakat megvédve és azokra támaszkodva, így akart újabb erős állásokba vonulni. Ez a terve azonban nem sikerült. Bernadotte figyelmeztette a veszedelemre s így Ney megmenekült a fenyegető körülkarolásból. Voltak azonban ennek a vállalkozásnak még egyéb következményei is.

Az ellenség támadó hadmozdulatáról szóló hír a császárt Varsóban találta, a hová Pultuszkból ment volt, hogy magának is egy kis nyugalmat szerezzen. A régi Lengyelország fővárosa elkövetett minden telhetőt, hogy nála behízelegje magát s hogy tetszését megnyerje, még pedig nem utolsó sorban a nők is, és tudomásunk van róla, hogy Napoleon nem zárkózott el előlük egészen. Bennigsen előnyomulásának hírére azonban tüstént elszakadt tőlük s most már a maga részéről látott a támadás megtervezéséhez. Az a szándéka, hogy tömör hadseregének egész tömegével északnak ront s áttöri az ellenség hosszú menetvonalát, mielőtt az még egyes csapatrészeit összegyűjtené; így akarja az egyes különálló ellenséges hadtesteket

széjjelszórni. Bennigsen szerencsés kézzel elfogta azt a levelet, a melyben a főhadiszállás közölte ezt a tervet Bernadotte-al. Ekkor már Allensteinen túl állott; most Jonkendorfnál sietve magához vonja segédcapatait s előbb az a terve, hogy ütközetbe bocsátkozik a francziákkal. A poroszok hadtestének, a melyet előnyomulása közben nagy ívben egészen Freistadtig (Osteredétől nyugatra) előrevezényelt volt, most sietve északnak kell fordulnia, hogy a francziák elől megmenekedhessenek s a hadsereg törzsével egyesülhessen. Napoleon szándéka ezzel már megheusult. Az ellenséget ugyan még most is utólérhette, de meglepni már nem lephette meg; még mindig megverhette, de megsemmisítésről már szó sem lehetett. A császár öt hadtesttel Willenbergén túl nyomult; egy hatodik hadtestet a Narew mentén hagyott hátra megfigyelőnek; a Bernadotte vezérlete alatt álló hetedik hadtest, a mely semmi parancsot sem kapott, csak messze távolból követhette a többit. Februárius 3-ikán bukkan a császár Allenstein táján az ellenségre, s bevezető harczokra kerül a sor, a melyekből másnapra kifejlődő ütközetre számíthatott. Az orosz azonban most egyszerre tervet változtat. Mivel a porosz hadtest még nem érkezett be, azért északi irányban akar kitérni, hogy azt ott magához vonhassa, s ezért még aznap este elvonul. Napoleon nyomon követi s jobb irányban Davout-t küldi ki, hogy az ellenfelet megakadályozza esetleges kelet felé való elhajlásában. Csak Porosz-Eylaunál, februárius 7-ikén sikerül Bennigsent utolérnie, a ki most csodálatosképen kiáll az ütközetre, s a francziáknak Murat és Soult vezérlete alatt álló elülső osztagait visszaveti. Időközben azonban megérkezik a francia főhaderő is, Ney kivételével, a ki

a L'Estocq-féle hadtestet követte nyomon, hogy annak Bennisennel való egyesülését megakadályozza. Februárius 8-ikának hajnalán a két ellenséges hadsereg ütközetre készen állott egymással szemközt: 67,000 francia és 76,000 orosz, s ez utóbbiak ágyúk dolgában is jobban állottak. A hó, a melyet a jeges északi szél közibük szórt, még a tegnapi nap áldozatait sem takarta el, s máris újabb tusakodásra került a sor, véresebb tusára, mint a melyet emberek valaha egymással vívtak. Hosszas tüzéségi viaskodás után Napoleon támadásba fog. Balszárnját inkább elhanyagolni szándékozik, hogy a jobbal aztán annál határozottabb csapást mérhessen. Itt pedig Augereau, a ki a centrum és Davout között az összekötővonalat vezette, fölnyomult az orosz középrész ellen, körülbelül ugyanúgy, mint Soult Austerlitznél. De minő más volt itt az eredmény! Ott futott az ellenség, itt pedig keményen állott s véresre vert fejjel hajtotta vissza a támadókat. Kartácszápor vágott a sűrű hózivatarban nehezen előnyomuló hadtest közibe, s a mikor ez visszafordult, akkor meg az orosz lovasság pusztította el a derék fiúk felét. Az ellenséges lovasság Napoleonnak az eylaui temetőnél lévő hadiszállása ellen rontott egyenesen, úgy hogy a császár kísérete már a lovakat hozatta elő, a mikkel a főhadiszállást akarták biztonságba helyezni. Azonban a császár állítólag türelmetlenül leintette őket s úgy mondják, hogy egyszerűen csak egy szakasz gárdát vezényeltetett oda, a mire az amúgy is elfulladt ellenséges lovasság visszafordult. Való azonban, hogy csak nagy ügygyel-bajjal, és pedig a Murat által hatalmas rohamra vitt 80 század lovasság védelme alatt sikerült a császárnak a hadállásában támadt hézagokat kitöltenie. Most aztán Davout is

nekiindult s fölfejlődött az oroszok balszárnya ellen; azt északi irányban hátrahajlította s így hatalmába kerítette az ellenség visszavonulási útját. Bennigsen hadserege már-már elveszett, a mikor Scharnhorst L'Estocq poroszai közül egynehány ezerrel hirtelen feltűnt a harczszíntéren — a többi még a Neyvel kerekedett ütközetben állott — s nyomban Davout ellen fordult, a kit aztán messze vissza is vetett. A mikor pedig Ney, a ki csak déltájban kapott parancsot az ütközetre, megjelent a balszárnyon, döntően már nem léphetett föl. A borzalmas vérengzésnek rövidesen az éj sötétsége vetett véget.

Tízezrekre ment a veszteség. Még hetek multán is halomszám heverték a temetetlen halottak és megszámlálhatatlan sebesült éhségtől és fájdalomtól gyötörődve fetrengett Eylau elhagyott házaiban vagy az ottrekedt municziósszekerekben. Augereau hadtestét, veszteségei miatt, egészen föl kellett oszlatni. S mindez áldozat hiábavaló volt! Mert az ütközet eldöntetlen maradt. Napoleon — először életében — nem került ki győzedelmesen. Sőt a rávirradó nap első óráiban még visszavonuláson is gondolkozott s azt írta Duroc, nak, hogy nemsokára bekövetkezik annak a szüksége, hogy a főhadiszállás Thornban gyülekezzék össze ezért a pénzküldeményeket tartsák Küstrinben és Posenben vissza, mert úgy fordulhatnak a dolgok, hogy a Visztula balpartjára fognak visszavonulni, hogy így „egy kis nyugalmat nyerjenek a kozákok és a sok könnyű csapat elől“. Davout — önmaga beszélte el később — már azon volt, hogy elrendelje a visszavonulást. Bennigsen döntése azonban változtatott a dolgokon. Ney friss csapatainak megjelenése aggodalmakkal töltötte el, ezért éjfél tájt fölkerekedett a

maga oroszaiával és februárius 9-ikének reggelén üres síkság meredt a francziák szeme elé. Nem annyit jelentett-e ez a rendszabály, mint a diadal dicsőségét a francziáknak átengedni? Scharnhorst nem is átalított holmi „szégyen-gyalázatról“ beszélni. Napoleon azonban tüstént fölemelte az ottfelejtett babért; napijelentése, a mely az egész esetet alaposan elferdítette, az ő diadalát harsogta világgá és, inkább azért, hogy jelentését igazolja, semmint hogy az állítólagos győzelmet kihasználja, Murat-t néhány járónapra utánaküldte az elvonuló ellenségnek. Most azonban egész hadseregét sietve visszavonta a Passarge möge s újból szállásokat veretett vele, mivel túlgöngének érezte magát arra, hogy az ellenséget továbbbűldözze. Mert hadseregének erőit nem csupán amaz ütközet veszteségei gyöngítették le. Éhségtől és nélkülözéstől űzve, sok ezer embere szökött meg soraiból: ezek most rabolva kószáltak országszerte és hol csellel, hol erőszakkal fosztogatták az amúgy is nyomorgó lakosságot. S a maguk szakállára való zsákmányolásnak ez a példája ragadós volt, úgy hogy az egyik tábornok 60,000-re becsülte a szökött katonák számát. A katonák másik részére nyomasztóan hatott az oroszoknak halált megvető bátorsága, a melyet Eylau alatt maga Napoleon is megcsodált. Aztán olyanok is akadtak a hadseregben — Gagern báró állítólag saját fülével hallotta ezt —, a kik megundorodtak a borzalmas vérengzéstől, a mely, szerintök, tisztára csak egyetlen egy ember vad dicsszomját szolgálja. Ilyen viszonyok között elhatározta a császár, hogy olyan vidéken keres csapatai számára szilárd állást, a hol könnyebben tudja majd őket élelmezni s a hová erősítéseket is fölvonultathat, hogy a szigorú tél multával hatalmas

túlerővel állhasson az ellenség elé. A legszívesebben persze egészen a Visztula mögé vonult volna vissza, a mit tábornokai, sőt még a mindenkor alkalmazkodó Berthier is ajánlott. Ám ennek az a látszata lett volna, mintha visszahúzódnék az oroszok elől, a kiknek főparancsnoka pedig szintén nem mulasztotta el, hogy az eylaui győzelmet a magáénak hirdesse. Ezért Napoleon semmi további engedményre nem volt kapható. A hadsereg a Visztula és a Passarge között megállott, arczczal keletnek, Ney hadtestét elővédnek kitolták egész az Alle vonaláig Allenstein tájára, a Massena vezérlete alatt álló pedig még egyre mozdulatlanul ott maradt a Narew mentén. Ennek a felállásnak megvolt az a haszna s az egész hadműveletnek ez volt az egyetlen nyeresége, hogy a Danckába vezető út továbbra is zárva maradt az oroszok előtt, s a francziák most teljes hévvel nekiláttak e vár megszállásához.

Napoleon Osterodében ütötte föl a főhadiszállását. Hetek hosszat itt sem volt valami túlnagy bőség, s a császár tisztjeivel egyetemben nem ritkán abból élt, a mit katonáinak sikerült valahogyan fölhajszolniok s idehordaniok. Kezdetben pajta volt a lakása s csak utóbb sikerült valamivel lakályosabb szállást fölkuatnia. Helyzete csak akkor kezdett kissé tűrhetőbbé válni, a mikor április elején a finkensteini kastélyba hurczolkodott át. A kemény tél nyomorát mindennek daczára, és tisztjeinek okulására, víg kedéllyel tűrte, a mint hogy az egész hadjárat fáradalmai is inkább hasznára voltak egészségének; Józsefnek azt írta, hogy soha jobban nem érezte magát. Osterodében is, meg Finkensteinban is mozgalmas élet kerekedett. A küldöttek megszámlálhatatlan sora egyre-másra

jött és ment. Mert a császár itt hihetetlenül eleven munkásságot fejtett ki s bizonyára van benne igazság, ha Savary följegyzéseiben azt írja, hogy a császárnak, ha nagyvárosban élt volna ezalatt, legalább három hónapjába került volna mindazoknak az ügyeknek az elintézése, a melyeket az osterodei lyukban, a hol minden a kezeügyében volt s mindent egy szempillantás alatt elindíthatott, egy hónapnál rövidebb idő alatt elintézett. Bámulatos, hogy mi mindenre kiterjedt itt a figyelme és szorgossága! Milyen hihetetlenül sokoldalú itt ennek a fáradhatatlanul dolgozó embernek a munkássága! A párisi színházak ügye, új iskolák, elsősorban egy történelmi főiskola, a hol a tantervnek egész a legújabb idöket is fel kell majd ölelnie, „mert ifjúságunknak, sajnos, több alkalma nyílik, hogy a pun háborúk históriájával ismerkedjék meg, semmint az 1783-iki amerikai háborúval“; valami újabb gyógyszer, Staël asszony dolga, a kit Franciaország határaitól távol kell tartani, a saját családja tagjainak legkisebb ügyes-bajos dolga is: minden-minden érdekli s igen helytelenül ítélnénk, ha ezt az embert olyannak képzelnék, mint a ki csakis a maga politikai és katonai terveiben merül el. Pedig már ez utóbbiak is éppen elég alkalmat szolgáltatott volna a szünetlen munkára. Mert Napoleon politikai helyzete ezidőtájt tökéletes másolata volt a katonáiénak: ennél semmivel sem állott jobban. Törökországnak nem sikerült az oroszokat megvernie s őket az Al-Duna mentén való nagyobbarányú erőfeszítésre készítenie, sőt éppen ellenkezően, a helyzet minden tekintetben az északi nagyhatalomnak kedvezett, úgy hogy a czár már azon is gondolkodhatott, hogy expedíciós csapatai felét újra visszarendeli az északi harczterre. Ausztria felől,

a melynek dolgában nagyfokú bizonytalanságban maradt Napoleon, fegyveres készülődések híre érkezett, a melyeket Andréossy, a követ, jelentéseiben valószínű hadikészenlétté fújt föl. Az egyetlen kedvező körülmény az volt, hogy egynehány sziléziai vár (Glogau, Boroszló, Brieg, Schweidnitz) meghódításával a szárnyállások védelmét sikerült egykevéssé biztosítani. A svédek Stralsund ellen készülődtek, s így arra is figyelemmel kellett lenni, hogy vagy kivédje, vagy letörje a támadásukat. Az angolok világgá kürtölték, hogy már azon vannak, hogy egy expedíciós hadtestet vessenek a continens északnyugati partjára, a mivel Franciaországot arra kényszerítették volna, hogy Brune parancsnoksága alatt egy egész külön hadsereget dobjon a veszélyeztetett pontokra. De még csak az eleddig oly alázatosnak mutakozó Spanyolország is kezdett makranczoskodni; erről bizonyítékai voltak Napoleonnak a kezében. Hozzájárult mindehhez, hogy a Passarge vonalára való visszavonulás hírére a koronajáradék s ezzel együtt a császár árfolyama is esni kezdett. Kétségtelen, hogy két kézzel kellett nekilátnia, ha helyzetét megjavítani, vagy akár csak azt akarta elérni, hogy legalább a közeli hetekben, a melyekre megerősödése okáért igen nagy szüksége volt, meg ne támadják.

Itt volt a pillanat, a mely ráerőszakolta a gondolatot, hogy néki Oroszországgal ki kellene egyeznie. „Mindenek ellenére is az a véleményem“, írja 1807 márczius 14-ikén Talleyrandnak Varsóba, „hogy egy Oroszországgal kötendő szövetség nagy haszonnal járna ránk“. De aztán így folytatja: „csak ne lenne az ilyesmi annyira ábrándos vállalkozás és főként az, hogy miképen lehessen az orosz udvarra befolyást

szerezniünk“. Így hát ezt a gondolatot egyelőre elveti magától. Arra is gondolt, hogy egy Ausztriával kötendő szerződés sem lenne kárára, „legalább egy időre nyugalmat biztosítana neki“; evégből akár némi áldozatot is hozott volna. Mégis azonban az esett leginkább a keze ügyébe, hogy újra Frigyes Vilmossal próbálkozzék meg. A porosz állam nyomban az eylaui ütközet után — mintha csak Scharnhorst tette új életre keltette volna az országot — a diadalmas császár szemében új értékre kapott, s még frissen a csatamezőről levelet írt Talleyrandnak Varsóba, hogy a Hohenzollernekkel való kapcsolatot iparkodjék újra fölleveníteni. Mi több, annyira sürgős volt ez a kérdés ránézve, hogy a Lengyelországon keresztül való kerülőt túlhosszadalmasnak találta s ezért pár napra rá főhadsegédét, Bertrand-t rövid úton küldte el a királyhoz Memelbe azzal az üzenettel, hogy hajlandó országát egészen az Elba vonaláig visszasadni, ha a király belemenne a különbékébe. Bertrand még a lengyel területek visszasadásáról is szólt, a melyeknek élére Napoleon januárius hava folyamán külön kormányzatot állított, mert hogy a császár állítólag meggyőződött róla, hogy a lengyelek képtelenek az államfenntartásra. Frigyes Vilmos azonban szilárdul kitartott szövetségéstársa mellett s ellenfelével ezt az elhatározását külön követ útján tudatta, a mire Napoleon még arra való készségét is kijelentette, hogy akár egy congressus keretében tartandó általános béketárgyalásba is belemegy, ha — és ez volt reánézve a lényeges — fegyverszünetet kötnek, a mely a francziákat a Visztula mögé, az oroszokat pedig a Nyemen mögé utalná. Azonban még csak ezt sem bírta elérni. Sőt inkább Porosz- és Oroszország még szorosabbra fűzték az

eddig viszonyt, a mikor 1807 április 26-án Bartensteinban, Bennigsen főhadiszállásán az orosz és a porosz meghatalmazottak a következő szerződést írták alá: Angliát, Svédországot, Ausztriát és Dániát megkeresik, hogy a két szerződő féllel még egyszer egyesüljenek egy nagy fölszabadító szövetséggé, hogy Napoleonnak Németországból és Itáliából való kiszorítását így érjék el. A szerződés értelmében az utóbbi többé nem állhatna Franciaországgal közös uralom alatt, Németország pedig az eddiginél szilárdabb államszerkezetet nyerne. Ausztria és Poroszország között, mindenfajta féltékenykedés kizárásával, szorosabb kapcsolat létesülne. Semmi esetre sem köthetne azonban sem Porosz- sem Oroszország a francziákkal különbékét.

A poroszoktól kapott kosár után Napoleon most Ausztriához fordult. Megbízta Andréossyt, hogy immár szerezzon a dunai hatalomtól határozott nyilatkozatot: ő a maga részéről mindig készséggel kapható a szövetezésre, s ezért hajlandó Sziléziát, a melyet csapatai — tudniillik a rajnai szövetségéi — majdnem teljesen meghódítottak, átengedni, sőt megfelelő csere esetén és ha a szükség úgy hozná magával, akár Dalmátiáról is kész lemondani. Ámde Ausztria ezúttal is süket füllel fogadta ezeket az ajánlatokat. Porosz részről is érkezett Bécsbe ajánlat, hogy az osztrákok vegyék Sziléziát — a mennyi belőle még nincs francia kézen — birtokukba; ez az ajánlat sem részesült kedvezőbb fogadtatásban. Bécsben, a hol Károly főherczeg — mint mindenkor — most is a háborúban való résztvevés ellen szolt, legfőljebb a közvetítő szerepét voltak hajlandóak elvállalni és tárgyalási alapul a következő pontokat vetették föl: a német

viszonyok újrarendezése, Törökország épségbentartása, Lengyelország eddigi fölosztása s Angliának a tárgyalásokba való bevonása (1807 április 3.). Napoleon pedig már ebbe is belement volna, ha másért nem is, csak hogy legalább Ausztria részéről ne kelljen az elkövetkező hetekben semmitől sem tartania; tisztán csak azt kívánta, hogy a közvetítés fegyvertelen legyen, „olyanformán, mint a békebíró egyeztetési kísérlete, a kinek a fehér pálcza az egész készültsége“. A mikor azután azt látta, hogy katonai helyzete megjavult, többé ügyet sem vetett az egész kérdésre. Orosz- és Poroszország viszont válaszolt ugyan a bécsi udvar közvetítő javaslatára, és pedig — miután Anglia is belement — kedvező értelemben, egyúttal azonban azzal a sürgető fölszólítással, hogy Ausztria is lépjen be a bartensteini egyezménybe, a mire azonban Ferencz császár semmiképen sem bírt ráfanyalodni. Franciaországra pedig mérhetetlen haszon volt, hogy Ausztria semleges maradt. „Bizonyos“, írja Montgelas emlékirataiban, „hogy Napoleonnak ennél soha nagyobb szolgálatot emberfia még nem tett, mert ránézve végzetes lett volna, ha ekkor még Ausztria is támadói sorába lép“. A francziák császára maga is alig hitt a szemének s jobbszárnya dolgában mindvégig fönnállottak az aggodalmai.

Ám balszárnya sem volt egészen biztonságban, mert itt meg Dancka erős vára még mindig bírta az ellentállást és könnyen válhatott az angol vagy a svéd csapatok esetleges partraszállásának támaszpontjává; már pedig ha az Elba torkolatától vagy Stralsund alól csapatokat kellene elvonnia, ez Napoleon saját beismerése szerint okvetlenül Berlin elvesztésére vezetett volna. Szerencséjére azonban Anglia nem igen

volt holmi nagyobbfokú hadiáldozatokra kapható. A Grenville-cabinet megelégedett egy Konstantinápoly előtt való tüntető fölvonulással, a mely siralmas véget ért, mert Sebastiani tüstént megerősítette a várost; a mikor pedig Egyptom ellen fordult, épp ily kevés sikert ért el. De az új Portland-minisztérium is, a melynek pedig a két frankofob miniszter, Canning és Castlereagh is tagja volt, s a mely 1807 áprilisának elején lépett hivatalba, szintén megelégedett azzal, hogy egyes, távoli égővek alatt fekvő francia gyarmatokat megszerezzen, egyébként pedig érintetlenül hagyta a francia és német parvidéket. Csupán a svédek merészkedtek a Penne vonalán túl való előnyomulásra, őket azonban április 16-án Mortier visszavetette és fegyverszünet formájában tétlenségre kárhoztatta. Csak négy héttel utóbb történt, hogy 10,000 orosz a Visztula torkolatánál megkísérlette a partraszállást, ezeket meg az Oudinot vezérlete alatt álló egyetlen francia hadosztály könnyűszerrel leverte; ezekkel nem kellett többé számolni. Dancka megszállását többé mi sem zavarta, s most már Napoleon akadálytalanul hozhatott újabb csapatokat Franciaországból a keleti frontra.

Eközben nagy gondot fordított rá, hogy Törökországot új erőre kapassa, s hogy keleten hatalmas szövetséget teremtsen Sándor cár ellen. Azon iparkodott, hogy a porta és Perzsia között megegyezést létesítsen, hogy így azt is Oroszország ellen lázíthassa. „Perzsiát is meg kell mozgatnunk” — ezt iratja most Sebastianinak — „hogy annak erejét Georgia ellen fordíthassuk. A porta parancsolja meg az erzerumi basának, hogy minden rendelkezésére álló csapattal vonuljon be oda. Az abkázok fejedelmének jóindulatát

is iparkodjék ébren tartani s bírja rá, hogy ő is vegyen részt a közös ellenséget támadó nagy küzdelemben. De még ezzel sem elégedett meg. A sah kiküldöttjével, a ki április vége felé megérkezett Finkensteinba, szerződést kötött, a melyben arra kötelezte magát, hogy Oroszországot kényszeríteni fogja, hogy Georgiát adja fel, s hogy másrészt ágyút és tüzérseget küld a királyok királyának. Ennek fejében azonban az utóbbi kötelezte magát, hogy Angliával való viszonyát felbontja, hogy minden angol árút elkoboz, minden angol hajót elutasít, hogy az afgánokat és Kandahar népét fölláztatja Anglia ellen s hogy egy hadsereget küld India megtámadására. Egyúttal kereskedelmi szerződés tervét is kidolgozták, s ennek értelmében még ez a távoli vidék is megnyílt volna a francia ipar számára. S még egy kikötés volt. „Ha” — mondja a 12. cikkely — „a francziák császára szárazföldön kívánná hadseregét Anglia indiai birtokai ellen küldeni, annak szabad átvonulást enged a perzsák sahja, s a hadsereg útvonaláról szóló külön egyezményben megállapodik majd a francia kormánnyal a csapatok ellátása s tovaszállítása, valamint a kiállítandó segédcsapatok dolgában”. Nem följegyzésre méltó-e ez a jelenet, hogy ez az ember a körülötte tornyosuló veszedelmek közepében, a mikor egyetlen egy osztrák hadtestnek az előnyomulása már végveszélybe döntheti, kedvet, időt és módot talál rá, hogy a Kelet egyik uralkodójával olyan egyezkedésekbe bocsátkozzék, a melyek a maga politikájának csupán legvégső céljait határolják? A történelmi nagyságot éppen az jellemzi, hogy még szorongattatása közepet sem felejtkezik meg végcéljairól s képes rá, hogy a környékező balsors fátyolán keresztül is szünte-

len a távoli jövődöt keresse kutató szemével. Egyelőre azonban mégis az volt ránézve a legfontosabb teendő, hogy friss csapatokkal lássa el magát, hogy így túlszárnyalhassa s a legközelebbi mérkőzésben le is verhesse ellenfelét, a ki pedig most szintén alaposan fölkészülődött. Ezért a mi katonai erő Itáliában és Franciaországban csak nélkülözhető volt, mind magához vonta, s helyöket amott az 1808-iki évjárat 80,000 emberével töltötte be, miután csak a mult év őszén történt, hogy a senatustól az 1807-iki évjárat megajánlását kívánta volt. Spanyolországtól segédcsapatokat követelt, már csak azért is, hogy e megbízhatatlanná vált szövetségestársa kezéből a fegyvert kicsavarja. A rajnai szövetséget is újra fölhasználta. Ilyen módon Ausztria megfigyelésére tartalék hadsereget állíthatott föl, Németországban a Danckát megszálló haderőt is megpótolhatta, főerejét pedig 160—170,000 emberre emelhetette, míg az oroszok messze mögötte maradtak ennek a fejszámnak. A mikor aztán május 26-án a büszke kelet-tengeri vár elesett, akkor még az eddig ott lekötött csapatjai is fölszabadultak s ezzel is a Passarge-menti hadereje gyarapodott, úgy hogy 180,000 embere állott harczra készen, míg hátrább, a második sorban álló haderő 100,000 emberre emelkedett.

Mialatt a francia hadsereg új erőkre tett szert, a tél is elmúlt. Napoleon katonáinak gonosz ellensége, ellenfeleiknek pedig megbízható szövetségestársa volt; csak éppen hogy az értékét nem tudták eléggé kihasználni. A hideg hetek folyamán Bennigsen egyetlen lépéssel sem iparkodott az ellenség erőt gyűjtő műveleteit megzavarni. Azt a tanácsot adták neki, hogy a francziákat, a kiket még februáriusban nyomon

üldözött volt, most aztán támadja is meg, hogy így visszanyomja őket a Visztulán túlra, vagy hogy legalább is Danckát mentesítse azáltal, hogy az ellenséget megbolygatja a Frische Nehrung birtokában. Bennigsen mindebből semmit sem tett, hanem megelégedett vele, hogy majd az előretolt Neyre, majd pedig Elbingre szabott támadóterveket koholt, ezeket azonban megint sorra sutba dobta, úgy hogy Scharnhorstra olyan benyomást tett, mintha orosz kollegája nem szívesen tenné kockára azt a híret, hogy őt egy Napoleon sem bírta megverni. Csak a mikor Dancka elesett s az ellenség most már minden eddiginél is jobb erőben állott vele szemben — neki magának 100,000-nél alig valamivel több katonája volt —, a mikor az időjárás is sorra kisímította az utakat, megkönnyítette az ellátást s a terepet újra alkalmassá tette a biztos hírszerzésre s a gyors hadmozdulatokra, a mikor már maga Napoleon is elkészült a támadótervével, szóval, a mikor már teljesen megkésétt, akkor kezdett Bennigsen mozgolódni. Most szánta rá magát, hogy a Ney parancsnoksága alatt álló elővédet megtámadja, megsemmisíti s így fog aztán magának a főszeregnek nekitámadni. De a „rettenhetetlen“ tábornagy június 5-én dicsőséges harcok közepette sikeresen kivívta magának a főhaderőhöz visszavezető utat; ezt a főhadszereget pedig a Passarge felső folyása mellől most maga a császár tolta előre, úgy hogy benyomult Bennigsen és a porosz hadtest közé s mindkettőt szüntelen maga előtt tolta. A helyzet megint olyan volt, mint Eylaunál.

Napoleon terve most odairányult, hogy mialatt a főfronton lekötve tartja az ellenséget, azalatt baloldalt csapataival megkerülni iparkodik s a kivivandó győ-

zelem után hátraszorítja az orosz határ felé. Ebben a tervben az volt a feltűnő — s a katonai kritikusok ezért ítélik meg kedvezőtlenül — hogy az ellenségnek nyitva hagyta a kelet felé vezető egérutat, míg hogy ha a jobbszárny felől történt volna a körülkerítés, az oroszok számára csakis a Königsberg felé vezető út maradt volna nyitva, a hol a francia túlerő tönkre verhette volna őket. Vagy talán nem is akarta Napoleon Sándor czár hadseregét megsemmisíteni? Talán újra feléledt volna benne a czárral való meg-egyezés eszméje? Ez nem is lenne egészen való-színűtlen. Mert Napoleonnak Törökországra irányuló szándékai éppen e napokban — 1807 június elején vagyunk — mentek füstbe. III. Szélim szultán a Marmont vezetése alatt álló 25,000-nyi francia segéd-csapatot felkínáló ajánlatot nem éppen jogosulatlan bizalmatlanságból visszautasította, hadvezére pedig csak igen lanyhán intézte az oroszok ellen viselt há-borút s még csak azt sem akadályozta meg, hogy az ellenség Orsováig ne nyomulhasson. Nem volt-e ilyen körülmények között valóban ajánlatosabb, hogy a helyett, hogy Oroszország *ellen* hajtsa végre török-országi terveit, inkább Oroszországgal osztozzék meg azokon, vagyis kiegyezzék a czárral ama hálátlan muszlimok bőrére, a kik oly rosszul játszották a francia politika engedelmes eszközeinek szerepét. Ha pedig ilyenfajta szándékai voltak, akkor sza-bad volt-e hát az orosz hadsereg megsemmisítésére törekednie? A török követnek ekkoriban teljesen nyíltan meg is mondta a császár: hogy ő ugyan Szélim szultánnal olyan szoros szövetségben állónak tekinti magát, mint például a jobb kéz a ballal, ám ha Törökország esetleg nem nyilatkoznék a kellő idő-

pontig, akkor ő bizony megköti Oroszországgal a békét, még pedig a porta nélkül. Másrészről viszont azt hozták föl, hogy a baloldali körülkerítés azzal az előnnyel kecsegtetett, hogy így majd sikerül a porosz csapatokat az oroszoktól elvágni, s ezzel talán a porosz politikát is az oroszról elválasztani.

De hagyjuk ezt a kérdést. Valószínűbb az az álláspont, hogy Napoleont ebben a döntésben kizárólag stratégiai szempontok vezették. Mindenesetre való az, hogy hadseregének egy részét észak felé küldte ki a bekerítés céljából, egy másik csoportot pedig Victor vezetése alatt a poroszok ellen menesztett; Ney és a gárdák szolgáltatták a hátvédet, ő maga pedig a Lannes, Soult és Murat vezetése alatt álló három hadtesttel Bennigsent iparkodott kardélre kapni. Ezt június 10-ikének estéjén, Heilsberg táján el is érte, itt azonban az ellenség jól körülsánczolta magát és sikeresen visszavetette a felnyomuló francziákat, a kik 50,000 harczosuk közül nem kevesebbet, mint 10,000 emberüket vesztették el. Csakis az észak felől való megkerülés gondja késztette aztán mégis az oroszokat, hogy az Alle jobbpartján Bartensteinon át visszavonuljanak, mialatt Napoleon, most már elővigyázatosabban, előbb Neyt és a gárdát vonta magához, s csak úgy menetelt tovább a balparton Porosz-Eylau felé; e mozdulatban az a hiedelem vezette, hogy ellenfele Bartenstein felől északnyugatnak Domnaun keresztül fog L'Estocq csapatjaival összeköttetést keresni, a melyet pedig okvetlenül meg akart zavarni. E hiedelme téves volt. Bennigsen, a kit nyugat felől az Alle vonala fedett, Schippenbeilon és Friedlandon át a Pregel felé törekedett, hogy ott mindenekelőtt orosz segédcsapataival erősítthesse meg magát. A mikor június

13-án Friedlandhoz ér, ott Lannes lovasaira bukkan, a kiket azért küldtek volt oda, hogy az árúraktárakat hatalmukba kerítsék; ezt a csapatot most visszaveti. Ezután arra törekszik, hogy Lannes-t a többi haderőtől elkülönítve verje meg, s ezért majdnem valamennyi csapatát, a mi csak rendelkezésére állott, 46,000 embert, odavonja az Alle balpartjára s június 14-ikének hajnalán ütközetbe bocsátkozik. Lannes fölveszi a harczot, s ámbár hátrányban van, mégis sikerül azt addig húznia, a mig Porosz-Eylau felől Ney, Victor és Mortier hadtestével, valamint a gárdával maga Napoleon is meg nem érkezik. Az orosz, a ki azt remélte, hogy ezúttal magánál gyengébb ellenféllel kell megbírkóznia, arra kényszerült most, hogy tetemes túlerővel (87,000 francziával) szálljon szembe s elveszti az ütközetet. De olcsón nem adta meg magát. Mert Ney, a ki délután öt óra tájt fölnyomult az ellenség balszárnya ellen, kénytelen volt visszahúzódni; s csak a mikor a veszély tudatára ébredt Napoleon a Victor-féle hadtestet küldte előre s a Dupont-féle hadosztálylyal a menekülők sorai között vágott magának új támadásra utat, csak akkor birt eredményhez jutni. Most aztán heves ágyútűzzel az oroszoknak ezt az oldalát is megingatják s így Ney, aki eközben újra előrehatolt, újra birtokába veheti a város déli részén fekvő hidakat. Bennigsent ezáltal arra kényszerítette, hogy csapatai centrumát, és jobbszárnyát Friedlandon keresztül visszarendelje az Alle túlsó partjára. Most aztán a francziák mindenünnen a sarkukba tódulnak, úgy hogy a folyón való átkelést csak nagyon hiányosan lehetett végrehajtani, s az orosz csapatok egy része az ellenséges ágyútűzben semmisül meg. Ugyane napon az oroszoktól különválasztott porosz hadtest is vere-

séget szenvedett a francia hadseregnek attól a részétől, a mely megkerülő mozdulatot tett; e miatt visszaszorult egészen Königsberg kapui alá, s majdnem teljes föloszlásban, csak nagy ügygyel-bajjal bírt a Nyemen mellett fekvő Tilsitbe menekülni, a hová június 18-án a hátráló Bennigsen is megérkezett. Az orosz hadvezér most visszahúzódott a folyó túlsó partjára s fölégette maga mögött a hidakat.

A friedlandi diadalmas ütközet napján Napoleon ezt írta Josephine-nek: „Fiaim méltón megünnepelték a marengói ütközet emléknapiját: az egész orosz hadsereg föl bomlott, nyolczvan ágyúját elvesztette, 30,000 embere halott vagy fogoly, huszonöt tábornoka vagy meghalt, vagy megsebesült, vagy pedig kezünkön van, az orosz gárda pedig elpusztult. Méltó társa ez a nap Marengónak, Austerlitznek és Jenának!” Hát ebben volt némi túlzás is. Bennigsen hadserege az ütközet után valóban föloszlóban volt ugyan, s Budberg, a külügyminiszter is olyanféle híradást kapott, hogy az orosz hadsereg széjjel bomlott, de azért Allenburgnál sikerült már újra összeszedelőzködni s tűrhető rendben továbbvonulnia. Az persze való, hogy oly nagyok voltak a veszteségei, hogy főparancsnokuk azt a tanácsot adta a császárnak, hogy kezdjen béketárgyalásokat, a mik már azért is kedvezők lettek volna, mert velők időt lehetett volna nyerni a megerősödéstre. Mert hiszen egyrészt biztosak voltak abban, hogy a Memelen túl ott állanak még L'Estocq poroszai s a Lobanow parancsnoksága alatt álló orosz pótlások, meg aztán az orosz hadsereget tulajdonképen még mindig nem szorította ki az ellenség eredeti vonaláról, úgy

hogy Napoleonnak esetleg még mindig tartania kellett egy újabb ütközet lehetőségétől, a melyre ő Tilsittől nyugatra valóban előkészületeket is tett. Csakhogy nem csupán ez a meggondolás magában volt az, a mely Bennigsent arra készítette, hogy a diplomataik segítségével forduljon: a döntő jelenség az orosz csapatoknak teljesen lehangolt lelkiállapotában rejlett, főként a tisztekében, a kik — Bennigsennel egyetemben — majdnem kivétel nélkül a Konstantin nagyherceg által vezetett párthoz tartoztak, a mely pedig elítélte „az idegen érdekekért való harczot“. Ez a hangulat olyan nyíltan jelentkezett, hogy már valósággal gúnyja volt mindenfajta fegyelemnek. Hiszen még a friedlandi vereséget előzően, maga a nagyherceg is atyjuk sorsára emlékeztette bátyját. S ez aztán olyan thema volt, a mely a hadsereg keretében, úgy látszik, minden különösebb tartózkodás nélkül állandóan napirenden volt. Czartoryski és Nowosilzow, a császár korábbi időkből való barátai is immár a háború befejezése mellett emelték föl szavukat, s most a békekéréssel együtt még ez a Jóhír is utat talált Tilsitbe. Ekkor már Sándor czár is hajlott a békére. Július 16-ikán — a porosz király ezidőtájt Memelben tartózkodott — Lobanow herceget Bennigsenhez küldötte azzal, hogy a herceget az küldje tovább Napoleonhoz, s az ő (Bennigsen) nevében kérjen fegyverszünetet. Lobanow ezenfelül a czártól azt a titkos utasítást kapta útravalóul, hogyha a megbeszélések alkalmával a francziák netalán békeóhajtásukról tennének tanúságot, akkor jelentse ki, hogy a czárban is él a béke vágya s egyúttal mutassa föl a czártól nyert teljes hatalmú megbízatását. Lobanow június 19-én találkozott Berthier-vel a franczia főhadiszálláson. A franczia táborszernagy

a legbarátságosabb fogadtatásban részesítette, s még aznap este Duroc átment az orosz táborba, hogy ott egyezkedjék. A fegyverszünet föltételéül itt azt a kikötést szabta, hogy Kolberg, Pillau és Graudenz eddig még el nem esett porosz várakat szolgáltatassa ki az ellenfél. Erről persze jelentést kellett a csárnak tenni. Az visszautasítja ezt a föltételt, de Lobanowot a béketárgyalásokra szóló teljes hatalommal újra visszaküldi a francia táborba. Itt villant föl most már Napoleon előtt az a lehetőség, hogy az Oroszországgal való szövetség problémáját megoldja, a mi a Törökországból érkező újabb és mind kellemetlenebb hírek nyomása alatt napról-napra sürgetőbb kérdéssé vált az ő szemében. A zavaró föltételt tehát elejti, s június 21-én egyhavi tartamú fegyverszünetre kerül a sor, a mely választóvonalul a Nyement jelölte ki. Egy külön cikkely (az ötödik) azonban azt is megállapította, hogy Francia- és Oroszország meghatalmazottjai a legközelebbi időn belül össze fognak ülni, hogy a békekötést megtárgyalják.

Hát ez bizony az április 26-iki bartensteini szerződés szövege ellenére történt és Poroszországgal szemben nyilvánvaló árulás volt. Ezen azonban Sándor csár túltette magát. Hiszen azt kérdezhetette magától, hogy az a szerződés nem marad-e tulajdonképen a maga egészében jámbor óhajítás? Ha ekkoriban, úgy mint már 1805-ben is, az volt a terve, hogy mintegy a legitim Európa élén fog a trónbitorló ellen vonulni, hogy azt letaszítsa a magasságból, nem azt kellett-e látnia, hogy bizony Európa nem igen állott mögötte? Anglia túlkényelmesen és igen tökéletlenül fegyverkezett föl ahhoz, hogy a küzdelemben tettelegesen is résztvehessen, most pedig már a pénzkérdések dol-

gában is nehézségeket támasztott, mert a mikor Oroszország hat millió fontnyi nélkülözhetetlen segítséget kívánt tőle, akkor elébb kereken visszautasította, aztán pedig, nemrégiben, mindössze 2 és $\frac{1}{5}$ milliónyi ajánlatot tett, a melyen ezenfelül még Poroszországgal és Ausztriával is meg kellett volna osztoznia. Ezzel szemben most már az angol tengeri főhatóság az orosz hajókra is nagy súlylyal nehezedett, a mi nem egyszer igen fájdalmas formában jelentkezett; elég ok volt hát rá, hogy a czár Angliával szemben lassanként elhidegüljön. S ha ez az állam föltételelesen hozzá is járult a bartensteini szerződéshez, a dunai nagyhatalom viszont, jól tudjuk, egészen kitért előle. Csak a mikor Bécsben már az orosz-francia különbéke eshetősége tűnt föl a látóhatáron, akkor küldtek követet Sándor czárhoz, hogy az Ausztria közreműködésébe vetett reményeket újra élesztgesse; ez azonban megkésett. A bécsi udvar semlegességére való tekintettel Gentz már egy április havában kelt emlékiratában azt ajánlotta a czárnak, hogy kösse meg Napoleonnal a békét, s erőt, a melyeket most Ausztria segítsége nélkül csak hiábavaló módon pazarolna el, gyűjtse fel inkább az eljövő időkre; ez az előterjesztés, szemtanuk állítása szerint, állítólag igen nagy hatással volt a fiatal uralkodóra. És Svédországgal szemben is akadályok mutatkoztak. Ez az állam csatlakozott ugyan a Napoleon ellen irányuló háborúhoz, de Finnország ekkoriban még svéd provincia volt, és Finnország beleesett az oroszok „természetes terjeszkedésének“ útjába. Mert hiszen ez volt éppen az a nagy ellentmondás, a melyben az orosz politikai művészet ekkoriban leledzett, hogy a mikor Európában a régi rend fenntartása érdekében küzdött, akkor tulajdonképen olyan ügy mellé sze-

gődött, a mely a saját érdekeit sértette; s a ki Sándor czár jellemét ma ingadozónak és megbízhatatlannak látja, ezért ne csupán a czárt magát, hanem egyúttal a terjeszkedő irányzatú orosz politikát is tegye felelőssé. A czár a maga személyét tekintve mindezekon felül ezidőtájt ama párt nyomása alatt állott, a mely a békét követelte. Minde körülmények közepette tehát igazán nem lepődhetünk meg, ha azt látjuk, hogy az ellenség békeajánlatát most elfogadta. A mi azonban joggal ejthet csodálatba, az a körülmény, hogy Napoleonnak a szövetségekötésre irányuló ajánlatát viszont nem utasította vissza, mi több, hirtelen fordulattal, valósággal lelkesedve egyezett bele. Hogyan történhetett ez?

A hadszíntérről érkezett balhírek mélyen lesújtották, s lelke aggodással telt el Poroszország sorsa miatt, a melynek érdekében fegyvert fogott, de nem volt ment a saját államának épségeért való aggodástól sem. Az orosz államnak — így szóltak a Lobanownak adott első utasítások — természetesen érintetlennek kell maradnia; egyebekben pedig Poroszország képviselőjét minden olyan kérdésben, a mely ezt az államot illeti, a tárgyalások során teljes támogatásban kell majd részesítenie. Ekkor azonban Lobanownak olyan értelmű jelentései érkeztek, a melyek megkönnyebbülést szereztek a czárnak. Követe nemcsak kitünő fogadtatásban részesült, de a diadalmas ellenfél még habzó pezsgőt is üritett a czár egészségére. A Poroszországgal való közös tárgyalásokról ugyan mit sem akart hallani, hanem csakis egy Oroszországgal kötendő külön egyezményről, de viszont a maga részéről a Visztulát ajánlotta föl Oroszország határául — tehát a fenyegető területveszteség helyett tetemes

nyereséget — s ezenfelül is, még a szoros szövetséget. Nos mindezt persze jól meg kellett gondolni. Frigyes Vilmostal és Hardenberggel már megvolt a megegyezés (a tárgyalások során az utóbbi képviselte volna Poroszországot), hogy az orosz majd milyen híven fogja a porosz érdekeket védeni — aztán meg a visztulai határ egy jóbarát bőrére menne, végül pedig a francziákkal való szövetség egyenesen az Angliával való háborút jelentené, a minek az orosz kereskedelemre való rossz következményei persze kimaradhatatlanok lennének. Válságos órák voltak azok, a melyekben Sándor cár Szawlban, a hová miniszterével, Budberggel visszavonult, Napoleon csábító ajánlatait megtárgyalta. A mi a különbékét illette, a mellett könnyen megtörtént a döntés, sőt a föltételekkel is rövidesen tisztába jöttek: kártérítés a nápolyi és szardiniai királyok számára; a mecklenburgi herczegnek, a ki Oroszország miatt vesztette el országát, visszahelyezése, s mindenekelőtt Poroszország helyreállítása, ezek voltak azok a feltételek, a melyeket mindenképen megszabni kívántak; ezért készek voltak rá, hogy a francziák közvetítésével megújítják a Törökországgal való régi szerződéseket, sőt mi több, akár arra is készek voltak, hogy hadihajóiknak a Dardanellákon való szabad átvonulásáról lemondanak. Nyitva maradt persze az a kérdés, hogy vajjon sikerülni fog-e Poroszország számára egész területének visszaszerzését keresztülvinni. Nos, ha már éppenséggel nem is sikerülne teljes érintetlenségét kiereszokolni, hát legalább is teljes erővel azon lesznek, hogy szövetségesük minden bizonynnyal megtarthassa nyugati határául az Elba vonalát. És keleten? A győzedelmes ellenfél maga a Visztulát ajánlotta föl.

Szabad volt-e ennyi porosz területet elfogadniok? Talán abban az esetben, ha sikerül szövetségését kellőképen kárpótolnia — esetleg Csehország területével, hogy így Ausztria is megkapja „kétlakisága“ jutalmát. De ha a visztulai határ esetleg nem is menne keresztül, az alkalmat mégsem kellene elszalasztani és legalább a Memelig terjedő keleti porosz vidéket egészen szívesen bekebeleznék — természetesen szintén csak ellenszolgáltatás fejében; hiszen még kezük között volt a keleti friz Jever, II. Katalin hozománya, a melyet különben sem igen bírtak már sokáig megtartani.

Ennyi vonatkozott a békére. A mi a „szövetséget“ illeti, hát arra egyelőre még nem fognak ráállani. De Napoleonnal szemben a jövőre mindenestre reményt fognak reá nyujtani. Ama kívánságába, hogy az angol hajókat az összes orosz kikötőkből zárják ki, természetesen a legnagyobb készséggel beleegyeznek, s előbb Dániával és Svédországgal egy Angliát meghaladó tengeri hatalmassággá fognak szövetkezni s a britt szigeteket így fogják engedékenységre szorítani. A dolog persze egészen másképen állana, ha ő Törökország dolgában valamivel érthetőbben nyilatkoznék; minden törekvésüknek most erre kell irányulnia; mert hiszen akkor a megbeszélések fonalát igen könnyen „az egykori keleti és nyugati két császárság újraélesztésére“ lehetne fordítani, s azt a kérdést is szóvá lehetne tenni, hogy akkor aztán a két világbirodalom között mi legyen a határvonal.

Tisztán látni, hogy Sándor czár megbízottja jelentéseinek hatása alatt igen vállalkozó szellemre tett szert. Törekvéseinek most nem kisebb a végczélja, mint hogy a Nyugat ünnepelt imperátorával, a könyör-

telenül diadalmas hőssel együtt osztozzék meg a világ birtokán, ő, Austerlitz és Friedland siralmasan megvert hőse! Ha terve sikerülne, minő politikai mestermű lenne az! Ezért az árért bizony érdemes lenne akár szerződésszegővé is lennie. S a látszat egészen amellet szólt, hogy terve beválik. A mikor a fegyverszünet aláírása után Lobanow maga hozta el ezt az okmányt czárjának, szóbeli jelentése nyilván annyira kielégítő lehetett, hogy a czár a francziákkal való szövetséget illető minden meggondolását elejtette. Ezt a jelentést nem ismerjük. Ámde nem nehéz elgondolnunk, hogy a czár gondolatmenetének az ütközőpontja: Törökország kérdése mindenestre előkelő helyet foglalt el benne. Még májusban történt, hogy Szelim szultánt a janicsárok fölkelése megfosztotta trónjától s utódjáról, Musztafáról az a hír kelt szárnyra, hogy a francziák ellensége. Ha Napoleon talán nem is tudta még minde híreket, azért minden bizonynyal igen jó értesülései voltak arról, hogy Konstantinápolyban minő a hangulat, s így elég „érthetően“ nyilatkozhatott az orosz ügyvivő előtt az oszmán birodalom jövőjét illetően. Lobanow bizonyára részletesen beszámolt erről az eszmecseréről. Annyi való, hogy azok az utasítások, a melyekkel ezúttal látta el a czár Tilsitbe vivő útjára, a hová időközben Napoleon fölvonult volt, alapjában máskép hangzottak, mint a korábbiak: „Napoleon császár előtt — eddig hivatalosan mindenkor csak röviden Bonaparte volt a neve — ki fogja jelezni, hogy mennyire meghatott engem mindaz, a mit az Ön közvetítésével tudtomra adott, s hogy mennyire él bennem a kívánság, hogy a két nemzet között való szoros kapcsolat elfelejtessen minden elmult rossz emléket. Óhajom, hogy új rendszer váltsa

föl az eddigit, s remélem, hogy közvetlenül lefolyó megbeszélés során könnyen lehetne megegyezésre jutnunk.“

A két uralkodónak e találkozása június 25-ikén Tilsitben folyt le; az indítékot maga Napoleon adta rá, s a forma szerint való meghívást előző napon Duroc útján juttatta el a csárhoz. A Nyemen közepén, tutajon, pompás sátrat készíttetett, hogy abban egészen bizalmasan, tanuktól menten tárgyalhassanak egymással. A két parton nyüzsgő gárdák éljenzése mellett csolnakon kelt át mindkét uralkodó a tutajra. Közel két óra hosszat tartott a megbeszélés, miközben kíséretük a sátoron kívül várakozott, s ez idő alatt megváltozott a világ képe. Hogy e beszélgetésen mivel hozakodott elő az egyik s mivel a másik, arról közvetlen híradásunk nincsen. Csak a beszélgetés kezdetét sikerült állítólag kihallgatni. Eszerint Sándor czár így kezdett volna hozzá: „Úgy gyűlölöm az angolokat, akár Ön maga, s bármiben, a mit csak ellenök művelni akar, mindenkor az Ön oldalán leszek“, s Napoleon állítólag így válaszolt: „Ez esetben mindent ki lehet egyenlíteni s a béke máris megvan“. S ebben igaza volt, mert hiszen mirevaló lett volna a további háborúskodás, mihelyt békés úton elérte azt, a mire Oroszországot kényszeríteni akarta, t. i. hogy a szárazföldi zárlathoz járuljon hozzá, mihelyt Anglia nem hajlandó az elébe szabott föltételeket elfogadni. Ilyen föltevés mellett talán az Indiába való fölvonulás terve is szóba került ezúttal, a mely Napoleont az utóbbi időkben ismét élénken foglalkoztatta, s a melyre annak idején már Sándor czár atyja is kapható volt. Ha mármost mindehhez még az is hozzájárult, hogy Napoleon Törökország sértetlenségének

főláldozására késznek nyilatkozott — ez volt az a pont, a mely 1806 júliusában a két nagyhatalmat elválasztotta egymástól —, továbbá, ha a régi Lengyelországnak, mint független államnak eszméjét elejti s mellékesen a czárt Finnország felé utalja, a minek fejében ez viszont beleegyezik mindama változtatásokba, a miket Napoleon Németországban és Itáliában végbevitt, akkor mindez olyan megegyezés alapjául szolgálhatott, a mely a jelen pillanatban mindkét félt tökéletesen kielégíthette. Hogy eközben Poroszország sorsa is fontos része lehetett a megbeszéléseknek, az nyilvánvaló. Hogy vajjon minde kérdések mindjárt az első összejövetel alkalmával kerültek volna szóba, az legalább is igen kétséges; való azonban annyi, hogy a két uralkodó között ezután következő, majdnem szakadatlan bizalmas érintkezés során sűrűn szerepeltek. Frigyes Vilmos is, a ki szintén még ugyanaz nap megkötötte Franciaországgal a fegyverszünetet, ugyancsak találkozott Napoleonnal június 26-án, bár szerepe ekkor már éppen csak annyi volt, hogy mint a czár védettje került oda s immár nem mint egyenlőrangú uralkodó, a ki a maga ügyét képviseli.

Két hétig tartott a tilsiti együttlét, s eközben papirosra került a békeszerződés. Napoleon minden tőle kitelő szeretetreméltóságát latba vetette, hogy a czárt megnyerje magának, s erre a hiú fejedelemre minden bizonynyal nagy hatással volt, hogy a győző néki, a legyőzöttnak kínálta föl megtisztelő barátságát. Nehány hónappal utóbb Savarynak, Napoleon követének azt beszélte, hogy a találkozást megelőzőleg igen elfogult volt a császárral szemben, de hogy már az első találkozás alkalmával, a vele töltött első háromnegyed óra folyamán is már minden balítélete széjjelfoszlott,

annyira nagy igazsága volt mindabban, a mit a császár néki mondott. Ma már egyébként nagyon is jól tudjuk, hogy új szövetségesének varázsa teljességgel nem ejtette meg őt, hanem hogy inkább szüntelen éber szemmel figyelte. Másrészről viszont a czár is olyan „csinos fiatalember“ hatását tette a császárra, „a kiből több a szellem, mint a mennyit általában föltételeznek róla“. S még hosszú idők multán is, a mikor már minden elmúlt volt, Szent-Ilona szigetén, a tilsiti napokról mint olyan időkről emlékezett meg a császár, a melyekben talán a legboldogabbnak érezte magát: „Kellemtelenséggel és bajjal kellett küzködnöm, főként Eylau után, most pedig már én voltam a győztes, most én diktáltam, és a császárok és királyok udvaroltak nékem.“ A két irányadó férfiú e személyes hangulata nyilván hatalmasan előmozdította a meg egyezést, mert hiszen megkönnyítette azt az engedékenységet, a melynek mindkét részről meg kellett nyilatkoznia, de a mely persze a későbbi viszályok csiráját már magában hordotta. Így például Napoleon mindjárt eleve megtagadta azt, hogy azok a lengyel területek, a melyeken az ő fönnhatósága alatt már ismét helyreállott a nemzeti önkormányzat, most újra Poroszország birtokába jussanak. Hát akkor ki máséba? Tudomásunk van róla, hogy e földeket Sándor czárnak, mint „Lengyelország királyának“ valósággal a nyakába varrta, a ki pedig tudvalevően már két évvel ezelőtt is, a mikor még Czartoryski volt a tanácsadója, igen forrón áhítozott rájuk. Ezúttal azonban a czár visszautasította az ajánlatot. Elég esze volt, hogy mögéje lásson ennek az ügyes sakkhúzásnak, a mely Oroszországot legközelebbi szomszédjaival szüntelen viszálykodásba ke-

verte volna s így Napoleonnak Törökországot illető terveire nézve ártalmatlanná tette volna. Azonfelül pedig az lett volna az ára, hogy a czár beleegyezzék, hogy Napoleon öcsese, Jeromos, megkapja Porosz-Sziléziát s talán Brandenburgot és Pomerániát is, a czár pedig már csak a legegyszerűbb illendőség szempontjából sem mehetett annyira, hogy szövetséges barátjának megrablását tétlenül nézze, nemhogy még önmaga tetteleg is résztvegyen benne. Aztán fölmerült az az eszme is, hogy a porosz-lengyel területet — Szászországgal egyesítve — mint egyesült királyságot ruházzák Jeromosra, a mihez járul Napoleonnak ama másik óhajta, hogy a czár aztán vegye el a szász „király” leányát. Ámde itt is ellenkezésbe ütközött. Napoleon belátta, hogy hatalmának a Visztuláig való kiterjesztése eme közvetlen módjára még nem jött meg a kedvező pillanat, s ezért lemondott róla. Július 4-ikéről kelt jegyzékében forma szerint is megtette ezt, s úgy adta át a czárnak. Többek között így szólt benne: „Jeromos hercegnek Szászország és Varsó trónusára való meghivatása egyértelmű lenne minden eddigi barátságos vonatkozásunk tüstént való megmegszakadásával.” A két szomszédos állam minden legkisebb viszálya is, folytatta, legszemélyesebb érzéseiben érintené őt, s így ez a politikai ballépés már rövidesen széjjelszaggatná baráti viszonyukat. Ezért készségének ad kifejezést, hogy egy titkos cikkelyben kijelentse, hogy az a házasság, a melyet fejében forgatott, immár távol áll politikájától. E politikája pedig abban áll, mondja, hogy közvetlen befolyása nem terjed túl az Elba vonalán. „Az e folyó és a Nyemen között lévő földterületek adják majd azt a korlátot, a mely a két hatalmas birodalmat elválasztja s ártal-

matlanná teszi mindazokat a tűszúrásokat, a melyek a nemzetek között az ágyúlövéseket rendszerint megszokták előzni.“ Ez iratból azonban az is kitűnt, hogy az Oroszország számára adandó visztulai határról — ha Napoleon erre talán egyáltalán valaha is, mint a keleti és nyugati két hatalmas birodalom között való választóvonalra komolyan gondolt volna — többé szó sem esett: „Oroszország császárának védelme Poroszországot újra a két Haff között fekvő s az Odera forrásáig terjedő területek birtokába juttatja.“ Tovább pedig az is kiderült az írásból, hogy Poroszország, a mint erre az eshetőségre már a czár is gondolt, nyugaton egészen az Elbáig valóban minden földjét elvesztette. Lengyel területeire nézve úgy egyeztek meg — s ez állítólag a czár javaslata volt, — hogy „varsói herczegség“ néven fogják azokat megszervezni, s így fogják az új szász királynak, I. Frigyes Ágostnak, külön alkotmánygyal és önkormányzattal átadni. Talán úgy gondolta Oroszország uralkodója, hogy Lengyelországra való befolyását könnyebben gyakorolhatja, ha ez az ország valami kis fejedelem gyöngé kezén nyugszik? Lehet. Mivel azonban Szászország az előző év deczembere óta a rajnai szövetség tagja volt, azért Varsó sem került ki Napoleon hatalma körzetéből, a mely így valóban az Elba vonalán túl is terjedt. Ennek rögtön tanubizonyosságát is adta, a mikor huszonhét millió franknyi értékű lengyel birtokot megtartott magának, hogy abból később a maga tábornokait jutalmazza meg, Sándor czár részére viszont, annak a fejében, hogy az a memeli kerületről lemondott, a varsói herczegség területéből a bialystoki területet utalta ki. Igaz, hogy ezt is már csak akkor tette, a mikor a czár eszébe juttatta azt

az ígérletét, hogy Lengyelország felé jobb határokat fog néki kijelölni. Jeromos számára az Elbától bal-kézre eső porosz területekből, valamint a hozzájuk csatolt hesseni választófejedelmi és braunschweigi birtokokból alakított „westfáli királyság“ formájában sikerült kárpótlást találni.

Napoleonnak az a tette, hogy Lengyelországot Sándor csárnak ajánlotta föl, nagyon is átlátszó fátyol volt, a mely mögül kikandikált az a szándéka, hogy Törökországról még éppenséggel nem kíván lemondani. Ez-ídszerint ugyan még szüntelen azt hangoztatta, hogy az oszmanliktól el kell venni európai birtokukat, de viszont teljesen megfelejtkedett arról, hogy a birtokból följajánljon Oroszországnak valamelyes részesedést. A mikor a czár, a ki Konstantinápoly birtokára számított volt, egy ízben hangoztatta ezt az óhajtasát, a leghatározottabb ellenkezésre bukkant. „Nem, Konstantinápolyt soha“, vetette Napoleon ennek ellenébe; „hiszen ez tisztára a világon való uralom lenne!“ S ezt elvégre is csak önmagának volt hajlandó engedélyezni. Így hát Tilsit, a két uralkodó magaviseletében megnyilatkozó minden barátságos érzület ellenére is, a melynek illő keretét Frigyes Vilmos zord arculata szolgáltatta, nem mult el minden egyenetlenség nélkül, a melynek megoldását aztán Napoleon egy-egy „mezzo termine“ útján, a hogyan kiegyenlítő javaslatait nevezte, a saját tetszése szerint intézte el. Végre, 1807 július 27-én érkeztek oda, hogy a diplomáták — Talleyrand és Kurakin — nekiláthattak az okmányok aláírásának.

Ilyen pedig kétrendbeli volt: egy békeegyezmény és egy védő és támadó szövetség. Az elsőben helyet találtak mindama föltételek, a melyek Poroszországra

vonatkoztak, s kimondották, hogy a „czárra való tekintetből s a barátság és bizalom jeléül“ Frigyes Vilmos visszakapja a Elbától keletre eső területeit, kivéve a kottbusi körzetet, a mely Szászországhoz kerül, és kivéve a lengyel eredetű déli porosz és új keletporosz provinciákat, a melyek közül a bialystoki kerület Oroszország tulajdonába megy át, a többi pedig a varsói herczegség területét fogja tenni. A czár elismeri Józsefet Nápoly királyának, és Sziczi-urának is el fogja ismerni, mihelyt sikerül a törvényes fejedelem számára a kellő kárpótlást megtalálni. Lajos Hollandia, Jeromos Westfália királyi székében és a rajnai szövetség megnyerik Oroszország elismerését. Ha az Angliával való esetleges békekötés során Hannover Westfália birtokába kerülne, akkor ez az Elbától balra körülbelül 3—400,000-nyi lelket számláló területet fog Poroszországnak átengedni. Napoleon megkapja Cattarót és az ióniai szigeteket, s ennek fejében Koburgot, Mecklenburgot és Oldenburgot visszaszolgáltatja, Danekát fölmenti s csupán a mecklenburgi és oldenburgi kikötőket tartja ezután megszállva. Orosz- és Törökország között ő, Franciaország és Anglia között Sándor czár fog közvetítőül föllépni. Az oroszok elhagyják a dunai fejedelemségeket, a melyeket a béke megkötéseig a szultán csapatainak sem szabad megszállaniok.

Eddig a békeszerződés. Nyitva hagyta azt a kérdést, hogy mi történjék akkor, ha Anglia és Törökország nem hajlandó a közvetítő hatalmak föltételeit elfogadni. E kérdésre a második okirat, a titkos szövetségi szerződés adta meg a választ. Ebben Nagy-britannia ellen kölcsönös védelemre és támadásra kötelezték magukat a szerződő felek, ha az ango-

lok nem fogadnák el 1807 november elsejéig az orosz békeajánlatot, a mely azt a követelést támasztotta az angol udvarral szemben, hogy 1805 óta szerzett valamennyi hódítását szolgáltatassa vissza Franciaországnak és szövetségeseinek, továbbá hogy a tengeren bármely zászló számára is teljes függetlenséget biztosítson, a minek fejében Hannovert kapná vissza. — s ugyancsak védő és támadó kötelelességeket foglalt magában Törökország ellen, ha Franciaország közvetítésének nem volna eredménye. Az előbbi esetben Oroszország arra kötelezte magát, hogy a szárazföldi zárlat rendszerébe maga is belép, hogy Angliával való viszonyát megszakítja, s hogy Franciaországgal egyetemben Dániát, Svédországot, Portugáliát és Ausztriát is belekényszeríti az Anglia ellen viselendő kereskedelmi háborúba — az utóbbi esetben pedig abban egyeztek meg Franciaország és Sándor cár, hogy Konstantinápoly és Rumélia kivételével elveszik a töröktől valamennyi európai birtokát. Ha Dánia, Portugália vagy Svédország netalán szembehelyezkednék a szövetségesek tervével, akkor mindketten haddal rontanak rájuk; ha Svédország csak maga vonakodnék, akkor Dánia támadná meg.

Két nappal később, 1807 július 9-én, Poroszországgal is megvolt a béke. Hiábavaló volt, hogy a fiatal gyönyörűséges Lujza királynő, elfelejtve mindazokat a sértéseket, a miket Napoleon napijelentései egyre-másra rája szórtak, Memelből idesietett s megjelent a nagyhatalmú császár színe előtt, hogy országa számára irgalmasabb elbánást könyörögjön ki, vagy hogy legalább Magdeburgot megmentse hazája számára. Gáláns udvariasságoknál és üres ígéreteknel többet, a miket a császár másnap reggelre már sem-

mibe se vett, nem bírt elérni. „A politikában minden nagylelkűség — butaság“, ezt mondotta egy ízben Napoleon Lübeck városa követségének. Ezúttal is ragaszkodott tételéhez. Föltételei, a miket Poroszország dolgában Sándor cszárral megállapított, változatlanok maradtak. Az aztán már majdnem magától értetődött, hogy Poroszországnak határait zárva kell Anglia elől tartania, s ha John Bull nem volna békére hajlandó, akkor Francia- és Oroszországgal egyetemben háborúra kell majd szövetkeznie.

Lényegében ez volt a tilsiti egyezmény. Voltak, a kik az Európán való uralomban olyan értelmű osztzkodást véltek benne látni, hogy Napoleon e világ-rész keleti felét átengedte a csárnak, s ennek fejében a Nyugaton való zavartalan uralmat kötötte ki magának. Tudjuk, hogy Sándor csárnak valóban voltak ilyenfajta álmodozásai. Ám a dolgok valóságban éppen nem így állottak. Hiszen a szerződésekben egész határozott körvonalakban domborodik ki a győzőnek és a legyőzöttnék az alakja. Napoleon Törökország érdekkörétől egyáltalában nem húzódik vissza s a Perzsiával való kapcsolata szilárdul odaköti őt a Kelethez. Ő ugyan — így állapodtak meg — bizonyos körülmények között az oroszokkal egyetemben fogja a törököket európai birtokuktól megfosztani, de azért lényegében mégis csak tőle fog függni, hogy ezek a körülmények valóban be fognak-e következni, valamint hogy aztán a zsákmányon minő osztzkodás fog majd esni. Hogy „a Kelet és Nyugat hatalmi körzetei között fekvő határvonal“ merre essék, arról a szerződés alaposan hallgatott. Csupán azt mondotta meg teljes határozottsággal, hogy Oroszországnak nemzedékek óta táplált ama büszke reményéről, hogy a

görög keresztet kitűzze az Aja Sophián, le kell mondania. S vajjon az orosz politika másik nagy kérdésében, a lengyel probléma terén, nem maradt-e ismét csak a czár alul? S a rajnai szövetséghez tartozó fejedelem uralma alatt álló varsói herczegség nem volt-e valójában olyan ütőkártya, a melyet Napoleon bármely perczben, a mikor csak tetszett, kijátszhatott Oroszország ellenében? S vajjon ez az Oroszország önmaga is nem lett-e Franciaországnak, hacsak a francia iparnak is abban a pillanatban zsákmányává, a mikor Angliával kereskedelmi háborúba kezdett? Nem, az 1807 július 7-én kelt szerződésekben semmi olyan nem volt, a mi csak távolról is úgy festett volna, mintha Napoleon bármiről is lemondott volna, vagy bármiképen is irányt változtatott volna. Oroszországgal szemben való engedményei legfőllebb ha némi pihenőt jelentettek a világuralom felé vezető úton. Már 1803-ban is, a mikor az Angliával való háború elkerülhetetlenné vált, Bécsben olyan híradással voltak, hogy az Első Konzul iparkodik I. Sándor czár közelébe férközni, s hogy olyan javaslatokkal közeledett hozzá, a melyeknek az európai uralmon való osztozás lenne a végczélja. Akkoriban Cobenzl, az osztrák miniszter így nyilatkozott e jelenségekről: „Soha ember a világuralomra való törekvés gyanujába úgy nem keveredett, mint Bonaparte. Csak azon kell kezdeni természetesen a dolgot, hogy előbb kettesként vannak, míglen végül már csak ő marad egyedül“.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Francia állapotok. Bayonne és Erfurt.

Tévedne azonban és Napoleon éleslátásával szemben fölötte igazságtalan lenne az, a ki föltételezné, hogy csakis a nagy politika okai készítették 1807-ben az Oroszországgal való béke megkötésére. Nem, mert a mi megérlelte azt az elhatározását, hogy a Nyemen vonalán megállapodjék, az mindenekelőtt a Franciaországra való tekintet volt, a melynek jóindulatát és jóakarátát eljátszania nem volt szabad. Mert máris messze haladt az efelé vezető úton. A francziák, a kik már az 1805-iki háborúval szemben sem viseltettek túlnagy rokonérzéssel, s a kiknek elégedetlenségét csakis a császár hallatlan diadalai s az állam zsebébe folydogáló ezüstpatakocska békítette meg, a rákövetkező évben, a mikor a sivár harcok sorozata újra megkezdődött, arra kezdettek eszmélni, hogy hiszen katonáik immár nem is a saját hazájuk érdekeiért küzködnek, hanem pusztán csak ennek az idegenből ideszakadt embernek határtalan uralomvágyáért, a kinek igája ellen az európai kormányoknak mindig újra és újra föl kell lázadniok; s így lassan kétségek támadtak a császár politikájának francia színezetére nézve. Ettől a percztől fogva pedig már a legsodásabb sikerek sem bírták e kételyeket elosz-

latni. A jenai győzelem, így mondja egykorú forrásunk, semmi hatást sem váltott ki Páris lelkéből. Igaz, hogy a mikor aztán egyre-másra jöttek a hírek a porosz állam összeomlásáról, a Berlinbe való bevonulásról, az ellenséges hadsereg pusztulásáról, akkor senki sem tagadhatta meg bámulatát ettől a nagy férfiútól, a kire nézve úgy látszott, lehetetlenség nem volt, talán csak egy dolog kivételével: az annyira óhajtott tartós, általános béke kivételével, a melyet éppen ezek a hallatlan sikerek mindig újból és újból kockára vetettek. E meggondolásokból nőtt előbb szűkebb, de aztán mind tágabb körökben titkon az imperiummal való elégedetlenség. S ha ez az elégedetlenség még úgy iparkodott is a számtalan kémkedő szem elől elrejtőzni, Napoleon mégis tudomást szerzett róla: emitt egy-egy merészebb utczai tréfás szó, amott a Faubourg Saint-Germain falai közül kiszakadt csípős élcz, vagy valamely vigyázatlanul megírt újságcikk, a mely a szeme elé került! Szóval a császár tisztán látott. S ha még nem is lettek volna határozott értesülései, mégis tudta volna, hogy a francia nép, a melynek fiait követelte hadjáratai számára, ezt az áldozatot immár nem abban a tudatban hozza, hogy a saját boldogulását szolgálja vele, és tudta volna, hogy ez a nép lelkében immár kész tőle elfordulni. A császárnak elég éles volt a szeme, semhogy kicsibe vette volna ezt a jelenséget. Ha mindjárt erős hadseregével, a melyet a maga személyéhez kapcsolt volt, szembe mert is nézni bármely népmozgalommal, a forradalom iskolájában mégis megtanulta, hogy az országban népszerű áramlatokat teljes erejű politikai tényezőknek kell tekintenie. Mert mi is lenne az ő sorsa, ha példának okáért Franciaország egyszeriben

megszűnnék az ő váltóit, a melyek a jövőre szólottak, elfogadni? Nem, ennek nem volt szabad bekövetkeznie. S mivel ismerte a francia nép hangulatát, a mely szomjazott a békére s ismerte az örökös háborúskodástól való undorát, azért egyezett ki Oroszországgal s még Tilsitben való tartózkodása alatt terjesztette el odahaza szorgosan azt a hírt, hogy a blokádháború vége felé közeledik. Erre aztán visszatért Párisba, hogy minél előbb a szorgos uralkodó szerepében mutatkozassék s a hódító alakját mihamarabb elfeledtesse.

A külsőségekben ugyanaz az ünnepi hangulat fogadta itt, mint egy évvel azelőtt: kivilágítás és éljenezés, üdvözlő feliratok és szónoklatok özöne, a melyek ezúttal talán csak még valamivel dagályosabbak voltak, mint azok, a melyekre akkoriban sikerült volt az embereknek fölkészülniök. A föllebezési bíróság elnöke például egyszerűen szemébe mondotta, hogy Napoleon immár teljességgel kinőtt az emberi történelemből, s inkább a félistenek korába tartozik, a császár pedig a világ legkomolyabb ábrázatával hallgatta végig az ilyesmit, és kétségtelenül még sokkal komolyabb volt benne az undor az ilyenfajta kreatúrák iránt. A Törvényhozó Testület megnyitása alkalmával trónbeszédet olvasott föl, a mely a francziákkal közölte, hogy uralkodójuk mennyire büszke rájuk és mennyire meg van velök elégedve; az államtanácsban jelentés készült a belügyi helyzetről, a melynek az volt a rendeltetése, hogy a császári uralom áldásos működéséről élénk képet fessen. Ilyen beszámoló jelentések eddig már több ízben készültek a császárság alatt, 1804 végén az első és 1806 márcziusában, a háború után, a második, s mindkettőnek ez volt az

alaphangja: Napoleon fáradhatatlanul arra törekszik, hogy népének javát szolgálja, de ebben az igyekezetében mindig megzavarják a kívülről jövő támadások. A jelentéseknek rendszerint az volt az eredménye, hogy Francziaország haraggal fordult ellenségei ellen s ujjongva ünnepelte azt, a ki ezt az ellenséget gyorsan és fényesen megverte. Így történt az még 1805-ben is. Ezúttal azonban másként állott a dolog. Ha a belügyminiszter ma azt akarta, hogy el is higgyék neki, a mikor váltig erősítgeti, hogy a császár immár semmiféle hódításra sem vágyakozik s hogy megelégette már a véres babért, a melyet csak a kényszerűség rak szüntelen homlokára, akkor a nagy nyilvánosságnak szánt jelentései alaphangját gyökeresen meg kellett most változtatnia. Ez meg is történt s a dolog ezúttal így festett: bárha ez a haragvó Európa rákényszerítette a háborút a császárra, azért uralkodói kötelességeinek teljesítésében ez a körülmény egyáltalában nem gátolta, annál is kevésbé, mert hiszen a harcot csakis Francziaország, illetőleg annak ipari érvényesülése érdekében küzdötte. 1807-iki expozéjában aztán a miniszter úgy változtatott ugyanezen a szövegen, hogy elkezdett uráról mesélni: „Mialatt a császár a litván hófergetegben fölkereste sátrában a legkisebb közembert is, azalatt szeme ott őrködött a hazában a szegények kunyhója, az iparos műhelye fölött, s távolléte csak akkor tűnt föl nekünk, a mikor távoli országokban aratott diadalairól hallottunk“. A kereskedelem egyes ágai — folytatta a miniszter — kissé szenvedtek ugyan. Ez azonban csak átmeneti baj, mert hiszen a most folyó háború valójában a kereskedelmi függetlenség háborúja, s minden egyes hódítás, a melyre a császár szert tett, tulajdonképen

az egész francia kereskedőosztály jövője számára szerzett értékes nyereség. Aztán meg, mondotta, az sem a legkisebb érdeme az uralkodónak, hogy a harczok színhelyét sikerült oly messzire eltolnia, „hogy Franciaország aközben, hogy az egész többi Európában véres harczok dúlnak, nyugodtan és bátorságosan tekinthet a jövő elé s áhítozhat a békére, a nélkül, hogy őt magát a végkimerülés veszedelme fenyegetné, s felkészülhet arra a magasztos hivatásra, a melyet az az ember rajzolt eléje, a kit bizalmával, dicsőségével és szeretetével övezett körül. A nagy népnek ez a várakozása immár beteljesült s reményei tetézve váltak be. A szerencse pillanata ím itt van, vajha ki merne annak végére vágyakozni?”

Ezekben a hivalkodó kijelentésekben két dolog mégis igaz volt: először az, hogy Napoleon az Anglia ellen való kereskedelmi háborút valóban a a francziák boldogulását szolgáló dolognak hitte, másodszor az, hogy Franciaország igazgatásának gondját csakugyan a háború alatt sem vetette el magától. Mert a Cambacérés által való helyettesítés valójában csak alakiség volt s a futár Párisból még a legcsekélyebb kérdések dolgában is actákkal terhelve sietett Varsóba, Osterodéba, vagy Finkensteinba. Pedig onnan alig-alig lehetett igazában alapvető dolgokat kezdeményezni és a belső állapotokra csak most, visszaérkezte után, terelődhetett valójában az uralkodó figyelme. Napoleon maga tudta azt legjobban, hogy miniszterének szép szavai minő keveset jelentettek a valóságban: Franciaországot tettekkel kellett meggyőzni arról, hogy az országnak *csakis az ő uralma* biztosíthatja a jólétet és a tekintélyt.

Megérkezése után tüstént azt kívánta, hogy mu-

tassák meg neki a francia kereskedelem legutóbbi beviteli és kiviteli táblázatait s tudni akarta, hogy Olaszország és a rajnai szövetség minő formában járulhatnának e tételek följavításához. Egyszersmind kibocsátotta az új kereskedelmi törvényt. A banknak kamatlábát le kellett szállítania. Hogy az elszegényedésnek elejét vegye és az elszegényedetteket fölsegítse, minden kerületben dolgoztatóházak fölállítását rendelte el, hogy a koldulásnak végét szakítsa. Napoleon nagy súlyt vetett erre a tervére. Belügyminiszterének meleg szavakkal s a jövőre való utalással ajánlotta azt a figyelmébe: „Ne távozzunk el a világból a nélkül, hogy olyan nyomokat hagyjunk legyen, a melyek emlékünket az utókor szemében fölmagasztalják“. Hasonló okból sürgeti ama középítkezések végrehajtását is, a melyeket az 1805-iki diadalmas háború nyomában határoztak el és kezdettek meg: ilyenek voltak a Simplonon és a Mont Cenis-n át vezető utak, új csatornák, a kereskedelmi érintkezés gyorsulását szolgáló új táviróvonalak, a saint-denis-i temetkező-templomnak, a melyet még a forradalom döntött volt romba, jókarba helyezése, a Vendée-ban egy új város alapítása, Párisban hatalmas diadalívek fölállítása, a Szajna rakodópartjainak további kiépítése, a főváros szépülését szolgáló s a Tuileriák-tól a körutakig vezető széles út (Rue de la Paix) kiépítése, a Louvre bővítése, a Rivoli-út kiszélesítése, a Pont des Arts, valamint egy austerlitzi és egy jenai híd megépítése, a Vendôme téren egy diadaloszlop fölállítása s más ilyes munkálatok. Mindebbe most belekezdtek, ezzel sok ember munkához jutott s nagyjából megszűnt az ínség, úgy hogy a koldulást csakugyan meg lehetett tiltani.

A közállapotok egyik kóros jelensége, a mely már a háború előtt is lekötötte volt a császár figyelmét, a keleti megyék gazdanépének nyomora volt, a melynek okát végre sikerült a zsidók uzsoráskodó kizsákmányolásában fölfedezni. A mióta ugyanis az 1791-iki nemzetgyűlés az izraelitáknak a francia állam többi polgárával egyenlő jogot adott, azóta kelet felől, idegen országokból a zsidó kereskedők tömegei özönjöttek ide, a kik a rajnai megyékben telepedtek le s itt rendszerint uzsoraüzletekkel foglalkoztak. Főként a belviszonyoknak Bonaparte által való megszilárdulása óta keresték fel tömegesen a német nyelvű megyéket. Az egyik hivatalos jelentés szerint, a melyet a belügyminiszter 1807 áprilisában terjesztett Napoleon elé, csak magában az elzászi felső-rajnai kerületben 23—30 millió frankra rúgtak azok a tartozások, a melyeket az ottani zsidók 1799 óta földhitel formájában hiteleztek és Kellermann tábornagy 70%-nál nagyobbra tette azt a kamatot, a melyre ők rendszerint dolgoztak, úgyhogy évente másfél millió értékű parasztbirtok került ennek következtében dobra. Legtöbbje a katonai szolgálat alól is ki tudott bújni. Napoleon eleinte arra gondolt, hogy minden uzsorajellegű földhiteltartozást megsemmisít, utóbb azonban enyhébb rendszabály mellett döntött. 1806 május 30-án rendelet látott napvilágot, a mely egy év tartamára minden olyan birtokárverést fölfüggesztett, a melynél zsidókkal szemben való földhiteltartozásról volt szó. Egyúttal elrendelte, hogy zsidó rabbinusokból és kiválóságokból álló gyülekezet a kormány különböző kérdéseire választ adjon. A mikor ezek a bizalmiférfiak az uzsorát büntetendő cselekménynek jelentették ki, akkor — hogy a zsidó hit dolgában

legnagyobb tekintéllyel bíró testületnek is döntő befolyást juttassanak — a zsidó nemzet történelmének nagy sanhedrinjét, a mely immár évszázadok óta nem gyűlt volt össze, Párisba gyűlésre egybehívták, s ez aztán 1807 februáriusában és márcziusában egy sor határozat formájában hitsorsosainak az uzsoraszedést mint bűnös cselekményt, megtiltotta, a fiatalságot ipari munka vállalására buzdította, a pénzüzet helyett a birtokszerzést ajánlotta a zsidók figyelmébe s felszólította őket, hogy tekintsék magukat francziáknak s cselekedjenek e szerint. A nagygyülekezet csupán azt az elébe tett kormányjavaslatot vetette el, a mely szerint minden harmadik zsidóházasságnak vegyesházasságnak, azaz keresztény féllal való házasságnak kell lennie. Így állott ez az ügy, a mikor a császár a harcterről visszaérkezett. E határozatok mégis csak édeskevés kezességet jelentettek a szemében, s ezért belügyminiszterének, Champagnynak ajánlatára a zsidó lakosság számára kivételes törvényt dolgoztatott ki, a melynek lényeges határozatai ezek voltak: öt százaléknál nagyobb kamatot a hatóságnak jogában áll lefokoznia, a tíz százaléknál nagyobb kamat uzsora jellegét viseli s a hatóságnak jogában áll ezt a tartozást semmisnek kijelentenie; hatósági engedélyokirat nélkül zsidónak nem szabad üzlettel foglalkoznia s közjegyzői okirat nélkül egy zsidónak sem szabad zálogkölcsonüzletet kötnie: olyan zsidók, a kik minde perczig, a melyben ez a rendelet törvényerőre emelkedik — a kihirdetés 1808 márczius 17-én ment végbe — még nem települtek le végleg Elzászban, ezentúl többé ott nem települhetnek le, a többi megyékben pedig csak abban az esetben, ha ott birtokot és telket szereznek; minden zsidó hadköteles,

s nincs joga, hogy maga helyett helyettezt állítson. Kétségtelen, hogy ez a törvény ellenkezett az alkotmányal és a Code-Napoléonnal. Ámde a hatása megvolt. A keleti megyékből érkező jelentések, a hol Franciaország 77,000 zsidaja közül 60,000-nél több települt volt le, már rövid néhány év leforgása után kedvezőbbek lettek, s Napoleon mind nagyobb és nagyobb mértékben léptethetett kivételeket életbe, a míg végre sikerült a teljes jogegyenlőséget elérniök.

A császárnak a francziák anyagi jóléte körül kifejtett fáradozásai szorosan együtt jártak pénzügyi politikájával. Háborúit eddig úgy vezette, hogy az adókat nem kellett lényegesen emelnie s kölcsönöket sem kellett fölvennie. „A meddig én élek” — írja 1808 május 18-án Marboisnak — „nem fogok állami kötvényeket kibocsátani.” Úgy gondolta, hogy a nép körében az ő háborúi ellen jelentkező ellenérzést semmivel sem bírja hatásosabban lefegyverezni, mint ha bebizonyítja, hogy azok nem járnak tetemesebb pénzbeli áldozatokkal. Az idegen országok földjén gyakorolt rekvirálórendszer ezt a politikáját eddig erősen alátámasztotta s azt a könnyebbséget sem lehetett lebecsülni, a mit az a körülmény szerzett, hogy állandó hadseregének legnagyobb része eddig béke idején is rendszerint külföldön volt elhelyezve. Ez azonban még távolról sem jelentett teljes és tökéletes megoldást. Mert éppen 1805-ben igen szomorú tapasztalatokra tettek szert. Mivel a háború elején nem emelték föl az adókat, de azért pénzre mégis szükség volt, eleinte a készpénzkészletekből vettek előlegeket, a melyeket pénzemberekből alakult consortium, Ouvrard bankárral az élén, nyújtott volt s

a melyeknek földözete az adószedőknek a következő év folyamán befolyó adókra vonatkozó utalványaiiban rejlett. Ugyanez a társaság volt az, a mely mellest a spanyol korona ügyleteit is lebonyolította, még pedig olyan formában, hogy a Spanyolország részéről Franciaország számára fizetendő évi járulékot előlegezte s ez előleget azután az amerikai ezüstflotta beérkezése után magas kamattal együtt számlázta. Most azonban a Spanyolország részéről Angliának megüzent háború megszakította az ezüstrudak szállítását, a miből a consortiumra nehézségek háramlottak, a melyekből Franciaország bankja mentette ki, ez azonban ilyen módon megfosztotta magát készpénzkészletétől. Rövidesen beállott a válság; jelentékeny bukások következtek; az összes tőkepénzesek nyugtalankodni kezdettek. Éppen abban az időponthban történt ez, a mikor Napoleon 1805 deczemberében az osztrákokkal való békekötésről folytatott tárgyalásokat. Franciaországban való személyes jelenléte sürgető szükséggé vált s állítólag — Montgelas beszéli el — utóbb oda nyilatkozott, hogy minden egyéb szemponton felül ez a körülmény volt az, a mely a pozsonyi béke megkötésére készítette, s a melyet az osztrákok könnyen olyan halogatásra használhattak volna ki, a mely igen kellemetlen következményekkel járhatott volna reá nézve Ilyesminek többé nem volt szabad előfordulnia. Akkoriban a békekötés, a lakosság újból megerősödött bizalma s a negyven milliónyi osztrák hadikárpótlás sikeresen elejét vették minden nagyobb bajnak. Most, a második győzelmes hadjárat után, a Porosz-Lengyelországból és Westfáliából szerzett milliók arra szolgáltak, hogy a hadi kincsen **felül** még egy külön „szolgálati kincset“ (Caisse de

service) is alapítottak belőlük, a melynek segítségével a jövőben lemondhatnak a bankárok közreműködéséről s az adójövedelemre önmaguk adhatnak majd előleget. Ezenfelül pedig az állami pénzügy vezetésének ellenőrzésére legfőbb állami számszékét alapított. A császár így elérte azt, hogy francziáinak megmutathatta, hogy az ő háborúi nemcsak, hogy nem kívának tőlük újabb anyagi áldozatokat, hanem hogy sikereik által egyúttal tetemes szolgáltatokat tesznek a francia államháztartásnak. S az állam anyagi helyzete valóban szemmel láthatóan megjavult. Ha a kereskedelem szenvedett is a tengeri zárlat miatt, ha a cukor és a kávé drágulása a legszélesebb köröket is súlyosan érintette, az angol ipari termékek kizárása mégis jótékony hatással volt a francia gyárparra. Az általános béke reménye és a megszilárdult államhitel az 5⁰/₀-os járadékpapírt 1807-ben a 99-es árfolyammal olyan magaslatra szöktette, a melyet a császárság idején többé elérni sohasem tudott.

Ámde Napoleon nagyon is jól tudta, hogy a francia magas műveltségi fokon álló nép s nem csupán anyagi jólétre áhitozik, hanem hogy ezenfelül még olyan követelményei is vannak, a melyeket pénzzel és kenyérrel nem lehetett kielégíteni. Úgy vélte, hogy jól ismeri ezeket a követelményeket. A mikor 1797-ben, az olasz hadjárat után először fogamzott meg benne a gondolat, hogy Franciaország urává legyen, ennek legfontosabb kellékeül a francziák dicsvágyának és hiúságának kielégítését jelölte volt meg s azóta hű maradt e felfogásához. Valamennyi csatamezőről az ő fegyvereik dicsőségét hozta haza s ezzel eleget tett nemzeti büszkeségüknek. Most aztán személyes érvényesülésükről is akart gondoskodni.

1807 augusztus 12-én igen furcsa szövegű kéziratot nyújtat át Cambacérèsnek: „Mivel az emberi természet bőven megokolja azt az óhajtatást, hogy a megfelelő vagyonon felül az életében élvezett tekintély emlékezetét is ráhagyja gyermekeire“, azért fenntartja magának a jogot, hogy épp úgy, mint az előző évben alapított címzetes herczegségeket, ezentúl más egyéb nemesi titulusokat is adhasson olyanoknak, a kik az államnak szolgálatot tettek. E szerint a minisztereknek, a senatoroknak, az államtanácsosoknak, a Törvényhozó Testületek elnökeinek — az érsekeknek is — joguk lesz a grófi címre, a melvet a legidősebb fiúágban örökölhetőnek jelent ki, ha egyúttal harminczezer franknyi évi jövedelmet tud a cím örököse fölmutatni; a választótestületek és törvényszékek élethossziglan való elnökei, az ország legfőbb városainak főügyészei és polgármersterei bárókká lesznek és szintén meglesz a majorátusi joguk, ha évi tizenötezer frank jövedelmet biztosítanak az örökösnek; a becsületrend tagjai lovagi címüket évi háromezer, a főméltóságok pedig herczegi címüket évi kétszázezer frank járadék lekötésével biztosíthatják utódaik számára. Hát mindez homlokegyenest ellenkezett azokkal a tétélekkel, a melyeket az örökösödési jog terén a Code-Napoléon leszögezett. A császár azonban úgy intézkedett, hogy ezekkel az örökölhető címekkel, csak úgy, mint az új hűbéres herczegségekkel, semminő politikai kiváltság nem járt, s így az egyenlőség alaptörvényén semmiféle csorba nem esett. A senatorok, a kiknek számára csalétek volt a grófi cím, bólogattak s 1808 márcziusában tető alá került az új törvény. A polgári elem e kitüntetései azonban szegényesek voltak azokhoz képest, a melyekkel Napoleon

hadi bajtársait lepte meg. Megkezdődött most az olasz címzetes hűbéreknek a táborszernagyok számára való osztogatása: Soult Dalmátia hercege lett, Mortier trevisói herceg, Savary Rovigo hercege, Bessières Istria hercege, Duroc friauli herceg, Victor Belluno hercege, Moncey Conegliano hercege, Clarke Feltre hercege, Caulaincourt vicenzai herceg, Massena Rivoli hercege, Lannes Montebello hercege, Marmont ragusai herceg, Oudinot Reggio hercege, Macdonald Tarento hercege, Augereau Castiglione hercege, Bernadotte Ponte Corvo hercege. Davout, Ney és Lefebvre német hercegi címeket szereztek maguknak: az auerstedti, elchingeni és danzigi hercegi címeket, Berthier pedig a neufchâteli hercegségre tett szert. E címekkel bőséges földbirtokok javadalma járt, a mely a nekik majorátusul átengedett lengyel-, olasz- és németországi uradalmakból folyt be. Egyelőre tizenegy milliót osztott szét közöttük a császár, a felét készpénzben, a másik felét pedig járadékcímletekben. Ebből Berthierre egy millió jutott, Ney, Davout, Soult és Bessières fejenként 600,000 frankot kapott, Massena, Augereau, Bernadotte, Mortier és Viktor 4—400,000, a többi pedig 2—200,000 frankot. Gondja volt ezenfelül a győzedelmes hadseregre is. Az e célra fordított tizennyolcz millióból tizenkettő a legénységnek jutott, még pedig úgy, hogy a sebesültek a jutalom háromszorosában részesültek; hat millió volt a tisztek hányada. A melyik katona valamelyik testtagját vesztette a háborúban, 500 franknyi állandó javadalmat nyert; olyan tiszt és altiszt, a ki kiváló módon tüntette ki magát, egész tízezer frankig emelkedő járadékot kapott. Mindennek persze nem volt más célja, mint az

hogy a minő mértékben a lakosság rokonérzése kezdett a császár irányában kétségessé válni, olyan mértékben biztosítsa magának hadserege ragaszkodását. Hiszen már régóta az volt a törekvése, hogy a hadsereget a lehetőség szerint elnemzetietlenítse: így remélte azt a maga nemzetközi terveinek állandó szolgálatába állíthatni. Ezért is — és nem csupán pénzügyi vagy magasabb politikai szempontokból — történt, hogy az egész nagy hadsereget künn Német- és Lengyelországban tartotta. Csupán a gárda tért vissza Franciaországba, a hol azt a határozott parancsot kapta, hogy a polgári elemektől iparkodjék lehetőleg távolmaradni.

A mikor Napoleon a francziák anyagi érdekeiről, dicsőségszomjáról és becsvágyáról gondoskodott, azt hitte, hogy ezzel már kielégítette ezt a Franciaországot, a melyet egy ízben cinikusan kedvesének nevezett volt el, a ki oly hűséggel csügg rajta, hogy kincseit és vérét áldozza érte. Sziklaszilárd volt az a meggyőződése, hogy a szabadság nem a nép lelki szükséglete, hanem csupán azon embereknek a követelődzése, a kiket ő kicsinylőleg „ideologusoknak” nevezett, a kiknek a forradalom anarchiáját rőtta terhőkre s a kiknek a közvéleményre való hatását minden erejével megtörni iparkodott. Innen eredtek a sajtó, a napilapok és a könyvek ellen foganatosított rendszabályai, a melyek az évek során mind élesebbekké váltak; innen származtak amaz erőlködései, hogy a törvényeiről folyó vitákat minél inkább elvonja a nyilvánosság szeme elől; innen támadtak a bírói szék függetlensége ellen intézett merényletei, mert az az erőszakos boldogításra törekvő rendszer ellenségeinek védelmet nyujthatott volna s innen volt

az a terve, hogy az ifjú nemzedéket correct és egy-ségesített tanítási rendszer útján megvédje a szabadabb szellemi mozgalmak minden kísértésétől: fáradhatatlan tevékenységének mindez annyira részévé lett, hogy történeti kép keretében elmellőznünk nem lehet.

Alkalmunk volt már az eddigiekben Napoleonnak Madame de Staël irányában érzett idegenkedésével megismerkednünk, a kinek Franciaországot el kellett hagynia, „mert“ — így fejezte ki magát a császár — „képes volt arra, hogy olyan embereknek juttassa eszébe a gondolkodást, a kiknek arra semmi lehetőségük nem volt, vagy a kik már régóta elfelejtették ezt a tudásukat“. Finkensteinből azt írta Fouchénak, hogy igen örül, hogy e hölgyről semmi sem hallatszik. Chateaubriand, a ki „A kereszténység szelleme“ című könyvét 1802-ben „a vallás újraépítőjének“ ajánlotta, az Enghien-ügyben vallott elítélő véleménye miatt elvesztette a császár kegyét s nemsokára néki is el kellett vándorolnia, mert Páris ellenzéki szalonjaiban való hatása igen veszedelmesnek látszott. Spanyolországról írt cikke, a melyet Napoleon 1807-iki visszatérte előtt nem sokkal jelentetett meg az ő „Mercure de France“ folyóiratában, s a melyben félre nem érthető czélzások foglaltattak, utóbb anyagi romlását is okozta, mivel a lapot a kormány elnyomta. Szigorúbb elbánástól csupán Fontanes-nal való barátsága mentette meg, a ki, mint megannyi más is, tehetségét készséggel kamatoztatta a mindenható császár szolgálatában. Jacob Delille, a „Paraszt“, az „Imagination“ költője s az Aeneis fordítója, csupán nagy tekintélye és költészete tárgyának ártalmatlansága miatt kerülte ki a bántalmakat.

Az ő példáját nagy sor más költő is követte, a kik szorgosan elkerültek minden politikai és társadalmi kérdést s egészen közömbös, vagy alárendelt érdekű dolgokról írtak, ezeket azonban — szinte kárpótlásul — formailag tökéletes alakban tálták fel s talán nem nagyon tévedünk, ha részben a hatóságilag korlátozott gondolkodás és a körülgátolt képzelőtehetség e korszakában keltezzük azt a bizonyos fokig túlzott értékelést is, a melyet a szép nyelvezet és a tökéletes kifejezésmód művészete egyébként is mindenkor élvezett Franciaország határain belül. A színpadokon, a melyek a császár kiváló figyelmének örvendettek, nem tűrt meg olyan tárgyú darabokat, a melyek a „hozzánk közel eső korokban“ játszanak. Szegény IV. Henrik korát legalább is meg kellett előzniök, mert ennek az uralkodónak népszerű alakja a féltékenység és az irigység érzését keltette benne. „Hallom,“ — írja Fouchénak — „hogy valami „IV. Henrik“ című drámát akarnak játszani. Ez a korszak még nagyon is közel esik hozzánk, semhogy ne ébresztene szenvedélyeket; a színpadnak sokkal régibb emlékekből kell megélnie.“ A mikor aztán Legouvė „IV. Henrik halála“ czímén nyújtott be darabot előadásra, akkor a császár átengedte ugyan, de azt kifogásolta benne, hogy a költő e szót adta a király szájába: „Reszketek“. A királyok ugyan reszkethetnek, mondotta, mert hiszen azok is csak emberek, de kimondaniok ezt nem szabad. Szegény Henrik király e percztől fogva már csak „irtózott“. Mozart „Don Jouan“-járól, mielőtt annak előadását megengedte volna, előbb igazolni kellett, hogy a közérzület szempontjából teljesen veszélytelen. Modern tárgyú színművek és vígjátékok ugyancsak tilalom alá estek,

„mert“ — ezt Rémusat asszonytól tudjuk — „féltek az egyes társadalmi osztályok hibáit és gyengéit színpadra vinni, hiszen ezt az egész társadalmat Bonaparte teremtetten meg, már pedig az ő művét tiszteletben kellett tartani“. Racine és Corneille klasszikus drámái szigorú felülvizsgálat alá estek, s ritka alkalom volt, hogy törlések nélkül kerültek volna a közönség elé. Ha például Corneille Herakliusa így szólott:

„Mert az, a ki, mint én, homály szülöttje,
a hatalomhoz vivő útját zendüléssel törte,
s közvitéből föl császárrá emelkedett,
nem másként, mint súlyos büntett árán
ül bitorolt trónján . . .“,

akkor a különböző kellemetlen czélozgatásoknak úgy vélték legjobban elébe vághatnak, hogy ezt a szövegrészt egyszerűen kihagyatták. S az ilyen „javítás“ nem tartozott a ritkaságok közé. Egyébként pedig 1807-ben a párisi színházak számát kilenczre szállították le.

Ha már a szépirodalomnak is ilyen volt a sorsa, a napisajtóban se lehet semmi kétségünk. A hirlapi censura kezdeteit ismerjük a Consulátus idejéből. A császárság alatt nemsokára már csak négy független lap volt Párisban: a „Citoyen Français“, a „Mercure de France“, a „Journal des Débats“ és a „Publiciste“. Ezeknek már a neve sem tetszett a császárnak: polgárokról és vitákról hallani sem akart; s valóban a „Citoyen“-nek „Courrier français“-ra, s a „Journal des Débats“-nak „Journal de l'Empire“-ra kellett a czímét változtatnia. E lapok szüntelenül abban a veszedelemben forogtak, hogy a kormány elnyomja őket, a mely sors a „Mercure“-t, mint em-

litettük, el is érte. A mikor 1805-ben egy alkalomból kifolyóan az udvar fényűzéséről esett valamely megjegyzés hasábjaiakon, szerkesztőikkel közölték, „hogy a forradalom korszaka elmúlt, hogy Franciaországban immár csak *egy* párt van, s hogy a császár nem szándékozik eltűnni, hogy a lapok bármit is írjanak az ő érdeke ellen“. Egy évvel utóbb Napoleon ezt írta Talleyrandnak: „Az a tervem, hogy a „Moniteur“ a külügyi hivataltól kapja politikai cikkeket. Ha egy hónap leforgása alatt látni fogom, hogy e cikkek hogyan sikerülnek, akkor a többi lapnak egyszerűen megtiltom, hogy másképp írjanak a politikáról, mint úgy, a hogy a „Moniteur“-t lemásolják“. De mikor aztán így a párisi lapok tartalma a semmitmondásba süllyedt, ez sem tetszett a császárnak. Azt akarta, hogy dicsérjék.

S miként az irodalomban és a napisajtóban a kormányzásáról szóló minden bíráló megjegyzést elnyomott, akképen iparkodott a bírálatot ott is elnyomni, a hol az az alkotmány értelmében még egy végső menedéket talált: a tribunátusban. Még zárt ajtók mögött is lehetetlenné akarta tenni. Ezért az 1807-iki deczember havi utolsó ülésen a Törvényhozó Testület asztalára olyan senatusi határozat került, a mely a tribunátus feloszlátását mondotta ki s annak tagjait a Törvényhozó Testületbe, elnökét pedig a senatusba hívta meg, ezenfelül pedig a törvényhozó testületbeli tagságot is a negyvenéves korhatárhoz kötötte. Napoleon, a ki akkortájt még csak harmincznyolcz éves volt, önmagáról tudhatta legjobban, hogy a fiatal kor néha mennyire siet a maga politikai terveivel s ezért csupán élemedett, nyugalomra vágyó embereket óhajtott ebben a testületben látni, a mely immár csak a

látszat kedvéért viselte a „törvényhozó“ nevet. Csupán a császár akarata volt az, a mely Franciaországnak törvényt adott; minden egyéb csak lényegtelen formassággá sülyedt. Ezért tehette meg most már azt is, hogy rendeletet bocsátott ki, a mely a bíráknak az alkotmányban biztosított elbocsáthatatlanságát vesélyeztette, még pedig olyan formában, hogy minden bírónak előbb ötévi próbaidőt kellett leszolgálnia, mielőtt végérvényesen megkapta volna elmozdíthatatlansága jogát, a melyről pedig a császár által a senatorok közül kinevezett tíztagú bizottság döntött; s ezért léptethette újra életbe a politikai bűnök megtorlását szolgáló államfogház intézményét. A senatus pedig — egynéhány szabadelvű tagjának, például Garatnak, Lanjuinaisnek kivételével — alázatos szolgálatkészséggel vett mindeme rendelkezésekben részt, s mit sem törődött azzal az undorral, a mely határtalan szolgálteklősége láttára a szabadabb lelkű emberek elfogta; ez a szolgálteklőség pedig csak a császár udvari népeével vetekedhetett. Mit is árthatott volna neki az olyan ítélet, a minőt például Joseph Chénier „Tiberius“-a zudított az ilyen udvari szolgánép fejére :

„Meggyőződésüknek szemem egyetlen villanása
ad irányt. Szavuk csakúgy hízalgés,
mint néma hallgatásuk. Mert a félelemtől
megbénult nyelvük, agyuk és karjuk.
Helyettök még pirulnom is kell,
mert ők gyávák még erre is.“

Hiszen Chénier ugyancsak gondosan elzárta ezt a darabját az íróasztala fiókjába, s ezalatt „Cyrus“-ában hangos halleluját zengett a császárnak. Vagy volt-e

tán annak valami hatása, ha az emberek nagy titkon olyan szavakat suttogtak egymás fülébe, hogy „despotaság“ vagy „kényszerűség“? Hiszen éppen csak hogy suttogták. A mikor egy szép napon Suard, a legtekintélyesebb publicisták egyike, Napoleon előtt Tacitust s annak a római császárokról írt jellemzéseit dicsérte, ezt a választ kapta: „Jó, jó. Csak egy baj van, a miért nem magyarázta meg azt is, hogy a római nép miért tűrte meg, sőt imádta ezeket a gonosz császárokat. Az utókor számára elsősorban ennek az ismerete lenne a legfontosabb.“ Ezzel együtt a maga uralmának létfeltételeit is érintette, mert jól tudta, hogy még nem érkezett el az ideje annak, a mikor Franciaország őt nélkülözhetette volna. A mikor ezidőtájt valamikor Rémusat asszony Talleyrand előtt kiöntötte a szíve bánatát, hogy a császár rossz tulajdonságai — melyeknél fogva minduntalan konkolyt hint a barátok és házastársak között, szolgálgyöngéit kihasználja, mert csak ha elválasztja őket, akkor tud rajtuk korlátlanul uralkodni — milyen fájdalmat okoznak női szívének, holott egész létével a császár udvarához van lánczolva, a miniszter, a ki bizony a legkevésbé sem szerette Napoleont, így válaszolt: „Egy perczig se kockáztassa asszonyom a szíve nyugalma olyasmivel, a mit ez ember iránt való mélyebb érzésnek nevezhetne; de azért elhiheti nékem, hogy ez az ember, minden hibája mellett is, ma még életsükséglete a mi országunknak, mert csak ő tudja összetartani; s ezért mindegyikünknek a legjobb tehetsége szerint kell mellette kitartanunk“. Ez volt az imperator titka.

A mikor Napoleon így dolgozott rajta, hogy uralmának tekintélyét és erejét a balítéletnek még csak ár-

nyéka se érhesse a francia nép tömege szemében — „a közvélemény teremti és semmisíti meg az uralkodókat“, mondotta egy ízben — ugyanakkor az volt régóta táplált kedves eszméje, hogy az eljövendő nemzedéket már eleve is megóvjá az ilyes kísértések veszedelmétől, még pedig úgy, hogy az imperialismus lelkét beléjök neveli, körülbelül, a hogyan a jezsuita iskolák az ultramontanismus szellemét öntik neveltjeikbe. Erre irányuló fáradozásának kezdetei még a Consulátus idejére esnek s följebb már meg is emlékeztünk róluk; betetőzi most őket az „Université“ intézménye. Egy különös körülmény is közrejátszott ebben.

A concordatum értelmében, 1804-ben alakultak meg a nagy püspöki papnevelők. A papság nemsokára már az úgynevezett „kis semináriumokat“ kapcsolta hozzájuk, a melyek az állami gymnasiumok mintájára, a hivatásbeli magasabb tanulmányokra készítettek elő. Ezek a papi iskolák, csakúgy mint az államiak, bárki számára nyitva állottak s annyiival is nagyobb látogatottságnak örvendettek, mert tanítóik a császári intézetekben uralkodó tanítási rendszert s erkölcsi szellemet szüntelenül gáncsolták. Gáncsot pedig Napoleon, a ki azt kívánta, hogy az egész közigazgatási szervezetet az ő alkotásának ismerje a világ, nem tűrt el, s így megérett benne a terv, hogy az ő francziáinak a nevelésében jelentkező ezt a versenytársat rövidesen kiüti a nyeregből. Nagy, egységes tanítótestület alapításában látja „legalkalmasabb eszközét annak, hogy a politikai és erkölcsi közvéleményt irányíthassa“, a hogyan ezt 1806 márcziusában az államtanács ülésén kifejtette, s már néhány hétre rá, 1806 május 10-én törvényben hirdettette ki, hogy „császári egyetem“

néven testület fog alakulni, a mely a közoktatás és nevelésügy vezetését kizárólagos joggal fogja intézni. „Őfelsége“ — így szólt a jelentés, a melyet Fourcroy, a közoktatási ügyosztály igazgatója tett — „olyan testület megalkotását óhajtja, a melynek tanítása nem válik a divat lázának rabjává, a mely akkor is előrehalad, a mikor a kormány maga pihen, s a melynek igazgatása és szabályzatai olyannyira nemzetié lesznek, hogy soha könnyelmű kézzel azokhoz nyúlni ne lehessen. Ha e reménye teljesülhet, Őfelsége úgy hiszi, akkor e testületben biztosítékot nyer az ország a közfelfordulás bomlasztó elméleteivel szemben. Őfelsége ebben a negyvenmillió lakosú államban ugyanazt akarja megteremteni, a mi Spártában és Athénben már megvolt, s a mit az egyházi rendek is megkísértettek, de csupán tökéletlenül bírtak megvalósítani. Mekkora haszna lesz annak, ha a legjobbnak megismert tanítási rendszer egyúttal az egész birodalomra egyedül kötelező rendszerré válik, mert hiszen egyazon társadalom valamennyi tagjának egyazon tudást, egyazon életelveket fogja hirdetni, hogy egyetlen egy szellem uralkodjék mindenkiben, s az érzések és törekvések azonossága a nemzet egyetemes egészének váljék javára.“ Négy évi átmeneti időt vettek tervbe.

De a császár sürgette a dolgot s így a szabályzat már 1808 márczius 17-ére elkészült és — a Törvényhozó Testület fölhatalmazása nélkül — rendeletileg ki is hirdették. Ennek értelmében az egyetem felölelte a tanítás egész körét, valamennyi nyilvános és magániskolát, az elemi iskolától a facultásokig. A nyilvános iskolákat az egyetem alapította és igazgatta, a magánintézeteket pedig ő látta el nyilvánossági joggal és a

kellő felügyelettel. Az egyetemnek külön, 400 millió franknyi járadékkal javadalmazott költségvetése volt, a mely az állam költségvetésétől külön kezeltetett, „nehogy a birodalom pénzügyeinek átmeneti jellegű esetleges szorultsága miatt a közoktatás szenvedhessen“.

A Franciaország tanítóiból és tanáraiból álló testület élén a császár által kinevezett nagymester állott, a ki mellett ott volt a kanczellár és a kincstartó, ezek mellett pedig harmincz tanácsosból álló egyetemi tanács működött, a kik közül tizet a császár élet-hossziglan, huszat pedig a nagymester egy esztendő tartamára nevezett ki. E testületnek kellett az iskolai szabályzatokat kidolgoznia, az iskolakönyveket megszerkeszteni, s az egyetem tagjai, azaz Franciaország egész tanítótestülete fölött fegyelmi főhatóságot gyakorolni; a tanítótestület egy részének, így például a lyceumi tanároknak, nőtlenségre kellett magukat elkötelezniök. A tanítással foglalkozó személyek mindannyia hadmentes volt. A tudós iskolák tanítói az „Ecole normale“-on készülhettek hivatásukra. A ki különösképen kitünt, az — az előmenetelt nem tekintve — a nagymestertől kitüntető czímet is kapott, az egyetem czímzetes tisztje lett. Az ország egész területét tankerületekre, „akadémiákra“ osztották, a melyek mindenikének élén a rector és az akadémiai tanács állott, úgy, a mint az egyetem élén a nagymester és annak tanácsa.

Franciaország nevelésügyét ezentúl ugyanaz az önkényes hatalom központosította és kormányozta, mint akár magát az államot. Voltak azóta, a kik dicsérték ezt a rendszert, és megint mások, a kik szigoruan elítélték. Egy dolog azonban bizonyos, azok

a fiatalemberek ott a lyceumokban többet tanultak, mint az arisztokrata családok gyermekei, a kik a szülői házban nevelődtek. A baj csak az volt, hogy a szabályzatok egyöntésű volta nagyon kevés teret engedett a tanító saját fölfogásának; s ha az iskolának az az egyik legfőbb célja, hogy a személyi tehetségeket fejlessze és szellemileg táplálja, hogy azok utóbb a közjónak a lehető legnagyobb szolgálatot tehessék, akkor itt ennek a célnak éppen az ellenkezőjét sikerült elérni, és pedig valószínűleg tervszerűen. Mert hiszen a dolog valójában úgy állott, hogy ennek az intézménynek is a császár legszemélyesebb rendszerét kellett szolgálnia. Ha az állami kormányzat a tanulmányok közvetlen irányítását át is ruházta a vezető testületre s így bizonyos mértékben mentesítette is magát e tehertől, a felügyeletet és ellenőrzést azért továbbra is szilárdul kezében tartotta.

A nagymester határozatainak előbb az államtanács bírálatát kellett megállniok, a mely azokat megsemmisíthette, az egyes kerületekben pedig a praefectusok sorra járták az iskolákat s e látogatásaikról jelentést kellett a belügyminiszterhez tenniök. Az első iskolakönyvet mindjárt maga a minisztérium adta az egyetemnek útravalóul: a katekizmust, a mely 1806-ban az engedelmes Caprara biboros-követ közreműködésével jelent meg, a kit Napoleon tudvalevően nem egy ízben segített ki pénzügyi zavaraiból. A felcseperedő francia ifjúság politikai hitvallását ez a katekizmus a következő szavakba öntötte: „Császárunknak, I. Napoleonnak szeretettel, tisztelettel, engedelmes-séggel, hűséggel és hadiszolgálattal, valamint a trónusa fönntartására és védelmére szükséges egyéb

áldozatokkal tartozunk; az ő boldogságáért s az állam szellemi és anyagi javáért forró imával is tartozunk. Minde tartozásunk elsősorban azért áll fenn, mert Isten, a ki a birodalmakat alapítja és tetszése szerint elosztja s azokat békében és háborúban jótéteményeivel egyaránt elhalmozza, Őt tette a mi urunkká és uralkodónkká, hatalmának eszközévé, földi képmásává; ezenfelül pedig, mert Ő az, a kit a nagyhatalmú Isten nehéz időkben nekünk támasztott, hogy atyáink szent vallásának nyilvános gyakorlatát újra helyreállítsa és megvédje, Ő, a ki mélységes és tevékeny bölcseségével az állami rendet újra megteremtette és fönntartotta, a ki erős karjával az államot megvédte; és mert Ő az Úr fölkentje, a pápának, az általános egyház fejének szentelése folytán“. Arra a kérdésre, hogy mi legyen a véleményünk olyanokról, a kik a császár iránt való kötelmeikhez hűtlenek lennének, az volt a válasz: „Szent Pál apostol szavá szerint az Úristen saját rendelkezései ellen vétének azok s méltókká lesznek az örök kárhozatra“.

A valence-i éhező hadnagyocskának bizony nagy sikere volt, ha azt láthatta, hogy a világ első cultur-népe mint „Isten földi képmását“ tiszteli őt. S mérhetetlen becsvágya számára mégis mily csekélység! Amiképen ez állam keretei már régóta túlszűkek voltak számára, akképen az sem volt az ízlése szerint való, hogy pusztán mint az istenség földi képmása élje le napjait. Császárrá való koronáztatásának napján, 1804 decemberében, miniszterének, Decrès-nek azt monddta, hogy ő megkésve érkezett e világra, mert itt most már nincs semmi elérni való nagy feladat, a mikor pedig az valamelyes udvarias ellentmondást kísértett meg, a császár így folytatta: „Megengedem,

hogy pályámon ragyogó és szép utat tettem meg eddig. Hanem azért mégis milyen nagy a különbség a régi időkhez képest! Nézze például csak Nagy Sándort. A mikor elfoglalta Ázsiát, akkor a Jupiter fiául hirdetteti ki magát és — anyja, Olympia, továbbá Aristoteles s még egynehány pedáns athéni honpolgár kivételével — az egész Kelet el is hiszi ezt róla. No, ha én mainapság így az örök Atyaúristen fiául jelentkezném, nyugodt lehet benne, a legutolsó piaczi kofa is kifütyülne engem. Nem, a népek, sajnos, már túlságosan felvilágosodottak; a nagy feladatok kora immár lejárt“. Szóval, a császár egyáltalában nem volt megelégedve.

Ennek következményeit senki közelebbről nem érezte, mint Napoleon közvetlen környezete. A császárnétól egész az utolsó lakájig, az egész udvar megszervezte az uralkodónak ezt a ki nem elégített hangulatát. Josephine, a ki még élénken emlékezett rá, hogy a vele való összeköttetést annak idején a szerencse minő kitüntető fordulatanak tartotta a fiatal tábornok, most mélyen az ura niveauja alá csúszott volt, s reszkető félelemmel gondolt a válasra, a melyre Napoleon már nemsokára céllozgatni is kezdett. Nem mintha szíve vágya lett volna, hogy megválhasson élete társától, a kihez elvégre már hozzászokott; csakis az a szempont, hogy legyen a kire koronáját hagyhassa, az keltette föl mostanában élénkebben ezt a gondolatot benne. Mert Lajos fia, a kis Napoleon, a kit a császár egykor örökbe akart fogadni, a háború folyamán elhalálozott, annak öcsese pedig ekkortájt még csak két esztendő és igen gyenge szervezetű gyermek volt. Egy kevészel czelött született természetes fia nemrégiben arról győzte meg a császárt,

hogy házaseletének magtalan volta nem őrajta mult; ezenfelül pedig az Oroszországgal való szövetség immár megérlelte benne, hogy egy „rangjához mért“ házasság, esetleg éppen magával a czári házszal való összeköttetése alapján, lassan mind elkerülhetetlenebbé válik ránézve. A családról és a rokoni kötelékek erejéről való fölfogása azt a hiedelmet keltették benne, hogy az északi nagyhatalmat még sokkal könnyebben fogja a maga akaratához lánczolhatni, ha sikerülne annak udvarával kapcsolatot teremtenie; így I. Sándor czár két nővére, az európai udvarok valamennyi eladó herczegkisasszonyával szemben, a kiket ezidőtájt végigmustrált, határozott elsőségben állott nála. Ez a gondolat, hogy hatalmát fiára hagyhassa örökbe, főként Fouché rendőrminiszterben talált meleg szószólóra. Ez a „meggazdagodott jakobinus“, a hogyan őt Napoleon nevezte, a miért hogy nemrégiben a Malet tábornok-féle köztársasági összeesküvésről elkésve értesítette a császárt, gyanuba kezdett ura előtt keveredni, s most minden eszközzel azon iparkodott, hogy a keltett rossz benyomást eltörölje s állását továbbra is megtarthassa. Ilyen eszközül az látszott előtte a legalkalmasabbnak, ha egy új házasságkötés eszméjét propagálja a császár előtt. Ebben nem nagyon zavarta őt, hogy régebben, a mikor a Consulátus idején a Bonaparte-fiúk szinte erőszakoskodtak a Napoleon-pár elválasztása érdekében, ő maga a legmelegebben szót emelt Josephine érdekében. Ezúttal önmaga volt az, a ki a válás gondolatának megokolására egyre-másra kovácsolta az okokat. Fölhozta, hogy a Bourbonok veszedelmes — főként a „meggazdagodott jakobinusokra“ veszedelmes — uralmának visszatérte csak úgy gátolható meg, ha a császár fiúgyermekre hagyhatja az

uralmát; fölhozta, hogy Angliát is csak ebben az esetben lehet békére kényszeríteni, mert hiszen e nélkül folyton ez a remény fokozza bennök az ellentállóerőt, hogy az imperátor halálával majd csak eltűnik maga az imperium is. Ilyen körülmények között igazán nehéz föladata volt Josephine-nek, hogy megtarthassa helyét. Most már csupa alázatosság és engedékeny odaadás volt ez az asszony; a császárt, még bizalmas együttlétük idején is, mindig „Felség“-nek szólította, tegeződni már rég nem tegeződött vele, szorgosan került minden alkalmat, a melyben netalán kényelmetlenné válhatnék a mindenható császár számára, s ezután mindenkor egyformán kecses, egyformán kedves és egyformán jelentéktelen volt. Az ijedező elfogultság példaképét ő szolgáltatta az egész udvarnak s igen jellemző, hogy mennyire félt mindenkor diadalmas urának hazatértétől, „mert igen sok kifogásolnivalót fog találni“.

És valóban az egész udvar a félelem és hódolat jegyében állott. Az 1805-iki háború óta Napoleon annyiban változott meg, hogy azóta szorgosan került minden bizalmasabb hangot, merev szertartásokkal övezte magát, s ha itt-ott mégis elejtett egy-egy melegebb szót, annak benyomását iparkodott mindjárt valami fennhéjázó kemény kifejezéssel letompítani. Jelenlétében egyik fivérének sem volt szabad leülnie, megszólítás nélkül egyik sem szólhatott hozzá és egyik sem tegezhetette már. Néha száznál is több ember jelent meg a fogadtatásnál, de egy sem mert közülközni még csak egy szót is kiejteni, némán várakoztak a felség megjelenésére. Ha aztán a császár például a rossz nyelvű angol lapok miatt rossz hangulatban volt — bizony gyakran nem nagyon csinyján bántak el „Boua-

parte tábornokkal“ —, akkór az udvari nép itta meg ennek a levét. Ilyen alkalmakkor nagyon udvariatlan tudott lenni; például képes volt rá, hogy egy hölgynek, a ki bemutatkozott neki, azt vágja oda: „Édes istenem, hiszen nékem azt mondták, hogy ön csinos“, vagy pedig valamelyik idősebb úrnak: „Hiszen alapjában ön már úgy sem fog sokáig élni“ s más ilyeneket. Így, a Consulátus idején lelkét betöltő melancholikus ábrándozás helyét most majd mindig rossz kedve töltötte be, s a körülötte való szolgálat napról-napra nehezebb feladattá vált. Úgy festett a dolog, mintha éppen legnagyobb sikereinek e korszakában rossz hangulatával tüntetően ki akarta mutatni, hogy egyáltalában nem hajlandó a világ színpadán eddig elért eredményeivel megelégedni, hogy a béke kedvéért a legcsekélyebb áldozatra sem kapható, s hogy önmagának és nemzetének nem szándékozik egyelőre pihenőt engedni. „Egy-egy nagy vállalkozásának sikeres befejezése után“, beszéli Pasquier, „arcza gondba borult, mintha csak azt akarta volna vele mondani, hogy hiszen legnagyobb tervei azért még egyáltalában nem teljesültek és senki se merészeljen olyasmire gondolni, mintha talán semmi munka nem lenne már hátra. Ezt a megfigyelést mindig olyan személyiségek tették, a kik a császár közelében tartózkodhattak és soha zárkózottabbnak nem látták, mint épp olyankor, a mikor azt lehetett volna hinni, hogy a szerencse mosolygása most végre földeríti az ő lelkét is és a jöttéves szükségérzetét fölkelte benne is.“ A mikor egyik minisztere a tilsiti szerződés alkalmával, a mely a császárt Európa urává tette, szerencsekívánatait fejezte ki, e szavakkal torkolta le: „Ön is csak olyan, mint a nagy néptömeg. Igazán úr csak akkor lennék,

ha a konstantinápolyi szerződést írhatnám alá; a mostani szerződés azonban legalább is egy évvel hátráltat ebben“. Féltekenyen örködött ekképen becs-vágyának mindenkori végcélján: hogy egy makedoniai Sándor dicsőségéig érhessen föl — hiszen alapjában ez volt minden egyes cselekedetének a főrugója.

Napoleon mostanában egyáltalában nem folytatott rendszeres életet. Néha késő éjjelig ott tartotta valamely tanácsülés résztvevőit magánál, a nélkül, hogy önmaga a legkisebb fáradságot is érezte volna. Majd gyakran előfordult, hogy éjnek éjszakáján fölkel az ágyából, s aztán vagy titkárainak mondotta rendelkezéseit tollba, vagy pedig órák hosszat ült meleg fürdőben, a mit udvari orvosa, Corvisart, abban a reményben, hogy az nyugtatóan fog rá hatni, rendelt néki. Megnyugtatósról persze szó sem volt. Ideges ingerlékenysége inkább napról-napra öregbedett. Ugyanaz az ember, a ki a háború fáradalmai közt jól érezte magát, és a csaták legválságosabb pillanataiban szemének egyetlen rándulásával sem árulta el izgalmát, odahaza a legkisebb kényelmetlenség miatt is mód nélkül dühbe tudott jönni. Nem egy ruhadarabját, ha csak kissé szorította is, türelmetlenül tépte szét, s a szolgák külön összejátszására volt szükség, ha valamely díszruha feladásáról volt szó. Ezért gyakran kissé elhanyagolt is volt külseje, s most, a mikor néhány év óta már kissé elhízott, járásában és magatartásában nem tett éppen túlságosan uralkodói benyomást.

Udvertartása viszont annál ragyogóbb képet nyújtott. Hazatérte után Fouchénak többek között azért is szemrehányásokat tett, hogy Faubourg-Saint-Germain főúri szalonjaít s azok ellenzékieskedő hangulatát és élczelődéseit csak kevésbé kísérte figyelemmel. Fouché

erre megmagyarázta a főuraknak, hogy a császár haragját csakis a legnagyobb fokú szolgálatra való készségükkel fegyverezhetik le, s ezzel valóban el is érte, hogy az ősi nevek viselőinek egész sora, a kik a fiatal Condé herczeg kivégzése óta tüntetően távolmaradtak, most bemutatkoztak az udvarnál s ezzel új fényt vetettek reá. Napoleonnak pedig csakhamar abban telt kedve, hogy méltóságának fényét pompás ünnepek során ragyogtassa. Most már a rajnai szövetség tagjai közül is nem egy fejedelem fölkereste Párist, részben azért, hogy új urának személyesen fejezze ki hódolatát, részben pedig, hogy valami új kegyért könyörögjön. A két mecklenburgi herczeg közül az egyik azt hitte, hogy ezt a célját úgy érheti el a legkönnyebben, ha tüntetően udvarol a császárnénak. Mások, mint például a bajor trónörökös és a badeni örökös herczeg, rendszeresen résztvettek az államtanács ülésein, persze csak olyankor, a mikor azokon maga a császár elnökölt. Dalberg is eljött, hogy Jeromosnak württembergi Katalinnal való házasságkötését 1807 augusztus 23-án megáldja s egyúttal alkotmányt szerezzen a rajnai szövetségnek és Róma számára concordatumot eszközöljön ki. Utóbbi két célját nem érte el. Napoleon számára a rajnai szövetség csupán katonai segítséget jelentett, s a Rómával való bonyodalmakat mérlegelve, concordatumra gondolni sem lehetett. Dalberg állítólag azzal tünt ki a többi német fejedelem fölött, hogy vele legalább érdekesen lehetett beszélgetni. A császár diadalainak társai, a tábornagyok is javarészt ott tartózkodtak az udvarnál, itt azonban nem formaruhában, hanem díszöltönyben, nem mint katonák, hanem mint udvaroncok, mert Napoleon nem szerette, ha a táborban való bi-

zalmasabb közlekedés óráira, vagy azokra az áldozatokra emlékeztették, a miket ott nem egyszer hoztak meg neki. Néha nem is nagy dícsérettel emlékezett meg róluk. „Ha Davoutnak“ mondotta, „még annyi babért nyújtanék, kellő módon mégsem tudná viselni“, Ney „hálátlanságra és lázongásra hajlik“, Bessières, Oudinot és Victor az ő szemében „középszerű tehetségek“ voltak. Lannes-on kívül csak Soultban volt meg a bátorság, hogy katonai dolgokban olyankor is megmondja a maga véleményét, a mikor az eltért a császárártól. A többiek közül legtöbb az uralkodó hatalmas személyiségének varázsa alatt állott. A durva Vandamme bevallotta egy ízben, hogy reszketni kezd, valahányszor „ennek az ördögi embernek“ a közelébe kerül, s hogy Napoleon őt akár egy tűfokán keresztül is belehajszolhatná a tűzbe.

1807 nyara végén az udvar Fontainebleau-ban tartózkodott. A Comédie Française legjobb tagjai tartottak itt színielőadásokat, a legkiválóbb olasz énekesek hangversenyeztek, a bálók, hajtóvadászatok egymást érték. Hanem azért sok gyönyörűséget nem szereztek. Napoleon itt is, mint mindenkor, agyon volt munkával halmozva s rendszerint igen rosszkedvű volt. „Igen-igen sajnálom Önt“, mondotta Talleyrand Rémusatnak, az első kamarásnak, „mert az a hálátlan föladata, hogy ezt a nem mulattatható embert mulattassa.“ S ezt a lelkiállapotot megszenvedte az egész udvar. A merev, hallgatag fogadtatások s a véget nem érő szomorújátékok — mert a vígjátékok ki voltak rekesztve — unalmat és fáradt hangulatot teremtettek. A császár, a kinek figyelmét nem kerülte el ez a körülmény, megkérdezte az ő hírneves diplomatájától, hogy tulajdonképen mi lehet ennek az oka, a mire

Talleyrand — az ő állítása szerint — ezt felelte: „Ez onnan van, mert dobszóra nem lehet mulatni s mert Ön Felség, úgy fest, mintha mindegyikünknek azt akarná mondani, a mint a hadseregnél megszokta volt: „Előre, uraim és hölgyeim, menet indulj!“ Egyéb-ként pedig Talleyrandnak sem volt több megengedve, mint a többieknek. Napoleon ugyan azt állította róla, hogy ez az egyetlen ember, a kivel beszélni tud; hanem azért igen ügyelt rá, nehogy a minisztert pótolhatatlannak tartsák, vagy hogy az maga higgye ezt magáról, mert végre is igen kellemetlenül érintette, hogy sikerei tetemes részét a miniszternek és nem neki tudták be az emberek. Hozzájárult még, hogy Talleyrand, a kinek 1805 óta ismert politikai meggyőződése sokkal inkább irányult Oroszország ellen, mint a mellett, a dolgok mostani új folyásában nem igen tölthetett be többé a minisztérium kebelében hivatalos állást. Ezért Napoleon a háború befejezte után örömmel teljesítette a miniszter régi óhaját, hogy valamelyik főtisztviselői állásra nevezze ki a császár, meg is kapta rövidesen a helyettes főválasztói állásra szóló kinevezést, a mivel igen szép jövedelem volt egybekötve, de viszont megvonta tőle a külügyminiszteri megbízást s azt Champagnyra, az eddigi belügyminiszterre ruházta át. Ennek az alkalmazkodó tisztviselőnek a kinevezésével azt akarta a császár a világnak megmutatni, hogy tulajdonképen mennyire ő maga a saját minisztere.

Talleyrand ezzel nagyot vesztett befolyásából és kezdeményező hatalmából: mivel azonban Napoleon egyáltalában nem szándékozott e nagytapasztalatú ember véleményéről lemondani, azért ez a dongalábú diplomata ezután is minden áldott este bevonult

a császár fontainebleau-i dolgozószobájába s ott tartózkodott órákhosszat.

Az idők járása elég anyagot szolgáltatott e hossz-szas megbeszélésekre.

A fontainebleau-i ünnepségek kellő közepébe bomba módjára csapott le a hír, a melytől az egész világ megriadt, s a mely Napoleonra és az ő terveire kiválónan fontos volt: hogy az angolok egy hajóhaddal és egy expedíciós hadtesttel rárontottak a semleges Dániára, Kjöbenhavent három napon át, 1807 szeptember 2-től 5-ig bombázták és harminczöt dán hadihajót elvittek. Ilyen nyers és hirtelen cselekedetre a mindenkor késedelmeskedő Anglia részéről senki sem számított, Napoleon sem. Igaz, kiderült, hogy az angol kormány valamilyen elszólás révén azt a kevésbé megbízható hírt kapta Tilsitből, hogy a nagyhatalmak Dániát bele akarják kényszeríteni a szárazföldi szövetségbe, s hogy annak hajóhadával akarják majd az angol hajókat a Keleti- és Balti-tengertől távoltartani. Ezt a csapást akarta most a londoni minisztérium a kjöbenhaveni rémtettel kivédeni. Mert bár Dánia tetterős kormányzó-hercege, Frigyes (a ki a tehetetlenné vált VII. Keresztélyt helyettesítette), most — 1807 október 30-án — valóban szövetségre lépett is Franciaországgal, flottája mégis csak elveszett s a Sundon keresztül vezető útvonalat nem volt már mivel az angolok elől elzárnia.

Anglia e magatartásával körülbelül el is dőlt az a nagy kérdés, a melyet a tilsiti szerződés nyitva hagyott volt: Nagybritannia és a Napoleon befolyása alatt álló Európa között a békés megegyezésről többé aligha

lehetett szó. Oroszországnak is nemsokára be kellett ismernie, hogy a békeszerzésre vonatkozó küldetése hajótörést szenvedett, mert az oroszok ily irányú megkeresésére a londoni tory-kabinet egyszerűen azzal a kívánsággal válaszolt, hogy Franciaország részéről igazságosabb és elfogadhatóbb föltételeket szeretne látni; így a szövetségi szerződés értelmében Oroszország is kénytelen volt Angliának hadat üzenni. Ez 1807 november 7-ikén meg is történt. A czár nem éppen könnyű szívvel határozta el rá magát, mert hiszen államára nézve a szigetországgal való forgalom, mint már említettük, életszükséglet volt. Oroszország jövedelmét dús földjei és erdői termékeinek kiviteléből merítette, ezt pedig az angolok közvetítették s legkönnyebben és legolcsóbban is ők közvetíthették; másrésről viszont a hazai ipar teljes hiánya az orosz fogyasztást elsősorban az angol gyártmányokra utalta. A lakosságnak legközelebből érintett köre, elsősorban a földbirtokos nemesség, aztán a kereskedők és pénzemberek, újra, mint már 1801-ben is, óriási veszteségek veszedelmétől féltek; s a hadsereg, a mely régebben önmaga is a békét óhajtotta, mégsem akarta, hogy vérét az ország romlása érdekében ontotta volt legyen: szóval a szárazföldi zárlat keresztülvitele ellen támadó idegenkedés úgyszólván mindenkit eltöltött s itt-ott igen aggodalmas nyíltsággal jelentkezett. Utóbb, a Napoleonnal való szakításnál nem a legkisebb szerepe volt ennek az érzésnek is. Egyelőre persze Sándor czár, a kiben élt a meggyőződés, hogy a nagyhatalmú császárnak még sokáig nem tud sikerrel fegyveresen ellentállni, érvényt szerzett korlátlan akaratának, ámbár tagadhatatlan, hogy nagy szövetségestársával szemben való bizalma nem

volt rendületlen. De a dolog lényege ránézve abban állott, hogy e szövetségben látta az eszközt, a melynek segítségével a két török dunai fejedelemségnek, Moldvának és Oláhországnak, valamint a svéd Finnországnak birtokába juthat. Ha e céljait elérte, — már pedig Napoleon, hacsak szóval is, de megigérte ezt neki — akkor emez eredményekkel a kezében könnyen lefegyverezheti majd az országában jelentkező ellenzéket.

Éppen ez a pont volt azonban az, a melyen a két szövetséges útja, ha nem is nyiltan, de titokban, széjjel-vált. Napoleont pontosan értesítette mindenről mind követe, Savary, a ki 1807 decemberében váltotta fel Caulaincourt-t, a szentpétervári nagykövetet, mind Soult és David, a kik hadtesteikkel Porosz- és Lengyelországban maradtak volt; az Oroszországban jelentkező ellenzéki hangulat tehát nem maradt titokban előtte. Azt is jól tudta, még pedig a saját tapasztalatából, hogy a czárt néha minő hirtelen tudták valamely ellenkező politikai irányzatba belekényszeríteni. Ezért állandóan számolni kellett a Néva mentén esetleg beálló rendszerváltozással. Ismerjük azt az alapelvét, a mely szerint barátait állandóan úgy kezelte, mintha minden perczen ellenségeivé válhatnának. S minő könnyen megtörténhetett volna az adott körülmények között, hogy Oroszország újra ellenségei közé áll! S akkor talán még nagyobb hatalomra segítse az ilyen szövetségest? Megtegye-e valóban, hogy a czárnak megszerzi a dunai fejedelemségeket s ezzel közvetlenül befolyást enged neki a keleti viszonyokra, a melyeket pedig önnönmaga és egyedül akart irányítani, s a melyeknek irányítását a franczia nemzet jóléte érdekében nem is engedhette át másnak? Nem.

Mi több, azt is elengedhetetlenül szükségesnek tartotta — ha más oka nem is lett volna rá —, hogy hadseregét megfigyelés okáért otthagyja az orosz határon s hogy a Poroszországból való kivonulást, az emez állammal szemben támasztott teljesíthetetlen követelések által, minél inkább elhalassza. Mindehhez azonban még egyéb körülmények is járultak.

Törökországban ugyan ezidőtájt, amint láttuk, franciaellenes hangulat uralkodott; a porta azonban szorgosan ügyelt rá, nehogy Franciaországgal szakítania kelljen, mert ezzel önmaga idézte volna föl végleges fölosztása mindenkor rettegett rémét. Persze, ha Napoleon nyíltan lép föl Törökországgal szemben, akkor annak nem marad más választása, mint hogy Angliával egyezzen meg, s ez esetben széles út nyílik az angol kereskedelem számára, a melyet pedig a császár mindenáron távol akart Európától tartani, s viszont Napoleon előtt bezárul a Kelet felé vivő kapu. Ennek nem szabad megtörténnie; a Balkán-félszigetnek tehát teljesen az ő befolyása alá kell kerülnie. Hiszen ezért követelte magának Kórfut, a melyet most sürgősen megerősített, ezért parancsolta meg tengerészetügyi miniszterének, nyomban az oroszok Anglia ellen szóló hadüzenete után, hogy szereljen föl egy hajóhadat, a melylyel még egyszer meg fog próbálkozni, hogy Maltát és Siciliát meghódítsa s közben egy Gibraltár ellen irányuló támadással az angolokat teljesen kizárja a Földközi-tengerről; ezért kért a szultántól csapatai számára Dalmátiából Albánián át való keresztülvonulásra engedélyt, s ezért szaporította a dalmát hadtestet; de ennél többet már nem követelhetett Törökországtól, hacsak nem akarta egyenesen az angolok táborába behajtani. Az a föl-

szólítása, hogy a törökök engedjék át a dunai fejedelemségeket ősi ellenségeknek, kétségen felül erre vezetett volna. Ezért hát szót sem róla! Lett legyen bár úgy is, a hogyan ezt később Sándor czár állította, hogy a tilsiti találkozáson Napoleon kezdett volna elsőnek a dunai fejedelemségek dolgáról szólni, akkor sem történt ez másért, mint hogy a czárt megnyerje a maga angolelleses politikájának. Miután az utóbbinak III. Györgyhez intézett hadüzenetével célját elérte, minden további ígérete feledésbe merült. Igaz, hogy Napoleon, a tilsiti szerződés értelmében, az Orosz- és Törökország között kötendő béke körül is fáradozott, úgy hogy 1807 augusztus 29-ikén Slobosiában az ő közvetítésével alá is írták a fegyverszünetet elrendelő okmányt, ebben azonban egy szó sem volt a két aldunai fejedelemség átengedéséről, hanem csak annyi, hogy onnan mindkét fél, az oroszok és a törökök egyaránt visszavonják csapataikat. A következmény az volt, hogy Sándor czár megtagadta az aláírását, katonáit ott marasztotta a két fejedelemség területén s most már szorította Napoleont, hogy váltsa be ígéretét. Erre a császár két olyan húzást tett a nagy sakktáblán, a melylyel Oroszországot keleten mattba akarta tenni.

Az első húzás abban állott, hogy — természetesen a czár iránt érzett barátságának szüntelen emlegetésével — késznek nyilatkozott ugyan Oroszországnak az aldunai fejedelemségeket megszerezni, de csak azzal a föltétellel, ha viszont Oroszország megengedi neki, hogy Porosz-Sziléziát Francziaországhoz csatolhassa; ebben az esetben még arra is kész, hogy Poroszországból kivonja a csapatait. Ha azonban a czár nem szándékoznék csapatait Oláhországból visszahívni, ak-

kor az ő haderői is ottmaradnak német földön. Ennél kitünőbb helyzetet Napoleon keresve sem találhatott volna magának. Szilézia választófal volt a csaknem megsemmisülésig körülnyírbált Poroszország és Auszria között, mindkettőjükön s ezenfelül még Varsón is uralkodott; Franciaország ilyen módon tetemes túlsúlyra tett szert a keleteurópai ügyekben is, mindenekfölött pedig kitünő támadópontot nyert általa Oroszország oldalában, ha ezt az államot kapzsisága netalán valaha dél felé készítené. Napoleon természetesen távolról sem hitte, hogy Sándor cár el fogja ajánlatát fogadni, mert hiszen az oroszok ura, a ki követe, Tolsztoj által éppen a közelmúlt napokban azt az óhaját közölte Páriszal, hogy a francziák adják végre már vissza a porosz királynak országát, jó lélekkel nem igen tehette, hogy egyidejűleg segédkezék barátja és védettje tulajdonának elrablásában. A cár tehát elutasította az ajánlatot s hadtesteit ott hagyta a Duna mentén, a mire aztán Napoleon Konstantinápolyban bátran rámutathatott megkísértett jószolgálatára s a gonosz oroszokra, a kik semmiképen sem akarnak békét kötni; ezzel elérte, hogy a törökök valóban zárva tartották kikötőiket az angolok előtt. A francia hadtestek viszont ott maradtak Porsországbán, s mivel az oroszok ezt állandó fenyegetésnek tekintették, Tolsztoj egy perczig sem szünt meg követelését ismételni s egyúttal az aldunai fejedelemségek dolgában a francia ígéretek beváltását követelni; Szentpétervárott még hozzáfűzték, hogy elvégre Franciaország is szerezhethet magának török területből megfelelő ellenértéket, példának okáért Albániában. Ez megint Napoleonnak nem volt a szájaíze szerint való, mert hiszen ez már a fölosztás kez-

dete lett volna, a mit ő valójában mindenkor csak csaléteknek tartogatott a czár számára, legalább is addig, a míg az Angliával való háború véget nem ér.

A czár ellen való második sakkhúzása a következő volt: IV. Gusztáv, Svédország királya, részben félelemből, hogy az ő országa is Dánia sorsára jut, részben pedig Bonaparte és annak rendszere ellen érzett személyes ellenérzésből kitartott Angliával való szövetsége mellett; erre Napoleon az oroszokkal kötött szerződésének arra a cikkelyére hivatkozott, a mely erre az eshetőségre vonatkozott, s unszolta a czárt, hogy sógorának — a svéd királynak — üzenje meg a háhorút s ilyen módon szerezzé meg magának a finn provinciát; azt is üzente, hogy Bernadotte Holsteinban levő hadtestével már megkapta a rendeletet, hogy ebben a vállalkozásban szintén vegyen részt. Mi több, 1808 februárius 2-ikáról kelt levelében még arra is biztatta a czárt, hogy Svédország kárára tolja ki olyan messze az orosz határt, a mennyire csak tetszik; hajlandó ebben a vállalkozásban a czárt minden lehető módon támogatni, mivelhogy „égeti a lelkét a vágy, hogy Oroszországnak minél több dicsőséget, boldogságot és minél nagyobb terjedelmet szerezhessen“. A czár pedig, a kinek az al-dunai fejedelemségek sokkal inkább feküdtek a szíven, semmint Finnország, már csak azért, hogy a maga választotta új rendszer révén elért valamelyes sikerre rámutathasson, elfogadta Napoleon ajánlatát, s mialatt minisztere Szent-Pétervárott még egyre békés dalokkal áltatta a svéd követet, az orosz csapatok 1808 februáriusának utolsó hetében hirtelen átlépték a finn határokat. Az ígért francia segítség reményében nyilvánvalóan könnyebb hadműveletnek képzelte ezt a

kirándulást, úgy hogy a Duna mellékén lévő csapatait meg sem gyöngítette. A dolgok azonban másként fordultak. Az angoloktól támogatott svédeknek sikerült eredményesen ellentállaniok, a vállalkozásról kiderült, hogy a velejáró nehézségek meghaladják a czár számvetését, a kinek e miatt elsősorban ezt az expeditiós hadseregét kellett megerősítenie, s miután Lengyelországból — a porosz földön tartózkodó francziák miatt — nem vonhatott ki katonaságot, arra kényszerült, hogy erősítéseit most mégis az aldunai fejedelemségek helyőrségeiből vonja el, a mi egyértelmű volt azzal, hogy e fejedelemségek meghódításáról egyelőre lemond. Minderre persze nem lett volna szükség, ha Bernadotte valóban beavatkozott volna. Ez azonban nem történt meg. Mert hiszen Napoleonnak éppen az volt a szándéka, hogy a czárt olyan alaposan belekeverje a finn vállalkozásba, hogy e miatt kénytelen legyen a török ügyet elhanyagolni. „De hiszen Franciaország — panaszkodott a czár Caulaincourtnak — arra kötelezte magát, hogy Oroszországnak a svédek ellen irányuló erőfeszítését tevékenyen támogatni fogja. Hát most miért szüntette meg egyszerre Bernadotte tábornagy előnyomulását?” A nagykövet válaszában utalt azokra a nehézségekre, a melyek a Belten át Schonenbe való jutás elé hárultak. Ez pedig nem volt őszinte válasz. Ennél őszintébb fölvilágosítást a czár abból a levélből szerezhetett volna, a melyet 1808 április 25-ikén Napoleon Talleyrandnak írt s a melyben így szólt: „Hiszen csak nem dobhattam úgy könnyedén katonáimat Svédországba; ez nem az a hely, a hol számomra valami teremhesen“, vagy pedig egy másik levélből, a melyet Caulaincourt kapott a császártól s a mely tele van a miatt

való kemény szemrehányással, hogy a czárnak a Svédországgal való háború dolgában helyes katonai tanácsokat adott. Viszont most Lengyel- és Poroszországban a francia hadosztályokat összevonták, Modlinnál, azon a stratégiai ponton, a hol a Bug a Visztulába torkollik, hatalmas erősítések készültek — minden eshetőségre, mert a szövetséges birodalomban napról-napra növekedett az elégedetlenség, s ki tudhassa, hogy mi fog történni.

Napoleonnak Oroszországgal szemben tanúsított ezt a magatartását szüntelen szemmel kell tartanunk, a mikor a többi európai állammal szemben tanúsított egyidejű viselkedésével akarunk foglalkozni. Hogy Poroszország és Ausztria ilyen körülmények között nem bírtak a császár hatalmának bűvös köréből elmene-külni, az több mint érthető, mert hiszen északkeleti Németországnak folytonos megszállása nemcsak Oroszországot tartotta sakkban, hanem a középeurópai hatalmak politikáját is szüntelen fenyegette és szűk határok közé szorította. Alig bocsátotta ki Sándor czár az Anglia ellen irányuló szózatát, már a Memelben tartózkodó porosz udvar is arra kényszerült, hogy 1807 november 29-ikén visszahívja Oroszországból követét. 1808 februáriusában pedig Napoleon Frigyes Vilmos öccsének, a ki a hadisarczból való engedmények ügyében járt Párisban, kereken kijelentette: a Poroszországból való csapatkivonások kérdése az általános politika nagy tervei közé tartozik s így nem is pénzkérdés — a mi annyit jelentett, hogy a porosz király, még ha valamennyi francia követelést teljesítené is, a francia megszállástól mégsem szabadulna meg. Brockhausen porosz ügyvivő jelentései igen helyesen mondták, hogy az ő véleménye sze-

rint a francia udvar nem bízik meg feltétlenül oroszországi befolyásának tartósságában, hanem inkább az az aggodalom él benne, hogy Szent-Pétervárott az egymással szemközt álló pártok könnyű szerrel idézhetnek elő valamely rendszerváltozást, s Franciaország ezért iparkodik Poroszország megszállását minél hosszabb időre elnyújtani.

Ausztriával egy kissé óvatosabban bánt el Napoleon. Ez az állam az utóbbi két év folyamán hadseregének reformján dolgozott és azt, rossz pénzügyi helyzete mellett sem apasztotta. Vele szemben tehát nagyobb elővigyázatra volt szükség. Ezért pusztá formaságnál többre kell értékelnünk, hogy Napoleon a bécsi udvarnak ajánlotta fel az Angolországgal való békeközvetítést, a dán hajóhad visszaszolgáltatását, ha pedig Anglia ezt megtagadná, akkor hívja vissza az osztrák követet. Alapjában véve ez az ajánlat parancs volt, a melynek teljesítése alól a dunai nagyhatalom, a melyet a francia-orosz szövetség szorongatott s egy francia hadsereg észak felől fenyegetett, nem igen vonhatta ki magát. Starhemberg gróf tehát 1807 novemberében valóban előterjesztette Londonban az osztrák kívánságot, s az angolok hajlandóknak is nyilatkoztak tárgyalásokra, ha Napoleon a tárgyalásra megfelelő alapot szolgáltatna. Erre azonban nem került a sor. November 11-én az angol kormány azzal felelt Napoleon part elzáró szózatára, hogy valamennyi nem-francia hajót arra kényszerítette, hogy a körülzárolt kikötők fölkeresésére szóló engedélyt Londonban vagy Maltában vásárolják meg. Erre Napoleon minden olyan hajót, a mely e rendszabálynak engedelmeskednék, azzal fenyegetett, hogy a francia tengeri jog területén kobzás alá fog esni (november 23.), sőt még

azokat is, a melyek angol vizsgálatnak alávetik magukat, jogos zsákmánynak jelentette ki (1807 december 17.). Minden Angliából érkező levelet már régebben megsemmisítésre ítélte. Ebben a légkörben a béke magva nem kelhetett ki. A mikor pedig januárius elsején Starhemberg azt követelte, hogy Anglia küldjön megbízottakat Párisba, ezt London kereken megtagadta egyúttal más tárgyalóhely és az alku alapjainak megjelölését kívánta. Az angol király nemrégiben olyan üzenettel válaszolt az orosz hadüzenetre, a melyben élesen elítélte Napoleonnak Poroszországgal szemben tanusított szigorú magatartását, a mire a francia császárnak a „Moniteur“ hasábjain közölt hirlapi támadása következett, a melyben az angol nemzetet a gyöngeség, minisztereit pedig a gyáva kalózkodás vádjával illette. Szóval Ausztria közvetítő-szerepe dugába dőlt, a minthogy nem is lehetett máskép. Starhemberg kikérte az útlevelét, s csak mély titok leple alatt közölte III. György király kormányával, hogy azért Bécsben ennek ellenére is jószívvel vannak Anglia irányában. Napoleonra pedig ez az esemény azzal a haszonnal járt, hogy így végre sikerült a dunai nagyhatalmat Angliától elszakítania, a melynek segítsége nélkül bizony ez a szegény állam nem igen volt nagyobb erő kifejtésre képes. Még szerencsének volt mondható, hogy októberben a francziák kegyeskedtek Braunaut átengedni, a minek fejében aztán az olasz-osztrák határrendezésnél nagyon is Ausztria kárára jártak el. Ha mindamellett azt halljuk, hogy Törökország fölosztása dolgában Napoleon ajánlatokat tett Bécsben, s ezek Ausztria részesedésére vonatkoztak, s hogy Károly főherczeg és Stadion miniszter. Napoleon kezdeményezésére, csakugyan tervezgették

is a török birodalom egy jókora darabjának, Boszniának, Szerbiának, Bulgária egy részének elfoglalását, valamint a Szalonikivel való összeköttetés megteremtését, s ha mármost ezzel összevetjük Napoleonnak Oroszországgal szemben való viselkedését, akkor nehéz dolog el nem mosolyodnunk azon, hogy a császár csalogató játékaival mennyire hiszékeny lelkekre találtak mindenkor. Igen furcsa eseményeknek kellett volna bekövetkezniök, a melyek arra kényszerítették volna, hogy az oroszoknak valóban juttasson a Balkánon részt; ebben de csakis ebben az esetben aztán természetesen komolyan vette volna ígéretét, hogy az osztrákok is kapjanak ott valamit, nehogy az északi nagyhatalom túlságosan megerősödjék. A török terv a dunai nagyhatalomra nézve egyelőre mégis azzal a gyakorlati értékkel járt, hogy — minden eshetőségre — jó ürügyül szolgált a fegyverkezés folytatására.

S a miképen keleten, akként nyugaton és délen is levonta a császár a partelzáró rendelet és a tiltsiti szerződés következményeit. Hogy Portugáliával és Spanyolországgal szemben hogyan járt el, arról később essék szó. Itt egyelőre csak annyit említünk, hogy 1807 végével az egész ibériai félszigeten a francia császár politikája uralkodott. S ha Napoleon a nagyhatalmakra is reá tudta akaratát erőszakolni, elképzelhető, hogy mennyivel határozottabban és kíméletlenebbül lépett föl a kisebb államokkal szemben, a melyeknek ellenkezésre még gondolniok sem lehetett. Így mindjárt Itáliával szemben is. Itt az angol árúk Toskana livornói kikötőjében találtak búvóhelyre. Amerikai zászló alatt érkeztek oda, a hol elraktározták azokat s néha észak felé egész Lipcséig is elkereskedtek velük. Etruria özvegy királynője, a ki

— eléggé meggondolatlanul — francia-ellenes elemekkel vette magát körül, kijelentette, hogy a semleges lobogót nem utasíthatja ki kikötőiből. Erre Napoleon 1807 augusztus végével, Miollis tábornok vezérlete alatt álló 6000 emberét vetette oda, az ország területén minden angol árút elkoboztatott, a királynőnek pedig tudomására adatta, hogy országát Franciaországnak kell átengednie, s annak fejében majd valamerre másfelé fog Spanyolországgal már megbeszélt kárpótlást kapni. Deczemberben a francziák megszállották Firenzét. 1808 május 30-án kelt szózat pedig — Korzika, Piemont és Elba példájára — Toskanát is Franciaország részének jelentette ki s egyúttal három kerületre osztotta.

Itáliában most már csak egyetlen egy kis állam volt, a mely Napoleon rendszerének még mindig ellenszegült: a pápai állam. Ez pedig két tenger partján is feküdt s így, ha a szárazföld elzárásának rendszerét a császár valóban végre akarta hajtani, az sem maradhatott kivétel. A pápa és a császár között fönnálló feszültséget már a háborút megelőző időkből is ismerjük. A háború folyamán aztán Alquier, a francia követ, nagy fáradságot fejtett ki, hogy a szentatyát rábírja Józsefnek nápolyi királyul való elismerésére s arra, hogy a maga részéről is belépjen abba az alakulatba, a melyet „olasz szövetségnek“ hívtak s a mely szintén Napoleon fővédősége alatt állott. A pápa Józsefet csakis a maga függetlenségének és semlegességének föltétele mellett akarta elismerni, vagyis nem kívánt az angol-ellenes liga tagjai közé lépni. E vonakodásra válaszul aztán 1807 július 22-én Napoleon Drezdából Beauharnais Eugennek levelet írt, a mely arra volt szánva, hogy VII. Pius is elolvassa. „A

mostani pápa“, így hangzott a levél hamisítatlan napoleoni stilusban, „túlhatalmas. A papok nem azért vannak a világon, hogy uralkodjanak. Miért nem akarja ő megadni a császárnak, a mi a császáré? . . . Ha rövidesen nem szűnnek meg az államaimat nyugtalanító üzelmek, akkor talán már nincs is messze az az idő, a mikor én a pápát már csak római püspöknek és az én államaim többi püspökével egyenlőrangú papnak fogom elismerni. Attól sem fogok akkor elzárkózni, hogy galliai, németországi, itáliai és lengyelországi egyházaimat zsinatra hívjam össze, a melyen aztán a pápa nélkül is rendbe fogunk jönni.“ Gyakorlatibb jelentősége volt annak az utasításnak, a melyet még ugyanaznap római követének küldetett s azt megbízta: követelje a pápától, hogy az a biborosok testületébe huszonnégy francia papot nevezzen ki, Caprarának pedig küldjön Párisba olyan értelmű meghatalmazást, hogy az a fönnforgó vitás kérdések tárgyában szerződést köthessen. Mindkét kívánsága visszautasításban részesült. Ezzel szemben a curia az ugyancsak Franciaország által megnevezett Bayanne biborost küldötte el Napoleonhoz, a kinek az volt a föladata, hogy a nagyurat békítse ki s legrosszabb esetben ígérje meg azt, a mit most egy éve még megtagadott a pápa: a Nyugat császárává való megkoronázását; semmi esetre se ígérje meg azonban a biborosok testületének kibővítését és az itáliai szövetségbe való belépést. Már pedig Napoleonra nézve, a kinek a Földközi-tengerre vonatkozó terveit ismerjük, éppen ez volt a legfontosabb. „A francziák császáranak mindenekfelett való érdeke“ — így szól Champagny miniszternek Caprarához intézett egyik levele, a melyről messzire lerí, hogy maga Napoleon mondotta tollba,

— „hogy Róma világi ura Francziaországgal közös utakon haladjon, s ennek érdekeivel és politikájával szembe ne helyezkedjék. Az emberiség érdeke, és hatvan millió ember kiáltja feléje: kényszerítsd Angliát, hogy békében éljen velünk s adja vissza kikötőinket, partjainkat, hajóinkat, tengeri és kereskedelmi érdekeinket. Ha mármost a pápának az a szándéka, hogy a szárazföldön egymagában maradjon meg az angolok hívének, akkor nem szent kötelessége-e a birodalom fejének (*chef de l'empire*), hogy koronauradalmainak ezt a csoportját is (*cette partie de ses domaines*), a mely politikája által eltávolodott a birodalomtól, haladéktalanul ismét visszacsatolja a birodalomhoz, s visszavegye Nagy Károly ajándékát, a melyet most utódja ellen fegyverül akarnak fölhasználni? Ám a császár ebben az esetben is megelégednék vele, hogy az urbinói, maceratai és anconai három pápai legatiót kebelezze birodalmába, mert ezek nélkülözhetetlenek ahhoz, hogy Felső-Itáliát Nápolylyal egybekapcsolja.“ E főköveteléséhez aztán más egyebek is sorakoztak: a szerzetesi intézmény betiltása Itáliában, a francia biborosok számának fölszaporítása, s Velenczének az olasz concordátumba való bevonása.

Mindez a legkínosabb hatást tette Rómában. Hiszen Pius pápa három év előtt azért szánta rá magát a Párisba vivő hosszú útra, a mivel a katholikus világ előtt egy kissé hitelét is megingatta, hogy visszaszerezze Bologna, Ferrara és Romagna régebben elvesztett területeit, most pedig már megint az előtt az eshetőség előtt kell állania, hogy birtokából leadja államának éppen olyan részeit, a melyek a legtöbb hasznót hajtották. Ennek daczára is a biborosok — ugyanazok, a kik jövedelmeikre való tekintettel már

akkor régebben is a koronázási út megtételére unszolták a pápát — most is, hasonló okokból, arra törekedtek Piust rábeszélni, hogy legyen engedelkeny; a pápa így is viselkedett, s kijelentette, hogy kész Franciaországgal együtt Anglia ellen állást foglalni s Anconába és Civitavecchiába a francia helyőrséget befogadni. Napoleon azonban joggal tartott ettől az engedelkenységtől, s megelőzte. A nélkül, hogy bevárta volna a curia döntését, 1807 december végén megparancsolta Lemarrois tábornoknak, hogy csapataival haladéktalanul vonuljon be a nevezett három országrészbe, e közben pedig sikerült Párisban Bayanne bíborost rávennie, hogy írjon alá olyan szerződést, a mely valamennyi követelését elfogadja, többek között azt is, hogy ezután a bíborosok testülete egy harmadának francziákból kell majd állania. E mellett arra gondolt, hogy a pápát az engedelkenységből az ellentállásba kergesse, hogy így az *egész* egyházi államra rátehesse a kezét. Ezt el is érte. Pius, a *két* keleti provinciáinak durva elfoglalása mélyen megbántott, nem csupán ama szerződés helybenhagyását tagadta meg, hanem ezután már Anglia-ellenes ligába való belépésről sem akart tudni. Napoleon most érkezett el igazán céljához. A jogosság némi látszatával állíthatta a pápát, mint a béke nagy művének megzavaróját a világ elé, s ez elég oka volt arra, hogy mint II. Charlemagne visszavehesse azt az ajándékot, a mit az Első adott volt. Miollis tábornok még 1808 januáriusában megkapta a parancsot, hogy Rómát szállja meg s februárius 2-án valóban be is vonult oda. Feladata az volt, hogy valamennyi nem-római főpapot utasítsa ki az országból, a pápai zászlóaljokat sorozza be a francziák közé, a szentatya nemesi gárdáját

oszlassa föl s vegye át az ország igazgatását. 1808 áprilisában mindez végre lőn hajtva s ezzel az egyházi állam valójában francia provinciává lett.

Ugyanazon februárius 2-án, a melyen csapatai az örök városba bevonultak, írta volt Napoleon keleti szövetségesének, I. Sándor czárnak ama nevezetes levelet, a melyben a Svédországgal való háború eszméjét vetette föl előtte. Angliának az utóbbi eseményekkel szemben való magatartása készítette őt erre. Mert valamennyi szárazföldi hatalomnak Angliával szemben való összetömörítése Londonban egyáltalában nem keltette azt a hatást, a mit a császár nyilván várt, s ha azt hitte, hogy ezzel és rendeleteivel az angol kabinettet rákényszerítheti a béketárgyalások megkezdésére, akkor nagyon tévedett. Sőt éppen ellenkezően. A mikor 1808 januáriusában az angol parlament összeült, az üdvözlő trónbeszéd azt a várakozást hangoztatta, hogy az országban szilárdan él az elhatározás a harc továbbfolytatására. Úgy látszik, Londonban igen is jól voltak az Oroszországban elhatalmasodó ellenzéki hangulatról értesülve és jól ismerték azt a fölháborodást, a mely Poroszországban napról napra mindjobban fölzúdult, s azt is tudták, hogy Svédország arra is készen áll, hogy Franciaországgal fölvegye a harcot. Angliának ez a föllépése azonban azzal a következéssel járt Napoleonra, hogy most még sokkal inkább arra kellett törekednie, hogy a czárt maga mellé bilincselje. Ebből keletkezett a februárius 2-iki levél.

Azon a fölszólításon kívül, hogy a czár tegye rá a kezét a svéd területekre, e levélben még egyéb meszsze tekintő és szépen hangzó szavakkal előadott gondolatok is voltak, melyek arra voltak szánva, hogy La Harpe,

az idealista bölcész tanítványára kellő hatással legyeknek. Az angolok — így szólt a levél — a késhegyig menő háborút akarják (a mi melleleg nem is volt igaz). Tehát a békét csakis új, nagyszabású rendszabályokkal lehet megközelítenünk. „50,000 emberből álló hadsereg, francziák, oroszok, talán egy kevés osztrák is, Konstantinápolyon át ráveti magát Ázsiára, s ha ez a haderő csak az Euphratesig érkezik is, Anglia máris a szárazföld lábai elé fog borulni. Én fegyverre készülten ott állok Dalmátiában, Felséged pedig a Duna mentén. Megegyezésünk után egy hónapra hadseregünk már ott állhat a Bosporus partján; e hadműveletünk egész Indiáig ki fog hatni s Angliát ezzel leverjük. Nem ellenzek semmiféle előzetes megállapodást, a mely ilyen nagy vállalkozás nyélbeütésére szükséges, s a melylyel államaink kölcsönös érdekét egyensúlyba hozhatjuk. Ez persze csakis a Felségeddel való személyes megbeszélés útján történhetnék meg, vagy pedig Rumjancow — az orosz kanczellár — és Caulaincourt között való nyílt tárgyalás alapján, a mit kiegészíthetne egy olyan egyéniségnek Párisba való küldése, a ki testtel-lélekkel a mi rendszerünk híve. Mindez még márczius közepe előtt szerződésbe lehet foglalva s a döntés is megtörténhetik addig, úgy hogy május elsején a mi csapataink Ázsiában, az Önéi Stockholmban állhatnak. Erre Anglia, a melyet Indiában fenyegetünk és keletről kiűzünk, összeomlik majd azon események súlya alatt, a melyektől visszhangozni fog a négy világtáj. Felséged is, én is persze szívesebben vettük volna, ha a békét hatalmas birodalmaink határain belül élvezhettük volna, s nem lenne egyéb gondunk, mint hogy országainkat derék és jótékony közigazgatás által

éleszsziük és boldogítsuk. Világunk ellenségei azonban nem ezt akarják, s így önön terveinken is túl kell magunkat tennünk. Mindenkoron bölcs és politikus dolog, hogy az ember azt tegye, a mit a sors parancsol és oda menjen, a hová az események ellenállhatatlan áradata ragadja. Akkor aztán az a törpe népség, a mely nem látja be, hogy a jelenkor mását a mult idők történetében, s nem a közelmult század újságczikkeiben kell keresnie, elébünk fog görnyedni; meghunyászkodva fog minden legkisebb intésünknek engedelmeskedni. Oroszország népei pedig boldogak lesznek mindama dicsőség, bőség és jólét birtokában, a mi e nagy események nyomában rájuk áramlik majd. E néhány sorban egész lelkemet Felséged elé tárom. Tilsiti művünk a világ sorsát fogja eldönteni“

Lehetséges, hogy e lendületes mondatok hatással voltak a czárra, a kinek lénye a fennkölt idealismus és a reális számítás, a tettekrevágyás és kishitőség olyan sajátos keveredéséből alakult ki. Bizonyos az, hogy e két varázsszó: „Konstantinápoly“ és „Bosporus“, a melyeket Tilsit óta nem hallott, igen alkalmasak voltak ilyen hatás kiváltására. Akkoriban még mereven elutasította volt a nagy győző magától azt a gondolatot, hogy Stambulra rátegye a kezét, most pedig éppen ő tette szóvá! Milyen nagy siker lenne az, ha Katalin czárnő unokájának sikerülne a nagy császárnő emez álmát valóra váltani! Hogyan némulna el akkor minden ellene emelkedő hang s milyen magasságokba növekednék akkor a czár! Sándor czár megmaradt Napoleon oldalán s ennyiben az utóbbi elérte célját. Egyébként pedig nem igen vette komolyan odavetett szép szavait, s az időben

távol álló megfigyelőre azt a benyomást teszi a dolog, mintha Angliának ama háború selutasító magatartását — ha nem is éppen maga idézte föl — de mindenesetre rég óhajtott ürügyül használta, hogy a czárt újra magához lánczolhassa. A francia követ most persze Szent-Pétervárott élénk tárgyalásokba fog Törökország felosztása dolgában bocsátkozni, csak éppen végérvényes megállapodásokat nem szabad kötnie; ezt az uralkodók találkozása számára kell fönn tartani. Mikor fog ez vajjon végbemenni? Vagy egyáltalában meg fog-e történni? S ha igen, valóban fölosztják-e majd akkor Törökországot? Ama napokban, a mikor Szent-Pétervárott együtt ült Rumjancow, a francia-barát miniszter és Caulaincourt, a francia követ azt az utasítást kapta Párisból, közölje az udvarral, hogy a császár, a ki az európai szárazföldön a békét fönn akarja tartani, minden erejével azon lesz, hogy egy orosz és török háború újabb kitörését megakadályozza. S ugyanakkor Napoleon kijelentette a párisi osztrák megbízott, Metternich gróf előtt, hogy Törökország fölosztásáról egyelőre még szó sincs, de ha netalán rá kerülne a sor, akkor Ausztria bizonyára nem fogja ölbetett kézzel nézni Oroszország területi gyarapodását és mindenesetre rá fog szorulni a francziák segítségére, a kiknek érdeke, hogy Ausztria állandó egyensúlya maradjon az oroszok keleti túlerejének.

S vajjon az indiai terv komoly volt-e ezúttal? Arra mindenesetre jó volt, hogy Oroszország erőit, ha csak lehetséges, valamilyen jó távol eső kalandban kösse le, a török kérdés dolgában pedig érdektelenítse, s úgy is látszik, mintha ez okból Napoleon ezúttal komolyabban foglalkozott volna ezzel a kérdéssel, mint eddig. Perzsiával finckensteini tartózko-

dása idején kötött megállapodásait, a melyeknek egyik cikkelye Indiáról szólott, ismerjük. A Caulaincourt részére 1807 novemberében adott utasításokban is szó volt róla. „Mostanában” — vagyis a mikor egész Európa Anglia ellen tömörült — „könnyen felvetődhetik (on pourra songer) az India ellen irányuló expeditio eszméje; mennél ábrándosabbnak tűnik az fel, annál inkább fogja, ha csakugyan vállalkozunk rá — és Oroszország és a francziák mire nem vállalkozhatnának! — az angolokat rémületbe ejteni. Negyvenezer franczia, a kiknek a porta megengedné a Konstantinápolyon való átvonulást, negyvenezer oroszszal, a kik a Kaukázuson (tehát nem a Bosporuson?) át érkeznének oda, elegendő erőt adnának, hogy Ázsiát rettegésbe ejtsük és meghódítsuk. A császár ugyane szempontok közlésével Perzsiába is elküldötte követét, Gardane tábornokot.” Januárius utolsó napjaiban fogadta Decaen tábornok öcscsét — ez a tábornok volt az, a ki Isle de France-ot megszállotta volt — s lehetséges, hogy annak közlései, a melyek az indiai vállalkozást, főként a tengeri úton, eléggé könnyűnek mondták, hatással voltak a császárra és megerősítették benne eddigi képzetait. Tudomásunk van róla, hogy ezt a tisztet, a ki a császár ellenvetéseit buzgó igyekezettel iparkodott helyreigazítani, két kezével ismételten megsímogatta s közben nagy örömének adott kifejezést. Algirra és Tuniszra irányuló terveit is most kezdette kidolgozni. Már annak idején, a mikor Egyiptom veszendőbe ment, kárpótlásul erre a két országra vetett szemet. Hogy azonban Egyiptom újrameghódítására még szüntelenül gondolt s hogy ez mindenkor szoros összefüggésben állott Indiára vonatkozó tervei-

vel, az — legalább a jószemű Metternich előtt — nem volt kétséges; „Egyiptom“ — ezt írja 1808 januárius 18-án haza — „Napoleon számára az a régi tantétel, a melynek védelme ránézve élethivatás“. S ez valóban így is volt. A császár egészen komolyan tervbe vette, hogy 6000 emberrel expedíciót kezd Abukir ellen. Ennek föltétele azonban — mondotta — az lenne, hogy előbb tizennégy hadihajót kellene Toulonba gyűjtenünk s aztán az angolokat Irország ellen irányuló támadással és különböző tengeri vállalkozásokkal, a melyeknek mind oczeánmelléki partjainkról kellene kiindulniok, a Földközi-tengerről lehetőleg ki kellene szorítanunk. Úgy szeptember közepe táján mindez már folyamatban lehetne s akkor nekivághatnánk a dolognak. Ezt írta május 26-án a tengerészetügyi miniszternek.

*

E tervek érlelődése idején a császár Bayonneban tartózkodott. A mi az ő idejöttét szükségessé tette, annak oka egy döntő fontosságú, világtörténeti jelentőségű politikai teendő volt, a mely egyelőre minden egyéb tervét — akár komoly, akár kevésbé komoly szándékain nyugodott is legyen — háttérbe szorította. Ez a teendője pedig Spanyolországot illette. Ebben az országban IV. Károly király tehetetlenségben, a királyné szemérmertlenségben, a nép pedig inségben és szorongattatások közepette élte le életét s uralkodója békés hajlandósága készséggel rendelte alá magát a szomszédos állam egyeduralmának. Ez az ország Napoleon parancsára háborút kezdett Angliával, elvesztette hajóit, kereskedelmét s részben gyarmatait

is, csak azért, hogy szegény kis életét megmentse, a melyet egyébként Franciaország tiport volna agyon, a melynek jóindulatát így is nagy adókkal és csapat-szolgáltatásokkal kellett mindig újra és újra megvásárolnia. Persze a mikor Napoleon 1806-ban neki látott a poroszok elleni háborúnak, akkor egy kis ideig szinte úgy látszott, mintha a madridi udvar szokásos alázatosságából kissé engedett volna. Ezidőtájt Oroszország követte azon iparkodott, hogy Spanyolországot is megnyerje a coalitio számára, Anglia azzal fenyegetődött, hogy a délamerikai spanyol hűbérállamokban lázadást fog szítani és a nápolyi Bourbon IV. Ferdinándnak, a spanyol király fivérének példája alapos indítékul szolgált arra, hogy Napoleonnal szemben bizonyos megfontolások mindenkor jogosultak, úgy hogy a mikor Madridban látták, hogy a francia császár a nagyhírű porosz hadsereg ellen vonul, biztos leveretésének reményében, nekiláttak a fegyverkezésnek; egy október 5-ikéről keltezett, kissé elsietett szózat, bár még homályos szavakban, de máris emlegette az elkerülhetetlenné vált leszámolást. Ez az okmány azonban igen rossz időben került napvilágra: Napoleon pár nap mulva megnyerte a jeni ütközetet s a fényes diadal híre az egész ellenszegülési tervet dugába döntötte. A mozgósítást, a melyet a francia követtel szemben mint Portugália ellen irányuló rendszabályt állított oda, hirtelen félbeszakították s a békekirály szája megint csak úgy csöpögött a Franciaország iránt érzett odaadás megnyilvánulásaitól.

Napoleon ügyvivője szemében a dolgok igazi értelme és lefolyása egy perczig sem volt kétséges. Jelentést tett erről és a császár ezt a táviratot és a

hírhedt szózatot Berlinben éppen abban a pillanatban olvasta el, a mikor czéljához, hogy uralmát rászorítsa az egész continensre, egy hatalmas lépéssel került közelebb s éppen ahhoz fogott volt, hogy utolsó lépéseit is megtegye kelet felé s művét így betetőzze. Szemtanuk állítása szerint olvasás közben elfehéredett az izgalomtól. Ám nyomban le is küzdötte azt. Spanyolország előtt ügyesen eltitkolta, hogy — nevezet szerint a madridi porosz követ elfogott jelentéseiből is — pontos tudomása van a tervbevett rendszerváltozásról; ezzel szemben úgy tett, mintha a spanyolok hódolatának meg-megújuló kifejezéseit készpénznek venné s nemsokára gyümölcsöztette is. Megkövetelte, hogy a felfegyverzett csapatok közül mintegy 14,000 ember az Elba torkolatához vonuljon, megkövetelte, hogy partzárlati rendeletének érvényt szerezzenek, hogy a spanyol hajóhad egyesüljön Toulonban a francziával, s végül 25,000 porosz hadifogoly eltartását tukmálta rá a madridi udvarra. Ha már most Spanyolország élén népszerű és erős kormányzat állott volna, e perczben megnyithatta volna Anglia előtt kikötőit s nyiltan állást foglalhatott volna Franciaország ellen. Az elkövetkező évek megmutatták, hogy éppen IV. Károly országa nem volt ellentálló erők híjával, s ki tudja, hogy az eylaui események után minő kihatása lett volna egy ilyen nyílt pálfordulásnak. Ámde Spanyolország kormánya gyenge volt és rossz és felette népszerűtlen; Godoyt és a gyöngé erkölcsű királynét valósággal gyűlölte a nép, s csupán Ferdinánd, a trónörökös állott kedvezőbb színben, ha másért nem, már csak azért is, mert ama másik kettő arra törekedett, hogy őt a trónöröklésből kizárja. A kormány és a nép között, valamint az

uralkodók között dúló eme visszavonásra alapította Napoleon ama tervét, hogy Spanyolországot szorosabban magához kapcsolja, egyrészt abból a célból, hogy ha keletre irányuló, messze kihatású vállalkozásába csakugyan belefogna, Franciaországot hátában teljes biztonsággal tudja, másrészt pedig a miatt, hogy a spanyolok mindenkor segítségére nagyobb biztossággal számíthasson, semmint ezt eddig tehette. Csupán a „hogyan?” kérdése volt még megfontolás tárgya. Az erre adott különböző válaszok közül Napoleon a leggyökeresebbet találta egyúttal a leghelyesebbnek is. A mióta Godoynek ama szózata a szeme elé került, azóta szilárdul élt benne az az eltökélés is, hogy a Bourbonokat itt is megfosztja trónusuktól s azt a *saját* családjá egy tagjának adja át; ezt az elhatározását, úgy látszik, Talleyrand érlelte meg végkép, a mikor rámutatott, hogy XIV. Lajos is a saját családjából adott Spanyolországnak uralkodót. Az út maga, a melyen a császár e célját elérte, nem volt ennyire közvetlen. Első állomása Portugália volt.

Tilsitben a lissaboni udvar dolgában olyan értelmű megegyezés történt, hogy föl fogják az Anglia ellen való hadüzenetre szólítani, s ha netalán ellenkeznek, ellenségképpen fognak vele elbánni. Spanyolországnak jutott már most a feladat, hogy e terv végrehajtásában közreműködjék. Ez a követelés pedig nem csekély dolog volt, mert hiszen János herczeg, Portugália trónörököse, a ki örült anyja helyett látta el a kormányt, egyúttal IV. Károlynak a veje is volt; a lissaboni spanyol követ ennek ellenére az ottani francia ügyvivő mellé csatlakozott, a mikor az a kikötők elzárását, az angol követ kiutasítását, sőt mi

több, még azt is követelte, hogy a portugál kormány fogassa el az országban élő összes angolokat, javai-
kat pedig kobozza el. A válasz, a mit — Angliával
való titkos egyetértésben — a portugál miniszter
adott, elfogadta ugyan a kikötők elzárására vonat-
kozó követelést, de nem egyszersem az árúk lefog-
lalására s az idegenek letartóztatására vonatkozót;
az utóbbiakat egyébiránt csöndben figyelmeztették,
hogy iparkodjanak eltűnni. Napoleon, a kit a válasz
nem elégített ki s a ki különben is csak azért állí-
totta föl követeléseit, hogy velők ellentállást érjen el,
most tettekre szánta el magát. 1807 szeptember 30-án
a két követ, a francia és a spanyol, elhagyták Lis-
sabont, október 18-án Junot vezérlete alatt 20,000
francia betört a határon, október 27-én pedig Fran-
czia- és Spanyolország között Fontainebleauban titkos
szerződés jött létre, a mely a következő pontokat
tartalmazta: Portugáliát elfoglalják és három részre
osztják; közülök az északi, a mely a Duero és Minho
között terül el, mint északluzitániai királyság, Toska-
náért való kárpótlásul, az etruriai királynő birtokába
kerül; a déli részt: Alemtejo és Algarbia provinciá-
kat, algarbiai fejedelemség czímén Godoynek adják
át; a középsőt pedig az általános béke megkötéséig
Franciaország tartja megszállva. A portugál gyarma-
tokat szintén el akarták osztani s úgy tervezték, hogy
a spanyol király fölveszi „Amerika császáranak“ cí-
mét. E szerződés megkötésénél, a melynek alapelveit
Napoleon már a Tilsitből való visszautazása közben
állapította meg, Champagnyt, a külügyminisztert szánt-
szándékkal játékon kívül hagyta s Durocot rendelte
ki annak aláírására; egyelőre Talleyrand sem nyert
róla tudomást. Hogy e szerződést Madridban helyben

fogják hagyni, arról a békekirály részesedése kezeskedett, a ki Portugália bőréen való elláttatásának eszméjét már a legutóbbi háborút megelőzően is, egy ízben — bár akkor hiába — fölvetette volt Párisban. Ugyanaznap, a melyen e szerződést aláírták, külön egyezmény keretében a vállalkozás katonai vonatkozásait is megállapították: Franciaország 28,000 embere, a kiket 11,000 spanyol katona fog kiegészíteni, Spanyolországon át fog Lissabon ellen vonulni, közben pedig 16,000-nyi spanyol csapat megszállja északi és déli Portugáliát. Külön cikkelyben Franciaország fönttartotta magának a jogot, hogy további 40,000 emberét Bayonnenál fogja összegyűjteni, de csak akkor, ha az angolok netalán katonaságot tennének Portugáliában partra; e második hadseregnek pedig csak újabb megegyezés folytán kell és szabad közbelépnie.

Ez ellenségeskedés láttára János herczeg egy pillanatig ingadozott, hogy vajjon ne adja-e be inkább teljesen a derekát Napoleonnak; ebben azonban a „Moniteur“ 1807 november 13-iki száma megelőzte, mely ezt a hírt hozta: „Portugália kormányzó hercege elveszíti trónusát. A braganzai ház bukása újabb bizonyossága annak, hogy minő végzetes sors éri azt, a ki Angliához pártol“. A herczeg erre nem tehetett jobbat, mint hogy elmeneküljön, mivelhogy kicsiny országa úgy sem bírt volna az egyesült spanyol és francia erőknél ellentállani. 1807 november 27-én a királyi család hajóra szállott, hogy Braziliába keljen át. Pár napra rá Junot maréknyi agyonhajszolt katonájával, javarészt újonczokkal, bevonult az urátvesztett városba, a mely ellentállásra gondolni sem mert, s nemsokára, decemberben, a városházá-

ról lehullott a portugál czímer, hogy a háromszínű lobogónak adjon helyet.

A fontainebleau-i egyezmény történeti jelentősége nem annyira politikai, mint inkább katonai megállapodásaiban keresendő. Az egyezmény Spanyolország csapatjait nyugat felé irányítja; ez annyit tesz, hogy így a francia hadsereg minden különösebb akadály nélkül juthat el Madridba. S Napoleonnak valóban ez is volt a szándéka. Hogy végre is hajtotta, annak oka pedig a madridi udvarban uralkodó viszonyokban keresendő. Mert a belső ziláltság most érte el ott tetőpontját. Ferdinánd, a trónörökös összeesküvést szőtt Godoy és a saját anyja ellen, hogy így juthasson uralomra. Az összeesküvés kiderült s a király, fia felségárulása tárgyában, szöveget intézett a néphez. Mindkét rész Napoleonhoz fordult, s az aszturiai herczeg, a midőn szülei kegyeltjének túlkapásai ellen védelmet kért Napoleontól, azzal támogatta kérését, hogy egyúttal megkérte az egyik Bonaparte-herczegnő kezét is. Napoleon úgy látta, hogy megjött a pillanat, a melyben munkához láthat. IV. Károlyt arra inti, hogy a Portugália ellen küldendő expedíció dolgát már csak mégse hátráltassa ilyen udvari villongásokkal, levele átadójának pedig egyúttal azt a titkos utasítást is adja, hogy iparkodjék az országban uralkodó hangulatról, a spanyol várak erőviszonyairól, a haderőről s azoknak elosztásáról szorgosan tájékozódni (1807 november 13). Röviddel ezután (december 6) Dupont tábornok, a ki ama 40,000 emberből álló második francia expedíciós hadsereg vezére volt, szintén megkapja a parancsot, hogy keljen át a spanyol határon egészen Vittoria és Burgos vonaláig, bár az angolok partraszállásának eddig még nyoma

sem volt. Napoleon ezidőtájt északi Olaszországban tartózkodott. Itt találkozott, Velenczében, december első napjaiban bátyjával, Józseffel, a kinek a spanyol koronát, persze az Ebrótól északra eső terület leszámításával, följánlja. József elhárítja magától az ajánlatot, s Napoleon valószínűleg most vette közelebbről szemügyre a Spanyolországgal való családi összeköttetés gondolatát. Mantovából Lucziánhoz fordul, a kihez most közeledni kíván, s azt az ajánlatot teszi, hogy bizonyos körülmények fölmerülése esetén adja oda első házasságából való legidősebb leányát, Charlotte-ot az aszturiai herczegnek feleségül, föltéve persze, hogy ez a mostani feleségétől elválik; ebben az esetben hajlandó a herczegnek a portugál királyságot, sőt ha úgy akarja, akár Spanyolországot is odaadni. „Hát nem látjátok, hogy — hála a ti szeretett Bourbonjaitok örültségeinek és szeretett barátoknak, a békekirály dőreségének — ez az ország is kitért markomba hull?” Az utóbbi ajánlatra Luczián sem volt kapható, s most a házassági tervhez való hozzájárulással egyidejűleg, a melynek különben egyelőre titokban kell maradnia, Madridban azt az ajánlatot terjeszteti elő, hogy Spanyolországból az Ebróig terjedő részt engedjék át Franciaországnak s ezzel szemben tartsák meg egész Portugáliát.

Ámde ez mégis csak túlmerész és epizodyszerű dolog volt. A csakugyan fontos valóság az volt, hogy november és januárius között egy 50,000-nyi francia sereg vonult be spanyol területre s Valladolid és Burgos táján tábort ütött. Februárius folyamán Murat lett a főparancsnok és azt az utasítást kapta, hogy az északi spanyol várakat, ha kell, akár erőszakkal is kerítse hatalmába. Senki sem tudta, hogy ezek

az idegen csapatok mit akarnak az országban; de még maga Murat se. A spanyol nép azt hitte, hogy azért jöttek, hogy a trónörököszt a trónusra segítsék és Godoy gyűlöletes uralmát megtörjék, s ezért kitörő örömmel üdvözölték azokat. Ferdinánd maga is ebben a hiedelemben élt, már csak azért is, mert Beauharnais, a francia követ az ő pártjával keresett érintkezést; IV. Károly azonban aggodalmas hangú levélben fölvilágosítást kért. Az volt a kívánsága, hogy a Portugáliára vonatkozó október 27-iki szerződést és a családi összeköttetésre vonatkozó terveket hozzák nyilvánosságra. Napoleon válasza azt hazudta, hogy a csapatoknak az a feladata, hogy az angolok partraszállását megakadályozzák s hogy ezért Cadixba kell vonulniok; de hogy amaz egyezmény kihirdetésének még nincs itt az ideje, sem pedig a herczeg újabb házasságának. Látszik, hogy szántszándékkal hagyott mindent függőben s a történetíró igazán zavarban van, a mikor ennek a nagyszabású cselszövésnek egyes fejlődési fokozatait kell leírnia. Egy ember volt különben, a ki keresztül látott a szitán: Godoy; ő azt a tanácsot adta, hogy az udvar meneküljön dél felé. A mikor azonban erre megtették az előkészületeket, a nép azt hitte, hogy Godoy így akarja a Napoleon által tervbevett rendszerváltozást lehetlenné tenni; a tömegek tehát kivonultak Aranjuezbe, a hol az udvar tartózkodott, lerombolták a kegyelt palotáját s őt magát elfogták. A király abba a kényszerhelyzetbe jutott, hogy miniszterét el kellett bocsátania, s önmagának le kellett mondania fia javára, a kinek pártja egyébként nem állott a zavargásoktól távol, annyira nem, hogy a király még az életét is féltette tőlük (1808 márczius 17. 18).

A dolgok e fordulata a császárnak nem éppen kedvére való volt. Azt remélte, hogy a királyi család csakúgy, mint a portugáliai, szintén el fog menekülni, a mit aztán — csakúgy, mint ott — az Angliához való ragaszkodásnak minősített volna. Ezúttal azonban, nyomban hogy Murat bevonult Madridba, 1808 márczius 23-án, a nép örömrivalgása közepette vonult oda VII. Ferdinánd király is, s a nagy tömeg most még inkább abban a hiedelemben volt, hogy az idevezető utat valósággal a francziák egyengették a fiatal uralkodó számára. A franczia követ éltetésének nem volt se vége, se hossza. Napoleon igazi terveire nézve, a melyeket Murat bátorító hangú jelentései — hogy az ország testestül-lelkestül híve a császárnak s hogy teljesen az ő rendelkezésére áll — még csak fölcsigáztak, igen kellemetlen volt ez a fordulat. Azon törte tehát a fejét, hogy a fiatal uralkodót, a kit különben még nem ismert el annak, hogyan választhassa el népétől. E végből Savaryt küldte Madridba. Azt kellett közölnie Ferdinánddal, hogy a császár maga is el akar jönni Spanyolországba, s úgy illenék, ha a király elébe utaznék s maga kérné tőle királyul való elismertetését. A fiatal király csakugyan elutazott elébb Burgosba, onnan pedig Vittoriába, persze a nélkül, hogy a császárral találkozott volna. Ezzel szemben itt már Napoleon levele várta, a melyben az volt, hogy a császárnak, mielőtt elismerését megadná, személyes találkozás útján tisztába kell azzal jönnie, hogy vajjon IV. Károly valóban a maga jószántából, vagy pedig csak kényszerűségből köszönt-e le; e találkozásnak Bayonneban kellene lefolynia. Csalogató éteknek ott volt a levélben ez a mondat is: „Franczia herczegnőnek királyi Fenségeddel való

házasságát teljesen népeim érdekében valónak ítélem s olyan ügynek tekintem, a mely még szorosabban kötne engem össze azzal az uralkodóházzal, a mely trónraléptem óta mindenkor megelégedésemre szolgált“. A fiatal herczeg környezetéből nem egy intő hang emelkedett a Franciaországba való utazás ellen; Vittoria lakossága nem is akarta a város határából kiengedni. Ám mit volt mit tenni? Köröskörül ott táboroztak a francziák s a meghívó fölért egy parancs-
csal. „Vittoriában“ — beszélte később Savary — „egy perczig már azt hittem, hogy foglyom kimenekül kezem közül; ámde azzal hoztam rendbe a dolgot, hogy ráijesztettem“. Ferdinánd április 20-án — igazában mint fogoly — érkezett meg Bayonneba, a hová a császár ekkor már a király szülőit és Godoyt is meghívta.

Vajjon ki lepődhetnék meg azon, hogy a herczeg itt egyáltalában nem azt találta, a mit keresett? Napoleon nemcsak hogy megtagadta tőle királylyá való elismerését, hanem valósággal azt követelte tőle, hogy koronáját adja vissza atyjának, a kiről viszont biztosan tudta — IV. Károly ismételten kijelentette ezt Murat előtt —, hogy semmi kedve sem lesz abba az országba visszatérni, a mely az ő uralmát elátkozta, s a hol csak a legnagyobb kellemetlenségek várakoznának reá. Ferdinánd előbb megpróbálkozott a vonakodással; a mikor azonban május 5-én a Madridban kitört lázadás híre Bayonneba érkezett s ennek értelmi szerzőségét ráfogták és a mikor Napoleon azzal fenyegette, hogy mint lázadóval fog vele elbánni, akkor megadta magát sorsának: IV. Károlyt elismerte törvényes királynak, ez pedig a koránát tüstént letette bizalommal a császár kezébe, a honnan azt

1808 június 6-án Bonaparte József vette át. Napoleon — alattomos cselvetéssel és durva erőszakkal ugyan — de elérte hatalma célját; a Pyrenei-félsziget, bár közvetve, immár az ő hatalma alatt állott.

A kérdés csak az volt, vajjon ott is marad-e. Ha csakugyan így történik, akkor az Anglia ellen tömörített kör valóban összezsukódik s akkor az európai szárazföld Herkules-oszlopaitól egészen a Visztuláig a császár többé-kevésbé tetterős parancsainak engedelmeskedik s akkor talán az a kolosszus ott keleten szintén nem merészkedik tőle elszakadni, hogy netalán a saját útjait kövesse s akkor igazán eljőhet az ideje, hogy az ő intésére egy orosz hadsereg fog e világ-rész határain átkelni, hogy a messze Ázsiában küzdje ki a császár egyetlen ellenfelének romlását.

A tengerészetügyi miniszterhez május 26-án küldött levél az alatt a benyomás alatt készült, hogy az ibériai félsziget dolgában immár nincs mit tartani meglepetésektől. S most aztán a Bayonne melletti Maraq kastélyból egyik levél követi a másikat ugyanarra a címre s mindenik levélben tovább épül a nagy terv a Földközi-tenger Franciaország alá vetéséről és Oroszországnak Ázsiára való viasszaszorításáról. Ha a legutóbbi év sikereit áttekintette, joggal szállhatta meg Napoleont a megelégedettség érzése, a mely eljárásának erkölcsös voltán lelkében netán felmerülő kétségeit bizonyára alaposan elnyomta. Mi lesz azonban, ha e sikerei nem lennének tartósak? Ha számadásai közé olyan elem is vegyült volna, a mely elkerülte figyelmét? Vagy olyan jelenség, a melyet nem tudott kellőképen mérlegelni, mert hiányzott a hozzávaló szemmértéke vagy érzéke?

Hej, csak fogadta volna el 1795-ben a vendéei parancsnokságot! Majd ott megláthatta volna saját szemével, hogy mit jelent egy megsértett, csalódott, kétségbeejtett nép halálraszántása, s akkor talán nem követte volna el azt a hibát, a melyet elkövetett, a mikor Spanyolországban azzal kicsinylette le a nemzet hangulatát, hogy megcsalta; s akkor talán mégis inkább iparkodott volna a fiatal népszerű királyt a maga családjához és érdekeihez fűzni, a helyett, hogy letaszította a trónusáról. Való, hogy Ferdinánd méltatlan jellem volt, Napoleonnak pedig az a terve, hogy Spanyolország tekintélyét és műveltségét emelje, tiszteletreméltó problema marad; a döntő jelenség mégis az volt, hogy az ő akaratának egy kiszámíthatatlan erejű népakarat szegült ellene. A császárnak, a kit a nép ilyen irányú akaratáról hosszú időn át tévesen értesítettek, rövidesen a saját kárán kellett azt megismernie.

1808 júliusában József bevonult Madridba. Muratnak Nápoly jutott. IV. Károly feleségével és kegyeltjével előbb Compiègnebe, majd Olaszországba ment. A fiatal herceg, a kinek némi évjáradékon kívül a navarrai kastélyt és a hozzá tartozó birtokot juttatták kegyelemkenyérül, egyelőre Franciaországban maradt biztos őrizet alatt; Talleyrandnak jutott a föladat, hogy valencay-i kastélyában vendégül lássa. Az új király Spanyolországba új alkotmányt hozott magával, a melyet Bayonneban a három rend képviselői tárgyaltak meg, derék ministereket is hozott, valamint nagy adag jószándékot, hogy az elzüllött birodalmat új erőre és új fényre derítse. Megérkezésekor azonban zendülés lázában égő országot talált. Ha voltak is Spanyolországban bölcs államférfiak, a kik az új,

rendezettebb kormányzatban rejlő hasznot hazájukra nézve elismerték, s a kik készek is lettek volna rá, hogy szolgálatába szegődjenek, e meggondolásuknak a megsértett milliók szenvedélye állott parancsolóan az útjába, a mely megtorlandó nemzeti szégyennek érezte, hogy az idegenek így becsapták az országot. Hozzájárult még, hogy annál a népnél, a mely egykor a hitetlen mórokat és az eretnek reformatiót egyenként legyőzte, a valláshoz való büszke ragaszkodás együttjárt a hazafisággal, s hogy viszont most az államhatalom tulajdonképen való bitorlója ugyanaz az ember volt, a ki a pápát megfosztotta trónusától. Szóval a nemzet „megtagadta a bayonnei egyezményhez való hozzájárulását“, (miként ezt utóbb egy ízben Napoleon maga is megállapította) s fegyvert ragadott. Még pedig sikerrel. Aszturiában tört ki a lázongás és még május hó folyamán örült iramban terjedt el országszerte. Angliába követek mentek segítségért s ott persze kész örömmel fogadták őket. Főként barátok vezetése alatt országszerte bandák alakultak, a városokban pedig junták, vagyis kormányhatóságok keletkeztek, a melyek csakis VII. Ferdinándot nevezték és ismerték el királynak. Eleinte itt-ott ugyan még értek el sikereket a francia csapatok, de aztán nemsokára meg kellett a „banditák“ ellenállásával ismerkedniök. Saragossa lakossága hősiesen küzdött az ostromlókkal és visszavonulásra kényszerítette őket; Valenciában ugyanez az eset állott be, s ha Bessières július 14-én a Medina de Riosecco mellett való sikszágon győzött is, ezzel szemben viszont Dupont egész hadteste, 17,000 ember, ott veszett a hegyek között, a hol július 23-án Baylen táján meg kellett magát adnia. Ez az esemény aztán

égkép lázadásba borította egész Spanyolországot, a melynek hatása alól immár József minisztertanácsa sem bírt menekülni. A mikor aztán már József sem találta a maga residentiáját biztonságosnak és július végével jobbnak vélte észak felé visszahúzódni, akkor a francia hadsereg is elvonult az Ebro mögé. Közben a Wellesley vezérlete alatt álló angol segédc csapatok is partra szállottak Portugália földjén, a hol Cintra táján Junot 9000 katonájával — katonai becsülettel ugyan — augusztus 30-án megadta magát. Mindennek betetőzéséül most a nagy forradalom hírére a Fünenen, Langelandon és Jütlandon állomásozó spanyol katonák is cserbenhagyták francia vezérüket, s nem-sokára már angol hajókon útrakeltek hazájuk felé.

Napoleont, a ki július folyamán otthagyta Bayonnet s abban a biztos tudatban élt, hogy a fölkelésnek egy-kettőre nyakára lehet majd hágni, mélységesen érintették e hírek; a Dupont capitulációjáról szóló híradás éktelen dühbe kergette, a cintrai hiobhír viszont teljesen leverte, mert itt olyasmi történt, a mi a legfájóbban találta szíven: az angolok újra Portugália urai voltak, a védőpánt megszakadt. Ha ezt a csorbát ki akarja köszörsülni, akkor az eddigieknél nagyobb erőket kell Spanyolországban működésbe hoznia, vagyis akkor a grand arméet — ha nem is egészében, de legalább jórészben — ide kell vonnia Németországból. Ez azonban nemcsak azt jelentette, hogy minden eddigi magasröptű keleti tervével fel kell hagynia, hanem egyúttal azt is, hogy oda kell dobnia azt a felsőséges helyzetét is, a melyből egy éven keresztül sikerült a három nagyhatalmat, Oroszországot, Poroszországot és Ausztriát sakkban tartania. Ez pedig annál kínosabb volt, mert a két német

államban éppen e perczben az ellenállás olyan jelenségei mutatkoztak, a melyek — ha az a bizonyos gyengéd nyomás csak kissé szünetel is — nagyon könnyen lángra lobbanhattak.

Bécsben már az itáliai eseményeket, Toszkana bekebelezését s a pápa világi uralmának megdöntését is ideges nyugtalansággal szemlélték. Erre aztán beütött a bayonnei esemény és igen mély benyomást tett. Úgy látszik tehát — mondogatták magukban —, az sem használ semmit, ha engedelmesen és kezes bárány módjára úgy cselekszenek is szüntelen, a hogy a nagyúr parancsolja, és az sem, ha éppenséggel szövetségben állanak vele; az ő álnokságának így is, úgy is áldozatául esnek. Úgy látták, hogy Európa valamennyi ősi dynastiáját hasonló sors fenyegeti, már pedig valamennyie előtt éppen Ausztria volt ilyen dynastikus állam, mert egyenlőtlen és különálló részei között főleg az uralkodóház volt az összetartó kapocs. Ezért azt a veszedelmet, a mely az uralkodóházat fenyegette, ebben a birodalomban érezték kiválóképen az államot fenyegető veszedelemnek s Ausztria fegyverkezni kezdett, a mihez ürügyül azt a fentebb már említett körülményt állította oda, hogy a Franciaország által fölvetett törökországi terv végrehajtására készen állhasson. 1808 májusában és júniusában modern tartalékot és honvédséget szerveztek, s a nép tülekedett, hogy a gyorsan megszervezett zászlóaljakban helyet találjon. Napoleon határozott fölvilágosítást követelt és háborúval fenyegetődött; ennek közeli kitörésén már senki sem kételkedett. Ekkor érkeztek azonban Spanyolországból a balhírek s a fenyegetődésnek egyelőre végeszakadt. Ney és Viktor hadtestinek a Rajnán át vissza kellett vonulniuk! Ausztria

ovábbi sakkb antartására nem történt más, mint hogy Davout délnek, Lengyelországból Sziléziába húzódott, Mortier hadteste pedig továbbra is frank földön maradt; sőt most már Napoleon maga is gyöngédebb hurokat kezdett pengetni s iparkodott Ausztria annak aggodalmait eloszlatni. „Tudja-e Ön,” kérdi augusztus 25-én Saint-Clouban Metternichtől, „hogy miért tettem Spanyolországban ama változtatásokat? Azért, mert a hátamat teljes biztonságban akartam tudni. A trónuson ott Bourbonok ültek, már pedig ők és én: mi egyidejűleg nem uralkodhatunk Európában. A többi dynastiára ez nem vonatkozik, s a Lothringeniek és a Bourbonok között én óriási különbséget teszek.” Erre Metternich megígérte, hogy az egész osztrák haderőt az előbbi létszámra fogják apasztani s hogy az új királyokat Bécsben el fogják ismerni.

S miként Ausztriában, Poroszországban is terjedt az erjedés láza, persze csak titokban s a francziák jelenléte miatt csupán tompított hangon, a miben nemcsak a francziáktól való félelem játszott közre, hanem az olyanoktól való rettegés is, a kik a francziáknak hívei, vagy a kik azon a nézeten voltak, hogy még nagyobb bajok elkerülése okából mindent a legkisebb ellenszegülés nélkül el kell tűrni. Már az előző évben is, az eylaui ütközet nyomán, ébredezőben volt valamelyes összeesküvés, a melyet egykori porosz és hesszeni tisztek vezettek, s a melynek az volt a célja, hogy mihelyt az angolok Északnémetországban partraszállának, nyomban föllázítsák a Weser és Elba között fekvő területek népét. A tilsiti béke óta a francia katonaság nyomása következtében csak nőttön nőtt a nép elkeseredése. Csaknem az idegenek szemeláttára ültek össze a titkos társaságok, a melyek

magukban és a népben élesztették a gyűlöletet és a harczivágyat. 1808 áprilisában aztán megalapították a königsbergi „erényszövetséget“, a mely bár önmagában teljesen ártalmatlan társaság volt, utóbb mégis mindenfajta francziaellenes aknamunka ennek a nevének került forgalomba, számai pedig áttekerjedtek Westfáliába és Hesszenbe, sőt mélyen be Szászországba is. Emellett aztán maga a kormány — főként Stein és Scharnhorst, valamint velük karöltve Kolberg hőslélkü védője, Gneisenau ezredes is — az állam és hadsereg újjászervezésén dolgozott, hogy mindkettőt megeddze a közeli mérkőzésre s a nemzetet a függetlenségeért immár elkerülhetetlen harczra új és szabadabb alkotmány megteremtése által megerősítse. A francziák spanyolországi veszteségeinek hatása alatt mindhárom férfiúban közössé vált a meggyőződés, hogy az imperátorban megtestesült forradalmat csakis hasonló fajtájú eszközökkel lehet küzdeni, mert Francziaországot is ezek segítették mostani nyomasztó túlsúlyára. Mind ezek a dolgok végre sem kerülhették el Napoleon figyelmét, s ha el is kerülték volna, Stein miniszternek Wittgenstein herczeghez 1808 augusztus 15-én intézett s a francziák által elfogott leveléből minden kiderült volna, mert ebben egész nyíltan meg volt írva, hogy Németország nemzeti elkeseredését föl kell fokozni és ha Napoleon elutasítaná a porosz kormány előterjesztéseit, akkor az előző évi tavaszi terveket (Bartenstein) újra elő kell majd venni. Hát ugyanaz a Poroszország volt-e még ez, a melyről azt hitte volt, hogy ama thüringiai csatákban már végkép megsemmisítette, s a melynek további fönntmaradásába majdnem csakis szívességből egyezett bele? Fölfedezését arra használta, hogy Vilmos herceget

1808 szeptember 8-án olyan szerződés megkötésére kényszerítse, a melyben még súlyosabb föltételeket szabott arra az eshetőségre, ha rá találná magát szánni, hogy a porosz területet egész az oderamenti várak vonaláig kiűritse: Poroszországnak ez esetben 140 milliót kell fizetnie, egy Ausztria ellen netalán kiűtő háborúban segítősereg szolgáltatására kell magát elköteleznie s hadserege létszámát mindenkor 42,000 emberen alul kell tartania; e létszámon felül semmi néven nevezendő nemzetőrséget szerveznie nem szabad.

De nemcsak Németországban, hanem ott is, a hol Napoleon a legnagyobb diplomatai művészettel lépett volt fel, ott is úgy látszott, mintha fáradozásának gyümölcsei már-már veszendőbe mennének. Törökországban nemrégiben ismét lázadás tört ki, a melynek során IV. Musztafa trónusát veszttette s 1808 július 28-án annak öccse került II. Mahomet néven uralomra. Ennek a kormányra pedig már egyáltalában nem volt hajlandó, hogy francia szóra hallgasson. A francia követet a francia politika ingatag volta miatt szemrehányásokkal halmozták el, s a követ azt a benyomást szerezhette, mintha a törökök még inkább lennének az oroszokkal való különbékére kaphatók, nemhogy túlságosan rajonganának a Napoleon barátságáért. Az események ilyen fordulatára nem úgy festett-e az egész helyzet, mintha Napoleon európai uralmának gyönyörű épülete, ilyen közel a befejezéshez, bedőléssel fenyegetne? A császár nyomban átlátta a helyzet aggasztó voltát, de egyúttal az eszközt is megtalálta, a mivel sorsán lendíthessen. Az egyetlen hatalom, a melynek módja lehetett rá, hogy Poroszországot és Ausztriát mindaddig féken tartsa, a míg ő Spanyolországban rendet teremt,

Oroszország volt. Arra kellett hát törekednie, hogy ezt az államot a mondott föladatra megnyerje. Igaz, hogy eddig igen kétszínűen viselkedett vele szemben: az államférfiaknak Törökország fölосzlatását illető tanácskozásai minden kézzelfogható eredmény nélkül fejeződtek be és Franciaországnak a svéd-orosz összeütközés idején tanúsított magaviselete is meggondolásra késztehetette a szentpétervári vezető köröket. E rossz benyomásokat azonban bizonynyal el lehet majd simítani. Hiszen már Poroszország kiürítése is a cszárral szemben tett engedmény volt s Napoleon azt remélte, hogy újabb, nagyobb engedménnyel végkép eléri célját. Eddig a czárt a két aldunai fejedelemség dolgában mindig a közeli szóbeli megegyezéssel hitegette, a melyet persze mindenkor sikerült elhalasztania. Most jön meg majd ennek is az ideje. Alighogy József Madridból való menekülésének híre megérkezett Párisba, nyomban gyorsfutár sietett Szentpétervárra, táskájában az erfurti találkozóra szóló meghívással — ezt a helyet maga a czár javasolta —, továbbá azzal a jelentéssel, hogy a francia csapatok máris kivonulóban vannak Poroszország földjéről, s végül azzal a kéréssel, hogy Szentpétervár tiltakozzék Bécsben a fegyverkezések folytatása ellen. E pillanatban minden azon fordult, hogy a czár miképen fog dönten. Mert hiszen időközben már Ausztria is iparkodott hozzája közeledni, Anglia is kopogtatott már az ajtaján, a porosz király pedig bizalmas levelekben már figyelmeztette, hogy ha valóban szándéka a porosz állam megmentésén közreműködni, akkor előállhat az a kényszerhelyzet, hogy a bécsi udvarral kell majd közösen eljárnia. Az egész világ tudta, hogy a czár szíve-vágya igen távol áll a

franciákkal való szövetségtől, s ha a czár ezúttal megragadta volna a kedvező alkalmat, akkor talán már most következett volna be, a mi csak öt év múltán játszódott le Európa színpadán.

A czár azonban nem hallgatott szomszédai szavára. Jól tudta, hogy Napoleon most rászorult s hogy ennek fejében — ha másként nem, hát csak kénytelen-kelletlen — de szabad kezet fog neki engedni keleti tervei dolgában. Svédország ellen viselt háborúja kezdett jobbra fordulni s így dél felé ismét szabadban mozoghatott. Ha most nem veri addig a vasat, a míg tüzes, hanem Poroszországgal és Ausztriával egyetemben Franciaország ellen fordul, akkor forrón óhajtott célja — az aldunai fejedelemségek és talán még Konstantinápoly birtoka is — újból a végeláthatatlan távolságba tolódik el. A hazájabeli ellenzéknek, a melyet a finn zsákmány csak ideig-óráig bírt elnémitani, újabb, nagyobb siker által akarta a hiú czár megmutatni, hogy ő volt az, a ki az Oroszország igazi nagyságára vezető helyes utat választotta, a mikor Tilsitben a francziák császárához csatlakozott. Ha most cserbenhagyja, nem volt-e akkor ez nyílt beismerése annak, hogy akkoriban tévedett? S menél inkább elfoglalja a császárt Spanyolország dolga, annál inkább remélhette a czár, hogy keleti terveit megvalósíthatja. Ezért nem szabad semmi olyasnak történnie, a mi Napoleont az ibériai félszigeten való foglalatoskodásában megzavarhatná, ezért kell Poroszországot és Ausztriát lecsendesítenie, mert e hatalmak által indítandó háború a francziák figyelmét keletre fordítaná, Oroszország erőit pedig nyugat felé irányítaná, a helyett, hogy a dél felől integető könnyű babér leszakításához foghatna. Így kapcsolódott bele

éppen e perczben a czár érdeke Napoleonéba s a döntő szempont az volt, hogy a középeurópai hatalmak pengéit a spanyol expedítio tartamára tétlenségre kényszerítsék. Azt látjuk tehát, hogy a czár élénken óvja barátját, III. Frigyes Vilmost az osztrákok oldalán való mindennemű háborús mozgolódástól s hogy még arra is rábeszéli, hogy ama szerfelett terhes szeptemberi egyezményt írja alá; megígéri, hogy az erfurti találkozón az egyezményben foglaltaknál kedvezőbb fizetési föltételek érdekében fog szót emelni. A porosz hazafiakra, elsősorban Steinra, e megbeszélések azt a benyomást tették, mintha a czár csupán időt akarna nyerni valamely későbbi franciaellenes vállalkozásra. Hogy a Franciaország és Ausztria között való háborúnak sem szabad megtörténnie, azt meg a poroszok előtt azzal okolta meg, hogy hiszen ebben az esetben Franciaország tüstént félbeszakítaná a spanyol háborút s egész erejével Ausztriának menne neki, a mely megokolást a porosz urak a maguk javára magyarázták. Bécszet viszont nyugalomra intette, hogy, miként mondá, ne kelljen ahhoz a keserű pohárhoz nyúlania, hogy Ausztriával szemben állást foglaljon. Ezek után elutazott Erfurtba.

Itt szeptember 27-étől fogva egyik ünnepség a másikat követte. Hogy a Korzikai életét itt poroszok merénylete veszélyeztette, csak utóbb derült ki. Ragyogó pompával fogadta Napoleon császári vendégét, a miként ez már Tilsitben is bevált módszere volt. Tábornokai és gránátosai szolgáltatták a katonai keretet, a német hűbérállamok fejei a politikait. Királyokból álló hallgatóság előtt játszották a Comédie Française színészei a francia szomorújátékok

legjavát, s megesett egy ízben, hogy Voltaire „Oediposának“ e szavainál:

„Nagy embernek barátsága
az istenek ajándoka!“

a melyet Talma harsogott a terembe, a czár fölállott, megragadva Napoleon kezét, mire a két uralkodó a jelenlevők tetszészaja közepette megölelte egymást. Egy dolog bizonyos már most, hogy e két embertől mi sem állott távolabb, mint az egymás iránt érzett hajlandóság, s a mi netalán ilyesminek látszhatott volna, számításnál az sem volt egyéb. Bensejében a czár egyáltalában nem volt Napoleon híve, a kinek túlkapásait mindenkor inkább aggodalomkeltő bajnak ismerte föl; ha a hegyi patak megdagad, mondogatta egy ízben, akkor szépen utat kell neki engedni. Napoleonnál is körülbelül ilyen volt a helyzet. Ámde mindkét fél kedvezőnek ítélte magára, ha Európa színe előtt szoros egységben jelennek meg, s viselkedésüket ez a megismerés irányította.

Ez alkalommal folytatott politikai beszélgetéseik nem maradtak annyira homályban, mint az annak idején Tilsitben folyt tárgyalásaik. Így nem maradtak előttünk ismeretlenek azok az ügyek, a melyeket délutánjaikon, természetesen tanuk kizárásával, megtárgyaltak, sőt még azt az álláspontot is ismerjük, a melyet a két uralkodó minden egyes kérdésben elfoglalt. Napoleon, a ki még Párisban kidolgoztatta egy szerződés tervezetét, azt most a czár elé terjesztette, s első összejöveteleik után állítólag azt a benyomást nyerte, hogy a czár „hajlandó mindent megtenni, a mit csak kívánni fognak tőle“. Így nyilatkozott ő

maga Talleyrand előtt, a ki vele együtt tette meg az utat. Ám ez a benyomás határozottan csalódáson alapult. Igaz, hogy Napoleon tervezetének — a melyet egyébként még maga is átdolgozott — egyes pontjai dolgában hamarosan (október 12-én) megegyeztek: Sándor cár beleegyezett, hogy a Törökország teljes fölosztásának kérdését egyelőre elhalasztásák, a minek ellenértékeképen Napoleon néki juttatta az aldunai fejedelemségeket és hajlandó volt a varsói herczegségből kivonulni; azt is röviden elhatározták, hogy közösen fognak Angliának egy békeajánlatot átnyújtani. Ámde éppen abban a kérdésben, a mely Napoleonra nézve érdekei szempontjából a legfontosabbnak tetszett, váratlanul ellenkezésre bukkant, úgy hogy egy alkalommal szövetséges jelenlétében dühének annyira kézzelfogható jelét adta — mérgében földhöz vágta a kalapját és rátaposott —, hogy a cár kénytelen volt elutazásával fenyegetőzni. Ez a kérdés Ausztria magatartására vonatkozott. Még Párisban így szólt a császár Talleyrandhoz: „Most elmegyünk Erfurtba. A mire onnan visszatérek, azt akarom, hogy Spanyolországban szabad kezem legyen s hogy biztonságban legyek afelől, hogy Ausztria időközben kemény kézben van.“ Ez az állam ugyanis, Metternich ígéretése ellenére még mindig nem fegyverezte le csapatait és a Napoleon kegyelméből való új királyokat sem ismerte el még mindezideig. A császár terve már most az volt, hogy Oroszország segítségével rákényszerítse Ausztriát, s ha Talleyrand emlékiratainak hihetünk, kinek a cár állítólag megmutatta a szerződési tervezet megfelelő czikkelyét, akkor Napoleon azt kívánta, hogy a cár valamelyes ürügygyel állítson föl

egy hadtestet az osztrák határ közelében. Ezzel nem csupán Ausztria kerül „kemény kézbe“, hanem ilyen módon Oroszország is ellentétbe keveredik német szomszédjaival, s így képtelen rá, hogy Törökország ellen irányuló terveit végrehajtsa. A császár e követelése azonban süket fülekre talált. A czár csupán abba ment bele, hogy abban az esetben, ha a dunai nagyhatalom meg találná üzeni a háborút Franciaországnak, szövetségesét támogatni fogja, egyidejűleg azonban az osztrák kiküldött, Vincent úr előtt annak a meggyőződésének ad kifejezést, hogy senkinek sem állhat a jogában, hogy valamely uralkodó rendelkezéseibe beleavatkozzék.

Napoleon panaszkodott, hogy Sándor czár Tilsit óta megváltozott, s ezt a spanyolországi események hatásának tudta be; az első föladat tehát az lesz, hogy a czárt meg kell nyugtatni. „Tudja-e“, kérdezte egyik nap Talleyrandtól, „hogy miért nem áll senki nyíltan az én pártomra? Azért, mert nincs gyermekem, s mert így mindenki azt hiszi, hogy ez a mai Franciaország csakis az én életem fogytáig áll fenn. Mindennek, a mi itt lejátszódik, ez a titka. Sorsom tehát megköveteli, hogy házasságomat fölbontsam, mert nincs utódom s mert József sem számít, mivelhogy neki is csak leányai vannak. Nekem tehát dynastiát kell alapítanom s ezt csak úgy tehetem meg, ha Európa valamelyik ősi uralkodóházából való hercegnőt veszek feleségül.“ Talleyrandnak jutott a feladat, hogy orosz részen iparkodjék puhatólózni. Fölhatalmazta, hogy abban az esetben, ha a czár két nővére közül valamelyikkel sikerülne a házasságot létrehozni, a keleti kérdésben minden lehető engedményt megtehessen. A diplomata megígérte, hogy magánál a

czárnál fog megpróbálkozni. Talleyrand persze ma már nem az a hűséges sáfár, mint régebben. Az utóbbi hetekben bensőleg ő is teljesen elfordult Napoleontól, a mikor látta, hogy a spanyolországi események Franciaország közhangulatát a császárra nézve igen kedvezőtlen módon változtatták meg, az idegen udvarokban pedig valóságos megrázkódtatást okoztak. Azt hazudta, hogy ő iparkodott, sikertelenül ugyan, a császárt erről a kalandról lebeszélni, holott éppen ő beszélt volt a legmelegebben rá; kifelé meg úgy akart kedvező színben föltűnni, hogy azt a látszatot keltette, mintha titkon a császár ellen dolgoznék. E szerepe megkezdésére a jelen pillanatot, itt Erfurtban tartotta a legalkalmasabbnak. Thurn-Taxis hercegnő szalonjában Sándor czárral naponként való összejövetelei alkalmával ő volt az, a ki a czárt Napoleon osztrákellenes követeléseivel szemben való ellenkezésében hatalmasan támogatta, s e közben urának támadó politikáját a francia hazafi szempontjából rosszalta. „A Rajna, az Alpok, a Pyrenéek, igen, ezek Franciaország hódításai“, mondotta, „de minden egyéb kizáróan a császár hódítása, a melyhez Franciaországnak semmi érdeke sem fűződik.“ S mivel Caulaincourt is ezen az állásponton volt, így hát a czár könnyen hajlott az imperátorral szemben való állásfoglalásra. A mikor az új házasság kérdése végül már magának a két uralkodónak beszélgetése során is szóba került, akkor a czár ugyan nem minden kötelezettség nélkül szűkölködő, de mégis inkább halasztó választ adott: hogy hiszen a kérdés nem csupán az ő beleegyezésén múlik, hanem elsősorban az anyjién, s erre aztán Napoleon is kerülte a továbbiakban, hogy az ügyről határozottabb formában

nyilatkozzék. Így hát ebben a kérdésben sem ért el semmi kézzelfogható eredményt. A mi végre 1808 október 12-én Erfurtban létrejött, az egy újabb szövetségi szerződés volt, a melynek „legalább tíz évig“ titokban kell maradnia. E szerződésben mindenekelőtt abban állapodtak meg, hogy újból közös békeajánlatot tesznek Angliának, és pedig ezúttal az uti possidetis elve alapján — persze kilátástalanul, mert hiszen Anglia éppen Franciaországnak a continensen uralkodó túlsúlya ellen küzdött s ezenfelül sem igen lehetett remélni, hogy Finnországnak és a dunai határvonalnak az oroszok részéről való megszerzésébe minden további meggondolás nélkül bele fog nyugodni. A szövetségesek tehát arra is ígéretet tettek, hogy a mennyiben Anglia vonakodnék az ajánlatot elfogadni, minden erejükből tovább folytatják az ellene viselt háborút. A 8. szakaszban aztán Napoleon elismeri az orosz határoknak Moldován és Oláhországon keresztül egész a Dunáig való kiterjesztését, s kijelentette, hogy nem szándékozik a szultán és a czár között közvetítőül föllépni, s ha közöttük háború törne ki, akkor nem fog abban résztvenni, kivéve azt az esetet, ha Ausztria megakadályozni iparkodnék Oroszország előrenyomulását, vagy pedig más módon sietne a szultán segítségére; viszont Oroszország elkötelezte magát, hogy Franciaországgal közösen fog eljárni, ha Ausztria az utóbbi ellen háborút merészelve kezdeni. Poroszország számára elérte a czár, hogy a szeptemberi szerződés egyes keményebb rendelkezései tényleg enyhébb formát kaptak; Napoleon a tartozást 120 millióra csökkentette s a kifizetés határidejét 35 hónapban szabta meg. Napoleon persze nem mulasztotta el, hogy

szövetségeséhez írott egyik levelében ezeket az engedményeket az iránta érzett nagy barátsága jelének tüntesse fel. Ezzel szemben megsemmisítették a tiltsiti szerződésnek azt a kikötését, a mely a porosz királynak 400,000 lelket számláló területet helyezett abban az esetben kilátásba, ha Jerômosnak sikerülne Hannovert megszereznie.

Napoleon már most itt írásban olvashatta, kötelező ígéret formájában, a minek titokban már oly rég elleneszegült: Oroszország meg fogja kapni az al-dunai fejedelemségeket. Önmaga számára csak azt az egyet érte el — s ehhez nem nagyon szükséges volt az erfurti találkozó —, hogy végre csakugyan rendet teremthetett Spanyolországban, a nélkül, hogy éppen mindjárt a legközelebbi napokban baj fenyegethesse kelet felől. Hanem föltétlen biztonságot azért ebben a kérdésben sem ért el. Egészen véve és politikai értelemben azért mégis csak vereséget szenvedett a találkozón, a mely vereségnek részleteit ma már Talleyrand emlékirataiból és az osztrák jelentésekből tisztán kihámozhatjuk. Lehetséges, hogy számos ildomtalanságának, a melyet a történelem ezekből a napokból följegyzett róla, vereségén való bosszankodása volt az oka. Így egy ízben Vilmos porosz herceget, a ki bátyja nevében jelent meg a császár szállásán, nyúl vadászatra hívta meg a jénai csatamezőre, más ízben meg a czár jelenlétében mondatta el előttük elvonuló katonáival azoknak Oroszország ellenében véghezvitt hőstetteit s ezért ott a helyszínén megjutalmazta őket a becsületrenddel. Egyik rajnai szövetségbeli fejedelemnek állítólag azt kiáltotta oda egy alkalommal: „Hallgasson Ön, bajor király!” Talleyrand találta meg e viselkedés

jellemzésére a helyes szót, a mikor Montgelasnak ezt mondotta: „Mi francziák műveltebbek vagyunk, mint az uralkodók; ő csupán a római történelem műveltségét hordja magán“.

Mialatt azonban Napoleon az uralkodókat nem mindenkor a legválogatottabb módon fogadta, viszont Németország nagy férfait, a kikkel erfurti tartózkodása idején találkozott, mindenkor megkülönböztette. Október 2-án a „Faust“ költőjét fogadta kihallgatáson erfurti szállásán. Goethe maga számolt be a fogadtatásról s elmondja, hogy a császár e szavakkal üdvözölte: „Ön igazán férfi!“, elmondja, hogy „Werther szenvedéseiről“, a drámai művészetről és a sorstragoediáról beszélgetett vele, a mely utóbbit sötétebb korba valónak mondotta, mivelhogy a jelenkorban a politika fordítja a sorsot. Napoleonnak néhány kérdése után, a mely a költőnek a weimari hercegi udvarhoz való viszonyára és magának a költőnek személyére vonatkozott, befejeződött a kihallgatás. Néhány nappal utóbb, 6-án, egy weimari udvari bál alkalmával, a hová az uralkodók Károly Ágost herceg meghívására jöttek, még egy ízben találkozott a két nagy ember. Napoleon színészei előbb Voltaire „Mort de César“-ját játszották el. A beszélgetés e darabról s általában a szomorújátékról folyt. A császár azt ajánlotta a költőnek, hogy iparkodjék Cézár halálát méltóbban és nagyobbserűen megírni, semmint ez Voltairenek sikerült. „Meg kellene a világnak mutatni“ — mondotta s az ember ráismer az ő céljára —, „hogy Cézár mennyire boldoggá tette volna, hogy minden mennyire másképp fordult volna, ha csak elég időt engednek vala neki, hogy nagyszabású terveit végrehajthassa.“ Ilyen szo-

morújáték az ő véleménye szerint okvetlenül a királyok és népek okulására szolgálna. Cézárnak ilyen-szerű felfogása pedig tökéletesen megegyezett Goethének egy már régóta táplált meggyőződésével, a mely őt már strassburgi tartózkodása idején valamely ilyenfajta szomorújáték megírására ihlette. Így hát mind ez a körülmény, mind a császárnak „Werther“-ről mondott néhány találó megjegyzése teljesen megnyerték a szívét Napoleon számára. A mikor pedig a császár végül még e kegyes szavakat is mondotta neki: „Jöjjön el Párisba. Ezt szinte megkövetelem Öntől. Ott tágabb világfölfogással fog találkozni és költészete számára bőséges anyagot lel!“, ezzel oly tartós hatást tett Goethére, hogy az valóban foglalkozni kezdett egy hosszabb időre terjedő párisi tartózkodás gondolatával. Utóbb, különböző kényelmetlenség okából, lemondott ugyan róla, de az imperátor lelki nagyságának mindig teljes elismeréssel adózott.

S a miként Napoleon Goethét felszólította, hogy szép szavakkal emlékezzék meg Cézárról, vagysi önmagáról, Wielandtól, a kivel Weimarban találkozott, szintén azt kívánta, hogy a szokásosnál jobb véleménynyel legyen a római császárokról. Ezúttal is Tacitusnak ugyanazt a fejezetét szedte elő, a melyet Suard-ral, Johannes von Müllerrel és másokkal már több ízben megtárgyalt, mindenkor abban a hiszemben, hogy végre majd csak őt is egybe fogják vetni Augustus utódaival. Wielanddal folytatott beszélgetésében a kereszténységet is szóvá tette és „felülmulhatatlan bölceleti rendszernek“ nevezte, „mivelhogy általa az ember önmagával békél meg, s mivel épp oly szilárd biztosítéka a közrendnek és az állam

nyugalmának, mint a hogyan az egyesnek a boldogságát és reménykedését szolgálja“. Kézzelfogható szándékoság volt abban, hogy Napoleon Erfurtban és Weimarban a német költőfejedelmekkel szemben sokkal nagyobb figyelemmel volt, semmint a különböző uralkodókkal szemben: hadd lássa a világ, hogy koronája és jogara mellett is sokkal közelebbi rokonság fűzi a szellemi élet nagyjaihoz, mint a legmagasabb születésűek nagy átlagához.

HATODIK FEJEZET.

A spanyolországi és ausztriai hadjáratok. Mária Lujza.

Spanyolország ellen indított küzdelme számára Erfurtban sikerült Napoleonnak időt szerezni. Hogy ez mennyire fog nyúlni, az persze bizonytalan dolog volt, s ezért ugyancsak iparkodnia kellett, hogy lehetőleg hirtelen és erős csapással nyomja el a lázongásokat és szerezzé meg öccsének újra az elvesztett trónust. Mindezt pedig nem csupán hatalma, hanem egyúttal tekintélye kedvéért is. A világnak gondolnia sem szabad arra, hogy ő talán hibát követett volna el, a mikor a spanyoloktól elrabolta nemzeti királyukat, mi több arra sem, hogy ő egyáltalában valaha hibát is követhetne el; mert annyira biztonságban mégsem érezte magát és a gondolkodása sem állott olyan magas szinten, hogy valamely tévedését bevallotta volna attól való félelem nélkül, hogy ezzel talán önmagának árthatna. E kettős cél okából az volt a terve, hogy túlnyomó nagy haderővel önmaga fog a Pyrenéusokon átkelni s Európa színe előtt bizonyosságát fogja adni, hogy vele ellenkezni nem lehet. A spanyolországi vereség jórészt csak fiatal, gyakorlatlan hadinépét érte; most azonban az ulmi

és austerlitz, a jénai és friedlandi diadalmas hőseket viszi majd magával. Tüzes és sokatigérő szavakkal hízeleg csapatainak, a melyeknek nem kis önuralmukba kerül, hogy három év óta nem látott hazájukon éppen csak siető léptekkel átvonuljanak, s titokban azt a parancsot adatja a városok vezetőségeinek, hogy a csapatokat átvonulásuk közben ünnepegekkel és lakomákkal, bizakodó beszédekkel és dalokkal ünnepeljék, hogy a harczosok azzal a tudattal vonuljanak tovább, hogy valóban Franciaország óhajta és reménysége csügg ez újabb hadiútjuk sikerén. És a csapatokkal régi bevált vezéreik is lementek Spanyolországba: Lannes és Soult, Ney és Lefèbvre, valamint Victor és a vezérkar főnöke, Berthier. A gárdákon és a lovas tartalékokon kívül egészben nyolcz hadtest készül most az engedetlen néptömeggel való harczot fölvenni — s mert Junot, Cintra legyőzött hőse 20,000 emberével újra kardot ránt — 200,000 katonánál többől álló hadsereg nyomul előre a világ legnagyobb eszű hadvezérének vezetése alatt.

Napoleonra nézve arról volt szó, hogy Spanyolországban elvesztett tekintélyét újra megszerezze; ezért hát nem kímélt semmi fáradságot és erőfeszítést. A mit viszont az ellenfél rendszabályairól hallunk, az a kevésnél is kevesebb. A helyett, hogy a Baylennél és egyebütt aratott győzelmüket kihasználták s a francziákat kituszkolták volna az országból s annak védelmére megtették volna a kellő intézkedéseket, a helyett örömmámornak adták magukat a spanyolok s e közben megfélelkeztek minden további veszedelemről, és nemzeti fölszabadulásuk nagy művének dicső befejezéséről álmodoztak. Túlbecsülték a rendelkezésre álló hadi-

erőket, a tábornokok képességét, a csapatok bátorságát, a mely utóbbiakra alig lehetett volna veszedelmesebb valami, mint az eddig elért diadalokból fakadt mámor; az egyes junták egymásra féltékenykedve egymás ellen dolgoztak s nemkülönben az egyes hadvezérek; a hirtelenében uratlanná vált nép, a mely eddig föltétlen fegyelemhez volt szokva, tanácstalanságba és anarchiába sülyedt. Csak hadd törjenek be a francziák az országba, majd szépen jobbról-balról körülkerítjük s mind egytől-egyig elfogjuk őket — ekképen hangzott nem is holmi szedett-vedett emberek magánvéleménye, hanem a szeptember hó folyamán tartott haditanács hivatalos határozata. Mi több, még komoly lapokban is egyre-másra előfordul a kitétel, hogy „bosszúnkat átvisszük a Pyrenéusok túlsó oldalára is“. Közben azonban a hadsereget — a melyet kéredőn 3—400,000 emberre tettek, holott valójában 100,000-nél több katonából alig állott — elfelejtették a kellő számú lovassággal ellátni, a csapatokat pedig gyakorlati kiképzés és a szükséges ruházat és táplálék híjával hagyták. S a helyett, hogy az egész haderőt egy főhadvezér parancsnoksága alá helyezték volna, a katonai műveletek vezetésével egy hadibizottságot bízta meg, a melynek Aranjuezből kell majd a hadmozdulatokat vezetnie. A csalódás nem maradhatott el, ez a harcz túlságosan egyenlőtlen fegyverekkel játszódott le.

Napoleon szívesen vette volna, ha a spanyolok megvalósították volna tervüket s csakugyan a francia hadsereg körülkarolására törekedtek volna. Még Erfurtból kiadja a parancsot, hogy az ellenfél balszárnyát, a Blake tábornok vezetése alatt álló 30,000 embert, engedjék lehető messzire, Biscaya és Navarra

vonalaig előrenyomulni, a mivel az volt a terve, hogy e szárny és a spanyolok centruma közé tolandó erős hadtömeggel hátba kapja Blaket. Azonban Lefébvre október végén elsietve ütközetbe bocsátkozott az ellenféllel s azt Durangóból Valmaseda felé való visszavonulásra kényszerítette; ezzel meghiusította a császár tervét. A mikorra az utóbbi 1808 november 5-én megérkezett a vittoriai főhadiszállásra, Lefébvre, a kinek különben — a szomszédos Victor-féle hadtest segítségével elmaradása következtében — újból vissza kellett vonulnia, alaposan rendreutasította, de egyébként egyáltalában nem adta föl a messze elhúzódo ellenséges vonalak áttörésének tervét. A spanyolok centrumában Calahorra és Tudela között az Ebro mentén Castaños állott körülbelül 25,000 emberrel, a jobbszárnyat Palafox tartotta Zaragossa táján. A francziák főereje már most Castaños és Blake közé, Burgos irányába nyomult előre, két hadtestüknek pedig e közben Blaket kellett nyomon követnie. Burgos megszállása a spanyolok egy csekély tartalékerejének megtörése után november 10-én sikerül, s egyazon időben Blake is ütközetbe keveredik Espinosa körül, a melyet 11-én elveszít. A spanyol vezért elvágják visszavonulása útjától és csak egész málhájának hátrahagyása árán menekül meg attól, hogy Soult elfogja. Astrogába futamodik, a hol a Romana vezérlete alatt álló kis spanyol hadtest veszi föl az ő csapatainak romjait. A parancsnokságot átadja Romanának, a ki most Asturia felé iparkodik.

A második föladat, a melyet Napoleon maga elé tűzött, az volt, hogy immár Castaños is, a ki időközben Palafox-szal egyesült, agyontiporja. E czélból a kissé megerősített Ney-féle hadtestet Burgos felől

déli irányban Soria felé küldi ki, hogy az ellenséget innen kapja hátba vagy vágja el visszavonulása útját. miközben Lannes Navarra felől majd szemközt támadja. Az arczban-támadás megtörténik és sikerül. Lannes november 23-án megnyeri a tudelai ütközetet; Palafoxnak Zaragossa felé kell visszahúzódnia; Castaños délnek menekül. S Ney minden bizonynyal el is fogta volna, ha az ellenfél erőviszonyairól szóló túlhajtott hírek nem ingatták volna meg elhatározásában s nem időzött volna túlsokáig Soriában. Ám azért mindkét spanyol hadsereg így is legalább széjjelszóródott.

Hátra volt még a portugáliaiai angol expedíciós hadsereg, a mely előtt Junot magát annak idején megadta s a mely most John Moore vezérlete alatt Salamanca felől volt előnyomulóban, mialatt Baird parancsnoksága alatt 13,000 angol katona Coruña irányából tört előre. E hadmozdulatról Napoleon épp oly keveset tudott, mint a minő keveset Moore a spanyolok vereségéről. A császár, a ki Burgoson át Aranda felé ment előre, inkább azt hitte, hogy az angolok Lissabonból a Tajo völgyén végig Madridba fognak vonulni, s ezért mindenekelőtt a főváros birtokát iparkodott magának biztosítani. Miután Monceyt megbízta Zaragossa körülfűrésével, önmaga előnyomult a Sierra di Guadarrama felé, a mely a madridi síkságot észak felől védi és határolja, Lefèbvrennek továbbá megparancsolta, hogy a főhaderő jobbszárnyán Valladolidon át Segovia felé, Neynek pedig, hogy a balszárnyon Guadalaxara felé törjön előre. A somosierrai hegyszorost 12,000 spanyol védelmezte, a kik, miután tüzéségük is volt, könnyen nehézségeket okozhattak a francziáknak. A hegy lejtőit és az egyetlen, igen meredeken felfutó utat tizenhat ágyúval szállották

meg a spanyolok, az ágyúk mögött pedig nagyobb gyalogos csapatok rejtőztek. November 30-án napkelte előtt Napoleon előbb a vadászoknak adta ki a parancsot, hogy kusszanak föl a hegyre, a mely föladatot azok sikeresen el is végezték; majd a lengyel gárdalovassággal megtisztította az útvonalat: borzalmas tűzben vágatott ez a csapat neki az ellenségnek, leszabdalta a tüzekeket s az ellenség gyalogos csapatait is messzire visszavetette. Hanyatt-homlok futottak a spanyolok. A madridi út szabad volt.

A fővárosban most lett nyilvánvaló a rikító ellentét a kormány hetvenkedő főnnhéjazása és a szomorú valóság között, hogy a francziák kapui előtt állanak; ez a hirtelen sorsfordulat lázas izgalmat keltett s a kétségbeesés borzalmait idézte föl, a mi persze megint csak az ellenségnek vált javára. Ilyen viszonyok közepette bátran fölléphetett a rendcsináló szerepében s az anarchián mindenkor uralkodó szigorúsággal a lakosság javarészét könnyűszerrel meg tudta nyugtatni, sőt a maga pártjára is hódítani. Deczember 4-én a spanyol csapatoktól elhagyott város megnyitja kapuit a császár előtt, a ki még e napon négy rendeletet bocsátott ki, a melyek Spanyolország közállapotaiban gyökeres változást jelentettek: az inquisitiót eltörli s javait állami vagyonná teszi; az összes hűbérjogok megszűnnek; a kerületek között való vám-sorompók lehullanak; a kolostorok számát egyharmadra apasztja, s azok a barátok, a kik önként lépnek át a világi papság soraiba, állami fizetést fognak kapni. József, a ki öccse diadalmas csapatait nyomon követte, panaszkodott ugyan, hogy a császár bitorolja az ő uralkodói jogait, s ezért le akart mondani; Napoleon azonban ezt megtiltotta neki. Kijelentette úgy előtte,

mint a madridiak előtt, hogy ő hódítóképen jött az országba, mivel a spanyol lázadás megsemmisítette a bayonnei egyezményt s az ő joga a győző joga. Keze nagy súlylyal nehezedett a legyőzöttekre. Már Burgosból parancsot adott a gyanus elemek összeírására, s a kik a lajstromba kerültek, örülhettek, ha nem esett más bajuk, mint hogy Franciaországba vitték őket; vagyonukat elkobozta. Mint mindenben, a mit Napoleon tett, ebben a szigorában is célzatosság rejlett: ezúttal az, hogy gyöngékező bátyja uralmára vágyakozzanak az emberek. Deczember 7-éről kelt szövegében Józsefre s annak mérsékelt, alkotmányos uralmára hívja fel a spanyolok figyelmét: „Csak töletek függ, hogy ez az alkotmány ezentúl törvényetekké váljék. Ám, ha minden fáradozásom hiábavalónak bizonyulna s ti bizalmam jogosultságát nem igazolnátok, akkor nem marad egyéb hátra, mint hogy benneteket ezentúl meghódított tartományként kezeljelek s bátyámnak más trónust szerezzek. Akkor aztán magam fogom Spanyolország koronáját fejemre tenni s a gonosz indulatúakat majd megtanítom e korona tiszteletére, mert Isten elég erőt és akaratot adott nekem, hogy minden akadályon diadalmaskodjam.“ E szózat nem maradt hatás nélkül. Madridban a polgárok, a tisztviselők, sőt a papok is letették a hűségesküt József kezébe, s a vidékről is, persze csak a meddig a francziák előnyomultak, egyre-másra érkeztek a Napoleon-kivánta hűségi fogadalmak. Az volt a szándéka, hogy a népet, a melyet hite az ellentállás végső fokára tudott felajzani, ugyanezzel a hittel, a melyen a bekívánt hűségeskű alapult, lekösse a hozzá való hűségre.

Mialatt a császár Madridban ilyen intézkedéseket

foganatosított, azalatt Moore a maga angoljaival már rég Salamancáig nyomult előre, itt azonban a különböző spanyol vereségek hírére megállapodott. A császár most sem tudott erről semmit s még mindig abban a hiedelemben volt, hogy az angolok egyenesen a főváros felé fognak törni. Még december 14-én Talavera felé s azon túl küldötte Victort és Bessièrest; Neyt pedig, a kinek megparancsolta, hogy csapatai egy részét hagyja hátra a Castaños-sereg romjainak megfigyelésére, a többivel visszarendelte Madridba. Csak néhány napra rá értesült az igazi tényállásról Soult útján, a ki Valladolidnál foglalt állást, hogy a főhadssereg és Franciaország között biztosítsa az összeköttetést. Előbb furcsálta az angolok magatartását; de aztán nyomban át is tekintette, hogy mennyire vesztőkre lehet az. Soult, a kinek még kevéssel ezelőtt azt parancsolta, hogy Galicia felé vonuljon, most azt a rendeletet kapja, hogy az egyidejűleg küldött erősítésekkel együtt iparkodjék Mooret lehető messzire kelet felé csalogatni, ő maga pedig 40,000 emberével északnyugati irányban szándékozik Madridot elhagyni, hogy a hegységen túl, Ócastiliában kerüljön az ellenség hátába.

A terv jó volt, de csak részben sikerült. Napoleonnak Soulthoz intézett az a korábbi parancsa, hogy induljon Galliciába, Moore keze közé került, a ki ennek következtében nyomban félbeszakította a Valladolid felé való vonulását és észak felé húzódott, hogy mindenekelőtt iparkodjék azzal a hadcsoporttal egyesülni, a mely Coruña felől közeledett; a Soult ellen való támadást másképp nem merte volna megkísérteni. Ezáltal eltávolodott Napoleon irányától. A császár viszont könnyebb föladatnak képzelte a Guadarrama-

szorosan és az ócastiliai síkságon való keresztülvonulást. Itt különböző nehézségekre bukkant. A hegyek között hóvihar és zimankós hideg kínoztatta meg csapatait. Gárdalovasaikat le kellett a lovakról szállítania, hogy azokat kantárszáron vezessék és így tapossanak utat; ő maga is gyalogszerrel menetelt közöttük. December 22-én lépték át az espinári szorost. A rákövetkező napon olvadni kezdett, s akkor a rohanó árrádagadt folyók, a melyeken — hidak hiányában — gyalog kellett átlábolniok, újabb nehézségét okoztak nekik. Mindez persze csupa késleltető gát és akadály volt s csak nagy ügygyel-bajjal bírtak Astorgáig eljutni. E közben Moore tudomást szerzett a dolgok valódi tényállásáról s gyorsan Coruña felé sietett. Néhány napi járásra megelőzte így az ellenséget s ezzel sikerült megmenekednie attól a veszedelemtől, hogy Soult és Napoleon seregei összemorzsolják; a francziáknak pedig már csak az a föladat jutott, hogy szorosan nyomon kövessék, a mit a császár Soultnak engedett át, ő maga pedig Astorgából Benaventébe, majd onnan Valladolidba ment vissza. Ha sejtelve lett volna róla, hogy Coruñába való érkezésükkor az angolok még nem fogják ott találni a britt csapat-szállítóhajókat — ezek csak néhány nap múlva érkeztek meg — s hogy így ütközetre kényszeríthette volna őket, és ha sejtette volna, hogy Soult a maga 16,000 emberével még oly kemény csatározások mellett sem bírja az angolok hajóraszállását meggátolni, minden bizonyynyal önmaga állott volna az üldöző csapatok élére. Mindezt azonban nem látta előre, viszont személyes működését befejezettnek tartotta és így, miután Soultnak megparancsolta, hogy Portugáliát szállja meg, január 17-én elhagyta az országot és Párisba sietett.

Két célja közül, a melyet a spanyolországi hadjáratral el akart érni, csak az egyiket sikerült megközelíteni: a bayleni győzőket néhány gyors csapással leverte és lebírhatalanságának nimbusát így újra helyreállította. Második célját azonban nem érte el. Spanyolország ellentállása nem törött meg. Csatakat nyerhetett, hadseregeket megverhetett, szétrobbantott és eltiporhatott, ámde az országot nem hódította meg, a népet nem görnyesztette uralma alá. Délen a legyőzött hadsereg romjai még mindig fölgyülekezhettek és új csatákra készülhettek, az angolok pedig akár Portugáliában, akár másutt még mindig partraszállíthatták csapataikat. Legalább két évig tartó rendszeres hadjáratra lett volna szükség — így állítja Jomini, a neves hadikritikus — és a hadsereg táplálására legalább 3—400 milliót kellett volna költenie Napoleonnak, hogy az ország leigázását végrehajtsa. Tudjuk azonban, hogy Napoleon mennyire szűkiben volt az időnek s hogy európai túlsúlya minő ingatag alapokon épült föl. Mert a világot átkaroló politikájának egyik következménye volt az, hogy minduntalan új föladatok tornyosultak elébe, mielőtt még a régieket megoldotta volna.

Sokáig fönn tartotta magát a közhitben az a szóbeszéd, hogy Napoleon január 2-án Astorgába levelet kapott, a melyeknek tartalmán mélyen elgondolkodott s a melyek végül arra készítették, hogy gárdájával együtt visszaforduljon; e levelekben állítólag az osztrákok újabb fegyverkezéséről és a két ősi ellenség, Talleyrand és Fouché titkos megbeszéléseiről volt szó, a mik a császárt állítólag arra készítették volna, hogy

a nyugati hegységekbe tervezett előnyomulásáról lemondjon. Lanfrey és egyéb történészek ezt a mende-mondát a Napoleon köré fűződő mesék világába utalták s úgy képzeltek a dolgot, hogy a császár — mint már 1805-ben is az Anglia felé eső parton — ezúttal is csak ürügyet akart találni, a melylyel a spanyolországi helyzetből szépszerével kijuthasson s Ausztria ellen irányzott új csapásokkal babérait újra kissé föleleveníthesse. Ez a vélemény azonban aligha fedi az igazságot. Mert újabb történelmi forrásokból, így például Pasquier és Maret feljegyzéseiből, valamint Metternich írásából kiderült, hogy Talleyrandnak, Fouchénak és más személyeknek összeszövetkezését, akik most már mind a spanyolországi vállalatot, mind általában a császár egész világpolitikáját Francziaországra nézve károsnak tartották — a mely mozgalom kezdeteit már az erfurti időkből ismerjük —, éppenséggel nem szabad lekicsinyelnünk. Persze, ha Metternich ebben az intrikában máris összeesküvést s egy csomó elégedetlen emberben máris valamely fölforgató politikai pártalakulást vélt látni, a melyet nem lehet számításon kívül hagyni, s ha aztán udvarának is ilyen értelmű jelentést küldött, akkor ezt természetesen túlzásnak kell fölismernünk, a mely csak arra lehetett jó, hogy Bécsben ugyanazt a téves hitet keltse, a minőnek következtében már 1805-ben Mack is egészen az Iller vonaláig nyomult volt előre. Mindazonáltal tagadhatatlan annyi, hogy a két megnevezett államférfiú egészen komolyan latolgatta már az eshetőségét, hogy Napoleon a Pyrenéusok túlsó oldalán könnyen ott hagyhatja a fogát s hogy erre az esetre máris számba vették a Murat utódságát. Murat s felesége, Carolina, a kik még egyre duzzogtak a miatt, hogy Spanyol-

ország helyett csupán Nápolylyal kellett beérniök, éppenséggel nem idegenkedtek ettől a tervtől, a melyet azonban Josephine, Laetitia vagy Eugen — forrásaink e részben eltérők — elárult a császárnak. Mind e hírek nyilván mély hatással lehettek Napoleonra s ugyanúgy visszatérésre készíthették, mint a hogy már 1800-ban is a marengói ütközet után egy hasonló értelmű jelentés következtében hazasietett volt. Valladolidot január 16-án hagyja el s 24-én Párisban van.

Még ennél is nagyobb jelentőségű lehetett azonban Napoleonra nézve egy másik jelenség: Ausztria nemcsak hogy megtagadta Józsefnek Spanyolország királyául való elismerését, a mire pedig Orosz- és Franciaország együttesen fölszólították, hanem — mialatt a császár Spanyolországban volt elfoglalva — ugyancsak szorgalmasan nekilátott a fegyverkezésnek s úgy látszott, hogy végkép elszánta magát a háborúra. Vajjon sejtették-e Bécsben, hogy Napoleon környezetében valóban fölmerült a gondolat, hogy az Empire szövetségi rendszerét azzal fogják még erősebben megalapozni, hogy Ausztriát fölosztják? Stadion legalább kijelentette 1808 októberében Ferencz császárnak, „hogy a monarchia megmentésére és jövődő fönnmaradásának biztosítására ő nem lát más eszközt, mint ha idejében megelőzik a veszedelmet és, mielőtt még bevárnák Napoleon ellenséges indulatú terveinek megérését, a Franciaországgal szemben feszült politikai viszonyokat gyorsan és végérvényesen döntésre viszik“. Úgy látszott, hogy erre elérkezett az alkalmas percz. Már az is, hogy a császárt lekötötte Spanyolország, a sors kedvezésének tetszett. Metternich, a ki külön azért jött Bécsbe, hogy személyes tapasztalatai alapján szolgáljon tanácsokkal, a francia haderőkről

olyan képet vetített, melynél fogva azok nem haladják meg túlságosan az osztrákokét, sőt — nézete szerint — ezekből is annyi csapatot köt le a spanyol háború, „hogya Ausztria hadereje, a mely a spanyol lázadás előtt annyival kisebb volt a francziákénál, most, egy esetleges háború első napjaiban, legalább is fölérne vele“. Az egyik (1808 deczember 4-éről kelt) emlékiratában kiszámította, hogy Napoleonnak kelet felé 200,000-nél alig valamivel több ember áll rendelkezésére s ugyanazon napon Stadion miniszter is annak a meggyőződésének adott a császár előtt kifejezést, hogy „most már itt az ideje, hogy az osztrák államnak immár az év kezdete óta oly szerencsés kitartással újraélesztett erőit közvetlen működésbe hozzák“. Hozzájárult ehhez Stadion öccsének, Frigyesnek Münchenből január 15-én írott levele, a melyben arról tett közlést, hogy a bajorok a maguk részéről mindenre készek, ha csak Ausztria határozott föllépésre szánná magát és hajlandó volna tekintélyes haderővel az országba benyomulni; és betetőzte az egészet Wessenberg berlini levele, a mely szerint ott azon aggodalmaskodnak, vajjon Ausztriának csakugyan módjában van-e, hogy a háborút megkezdje. Pénzügyi nehézségek is siettették a döntést. A hadsereg fölemelt létszámát ugyanis már csak tavaszig bírták volna fönnttartani; addig valamely irányban határozniok kellett; az angol segítségre, a melynek már hetek óta utánajártak, csakis a háború kitörése után számíthattak. És végül is; nem számíthatott-e hát Ausztria egyéb segítségre is, mint csupán a spanyolok erőszlató hadjáratára és Anglia anyagi támogatására? A porosz Stein-minisztériumra persze, a mely német nemzeti fölkelést tervezett volt, nem igen lehetett már

számítani; Stein maga, Napoleon követelődzése folytán, megbukott, s most száműzötten jött Ausztriába. Ámde bukása mégsem jelentett egyúttal rendszerváltozást is a königsbergi udvarnál. S nem volt-e a közeledés nyílt jele, hogy Goltz gróf, a porosz miniszter deczember elején egészen nyíltan elmondta az osztrák követnek a francziákkal szeptember 8-án kötött conventio tartalmát s egyúttal arról is biztosította, hogy a király, ha nem is vonhatja ki magát mindjárt kezdetben vállalt kötelezettsége alól, azért el van rá szánva, hogy az első kedvező alkalommal Ausztria oldalára áll? Ezt az ígéretet Bécsben legalább is számba vették. Hiszen ott nem tudhatták, hogy a király terveit és szándékait nem éppen a miniszterek képviselték minden egyes esetben. A mikor I. Sándor czár Erfurthból Königsbergen át hazautazott, meghívta Frigyes Vilmost, hogy látogassa meg Szent-Péter-várott. Ezzel az volt a célja, hogy barátját kiragadja harczias kedvű környezetéből és rábírja a szeptemberi szerződés pontos megtartására. A király, a ki 1809 február közepe táján tért vissza országába, ezután már hallani sem akart a küzdelemben való részvételről; Ausztriát is arra intette, hogy tartson békét és legfőljebb arra szorítkozzék, hogy Napoleon esetleges támadását kivédje; ő maga egyébként nem szándékozik Oroszország útjairól letérni s különben is számolnia kell Franciaországgal szemben vállalt kötelezettségeivel. Ám Stadion egész terve éppen azon épült föl, hogy nem juttat az ősi államrend ama fölforgatójának annyi időt, a míg újra túlerővel ronthasson neki a monarchiának, hanem olyan perczen támadja meg, a mikor a spanyolországi nehéz helyzet még fönnáll s az ellenfél erőit leköti.

Frigyes Vilmos kijelentése azonban nem csupán a Poroszországra épített reményeket tette tönkre. Ezáltal Ausztria számvetésének egy másik tényezője is értéktelenné vált. Metternich emlékirataiból kitűnt, hogy Talleyrand minő magatartást tanúsított Sándor csárral szemben; s hogy Erfurtban a két császár között nem ment minden túlsímán, azt az onnan visszaérkezett diplomata, Vincent, is bizonyította, a kinek ott kéz alatt tudomására hozták, hogy Ausztria fegyverkezését a czár nem nézi rossz szemmel. Ezért kételyek merültek föl az orosz-francia barátkozás őszinte voltán — annak föltűnő fitogtatása ellenére is — és abban reménykedtek, hogy ha a czár nem is fogja éppen eddigi irányát megváltoztatni, egy esetleges francia-osztrák háborúban mégis semleges marad. Ekkor azonban a czár, a kinek arra az esetre, ha a francziákat hathatós katonai segítségben részesíti, Napoleon Caulaincourt útján fél Galicziát ígerte, az udvarnál tartozkodó osztrák követ, Schwarzenberg herczeg előtt kereken kijelentette, hogy a francia császárral szemben vállalt kötelezettségének eleget kell tennie, mivel kétség sem férhet hozzá, hogy a bécsi udvar a támadó fél s mivel ebben az esetben az erfurti szerződés Franciaország támogatását szabja eléje (márczius 2); a mi pedig ebben a kijelentésében vezette, nyilván az volt, hogy Ausztriával szemben is megkísérelje, a mit Poroszországgal szemben már sikerült elérni. Csupán később, a mikor észrevette, hogy Ausztria e kijelentése ellenére is folytatja háborús előkészületeit, csupán ekkor jelentette ki titokban, hogy lehetőleg kerülni fogja, hogy túlkemény csapásokat mérjen Ausztriára (április 15); ebben a színvallásában pedig az volt a mértékadó gondolat, hogy

ránézve csakis az a fontos, hogy minél szabadabb kezet kapjon keleten, nem pedig az, hogy Napoleon világuralmát támogassa. Ugyancsak titokban közölte a csapatainak adott utasítást, hogy a mennyire tehetik, tartózkodjanak mindenféle ellenséges művelettől (április 20).

Ám, ha a csár és a király maguk ellene voltak is a Franciaországgal való háborúnak, nem voltak-e országaikban mégis olyan elemek, a kik másképp vélekedtek s a mellett elég erősek is voltak hozzá, hogy velők számolni kellett? A világtörténelmileg fontos jelenség az volt, hogy Sándor csár és Frigyes Vilmos e pillanatban nem népeik hangulatát és kívánságát képviselték. Úgy, a hogy Ausztriában a bayonnei merénylet óta a közvélemény a háborút követelte, úgy alakult át Észak-Németországban és Oroszországban is a Napoleon iránt érzett gyűlölet nemzeti érzületté, a mely mind hangosabban követelte a maga érvényesülését. „Ha a király még továbbra is késlekednék, hogy a Franciaország ellen való háborút hangosan hirdető közvélemény óhajtásának megfelelő döntésre határozza el magát, akkor a forradalom minden bizonynyal ki fog törni!” Ez a szó Poroszországban hangzott el; a ki írta, az Goltz, a porosz külügyminiszter, s a kinek írta, az a porosz királyné volt. Ágoston herczeg kérve könyörgött a nagybátyjának, hogy ne engedje az eseményeket odafejlődni, hogy a nemzet királya nélkül cselekedjék. Még Stein személyes ellenfelei is, mint például Beyme miniszter, esengve kérték a királyt, hogy szakítson Oroszországgal és fogadja el az Elbán túl fekvő ősi tartományai hódolatát. Mások megint rámutattak a veszedelemre, a mely onnan fenyeget, hogy az osztrák császári ház,

ha ebben a fölszabadító háborúban egyedül találna győzni, hatalmát Észak-Németországra is biztosan ki fogja terjeszteni, hiszen Szilézia már most is visszakívánczik az osztrák uralom alá. Arndt Ernő Móricz pedig nyíltan világgá kiáltotta: „Szabadság és Ausztria! ez legyen a jelszavunk; a Habsburg-ház uralkodjék!” A lelkesedés vihara tombolt végig Németországon s Bécsben kiváltotta a kellő hatást, holott a porosz király, a ki most is, mint már Jena előtt egy ízben, valami alaptalan vádaskodás hatása alatt leköszönni szándékozott, latba vetette intő szavát. Tévedésnek lehet-e hát vennünk, ha e benyomások hatása alatt Stadion inkább a német népet, mint annak fejedelmeit vette számításba s végül a hidegszívű Ferencz császárt is arra az elhatározásra bírta, hogy Napoleonnak, „a mint mondani szokás, a kést a torkának szegezze”? Stadion, a ki Metternichtől épp ebben a kérdésben különbözött, nem volt porosz-barát, viszont azonban — s itt meg Steinnal értett egyet — mélységesen átérezte az idők követelését: hogy az egész német nép erejét össze kell tömöríteniök a függetlenségért való küzdelemre. Előtte, a mediatizált birodalmi gróf előtt, kellemes lehetett a gondolat, hogy ezt a küzdelmet Ausztria, a császárok ősi fészke, vívja meg, mialatt a porosz király még egyre késlekedni és ingadozni fog; ha aztán sikerrel jár majd e harc, akkor Ausztriának a nemzet kebelében való főuralma is időtlen időkre meg van alapítva. A mi reményt Ausztria még e háborúhoz fűzött, az — az Angliával való tárgyalásokra fölhatalmazott Wallmoden grófnak január 29-én adott utasítások értelmében — az az óhajítás volt, hogy „az ország a belső erőnek és szilárdságnak arra a fokára emelkedhessék ismét, a melyen az

utóbbi békekötések után és a pozsonyi béke előtt állott . . . ámde azzal a megjegyzéssel, hogy Németországgal szemben való határaink és helyzetünk följavítására, adandó kedvező körülmények esetén, egyes kisebb kiigazításokat fönntartunk magunknak, annál is inkább, mert az uralkodóház két ifjabbik ága a forradalmi háborúk folyamán elvesztette jogos birtokait s így Németországban vagy Itáliában kell akár ősi tulajdonukba visszahelyeződniök, akár másfajta kárpótlást találniok“. Majd tovább: „Ausztriának az az óhajta, hogy — abban az esetben, ha Napoleon tributáris rendszerét sikerülne szétrombolnia — minden jogos birtokos újra elfoglalja helyét a Napoleon bitorlásai előtt bírt országa élén. Ez az alapelv mindenekelőtt Spanyolországra, továbbá Itáliában a nápolyi királyra, a pápára, a szardiniai királyra, aztán Németországban a porosz királyra, a hesseni választóra, a braunschweigi herczegre, valamint Hannover dalgában az angol királyra, végül a jelenlegi varsói herczegség dalgában Poroszországra vonatkozik. A bécsi udvar ezt az alapelvet azokra a német fejedelmekre is kiterjeszti, a kiket a küszöbön álló háborúban ellenségeinek kellene tekintenie, a kiknek örökös tartományaikba való visszatérését azonban e háború végén eleve is készséggel, bár tanusítandó magatartásukhoz viszonyított bizonyos föltételekkel, biztosítani hajlandó.“

Hogy Napoleon akkor, a mikor Spanyolországban egyszerre beszüntette előnyomulását, mennyire volt a dunai nagyhatalom eme terveiről értesülve, arról biztos tudomásunk nincsen. Annyit tekinthetünk csupán valónak, hogy Ausztria fegyverkezéseiről, a Tirolban folyó osztrák lázításról, a tiroli nemesség és

a bécsi kormány között történt titkos megbeszélésekről, valamint ellenséges érületre valló egyéb jelenségekről — rendszerint München útján — Napoleon elég gyakran kapott híreket. Spanyol hadjárata közben sem vesztette Ausztriát szeme elől, s ha rajnai hadserege és egy gránátos hadteste, a melyeket Davout és Oudinot parancsnoksága alatt hagyott volt Németországban, alig 100,000 harczost tett is ki, mégis élt benne a remény, hogy azokat nemsokára tetemesen fölszaporíthatja. A senátustól az 1810-iki évjárat sorozását kívánta — 80,000 alig tizenennyolczéves gyermekember volt ez — s ezt az anyagot beosztotta a rajnai hadseregbe. Ezenfelül fölállított minden ezrednél egy-egy ötödik zászlóaljat, majd megkivont Spanyolországból két hadosztályt és a gárdát, két másik hadosztályt pedig, a mely már útban volt dél felé, visszaparancsolt Németországba, úgy hogy arra az időre, a mikorra a háború kitörését föltételezhette, 1809 áprilisának közepére vagy végére, 200,000 ember áll majd rendelkezésére, a melybe az olaszországi hadsereg nincs is beleszámítva. Párisban és a külföldön azt a jelentést közölték, hogy a spanyolországi ügy befejeződött, s hogy ez az ország le van verve. A császár szilárdan el volt az új küzdelemre tökéelve, ha Ausztria nem engedelmeskedik, s erre az esetre gondos előkészületeket tett. Itt is az volt a vezérelve, hogy felsőbbségének érinthetetlen voltát bebizonyítsa a világnak: senki se merészelje ezentúl reményleni, hogy ellene büntetlenül lehessen izgatni, mialatt ő másutt van elfoglalva. Ehhez az elvhez aztán még egy másik indíték is járult.

Míg ugyanis korábbi háborúi önmagukat táplálták s ezenfelül még bőséges anyagi hasznot is hajtottak,

addig a spanyol hadjárat nemcsak hogy hadikárpót-
lást nem hozott, hanem ellenkezően még rendkívül
nagy költségeket is okozott. Az állam pénzügyei
ennek következtében megrosszabbodtak és följavu-
lásra szorultak. A mérlegben tetemes hiány mutatko-
zott. A járadék egészen 78-ra szállott alá s csak
nagy áldozatok árán lehetett itt is fönntartani. „Pénzre
van szüksége“, mondotta Napoleonról februarius kö-
zepe táján Rumjanzow, az orosz kanczellár Metter-
nichnek, „ezt nem titkolta el előttem; Ausztria ellen
azért akarja a háborút, hogy szert tegyen rá“. Bécs-
ben viszont az egykori pénzügyminister, jelenleg pedig
tanácskozó minister, Zichy, épp annyira tehetségtelen,
mint a császár kiváló kegyében álló államférfiú, szin-
tén azt a jelszót adta ki: „Jőjjön a háború, mert
anyagi helyzetünk úgy kívánja!“ Egyik részről a
világuralom, másik részről meg a világfölszabadítás
nagy czéljai imígyen fonódtak bele ez állami lét leg-
anyagiasabb érdekeibe. A fegyveres elintézés immár
elkerülhetetlenné vált, mert hiszen mindkét fél erő-
nek erejével így kívánta. Ámde ezúttal is, mint már
eddig is annyiszor, Napoleonra nézve kétszeres fon-
tossága volt, hogy Ausztriát állíthassa be támadó fél-
nek — hiszen elvégre alapjában igaza is volt —
nemcsak azért, hogy Oroszország megígért segítségét
követelhesse, hanem azért is, hogy a francziák sze-
mében újra úgy tűnjék föl, mint a kit minden-
kor csak a külföld hív ki újabb és újabb küzdel-
mekre. Aztán meg a fölfegyverkezés is időbe került;
fölkészülése csak lassan haladt előre. Februarius
közepe is beköszöntött, a mire az újonczok egy-
begyülekeztek, azokat pedig előbb ki is kellett ké-
pezni. Csak márczius elején adja ki a parancsot, hogy

a haderőt Dél-Németországban vonják össze, a stratégiai fölvonulást pedig csak e hónap utolsó napjainak egyikén rendelte el, még pedig úgy, hogy a vezérkarnak április 15-ikére el kell vele készülnie. Korábban, így reménykedik, úgy sem kezdődnek meg az ellenségeskedések, inkább későbben, talán úgy április végével vagy május elején, amint ezt márczius 27-én Eugène Beauharnais-nak írott levelében elárulja. A mondott időre kívánja a 200,000 emberből álló németországi francia hadsereget Regensburg tájára fölvonultatni — ez a város lesz majd az ő főhadiszállása — s csak ha az osztrákok — minden várakozás ellenére — korábban támadnának, csak ebben az esetben elégednék meg a Lech vonalának megszállásával és Donauwörthnek, mint támaszpontnak a kiépítésével. Ha sikerülne a regensburgi hadállást elérni — Davout Nürnbergnél állana, Massena, mint az utánpótlások parancsnoka, Augsburgnál táboroznék, Oudinot és a bajorok pedig Regensburgnál —, akkor az ellenség, a melynek főhaderőit Napoleon Csehországban tudja, vagy Cham táján törne be Bajorországba, és így iparkodnék Regensburg felé nyomulni, a mely esetben aztán a gyorsan összevont francia csapatok a Regen völgyében tartóztathatnák föl, avagy pedig Nürnberg vagy Bamberg felé törne elő, a hol egykönnyen abba a veszedelembé sodródhatik, hogy Csehország felé vágják el az útvonalát, vagy végül északnak, Drezda irányában nyomulhatna föl hirtelen, s ebben az esetben a francziák Csehországba törnének s úgy követnék az osztrákot Németország területére. Ha pedig az osztrákok jobbról és balról a francziák két szárnyát támadnák meg, akkor a harczot a középtagban kellene megvívni,

mert ezzel még mindig biztosíthatják maguknak a Lech felé való visszavonulás útját és az Augsburg táján való összetömörülés lehetőségét. Így hát minden csak attól függ, hogy az osztrákok mikor kezdik meg a csatározást — mert hiszen az első ellenséges mozdulatot okvetletlenül nekik kell átengedni — s hogy mely irányban szándékoznak előretörni.

Az osztrák főszállásmester vezérkarának hivatalos szobáiban már rég kidolgozták a francziák ellen való új hadjárat terveit. Már 1808 októberében készen feküdt egy terv, a mely szerint Davout szászországi állásai lettek volna a támadás főpontjai s aztán így ragadták volna magukkal az északnémet fejedelmeket és népeket a Napoleon ellen való harcra. A magyarok a szeptemberi országgyűlésen a nemzeti insurrection felül még 20,000 sorkatona szedését engedték meg a kormánynak s ezzel annak biztonságérzését tetemesen fokozták. Utóbb azonban Bécsben mindennek ellenére is bizonyos ingadozás lett úrrá, mint a hogy Ferencz császár közvetlen környezetében egyébként is állandóan két áramlat uralkodott, a melyek közül az egyik — Stadion — a lehető gyors támadás mellett volt, a másik pedig — Károly főherczeg, a ki hadseregreformját még nem vitte keresztül egészen — csupán a megtámadás esetére szóló erős védelmi intézkedések mellett lépett sorompóba. Egész januarius hava e határozatlanság jegyében folyt le. Egyelőre csak annyit sikerült teljes biztonsággal megállapítaniok, hogy márczius vége előtt semmi esetre sem készülhetnek el a fegyverkezéssel. Januarius végével a császár a minden irány felé való támadó hadjárat mellett döntött. Erre aztán új hadműveleti tervet kellett kidolgozni, a mely szerint

Ferdinánd főherczeg vezetése alatt egy hadtest Varsónak és azon túl is fog fölvonulni, János főherczeg parancsnoksága alatt egy másik hadseregcsoporth Tirolt fogja föllázítani és Olaszországba tör be, egy harmadik hadcsoporth Hiller vezérlete alatt az Inn mentén foglal állást, a főhaderőt azonban Károly főherczeg fővezérsege alatt Csehországban fogják összevonni, hogy innen majd a szerint, a minő felállítást az ellenséges haderő követelni fog, a megfelelő ellenrendszabályokhoz nyúlhassanak (februárius 8). Miközben pedig az egyes hadtestek végre hozzáláttak a Csehországban való gyülekezéshez, már is hire érkezett, hogy a francziák sváb földön előnyomulnak, hogy Ingolstadtot és Augsбургot megerősítik, hogy Davout Würzburg felé nyomul, szóval hogy az ellenséges hadsereg a Duna völgyében tömörül s már is aggódó hangok emelkedtek, hogy a francziák így könnyen fölvonulhatnak a Duna jobbpartján, itt Hiller elárvelt hadtestét egyszeriben leverhetik túlerjükkel s aztán egyenesen a fővárosnak fognak majd törni, míg az osztrák főhaderő, ha majd le akarják Csehországból a Duna mellé hozni, azon csak nagy ügygyel-bajjal bír majd átkelni s így meg fog késni. Mások megint a Csehországból való kitörés merész tervét pártolták. A két terv között való ingadozás közben teltek a napok. Miután különben a porosz segítségre való kilátások igen megcsökkentek, úgy márczius közepe táján végre a mellett történt a döntés, hogy a Csehországban fölgülekezett hadtestek közül négyet nem visznek egyenesen a francia vonalak elé, hanem azokat előbb a Linzen átvivő kerülő úton egyesítik Hiller hadcsoporthjával s aztán nem a Cseherdön, hanem az Inn-folyón át nyitják meg a

támadóműveleteket. Csupán két hátrahagyott hadtest, mintegy 49,000 ember fog Bellegarde és Kollowrat vezérlete alatt egyenesen a francziák, még pedig Regensburg irányában előrenyomulni, s úgy számították, hogy a döntő ütközet előtt sikerül majd ezekkel is egyesülni. Ez elhatározásnak az volt a következménye, hogy legalább is egy heti időt vesztek. Végre április 9-én ott állottak az osztrákok, talán 120,000 emberükkel az Inn partján, készen az átkelésre, s Károly főherczeg a ki nem túlságosan nagy örömmel vette át a parancsnokságot, most már megüzente a háborút.

Néhány nappal előbb hadseregaparancsban fordult a főherczeg katonáihoz, s Európa fölszabadításának nagy hivatását e szavakkal kötötte a lelkükre: „Európa szabadsága a ti zászlóitok alá menekült, győzedelmeitek föloldják majd bilincseit, német testvéreitek pedig, a kik most még az ellenség soraiban vannak, töletek várják megváltásukat“. A német népnek pedig odakiáltotta, hogy „Ausztia nemcsak a maga önállóságaért, hanem Németország függetlenségeért és nemzeti becsületeért is nyúlt fegyverhez“. A Gentz tollából származó szózat pedig tudtára adta az egész világnak, hogy az osztrákok nem Franciaország ellen, hanem a szüntelen terjeszkedés rendszere ellen ragadtak fegyvert, a mely rendszer okozta a közviszonyokban dúló borzalmas zavarokat. Így hát nem államnak állam ellen való hadjárata volt az, a mely egy-egy politikai hatalmi terület kisebb vagy nagyobb kiterjeszkedése érdekében folyt, hanem inkább a népek önállóságaért való tusakodás olyan hatalom ellenében, a mely az állami határok korlátait már régóta nem ismerte el jogosaknak és mindinkább

arra törekedett, hogy e korlátok emlékét is kitörölje és a központosított egyenlőség forradalmi rendszerét az összes nemzetekre kiterjessze.

Mielőtt még az ellenséges hadseregek Bajorországban megütköztek volna, egyebütt a háború máris hatalmas lobot vetett. Így mindjárt Tirolban is. Itt a hegyek között, az országnak három kerületre való fölosztása, az ország nevének eltörlése, a rendi alkotmánynak fölfüggesztése, a katonai összeírások elrendelése, főként pedig az egyházi reformok mélységes gyűlöletet váltottak ki főként a paraszt nép lelkéből a bajor kormányzat ellen, a mely csupán a nagyobb városok szabadabb gondolkozású polgárságában lelt némi kis támasztékra. Osztrák kiküldöttek és a bécsi kormánykörök ígéretei csak fokozták az elkeseredést, s a mikor a nyílt háború már többé nem volt kétséges, akkor Tirol parasztnépe föllázadt, néhány szerencsés ütközetben megverte a bajor csapatokat, megadásra kényszerítette őket s hatalmába kerítette a fővárost is, a hová hozsannák és örömkialtozás közepette nemsokára az osztrákok be is vonultak. Ezzel egy időben János főherczeg hadserege, a mely Karinthiából tört elő, Pordenonénál és a sacilei vagy fontanafreddai ütközetben 1809 április 16-án megverte a Beauharnais vezérlete alatt álló francziákat s visszavetette őket a Piave és az Etsch vonaláig. Szintígy Ferdinánd főherczeg hadteste is mélyen benyomult Lengyelországba, úgy hogy már április 20-án bevonulhatott Varsóba. Ezek tagadhatatlan sikerek voltak, még pedig annál is értékesebbek, mert Napoleont, ama késedelmeskedések ellenére, a melyek a haditerv

megváltoztatása következtében az osztrák fölvonulást gátolták, még most is meglepték az események, mert hiszen ő csak hetek múlva számított a megtámadtatásra. Most már minden azon fordult meg, hogy az osztrák főhaderő a kedvező viszonyokat gyors és döntő hadműveletekkel ki tudja-e használni?

A császár megérkeztéig a „német hadsereg“ főparancsnokságával Berthier volt megbízva. Ő azonban legkevesbé sem állott hivatása magaslatán. A helyett, hogy követte volna Napoleon világos parancsát s annak értelmében vagy visszahívta volna Davout-t a Lech mellékére s itt összpontosította volna az egész hadsereget, vagy pedig arra törekedett volna, hogy közelebb az ellenséghez, a Regen mentén gyűjtse össze erőit, azt tette, hogy Davout-t otthagya Regensburg alatt, s a mikor Massenát és Oudinot-t a Lech partjához rögzítette, úgy gondolta, hogy most már minden eshetőséggel számolt; a néki kiadott utasítások ama tételéhez ragaszkodott, a mely Davout csapatjai számára Regensburgot jelölte ki végcéllul, de arról elfelejtkezett, hogy ez az intézkedés csupán egy bizonyos esetre szól, a mely azonban nem következett be. E téves intézkedésnek az volt a következménye, hogy a francia hadsereg, a mely most a bajorokkal és a württembergiekkel együtt 160,000-nél valamivel több emberre rúgott, összpontosítás helyett több napon át két részre osztva maradt s e részeket az egy csoportban fölnyomuló osztrák hadsereg egymásután könnyen leverhette volna. Az osztrákok azonban elszalasztották ezt a kedvező alkalmat. Az április 10-től 16-ig tartó hat napra volt szükségük, hogy az Inn-től az Isar mellékére jussanak, a mely távolságot kevéssel utóbb a

francziák két napi meneteléssel tették meg; s a mikor a főherczeg 17-én hajnalban Landshutból északnak Regensburg felé indult, hogy Davout-t megtámadja, akkorra már Napoleon is megérkezett a Duna mellé s megmentette hadseregét a fenyegető nagy veszedelemtől.

A császár Párisban 12-én este kapta optikai távíró útján a hírt, hogy az osztrákok átkeltek az Inn-folyón s hogy megüzenték a háborút, a mire pedig a császár most még nem számított; erre nyomban útrakelt. Rövid félbeszakítással négy nap és négy éjjel egyhuzamban utazott és 16-án megérkezett Ludwigsburgba, a hol átvette Berthier jelentését az eddig történt rendszabályokról, a melyeket a császár egytől egyig helytelenített. Szerinte Augsburgnál és Ingolstadtnál kellett volna gyülekezni s mindannak, a mi történt, épp az ellenkezőjét kellett volna tenni. Mert mi történik akkor, ha most az osztrákok Tirolból ki találnak törni? Ezért hát legelőbb, a Davout-féle hadtest kivételével, valamennyi hadtestét München és Augsburg közé parancsolja. Önmaga aztán továbbutazik Donauwörthbe, a hová 17-én érkezik meg. Itt tüstént szemébe ötlik a hiba, a melyet az osztrákok késedelmeskedésükkal elkövettek, s a meny nyire dühre ingerelte a zavar, a melyet Berthier hibás rendelkezései okoztak, viszont épp annyira megnyugtatta az ellenfél magatartása, a mely felől már másnap lehető pontos értesüléseket szerez. Úgy beszél, hogy eleinte nem is akarta elhinni, hogy a főherczeg az Isar mellől északnak fordult s hogy többbizben is ismételni kellett előtte, hogy ez a híradás megfelel a valóságnak. „Úgy látszott e pillanatban“, beszéli Monthion, Berthier egyik bizalmas tisztje,

„mintha egy fejjel megnőtt volna, szemében fény gyulladt ki és a tekintetén, hangján és mozdulatain kiütőző örömtől fölindultan így kiáltott föl: „nohát, akkor a markomban vannak! Ez a hadsereg már nincsen! Egy hónap múlva Bécsben vagyunk!“

A császár tévedett. Körülbelül egy héttel több idő tellett bele, a míg ezt elérte.

Napoleonnak e napokban véghezvitt haditetteit eddig mindenkor legnagyobb értékű munkái közé sorozták s csupán a legutóbbi időkben láttak neki, hogy kritikailag tekintsék át őket. Nem óhajtjuk e helyütt azok részletes fölsorolását újra megkísérteni. Csupán kihatásukban kell a jelen összefüggésben rájuk térnünk. Az osztrákok még most is megverheték volna az egymástól különválasztott két francia hadsereget, mert hiszen légvonalban Landshuttól Regensburgig csak hét, Augsburgtól odáig azonban tizenhat mértföld volt a távolság és a kritikusok joggal utalnak rá, hogy Napoleonnak valamikor még kevesebb idő és hely állott rendelkezésére, a mikor az első olasz hadjárat során az osztrák fölmentő hadsereget Mantua alatt megverte. Ám az osztrákok mindenkor egyformán ragaszkodtak a maguk megfontolt, meggondolt időmértékéhez, s ezúttal még föl is aprózták erejüket, mert nem voltak a felől bizonyosak, hogy vajjon Davout valóban még egyre Regensburgban tartózkodik-e, vagy pedig útnak eredt már nyugat felé, úgy hogy aztán a főhadsereg egyik csoportja egyenesen északnak tartott, két másik csoportja pedig Abensberg és Rohr felé menetelt, hogy a francia tábornagyot itt útközben kapják tűzbe. Hiller altábornagyot és Lajos főherceget két hadtesttel nyugat felé küldötték ki, hogy Davout-nak a bajó-

rokkal való egyesülését megakadályozzák. E közben Napoleon, a ki ezidőszerint még nem volt az ellenség felől annyira pontosan értesülve, a mint szeretete volna, már 17-én kiadta parancsait: Davout-nak Regensburgból a Duna jobb partján Ingolstadtba kell visszavonulnia s a Lefebvre parancsnoksága alatt álló bajorokkal baloldalt kell majd az Abens mentén összeköttetést keresnie; Massena közben a Lech mellől kelet felé az Ilm vonaláig, majd pedig, ha csapatainak egy részét Oudinot parancsnoksága alatt észak felé már átadta a középső hadseregnek, az Isarig fog előnyomulni. Főként ezt a hadvezérét utasította a császár hadmozdulatának lehető gyors végrehajtására, mert most már tisztán állott előtte terve, hogy [balszárnyának visszavonása által s a jobbnak föltolása révén nem csupán hadseregének egyesülését fogja megkísérelni, hanem egyúttal megismétli ismert hadmozdulatát s ellenfelének a Landshut felé vezető visszavonulási útját fogja veszélyeztetni. „Activité, activité, vitesse!” ezt kiáltja Massena után, csapatai pedig emberfölötti munkát végeznek; negyvennyolcz óra alatt ez az 50,000 ember 100 kilométeres utat tesz meg. Az osztrák szélső hadoszlopokkal való szerencsés végű ütközetek közepette hajtják végre a francziák a kapott parancsot és sikerük annál értékesebb, minél merészebb volt az az oldalozó fölvonulás, a melyet Napoleon Davout katonáitól elvárt. Az utóbbit 19-én nagy fölényben lévő osztrák haderők fenyegetik ugyan, az osztrákok azonban — a kik csak úgy, mint Napoleon is, rosszul voltak az ellenség felől értesülve — túlkésőn indultak útnak, semhogy még menet közben találkozhassanak Davout egész hadtestével s így verhessék meg. Így esett

meg, hogy a főherczeg hadseregének távolról sem valamennyi része avatkozott bele az ütközetbe, hanem a keleti hadcsoport az ütközet közvetlen közelében vonult el északnak, mintha az egész ügghöz semmi köze sem lenne s ily módon történhetett, hogy éppen Davout maradt a győztes. Ezáltal aztán lehetővé tette a császárnak, hogy a többi hadtestet időközben Abensberg alatt összegyűjtse, a hol másnap ütközetbe bocsátkozik, a mit ismét a főherczeg veszt el. Elveszteni pedig azért vesztette el, mert a középtag Thierry-brigádját, a mely ellen Napoleon támadása főként irányult, a hozzá legközelebb álló balszárny, névszerint Lajos főherczegnek kimondottan erre a célra iderendelt hadteste csak igen elégtelenül támogatta, a generalissimust magát pedig nála gyakran visszatérő ideggörcs gátolta meg abban, hogy személyesen nézzon utána a dolgok menetének. A jobbszárny teljesen játékon kívül maradt, mert azt hitte magáról, hogy őt Davout köti le. A következmény az volt, hogy Napoleon hadseregének tömegével Károly főherczeg és annak balszárnya közé nyomult és az utóbbit — tudjuk, hogy Hiller és Lajos főherczeg hadtestei voltak itt — egészen Landshutig maga előtt hajszolta, majd pedig innen, egy 21-én könnyűszerrel kivívott győzelem után, átvette az Isar túlsó partjára.

Az egész hadmozdulat megtörtént a nélkül, hogy a francziák balszárnyát a legkisebb támadás érte volna, úgy hogy Napoleon joggal hihette, hogy a főherczeg a maga főhaderejével más úton törekszik Landshut felé. Súlyos tévedés volt ez, a mely a Károly főherczeg ellen hátrahagyott s csupán a Lefebvre parancsnoksága alatt álló bajorokkal megerő-

sített Davout-seregére nézve 21-én könnyen végzetessé válhatott volna. Mert a főherczeg, a ki csak megkésve értesült, hogy balszárnyát elvágták tőle, most nem délnek fordult, hanem a Csehország felől közeledő hadtestek egyikével Regensburgon át keresett összeköttetést s így Davout-t tetemesen túlszárnyalta. Mivel azonban az utóbbi ennek ellenére is bátran megtámadta az osztrákokat, Károly főherczeg pedig Napoleonnak dél felé vonulásáról egyáltalában nem volt tájékozva, hanem még mindig azt hitte, hogy a főhaderővel áll szemközt s ezért tisztán védekező harcra szorítkozott, a nap a francziákra nézve minden kellemetlen következmény nélkül mult el. S a mikor a főherczeg másnap (22-én) csak úgy déltájban fogott a támadáshoz, akkorra Davout déli irányból már bőséges segítséget kapott s így minden a francziák javára fordult. Napoleon, miután tévedését belátta és Davoutnak erősítésül Vandamme-ot és Lannest küldötte, csapatjai legnagyobb részével önmaga is útnak indult észak felé és Hillernek Neumarkton túl való üldözésére csak kisebb erőket hagyott hátra. Éppen a kellő pillanatban érkezett meg, hogy 22-én délután az eggmühli ütközetet a maga javára döntse el. A Rosenberg vezette hadtestet Vandamme verte meg, a jobb szárnyat Davout szorította vissza, a balt pedig Lannes fenyegette megkerüléssel. Az osztrákok, a kik közül egyébként csak az összes haderő fele került tűzvonalba, minden bátorságuk mellett sem bírtak ellentállani; a francia lovasság egy rohama, a melyet az osztrákok nem tudtak kellően kivédeni, hozta meg a döntést. Részben apróra bomolva menekültek Regensburg felé, a hol 23-án egy újabb, főként a lovasság által vitt ütközetre került a sor, s a

mikor a főherczeg ezt is elvesztette, akkor megérett benne az előző napon megfogamzott elhatározása, hogy átkel a Dunán s így iparkodik majd Csehországon át a fővárosba jutni. Napoleon pedig, a nélkül, hogy a főherczeget tovább üldözte volna — csak egy megfigyelő hadtestet küldött utána —, kiadta a parancsot a Bécs felé való előnyomulásra.

Számkivetésében utóbb ismételten erősítgette, hogy életének legnagyobb és legügyesebb hadműveleteit az abensbergi, majd a landshuti s végül az eggmühli ütközetekben hajtotta végre; főként az utolsónak említett csatával volt nagyra. E kérdésben a katonai kritika aligha lesz vele egy véleményen; legalább a két előbbi összetűzés nem igen nyújtott katonai lángelméjének megnyilatkozására alkalmat. Eggmühl pedig nem volt több, mint egy hibának — kétségtelenül nagyszerű — helyreigazítása. De persze, ha meggondoljuk, hogy alig egy héttel azelőtt összefüggő hadrendben álló ellenség előtt csak széjjelszaggatott hadtesteit találta, hogy aztán néhány napon belül a maga hadseregét egygyé forrasztotta; az ellenségét pedig megosztotta és így megosztva megverte, akkor vajjon ki merné tőle a pálmát megtagadni? S ha a hadvezér e nagy szellemén kívül van még valami, a mi csodálatunkat kiérdemelné, akkor szellemi munkájának fáradhatatlan energiája az, a mely sem álmot, sem ételt nem ismert addig, a míg célját el nem érte. „A munka az én elemem“, mondotta Szent-Ilona szigetének foglya, „munkára születtem és termettem. Megismertem ugyan lábaim és szemeim teljesítőképességének határait, de munkásságomét soha.“

A bajorországi sikereknek pedig nemcsak ragyogó

katonai jelentőségük volt. A legdöntőbb jelentőségű eseményei voltak ezek az egész háborúnak, a mely eredeti jellegéből általuk egészen kivetkőzött. Ausztria azt hitte, hogy támadó hadjáratot fog majd viselni s ilyen értelemben vágott is neki; most pedig egyszeriben védekezésre szorult s nem állott többé módjában, hogy a támadást határain túl vigye. Öt napja még egész Európa előharczosa volt, most hadserege már csak saját államának védelmére szorult. Mert hiszen Károly főherczeg balsorsa immár János és Ferdinánd főherczegeket is arra kényszerítette, hogy az Itáliában és Lengyelországban nyert területeket föladják. Az a kísérlet, hogy Tirolból észak felé törjenek, már eleve hajótörést szenvedett s az illető hadtest (Chasteler vezetése alatt) május 13-án Wörglnél szenvedett vereséget. Az eseményeknek megfelelően az osztrák főhadiszálláson mélységes levertség vett erőt. Chamból, a hová Károly főherczeg visszavonult, ezt írta Ferencz császárnak: „Még egy ilyen összetűzés és nincs többé hadseregem. Várom a béketárgyalásokat.“ Ám az uralkodó az ötnapos hadjárat óriási veszteségei ellenére — kissé túlozva 50,000 emberre tették azokat — sem hitte még, hogy elérkezett már a pillanat, a melyben meg kell hajolnia. Ferenczet e napokban még egyre Stadion befolyásolta, a ki egyáltalában nem szűnt meg reménykedni. „Még nincs minden elveszve“, írja a miniszter feleségének, „csak sikerüljön a főherczeget is, meg a hadsereget is talpra állítanunk, a mely utóbbinak megvan az oka, hogy elbátortalanodjék, a mikor látnia kellett, hogy mi módon áldozták föl.“ A miniszterelnök öcscsét, Frigyes grófot ilyen czélzattal küldötték a főhadiszállásra s a generalissimus szava már rövid

idő múlva valóban bátorságosabban csegett. Egy Napoleonhoz intézett levelében, a melyre persze választ nem kapott, följánlja ugyan a béketárgyalásokat, de aztán mégis abban reménykedik, hogy Budweis és Linz között sikerülnie fog a Hiller-féle két hadtesttel — Lajos főherczeget időközben megfosztották a parancsnokságtól — egyesülnie (e két hadtestnek Napoleon előtt sikerült az Inn vonalát elérnie s most a Duna folyása mentén vonulnak lefelé), s hogy majd talán egy oldalozó vagy megkerülő mozdulattal visszavonulásra kényszerítheti az ellenséget. (Károly főherczegnek 1809 április 28-án Neumarkt-ból a császárhoz írt levele.) Azonban Hiller, a ki a linzi hidat fölégette, hogy azután a mauthauseni hídon át kerüljön a túlsó partra, ezt a szándékát nem tudja végrehajtani, mert az utóbbi átkelőhelyet arra felé úsztató hajók megrongálták; így most legfontosabb föladatának azt tartja, hogy csapatait a Traun mögött gyűjtse össze s innen iparkodjék az ellenség további fölvonulását lehetőleg megnehezíteni. Ez a terve azonban csak tökéletlenül sikerült. Ebelsbergnél vívott hősi harcok után a Traun vonalát is föl kell adnia, hogy aztán Kremsnél jusson a Duna jobb partjára; itt szemben találja magát azzal a helyzettel, hogy az ellenség már megszállotta a fővárost, s ezért egy álló helyben bevárja a főherczeget, a ki Zwettl és Meissau felől közeledik. Május közepe táján egyesül a két hadcsoport a Bisam-hegy keleti lejtőjén.

Bubna osztrák tábornokkal folytatott beszélgetése során Napoleon hadi hibának minősítette, hogy a főherczeget nem követte nyomon, a mikor az Csehország felé vonult; Regensburgban, mondotta, csupán

azért ingadozott annyi ideig elhatározásában, mert az általános európai helyzetre való tekintettel, vagyis hogy Észak-Európa nyugtalan elemeit visszatartsa az Ausztria mellé való csatlakozástól, kellett a Bécs felé való előnyomulás mellett döntenie. Nemsokára ki is derült, hogy ez a politikai számvetése milyen helyes alapokon épült. Május 13-án hatalmába került a főváros, a mely három napos védekezés után megadta magát, s most is, úgy mint 1805-ben, újra Schönbrunnba helyezte főhadiszállását, a mi külföldi távlatból igen nagy hatást keltett. Katonai szempontból persze ezzel még nem ért el mindent. Mert hiszen az ellenséges főváros birtoka csak akkor jutott teljes jelentőségéhez, ha sikerül az ellenséges haderőt, a mely a várossal szemközt a Duna túlsó oldalán táborozott, szintén megvernie. Ha Napoleon a támadó kezdeményezést továbbra is magának akarja biztosítani, akkor ezt a föladatot is meg kell kísérelnie, ámbár, hadserege egyes kiküldetések miatt (Lefebvre a bajorokkal Tirol ellen vonult, Bernadotte pedig Linzben tartózkodott) meggyengült, Davout pedig még csak most volt a főváros felé vonulóban.

Hogy az ellenfelet megközelíthesse, előbb a város északnyugati határán, Nussdorf táján próbálkozik meg az átkeléssel, de itt, miután nagyon kevés erőt vont oda, május 13-án hajótörést szenved. Aztán meg délkelet felé, Kaiser-Ebersdorfnál keres ki alkalmas pontot. Itt május 20-án délután és a rákövetkező éjjelen könnyű lovasságot, aztán Massena és Lannes hadtesteit, mögöttük pedig a gárda egy részét szállíttatja át, előbb a terjedelmes lobau-i szigetre s részben még ugyanazon az éjjelen innen is tovább az északi partra, a nélkül, hogy e műveletében az ellenség komolyab-

ban megzavarhatta volna. Károly főherczeg előbb abban a hiedelemben volt, hogy a francziák Nussdorf mellett fognak a hídveréssel még egyszer megpróbálkozni s hogy az ebersdorfi kísérletezés csak arra szolgál, hogy e tervükről elvonja az osztrákok figyelmét. Ezért a Bisamhegy oldalának támaszkodó állásban várakozott rájuk s csak a mikor már biztos hírei voltak róla, hogy Napoleon Bécs alatt már átkelt a Dunán és hogy 21-én hajnalban Aspernt és Esslinget is megszállotta, csak ekkor szánta rá magát, hogy Napoleon elé kerüljön s hogy túlerővel megtámadja a francziákat. Hogy e túlerejét meg is tarthassa, azt eszelte ki, hogy az ebersdorfi hidat odabocsátott kőszállítóhajókkal meg fogja rongálni, hogy így az ellenség ne kaphasson pótlásokat. Terve sikerült. A végrehajtásával megbízott vezérkari százados, Magdeburg, már előző napon is több óra tartamára hasznavehetetlenné tudta tenni az ebersdorfi hidat; most megismétli kísérletét, és pedig sikerrel, úgy hogy Napoleon 30,000-nél alig valamivel több emberét bírta még csak a balpartra áthozni, a mikor délután 3 óra tájban a főherczeg kiadta a parancsot a támadásra. A támadást, sajnos, csak apránként és részletekben hajtották végre, úgy hogy az osztrákok háromszoros túlereje nem igen birt érvényesülni. Viszont annál elkeseredettebbek voltak azok a harcok, a melyek a nevezett falvak körül játszódtak le. A mikor Napoleon látta, hogy jobbszárnyát újabb ellenséges erők támadása fenyegeti, hirtelen elhatározással hatalmas lovasrohamot indított az ellenség középtagja felé, hogy annak homlokvonalát áttörje. Ez ugyan nem sikerült, s Aspern nagy részét át kellett az osztrákoknak újra engednie. Esslingben azonban a Lannes

vezérlete alatt álló francziák hősi küzdelemben megtartották állásaikat s itt a harczoknak az éj sötétje szabott határt.

Napoleon az időközben helyreállított hidon át pótlásokat kapott — közel 40,000 embert — s a maga részéről most hajnali 3 órakor fogott támadásba, mindenekelőtt Aspern irányában. Ezt a falut Massena többszörös roham után kiragadta az osztrákok kezéből. Erre aztán Lannes is kiszorította az ellenséget Essling mellől. A két szárnyon aratott sikerek, s főként az osztrák középtagban, a két falu között álló osztrák tüzérség gyilkos tüzelése arra birták Napoleont, hogy az ellenfél centrumának áttörését még egyszer megkísérelje. A mikor, úgy 7 óra tájt, azt a jelentést kapta, hogy az előző napon későn este újra megrongált hid megint rendben van s hogy most már Davout csapatai (15,000 ember) szintén készenállanak a túlsó parton, hogy az innensőre átkeljenek, kiadta Lannesnek a parancsot, hogy három hadosztálylyal és a megfelelő lovassággal szakítsa középtűt ketté az osztrák hadállást. Lannes föltartózhatalan rohama már meg is indult az ellenséges sorok felé, s ezek már-már messzire hátrahajlottak, úgy hogy a katasztrófa kitörését sem Hillernek Aspern körül vívott sikeres küzdelme, sem a főherczegnek az a rendelkezése, — bár ezzel a maga helyzetét veszélyeztette, — hogy egész tartalékát beledobta az ütközetbe, nem tudta volna föltartóztatni: a mikor egyszerre a francziák háta mögött újra kettéroppant a nagy hid. Davout csapatai a túlsó parton rekedtek, és Lannes, a ki Lobau felől ily módon nem kaphatott újabb támogatást, kénytelen volt visszavonulni. Mivel most viszont az osztrákok nyomultak előre rendületlen bá-

torsággal, Napoleon újra védekezésre szorult, s az ütközet ismét olyan képet nyújtott, mint az előző napon. A mikor az osztrák ezredek megrohamozták az ellenséges állásokat, ismét válságos perczek következtek, a melyek a délután folyamán átmenően akkép alakultak, hogy az osztrák balszárny vak rémületben torpant vissza, és egy pillanatig maga a főherczeg is hadseregének visszarendelésére gondolt; végeredményben azonban a francziák kénytelenek voltak Aspernt és Esslinget otthagyni s a lobau szigetre visszahúzódní, a mely hadmozdulatot Massena csapatai fedezték s a melyet, a mikor a teljesen kimerült ellenséges haderők végre elszakadtak egymástól, sikerült is zavartalanul végrehajtani. Sikerének nagyságát teljes mértékében csak másnap reggel ismerte föl az ellenség.

Ezt a napot Napoleon elvesztette. Még előző este, így beszélt Szent-Ilona szigetén, azon gondolkozott, hogy vissza fog vonulni, de a mikor látta az egyetlen megmaradt hidon uralkodó tolongást, fölhagyott ezzel a szándékával. Ha végrehajtotta volna, akkor a pünkösdi vasárnap délutánján lefolyt ütközetet még talán úgy állíthatta volna be, mintha csupán kisebb egységek felderítő czélú csetepatéja lett volna. Most azonban, az ütközet második napja után, nyilvánvalóan be kellett ismernie, hogy ütközetet veszített. Tábornokai ugyan dicsőséget arattak, de a fővezér maga vereséget szenvedett. Viharos időben és hatalmas hullámverés közepette érkezett egy árva csolnakon Ebersdorfba, ahol állítólag egyedül, mozdulatlanul, némán és meredten ült rögtönzött vacsorája mellett, míg végül is könny tolult a szemébe. Vajjon Lannest siratta-e, a ki holtan maradt a csatatéren? Avagy

ezernyi elhullott veteránját könnyezte meg? Vagy éppen talán másfajta veszteség volt az, a mely könnyet csalt a szempillái alá? Mert hiszen mi türestdagadás, legyőzhetetlenségének hite a mai nappal szertefoszlott. S vajjon elhinné-e néki valaki, ha a mai napról szóló jelentésében azt kürtölné világgá: „Az ellenség visszavonult állásaiba s a csatatéren mi maradtunk az urak?” Bizonyára senki.

Még röviddel előbb tanácskozást tartott táborszer-nagyjaival a lobau szigeten. Mint mindig, most is bátor és bizakodó hangulatban mutatkozott előttük. Nem fogadta el azt a tanácsukat, hogy a szigetet ürítsék ki; ellenkezően, meg fogja tartani és meg fogja erősíteni. Elsősorban azért cselekszik így, mert alig hogy újra helyreállította a hidat, Magdeburg rombolói már ismét összetörték s most nyomban nem lehetett megint helyreállítani. E kedvező körülményt az osztrákok nem használták ki. A május 23-ikáról 24-ikére virradó éjjelen ugyan két brigáddal megkísérlették, hogy a lobau szigetet megtámadják; kísérletük azonban — „mivel a folyó nagyon megdagadt” — kivihetetlennek bizonyult. Arról persze nem mondhatunk ítéletet, hogy vajjon nagyobb erőfeszítéssel és több erővel nem sikerülhetett volna-e mégis. Marmont beszéli, hogy a franczia hadseregen, a melynek három nap hosszát, a míg a hídon újra át lehetett kelni, szabad ég alatt kellett táboroznia, hatalmas megrökönyödés vett erőt, a minőnél nagyobbbat az ellenségnek még oly súlyos csapása sem bírt volna fölidézni. A főherczeg azonban megelégedett vele, hogy a March-mezőn lehetőleg alkalmas állást keressen, egyébként pedig várakozó álláspontra helyezkedjék. A bajorországi erdős terepen igen szomorú tapasztalatokat

szerzett volt az új taktikai szabályzat dolgában, s bizonyára ez okból is, de meg azért is, mivel még mindig túlságosan hatott rájuk az eddigi vonaltaktika, a mely csak nyílt terepen nyújthatott sikert, vonakodott attól, hogy mélyebben benyomuljon a Duna-melléki lankásba. Véleménye szerint arra kellene törekedni, hogy a diadalt inkább diplomatikailag, semmint katonailag iparkodjanak kihasználni, vagyis használják ki arra, hogy minél kedvezőbb békefeltételeket csikarhassanak ki. Nem nagyon bizott a csatamezőn aratandó újabb sikerben. „Az asperni ütközet“, így írja a következő hét egyik napján nagybátyjának, szász-tescheni Albert herczegnek, „Napoleont enyhébb hangulatra derítette. Mégis jó volna, ha ezt a szerencsés körülményt, a mely aligha fog nekünk még egyszer adódni, javunkra használnók ki.“

A háború forgandó változásai, úgy, a mint eddig szemmel követtük, épp annyira változó benyomásokat is keltettek Európa többi részeiben. Az imperátor ellenségei, főként az északnémetországiak, föllekesültek az osztrák csapatoknak Itáliában aratott első sikereien, főként pedig a tiroli fölkelés eredményein. III. Frigyes Vilmos valamennyi tanácsosa máris kérlete a királyt, hogy csatlakozzék Ausztriához. Ausztria maga is biztosan számított erre. Ám hiába. A király ellentállott tanácsosainak, kislátókörü porosz érzelmével „bűnös nyughatatlanságnak“ bélyegezte az országban föllángoló háborús kedvet — főként akkor, a mikor Schill a maga zászlóalját önhatalmulag és a nép örömrivalgása közepette kivezényelte Berlin falai közül, hogy Dörnberg westfáliai fölkelését támogassa — s csak a mikor Szent-Pétervárról is megérkezett a hír, hogy Sándor czár nem szándékozik Ausztria

ellen komolyabban föllépni, csak akkor adta kénytelen-kelletlen beleegyezését a Ferencz császárral folytatandó titkos tárgyalásokba s egyúttal beszüntette a Franciaország számára teljesítendő fizetéseket. Olyan első lépés volt ez, a melyet a másodiknak okvetlenül nyomon kellett volna követnie, hacsak valami értelmet is kívántak néki tulajdonítani. Ez a második lépés azonban elmaradt. Az osztrákok bajorországi vereségei, főként pedig Bécs gyors elfoglalása, a mely az előbbieket csak igazolta, megtették a kellő hatást s a király szilárdan kitartott a maga nézete mellett, hogy a francziák császára akár az egyesült porosz-osztrák hadseregen is könnyű győzelmet aratna, míg másrésztől semmi oka sincs arra a föltevésre, hogy a dunai nagyhatalmon aratandó francia győzelem — miként miniszterei állítják — egyúttal Poroszország megsemmisítését is maga után vonná; legföljebb azt okozhatná, hogy Poroszország területe újabb megnyírbálást szenvedne, már pedig akkor még mindig jobb dolog az Odera mögött királykodni, semmint a sehol-ország ura lenni. Az asperni ütközet sem hozott változást; mert hogy az osztrákok azt nem használták ki, csak újabb érvül szolgált Frigyes Vilmosnak tanácsosaival szemben, a kik között egyébként most már Goltz is tartózkodóbb hangon szólt. Mindezek felett pedig az osztrák kormány még azt a nagy hibát is elkövette, hogy a helyett, hogy símán elfogadta volna azokat a föltételeket, a miket Poroszország a szövetség ellenértékeül kikötött, csupán holmi általános érvényű ígéreteket tett és a fegyverekre és pénzre vonatkozó porosz kívánságokat rövid úton Angliára utalta át. Az orániai herczeg, a ki május utolsó hetei folyamán megjelent az osztrák főhadiszálláson, itt közölte ugyan

sógorának, a királynak azt az elhatározását, hogy Ausztria pártjára fog állani; utóbb azonban ezt az ígéretet letagadták. A mikor e kiküldetés viszonzásaképen június közepe táján Steigentesch osztrák ezredes túlságosan tüntetően jelent meg Königsbergben, hogy ott megkösse a katonai egyezményt, útja hiábavaló volt s dolgavégezetlen kellett visszautaznia. Frigyes Vilmos kereken kijelentette előtte, hogy egyelőre ne is számítsanak rá. A király most arra szánta el magát, hogy bevárja a legközelebbi ütközet eredményét annál is inkább, mert azt remélte, hogy akkorra már a czár is elhagyja eddigi ingadozó magatartását s Poroszország javára fog határozott állást foglalni. A király, 1806 daczára is, még mindig ugyanaz az ember maradt, a milyen 1805-ben volt. Csak a népe változott meg. Lelkesedve hallotta a híreket, hogy Tirol — a melyet a bajorok és francziák elvonulása után újra megszállottak az osztrákok — Hofer András, a passeiervölgyi hős kocsmáros vezetése alatt újra fölkelt s az iselhegyi parasztcsatában május 29-én újra diadalmaskodott; aztán, hogy egy osztrák csapat, a braunschweigi Frigyes Vilmos herczeg által verbuvált szabadcsapattal egyesülve, Szászországban és a frank földön előnyomulóban van; s hogy végre az angolok is rászánták magukat, hogy az Elba és a Weser torkolatánál csapatokat tegyenek partra. Nem úgy látszott-e, mintha megjött volna az ideje, hogy kardot rántsanak? Ez volt legalább Scharnhorst és Gneisenau véleménye, a kik közös erővel olyan döntésre iparkodtak a királyt rábírní, „a melyet a viszonyok, a biztonság és a korona becsülete egyaránt hangos szóval követelnek“, ez volt a miniszterek véleménye, a kik szégyenletes sorsnak ítélték, hogy hazá-

juk alázaatos függésben tengesse életét és szüntelen az ország „részleges fönntartásáért“ könyörögjenek, míg ha Ausztriához csatlakoznak, akkor ellenségeik részéről tisztesség és megbecsülés, barátaik részéről pedig forró együttérzés int feléjük; ez volt Blücher és Bülow tábornokok véleménye, a kik Pommerániában parancsnokoskodtak s menten készek voltak egy Napoleon ellen irányuló katonai fölkelésre. Hirtelen azonban olyan hír érkezett, a mely a hazafias érzésű férfiak lelkesedését alaposan lelohasztotta.

Az asperni napok óta Bécs mellett tétlenül állott a két hadsereg egymással szemközt. Az osztrák hadsereg már csak azért sem fogott támadásba, nehogy a 22-iki győzelemnek a külföldre gyakorolt hatását „valamely kevésbbé sikerült ütközet véletlen fordulata által koczkáztassák“, a mint erről egy beavatott ember följegyzései révén értesülünk. Június elsején ezt írja Károly főherczeg a szász-tescheni herczegnek: „Napoleon és én farkasszemet nézünk egymással s így figyelünk, hogy vajjon melyikünk követ el előbb olyan hibát, a melyet a másik kihasználhatna; időközben pedig pótoljuk eddigi veszteségeinket.“ Egy hétre rá pedig Fabius Cunctator példáját idézi a maga igazolására, a kinek sikerült Hannibált legyőznie, s aztán így folytatja: „Semmit sem fogok könnyelműen koczkáztatni, mert a rendelkezésemre álló erők egyúttal országunknak is utolsó erői, ámde a legnagyobb erővel fogok minden kínálkozó alkalmat megragadni, hogy döntő csapást mérhessek az ellenségre.“ Nos, Napoleon ebben a hadjáratban nem követett el több hibát. Ellenkezően, minden erejével azon volt, hogy annak az egy hibának a következményeit minél alaposabban elenyésztesse. A mi csapatot valahol nélkülözhetett,

azt most mind idevonta a döntő ütközetre: Eugène, a ki János főherczeget követte volt nyomon, 40,000-nél több emberrel jött föl Karinthián keresztül s május végével már a Semmeringen innen állott; Marmontot 10,000 emberével Dalmatiából rendelte ide a császár, Lefèbvret Tirolból Linzbe parancsolta, hogy fölváltsa Bernadotte és Vandamme ottfekvő hadosztályait, a melyeket viszont a főváros közelébe helyezett át. S hogy e haderőit lehetőleg megvédje, a lobau-i szigetet, a melyet Massena hadteste tartott megszállva, megerősíttette, a Dunán átvívó nagyhidat czölöpös mellvéddel biztosíttatta s evezős flotillával őriztette. Jövő győzelme érdekében a legkisebb részletekre is kiterjedt a császár figyelme. A túlsó parton a főherczeg is erősítette a maga helyzetét, a Kolowrat vezérlete alatt álló s ezidőszerint még az ország valamelyik távoli részében állomásozó hadtestet magához rendelte, időközben pedig öccse, János főherczeg is útban volt már Magyarországon át, a hol a magyar insurrectio is melléje csatlakozott. Ez a hadmozdulat nem ment mindig baj nélkül végbe. Mert Napoleon, hogy a főherczegnek a főhadsereggel való egyesülését megakadályozza, az alkirályt küldte ki ellene, a kit mostanában Bécs körül, a hol mélységes nyugalom uralkodott, könnyen nélkülözhetett, s Eugène aztán június 14-én Győr mellett bosszút állott a fontana-freddai vereségért. János főherczeg ez esemény következtében előbb arra kényszerült, hogy kelet felé vonuljon vissza, s majd csak a Duna túlsó partján, és alaposan megcsökkent erővel, úgy 20,000 emberrel, sikerült végre Pozsonyba jutnia és Károly főherczeggel érintkezésbe lépnie. Mindez persze nem nagyon emelte a főhadvezér harci kedvét. „Én megmondom

a császárnak,“ írja 23-án nagybátyjának, „hogy mi-helyt parancsolja, megtámadom Napoleont, de meg-vagyok róla győződve, hogy vereséget fogok szenvedni s a császár és miniszterei drágán fogják megfizetni, hogy annyira bizakodtak és annyira türelmetlenkedtek.“ Úgy hiszi, hogy „olyan játszma lesz ez, a melyben a játékos az utolsó fillért teszi fel az utolsó kártyára“.

Július első napjaiban Napoleon elkészült a maga szervezkedésével, s most már a Marchfelden tábo-rozó, 136,000 emberre rúgó ellenséggel 170,000-nél több katonát és bőséges tüzérséget tudott szembe-állítani, főként akkor, ha előbb sikerülne dűlőre vinni a dolgot, semmint János főherczeg hadteste Pozsony-ból ideérkeznek. Miután előzően Aspern felé irányuló mozdulatokkal törekszik igazi szándékairól eltéríteni az ellenfél figyelmét, a mit különben nem ért el, a július 4-ikéről 5-ikére virradó éjjelen egész hadsere-gével — csodásan pontos hadművelet után — a lobau-i szigetről újra átkelt az északi partra. Az ellenség ebben nem is zavarja meg különösebben, s a követ-kező nap folyamán is, minden nagyobb ellentállás nélkül sikerül Károly főherczeggel szemközt állást foglalnia; az osztrákok egy része, t. i. a Kolowrat vezérlete alatt álló három hadtest, a stammersdorfi magaslatokra, másik része pedig, t. i. a főserég, Károly főherczeg személyes parancsnoksága alatt, a Marchfelden keresztülfutó Russbach mögé, Deutsch-Wagram és Markgraf-Neusiedl közé, valamint az ettől jobbkéz felé eső védelmi állásokba vonul vissza. A főherczegnek az a szándéka, hogy ha az ellenség főtámadása Stammersdorf irányában következnek be, akkor a maga hadtesteivel az ellenség jobbszárnya ellen fog operálni; ha pedig Napoleon magának a

főherczegnek csapatai ellen fordulna, akkor Kolowrat az ellenség balszárnya ellen fog ugyanígy eljárni. Napoleon az utóbbi hadmozdulatra szánja magát, a miben az a szándék vezeti, hogy Wagramtól balkéz felé, ott, a hol a két osztrák hadcsoporthoz összeér, fog rajtuk keresztültörni. A főherczeg elővédeivel egész napon át folyó csetepaték közepette sikerül a francziáknak hadtesteiket a Leopoldsdorftól Wagramig húzódó ívben — helyesebben azon a területen, a melyet Glinzendorf, Aderklaa és Hirschstetten határol — az ellenség vonalai közelébe előretolniok; egy csapatnyi könnyű lovast pedig a March irányában küld ki Napoleon felderítésre, a kiknek ott meg kell tudniok, vajjon János főherczeg nem közeledik-e már. A mikor aztán efelől megnyugtató hírt kap, elhatározza, hogy még aznap este megtámadja az osztrákokat. Első kísérlete, a melyben Davout, Bernadotte, Oudinot, Beauharnais hadtestei és a gárdatüzérség vett részt, dugába dőlt. Az osztrákok kivédtek a támadást és visszavetették a francziákat állásaikba. A napnak e sikere fölbátorítja a főherczeget, s most már ő szánja rá magát a támadásra. Sikerült az ellenség gyöngéjére rátapintania, s most kiadja a jobbszárnynak a parancsot, hogy vonuljon föl a Duna mentén; közben a saját centruma is Wagram felől, valamint a Rosenberg-vezette hadtest, a mely Markgraf-Neusiedl táján balszárnnyát alkotta, elő fog nyomulni; e hadmozdulatok ideje: hajnali 4 óra. Úgy képzelte, hogy a francziákat meg fogja lepni, s ha lehet, elvágja Béccsel való összeköttetésüket. A különböző helyeken való egyidejű támadás arra szolgálna, hogy Napoleon ne vonhassa erőit egyetlenegy pontra össze. A mikor azonban a végrehajtásra került a sor, bizony sok minden meg-

változott. A jobbszárny parancsnoksága, a melyre a főladat legfontosabb része hárult volna, megkésve kapta meg a hadrendi beosztást, s így történetelt, hogy csak 8 óra tájban vegyült a harczba, holott Rosenberg már a mondott korai hajnali időpon óta ütközetben állott. Ennek az volt a következménye, hogy a Rosenberggel szemben álló Davout Napoleon-tól bőséges pótlásokat kaphatott s így annyira fölülkérülhetett, hogy az osztrák haderő kénytelen volt nagy veszteségek után ismét a neusiedli védelmi állásokba visszavonulni, sőt az ellenség aztán még itt is keményen szorongatta. A mikor Davout így rendbejött, a császár az ellenséges középhadnak fordult, a mely már reggeli 6 óra óta előnyomulóban volt; az ellenség bátor támadását száz ágyú torkával sikerült megállítani. Viszont balszárnyán ugyancsak aggodalmasra fordultak az események. Az osztrákoknak sikerült őt rövid néhány óra alatt teljesen megkerülniök s most Aspernen át már egészen Esslingig jutottak. Sietve odaküldi a középről Massenát, a ki Bernadotte csapataival egészíti ki a magáéit s a kit e fölvonulás közben súlyos veszteségek érnek; kegyetlen harczok árán végre sikerül az osztrákokat ismét Aspern tájáig visszanyomnia. A döntő esemény az volt, hogy Davoutnak sikerült most Rosenberget Markgraf-Neusiedlből kiszorítania s annak hiányosan támogatott hadtestét arra kényszerítenie, hogy észak felé keressen egérutat. Azáltal, hogy János főherczeg még mindig nem mutatkozott, a fogadására szánt haderőket most a Rosenberg-féle csapatok megkerülésére lehetett fölhasználni. Ezzel Napoleon sikere annyira megdönthetetlené vált, hogy a császár az ütközet kellő közepén megparancsolta hűséges Rustan-

jának, hogy terítsen egy medvebőrt a földre s aztán husz percznyi mély álommal ajándékozta meg magát. Ha utóbb aztán az az óriási lovasrohan, a melyet Macdonald hat osztálylyal és a gárdával az ellenség középső tagja ellen intézett, az osztrák csapatok emlékezetes bátorságán ezen a napon meg is torpant, s csak ismételt támadásra szerzett egy helysége (Süssenbrunn) való eredményt, a balszárnyon lejátszódott események után a helyzet az ellenségre nézve mégis tarthatatlanná vált. S a mikor most, délután 2 órakor az a hír érkezett a főhadiszállásra, hogy János főherczeg csak három óra mulva érkezhetik meg a csataterre, tehát későn ahhoz, hogy bárminő segítséget vagy könnyebbülést is hozhasson, akkor Károly főherczeg parancsot adott az ütközet félbeszakítására. Nyilvánvaló volt, hogy az osztrákok vesztették el a csatát. Messze a Russbach mögé, egészen a Bisamhegy lejtőjéig és a Brünn felé vezető útig kell visszahúzódniok, bár tagadhatatlanul tökéletes rendben s a nélkül, hogy végkép meg lennének verve. Napoleon is annyi veszteséget szenvedett, hogy újabb támadásra már nem volt bátorsága. Közvetlen célját különben is elérte már. Az ellenséges főhadsereget megverte és lehetetlenné tette a János főherczeggel való összeköttetést. Mert, a mikor ez a délután folyamán megérkezett a Marchfeldre, katonáinak már mi dolga sem akadt. Voltak, a kik megkísérlették annak a bizonyítását, hogy János főherczegnek, a kinek már július 5-én kora hajnalban kezében volt bátyja parancsa, nem állott módjában, hogy Pozsonyból korábban induljon és gyorsabban meneteljen, valamint annak az igazolását is, hogy még abban az esetben is, ha idején érkezett volna, érintetlen franczia haderőkkel

találta volna magát szemközt, a melyek minden iparkodását meggátolták volna. Az utóbbi mentőkísérlet egyelőre minden részletesebb bizonyítóanyag nélkül szűkölködik, az előbbivel szemben pedig szinte magától feltolul a kérdés, hogy vajjon tökéletesen azonos körülmények között valamelyik francia tábornoknak is ugyanannyi időre lett volna-e szüksége, hogy Napoleon adott parancsát végrehajtsa? S a ki e háborúk történetét ismeri, föltétlenül nemmel kénytelen e kérdésre válaszolni. S e mellett még mindig nyitva marad az a másik kérdés, hogy hát akkor miért nem rendelték föl János főherceget már előző napon a Marchfeldre, holott az osztrák főhadiszálláson július 2-án már teljesen tisztában kellett a felől lenniök, hogy Napoleon a legközelebbi órákban támadni fog.

A wagrami nap sem hozta még meg e hadjáratban a döntést. Ausztria még egyáltalában nem volt letiporva. A főherczeg hadserege még mindig harcra képes volt s azt most Znaimba vonta össze, a hová Napoleon nem követhette egész haderejével, mivel Eugènet az olaszországi hadsereggel, a mely július 6-án a döntést megszerezte, kénytelen volt Bécs és János főherczeg megfigyelésére hátrahagyni. Ekkor történt, hogy július 11-én — Massena és Marmont éppen friss ütközetbe keveredett az osztrákokkal s már egy új csata körvonalai kezdettek kibontakozni — Károly főherczeg követe jelent meg Napoleon főhadiszállásán és fegyverszünetre vonatkozó ajánlatot tett. Megtagadja-e vagy elfogadja? Tábornokai az előbbi tanácsolták, ő maga pedig az utóbbi mellett döntött. Még pedig különböző okokból. Először is azt látta, hogy az új tüzérségi taktika, a mely lassanként a szuronyos taktika helyét foglalta el, a csatákat ugyan

véresebbekké, de nem egyúttal döntőbbekké tette, úgy hogy hite, a mely eddig a biztos közelharczot tekintette a siker egyetlen eszközének, kezdett megrendülni. „Ütközetbe csak akkor bocsátkozzék az ember,” írja valamikor a közeli napokban, 1809 augusztus 21-én Clarkenak, „ha már valamely szerencsés sorsfordulattól nincs mit várnia, mert a dolog természeténél fogva minden ütközet sorsa szerfölött kétséges.” Aztán csak legutóbb is igen szomorú tapasztalatokat szerzett csapataival: 6-án Bernadotte hadteste a legkisebb ellentállás nélkül visszafordult s aztán föl kellett oszlatni, a rásötétedő éjjelen pedig János főherczeg közeledésének híre olyan vak rémületet keltett, hogy katonái közül ezren meg ezren a Duna felé menekültek. Aztán a legutóbbi csaták során nem egy derék tábornoka esett el, a kinek azért kellett a saját személyét veszélyeztetnie, hogy az ellenszegülő katonákat magával ragadja, s így került maga Massena is halálos veszedelembe. Viszont az osztrákok teljesen egyértékű ellenfeleknek mutatkoztak, a kik győzni is tudtak s a kiket csak ott bírt nagy ügygyel-bajjal és veszedelemmel megverni, a hol túlnyomó erejű hadsereget tudott velök szembeállítani. Végül még egy körülmény tetézte e megfontolásokat: Napoleon megtanult a népben rejlő erőkkkel számolni. Az osztrák honvédség derekasan bevált s a lakosság szeretettel csüggött fejedelmén. Mire nem voltak azok a tiroli parasztok képesek! A magyarok pedig, a kiket ügyvivői útján dolgoztatott meg s a kiket május 15-iki szózatában függetlenségük kivívására szólított föl, csábításával szemben süketek maradtak. Ki tudja, minő elemi erejű ellentállást hív ki maga ellen, ha most nem hagyja abba a harczt?

Nem, a háború gondolatába egyelőre alaposan beleundorodott. Elfogadja tehát a fegyverszünetre vonatkozó ajánlatot, igaz, hogy csak 3775 négyzetmérföldnyi terület árán, a melyet a saját rendelkezésére tart fenn, valamint azzal a föltétellel, hogy az osztrákok elhagyják Tirolt és Vorarlberget. Csupa olyan föltétel, a melybe Ferencz császár csak hosszas húzódozás után s azzal a titkos eltökéltséggel egyezett bele, hogy a háborút, mihelyt csak lehet, tovább folytatja. Miután a főherczeg e kérdésben nem osztozott a császár nézetében, az most maga veszi át a fővezérséget, mire Károly főherczeg teljesen visszavonul a vezetéstől.

Látnivaló, hogy a znaimi fegyverszünet még távolról sem jelentette a békét. Ausztria még mindig Poroszországban reménykedett, s ezúttal valóban úgy látszott, mintha a porosz király az eddigieknél határozottabb lépésre szánta volna el magát. Külön követet küldött az osztrák udvar szállására, a kinek teljes hatalma volt a tárgyalásokra. Az aggodalom, hogy a dunai nagyhatalom, a melynek leveretését Berlinben még nem tartották végkép eldöntött dolognak, míg viszont Napoleon helyzetét sem ítélték túlrózsásnak, netalán Poroszország rovására egyezhetnék ki a francziákkal, ez az aggodalom teremtette meg a közeledés útjait. Ausztria Angliára is számított, a mely Spanyolországban Wellesley parancsnoksága alatt egy új hadsereget tett partra s egyidejűleg egy Hollandiába vagy Észak-Németországba indítandó második expeditio szervezésére is készülődött; reménykedett továbbá Oroszországban is, a mely eddig nem sok jelét adta annak, mintha túlbuzgó bajtársa lenne a korzikainak; számított továbbá Törökországra s végül, de nem utolsósorban, a maga erejére is, a melyre nézve azt ter-

vezték, hogy 200,000 emberre fogják fölszaporítani és Liechtenstein fővezérlete alá fogják helyezni. Hogy e reménykedéseit és intézkedéseit a lehetőség szerint eltitkolja, Ferencz császár Napoleontól békét kéretett. A császár ezúttal őszintén óhajtotta a békét, még pedig ugyanazokból az okokból, a melyek az ellenséget ellentállásra bátorították, ámde a maga részéről ő is épp oly gondosan elrejtette ezt az óhaját, mint Ausztria a maga háborús kedvét, hogy a tárgyalásoknál lehetőleg nagy hasznót csikarjon ki a maga számára. Liechtensteinnal szemben, a kit a helyzet kipuhatolására hozzája küldöttek, legelőbb is mereven visszautasította az osztrák ajánlatot, Ausztria fölosztásáról és a császár lemondásáról beszélt, mint a mit ő követelményül állít fel, s aztán csak ismételt könyörgésre mutatott némi hajlandóságot. Végül aztán, augusztus 18-án összeültek a két fél meghatalmazottjai — Champagny és Metternich — Altenburgban. Tárgyalásaik azonban inkább hasonlítottak holmi nagyszabású cselszövéshez, semmint komoly megbeszéléshez. Napoleon, a ki Oroszország jóindulatát Galiczia szétosztásának följajánlásával iparkodott a maga részére biztosítani, Ausztriától nemcsak ezt az országrészt követelte, hanem egyúttal mindazt a területet, a mit csapatai megszállottak — tehát a monarchiának körülbelül egyharmadát, kilencz milliónyi lakossággal —, a mire persze az osztrákok nem voltak kaphatók, hanem inkább szabatosan körülírt föltételek közlését kívánták s ellenfelüket addig vezették az orránál fogva, a míg Európa általános helyzetében beállott döntő fordulatok komolyabbá tették a tárgyalás menetét.

Spanyolországban az angolok sikerekre tettek szert. Wellesley Soult tábornagyot a Portugáliából való

visszavonulásra kényszerítette, s azután Spanyolországban Talavera mellett 1809 július 27-én és 28-án Victort verte meg. Ugyanebben az időben 40,000-nyi angol hadsereg szállott partra a hollandiai Walcheren-szigeten, augusztus 16-án hatalmába kerítette a vliissingeni erődöt, s most már Antwerpen előtt, a francia flottának Napoleon által annyira becsült hadikikötője előtt táborozott. Poroszországnak főntemlített követe, Kne-sebeck ezredes, mély titoktartás leple alatt közölte, hogy királya kész az osztrákok támogatására. Mindez — s főként Napoleonnak túlzott követelései — Ferencz császár magyarországi főhadiszállásán csak növelték a harci kedvet. Napoleonnak azt az ajánlatát, hogy a fegyverszünetet nyújtsák meg, elvetették; Stadion, a ki a tárgyalások lefolyásával nem értett volt egyet s ezért eltávozott, szeptember 4-én újra visszatért, két nappal utóbb pedig Bubna gróf, a főhadsegéd jelent meg Schönbrunnban Ferencz császár levelével, a melyben a francia föltételeket mint elfogadhatatlant, kereken visszautasítja az osztrák uralkodó. Most végre Napoleon is engedett álláspontjából. Az angolok hollandiai vállalkozását nem becsülte ugyan túlsokra; augusztus 9-én azt írja hadügyminiszterének, hogy a lázbetegségek és a vízáradások majd észreterítik az angolokat. Spanyolországban Soultnak Wellington balszárnya ellen intézett hadmozdulata visszaszorította az angolokat a portugál határra, Bajadozba, Sebastiani pedig augusztus 11-én az ellenségnek Napoleon által szétszórt egyik hadseregét megverte. Azonban Franciaországban magában, a hová a császár Bernadotte-ot visszaküldötte, hogy Hollandia védelmére tegye a kellő intézkedéseket, újra mindenféle titkos szervezkedések történtek, a melyeknek

fonalai az örökké elégedetlen tábornagy személyéhez vezettek s a melyek az angol expeditio miatt támadt általános megrökönyödésben meleg talajra akadtak. Fouché is újra kereste az érvényesülés útjait. A császár parancsát meghaladva, nemcsak az északi, közvetlenül fenyegetett kerületekben kezdett a nemzeti gárda számára sorozni, hanem előkészületeket tett rá, hogy a délvidék izgultabb kerületeiben is így járjon el, a mi legalább is fölösleges elégedetlenséget szült a néphangulatban.

Napoleon, úgy látszik, érezte, hogy személyes jelenlétére immár elodázhatatlanul szükség van oda-haza. Ezért most már a maga részéről is minden kertelés nélkül kijelentette a békére való hajlandóságát s ennek megfelelően mérsékelte föltételeit. „Őszintén óhajtom a békét,” mondotta Bubnának; „eddig Oroszország támogatása felől biztos lehettem és Sándor czár még most is — nemzetének óhajtása ellenére is — fönntartja a velem való összeköttetést, a mi mindenesetre dicséretére válik, mert az uralkodó sohase törődjék alattvalóinak véleményével. (Senki Napoleonnál jobban nem törődött vele.) Ámde ki biztosít engem arról, hogy minden így is marad? Poroszországról jól tudom, hogy már régóta ingadozik köztetek és köztem.” Az osztrák hadsereget földicsérte s hogyha — mondá — ő vezérelné, akkor épp olyan jó lenne, mint a francia s minden más katonaságot messze fölülmulna. Erre aztán szegreakasztotta altenburgi követeléseit is, a melyeket Champagny saját külön tréfájának jelentett ki, de azért még most is negyedfél milliónyi lélekszám átengedését követelte, még pedig 1.600,000-et nyugaton és délen, a hol főként Dalmatiának Itáliával való összeköttetése s a

Törökország felé vezető szabad út volt ránézve főfontosságú kérdés, továbbá Galicziában 2 milliót, a kiket Oroszország és Varsó között akart megosztani, a mihez Sándor csár már beleegyezését is adta. Ezt írta meg Napoleon az osztrák császárnak, a kinek ellenértékül a szövetséges viszonyt helyezte kilátásba, s ezt adta miniszterének is útravalóul, hogy Altenburgban ezen az alapon kezdjen majd tárgyalni; egyúttal azonban arra is figyelmeztette, hogy a tárgyalásokat iparkodják mindenáron gyorsítani. A mikor aztán a tatai kastélyban, az osztrák udvar székhelyén, e követeléseket még mindig túlszigorúaknak találták, akkor kijelentette, hogy ez utolsó szava, a melytől csak abban az esetben szándékozik eltérni és a monarchiát egész területe háborítatlan birtokában meghagyni, ha I. Ferencz a würzburgi nagyherczeg javára lemondana, a mi a zsarolásnak igen egyszerű eszköze volt, a melyet Napoleon maga sem vett komolyan, mert hiszen akkor a Balkánra vezető rendkívül értékes átjáróról is le kellett volna mondania. Ausztrián volt most a sor, hogy a háborúról vagy békéről döntsön.

Ferencz császár harczias hangulata, a melytől eltelve az ellenségeskedések kiújulására szolgáló különböző szózatokat fogalmazgatott, Napoleon szilárd magatartásának hatása alatt, de egyéb alapos okoknál fogva is, eloszlott. Az angolok hollandiai vállalkozása, a mely földre a saját önzésük vezette volt őket, hajótörést szenvedett; Antwerpen sikerrel ellentállott, a csapatok nagy része valóban mocsárlázat kapott s ezért szeptember 11-én újra hajóra kellett őket rakni. III. Frigyes Vilmos pedig, a megtörtént bevezető tárgyalások ellenére s ama hír ellenére is, hogy Ausztria

továbbra is kész a háborúra, nem bírta magát rászánni, hogy Napoleon ellen mozgósítson. Rövidesen tudomására jutott, hogy nincs mit félnie egy Ausztria és Franciaország között kötendő olyan megegyezéstől, a mely az ő országára nézve káros lehetne s ezért újra visszahúzódott, főként a mikor a czár is elutasítóan felelt arra a kérdésére, hogy vajjon Oroszország nem volna-e hajlandó Poroszországgal együtt Ausztria segítségére menni. A czár, a kinek Galicziára való étvágát sikerült Napoleonnak fölkeltenie, most már az osztrák császárral is közölte, hogy Oroszországra ne számíton, hanem iparkodjék Franciaországgal megegyezni. A monarchiára nézve a viszonyoknak ilyen lényeges rosszabbodása állott be szeptember második felének folyamán. A döntő szempont azonban az volt, hogy most Ausztria immár a saját erejében sem bizakodhatott, mert a hadseregben valami rosszindulatú betegség kezdett terjedni, a mely már eddig is 50,000 embert kívánt áldozatul, továbbá mert arra való hadvezérük sem volt, mert hiszen Liechtensteint, minden személyes derekassága mellett sem lehetett annak nevezni, és mert egy haditanács, a melyet a hadvezér pótlására eszeltek ki, mégis csak nagyon bizonytalan eszköz lett volna. Tatán mindezeket az okokat számbavették. Stadion végkép leköszönt, Metternich, a ki további tárgyalásokat javasolt, vette át hivatalát, és Ferencz császár a teljes hatalommal fölruházott Liechtensteint most már egyenesen Schönbrunnba küldötte. Az altenburgi tárgyalásokat félbeszakították. Bécsben az események újabb kedvező fordulatát Napoleon arra használta ki, hogy eddigi követeléseit 100 millió franknyi hadikárpótlás követelésével szerezte meg, a mi a tárgyalásokat még a

jelen előrehaladott fokon is majdnem dugába döntötte, Ausztriát pedig majdnem abba a kísértésbe hozta, hogy ereje végső megfeszítésével iparkodjék kétségbeesett helyzetén lendíteni. Ám a magára maradt monarchia végre is oly rossz bőrben volt, hogy Liechtenstein az október 14-ikét megelőző éjjelen kénytelen volt még ezeket, az elszegényedett birodalomra nézve borzasztóan súlyos föltételeket is — bár némi enyhítések után — aláírni, de még így is csak uralkodója beleegyezésének fönn tartásával. Napoleon azonban nem várta be a hozzájárulás megérkeztét, hanem mindjárt a mondott nap hajnalán ágyúdörgéssel tudatta Bécs népével, hogy az óhajtott béke megvan. Ilyen körülmények között I. Ferencz császár megtagadhatta volna-e beleegyezését?

Az új szerződés az osztrák császárt 2000 négyzetmértföldnél több területtől fosztotta meg: Salzburg, Berchtesgaden és az Inn-kerület Bajorország, vagyis a Rajnai Szövetség birtokába ment át, Nyugati vagy Új-Galiczia a varsói herczegségé lett, szintűgy Krakó város kerülete és Kelet-Galicziának egész zamoscei kerülete. Ezenfelül Kelet-Galicziából még 400,000 lelket tevő földsáv Oroszország tulajdonába került. Napoleon maga Görzöt, Monfalconét és az általa már rég hön óhajtott Triestet, továbbá Krajnát és Karinthia villachi körzetét, végül pedig a Szávától jobbkézt fekvő összes horvát területeket kapta meg, a mely területekből külön „Illyriai Kormányzóság“ alapítását vette tervbe. Ausztria többi megmaradt birtokának háborítatlanságáért a francziák császára vállalt kezességet, míg I. Ferencz jogosnak ismerte el mindazokat a változtatásokat, a miket Napoleon Spanyolországban, Portugáliában és Itáliában már eddig is rendszeresített,

vagy még csak ezután fog életbeléptetni. Hogy Ausztriának Angliával való barátságát be kell szüntetnie és hogy a partzárlati rendszerbe szintén be kell lépnie, az magától értődött. Titokban aztán még olyan megállapodás is történt, hogy az osztrák császárnak hadseregét 150,000 emberre kell leszállítania, hogy valamennyi francia, piemonti vagy velencei születésű tisztjét és tisztviselőjét Napoleon kívánságára ki kell utasítania országából s végül, hogy hadisarczot kell fizetnie, a melynek összegét Napoleon 75 millióra szállította le, a mely azonban Champagny szíves közreműködése folytán utóbb megint 85 millió frankra emelkedett.

Napoleon már az október 15-ről 16-ikára virradó éjjelen elhagyta Schönbrunn. Egy közbejött esemény lehető sietségre intette. Három napja történt, hogy a schönbrunni katonai szemle alkalmával egy fiatal ember iparkodott a közelébe férközni, a kinél hosszú kést találtak, s a ki nem is nagyon titkolta szándékát, hogy a császárt meg akarta ölni. A fiatalembernek, majd hogy nem gyereknek, Staps Frigyes volt a neve, s egy naumburgi protestáns prédikátornak volt a fia. Természettől fogva csöndes és szelídlelkű ember volt, de a haza nyomorúsága kimondhatatlan gyűlölettel töltötte el az idegen kényúr iránt, s ezért elhatározta, hogy életére fog törni. Napoleon eleinte talán még arra gondolt, hogy a fiatal ember megörült s csak kénytelen-kelletlen hallgatta, a mint Staps arról akarta meggyőzni, hogy minő mély gyökereket vert Németországban a császár ellen való gyűlölet s hogy máris minő körök azok, a melyeknek ez a gyűlölet fegyvert nyomott a kezébe. Arra a kérdésre, hogy: „Hálás lenne-e irántam, ha meg-

kegyelmeznék az életének?“, a merénylő nyugodt hangon ezt felelte a császárnak: „Akkor is arra törekedném, hogy Önt megölhessem.“ Egész csöndben agyonlőtték. A császár azt kívánta, hogy az egész ügyet hallgassák agyon.

Napoleon megint egyszer diadalmenetben tért vissza Párisba. Arról persze kevés hír került a nyilvánosság elé, hogy ezúttal milyen nehézségekbe került a győzelem kivívása. És ha ki is derülne, nem volt-e ott a kezében a békeszerződés az Ausztriára nézve annyira megalázó föltételekkel, a melyek minden perczen ama hírek ellen tanuskodnának? A francia nép azonban nem látott egyebet a vállalatban mint egy diadalmas végű hadjáratot, a mely ugyan a nép vérével, de aligha a nép hasznára vivatott meg. Ismerjük már a francia nép lelke mélyén csirázó elidegenülést az imperátor iránt, a kinek Franciaország határai szűkek voltak. Mit jelentett mindaz, a mit végbevitt, hogy a francziák hiúságának hízelegjen, mit jelentett mind az a dicsőség és ragyogás, a mit hadjárataiból a francia nép számára magával hozott, mit jelenthetett mindez azzal az egyetlen tagadhatatlan valósággal szemben, hogy az ő dicsvágyát a francia trónus ki nem elégítette? A mindig távolabb fekvő czélok után való nemzetietlen tülekedése elvégre is szükségképen megfosztotta népe hajlandóságától. Mert uralkodójának mindent megbocsát a nép, csak azt az egyet nem, ha nem jó hazafi. Volt ezenkívül persze sok egyéb ok is, a mi valósággal kihívta az ellenkezést. Előző évi ígérete, hogy az Angliával való háború rövidesen véget ér, nem teljesült; a tusakodás

vígan folyt tovább s meggátolt minden távolabb tekintő üzleti vállalkozást. Olyan kikötővárosok, a melyek immár viragzásuk tetőpontján állottak, most újra elszegényedtek és lejárták magukat, és lassanként kezdett a kérdés fölmerülni, hogy a császár partzárlati rendszere valóban helyes útja-e annak, hogy az angol hatalmasságot engedékenységre bírja s vajjon ügyesen vitt tárgyalás nem hajthatná-e a londoni kormányt sokkal inkább a béke felé? A Spanyolország ellen viselt támadóháború szintén távol állott még a befejezéstől s a két állam között annakelőtte fönnállott oly hasznos kereskedelmi forgalom félbeszakadása Dél-Francziaországnak tetemes veszteséget okozott. Ehhez járult, hogy a császár a középosztállyal szemben olyan semmibevevő magatartást kezdett tanusítani, a mely e népréteget lelke mélyén sértette. Csak bizonyos kiváltságos körökből származó ifjak kerülhettek az auditorok sorába, a mely állás nyitja volt a magasabb hivatalokhoz és méltóságokhoz vezető útnak, míg a többieknek az alsóbbbrangú hivatali szolgálattal kellett megelégednie. S mégis éppen azok, a kiktől a császár azt hitte, hogy ilyen kiváltságozással fogja őket a legszorosabban a maga személyéhez csatolni, éppen azok voltak hozzá legkevésbé hűek. Ők is, mint a nagyhatalmak, a császár uralmát az ő személyével elmulónak hitték s arra az eshetőségre rendezkedtek be, a mikor ő már nem lesz. Fivéreinek, a kiknek szintén az volt a legfőbb óhajtuk, hogy trónjaikat e válságos pillanaton túl is megtarthassák, napról napra szaporodtak a párt-hívei, s most mind világosabbá vált előtte, hogy nagy hibát követett el, a mikor európai foederatiós „rendszerét” a családi kapesok összetartására alapította,

mielőtt önmagának egyenes utódja lett volna. S az általános kedvetlenség szelleme kezdett már a hadseregben is tért foglalni. „A tábornokoknak” — így beszéli az egyik jószemű kortárs — „bőséges jövedelmeik következtében a császáráitól teljesen elütő érdekeik voltak, az t. i., hogy eddigi szerzeményeiket biztosíthassák és élvezhessék, a miért ezután már csak kénytelenségből teljesítették azt a folytonos és fárasztó szolgálatot, a melyet a császár tőlük megkövetelt. Azzal, hogy Napoleon túlságos szeretettel vonta a papokat és az emigráltakat a maga körébe, csupa langyos és kétszínű hívet szerzett, ezzel szemben pedig annak a látszatát keltette, mintha megakarná tagadni hatalmának alapföltételét, a forradalmat, a mely pedig őt felszínre hozta. A régi nemeség tagjai, a kiket szeretettel vont maga köré, elfogadták ugyan a nekik följánlott díszes állásokat, azonban nyomban elárulták titkaikat, mihelyt hozzáférközhettek; szembe émelygően hízelegtek neki, háta mögött pedig hangosan fölpanaszolták szomorú sorsukat, hogy ilyen szerencsefiának kell szolgálniuk. A papság a vallástanítás keretében dőreségig fokozta a szolgálalkúséget s nagy gondossággal oktatta a híveket a föltétlen engedelmességre, a mit minden hierarchia mindenkor melegen pártolt, máskülönben azonban mélységes bánattal kísérte a pápa szomorú sorsát.” Ez utóbbi jelenségnek pedig rendkívüli volt a fontossága, mert VII. Pius sorsa valóban elég szomorú volt. Miután egy 1809 május 17-éről kelt egyszerű rendelet az egyházi államot a francia császárságba bekebelezte, már röviddel utóbb, éppen azidőtájt, a mikor a francziák Wagram körül tusakodtak, a császár közvetett parancsára el is távolították a

szentatyát Rómából. Ez a rendszabály a hívő lelkek millióit zaklatta föl Napoleon ellen.

Ilyen körülmények között nagy gondot kellett rá fordítania, hogy a francia nép iránt érzett jóindulatát olyasmivel mutassa ki, a mivel kedvezőbb hangulatot teremthetne maga mellett. Már pedig a nép köréből évek óta fölhangzó kívánság, a mely a császár közvetlen közelségébe is utat talált, az volt, hogy új házasság útján adjon az országnak trónörököst. A közvélemény azt gondolta, hogy szűkebb családi körében jelentkező istenáldás az állam értékét is növelné a császár szemében s eltérítené hatalmának mértéktelen túlkapásaitól. Ez az óhajlás annál is élénkebben megnyilatkozott, mert a jó erkölcs nem uralkodott föltétlenül a császári udvarban, a hol Josephine már régóta nem volt az ő urának egyetlen szíve-vágya, s a ki ezért inkább támogatta a császár másirányú kicsapongásait, nemhogy megakadályozni iparkodott volna őket, mert remélte, hogy így legalább külsőleg megóvhatja állását. A császár fivéreiből is botrányos hírek keringtek, s az emberek azt hitték, hogy mindez nyomban megszűnik, mihelyt rendezett viszonyok fognak az udvarnál uralkodni. Ezenfelül még abban is reménykedtek, hogy Európa valamelyik herczegkisasszonyával való házasság egyúttal a béke záloga s a császár viláгурalmi törekvéseinek gátja lesz. E közóhajnak Napoleon most már kész volt megfelelni. Josephine előtt már 1808 márcziusában nyíltan beszélt a válásról; akkoriban az asszony könyörgő szava eltérítette a császárt szándékától. Most elhatározta, hogy ezúttal keményebb szívű lesz, November 30-án azt a visszavonhatatlan szándékát közölte feleségével, hogy elválik tőle. Josephine gör-

csöket kapott s azt mondják, hogy a császár szeme is könnybe lábadt. Néhány nap múlva, a mikor a császárné már kissé megnyugodott, annak fia, Eugène által, a ki készséggel vállalkozott erre a föladatra, megmagyaráztatta Josephine-nek, hogy ezt az áldozatot a politika kényszerűsége kívánja meg tőle, s az asszony belenyugodott. Deczember 15-re a császár családi tanácsot hívott egybe a Tuileriákba s közölte azt a határozott szándékát, hogy újabb házasságot fog kötni. „Birodalmam politikája“, mondotta, „népeim érdeke és szükségletei, a mik minden cselekvésemet mindenkoron vezették, azt kívánják tőlem, hogy a trónust, a melyre a gondviselés fölemelt, gyermekeimnek hagyjam örökbe, a kik egyúttal népeim iránt való szeretetemet is örököljék.“ Miután — folytatta tovább — szeretett feleségével, Josephine-nel való házasságot nem nyújt neki örökösökre reményt, kénytelen szívének leggyöngédebb vonzalmait az állam javának oltárára helyezni s az eddigi kapcsokat fölbontani. Ma még csak negyven éves, s így reméli, hogy a gondviselés jóvoltából nyerendő utódjait a maga szellemében és eszméiben fogja még fölnevelhetni. A császárné, a kit ő saját kezével koronázott volt meg, meg fogja czímét és rangját tartani, s arra kéri, hogy őszinte érzelmeiben soha ne kételkedjék s mindenkor őt tartsa legjobb és leghívebb barátjának. Josephine zokogva jelentette ki a francia trónusról való lemondását, s másnap tanácsi határozat közölte a világgal, hogy a császári házasság „mindkét fél közös elhatározása alapján“ fölbontottnak tekintendő. Némi nehézséget csupán az támasztott, hogy az egész ügyet miképpen lehessen a hívő katolikusok számára elfogadható formába önteni,

mert hiszen emlékezünk rá, hogy a császárrá való koronázást megelőző napon egyházilag is megáldatta házasságát az uralkodópár. Napoleon azonban ügyvédje által egyszerűen kijelentette, hogy a mondott alkalommal csupán erkölcsi kényszer alatt mondta ki az igent, és pedig nem is az egyházi törvénynek megfelelően: két tanu és a kerületi plébános jelenlétében, a mit most okul használtak az egyházi kötés semmis voltának megállapítására, a miről a párisi püspöki hivatal 1810. januariusában ki is állította a bizonylatot. A püspöki hivatal — akár szándékosan, akár szándék nélkül — csupán azt az egy kérdést hagyta figyelmen kívül, hogy Bonaparte tábornok 1796-iki polgári házassága föltétlenül érvényes volt, és pedig érvényes az egyházi hatóságokra nézve is.

A válás után Josephine Malmaisonba vonult vissza. Ámde hol volt az új feleség? Kétségen fölül állott, hogy ha a politika volt az, a mely a régi kapcsokat kettészakította, a politikának kellett az újabakat megkötnie. A politikán kívül más szempont itt nem is kerülhetett szóba, legföllebb még a szerencsefia becsvágya, hogy Európa ősi trónusaival szerezzen magának szoros összeköttetést. A legtekintélyesebbek mindenesetre az osztrák és az orosz uralkodóházak voltak. Az ezidőszerint uralkodó rendszer a császárt az utóbbi választás felé utalta. Tudjuk, hogy már az erfurti napok idején is minő élénken élt Napoleon fejében a gondolat, hogy a czári házzal iparkodjék családi kapcsolatba jutni; tudjuk, hogy ezt a vágyát ki is fejezte s ezzel bizonyos fokig meg is kötötte a maga kezét, ámde azt is tudjuk, hogy a czár kikerülte a közvetlen válaszádat s anyjának föltétlenül szükséges beleegyezése mögé sánczolta el magát.

Hugai közül az idősebbik, Katalin, nemsokára férjhez ment oldenburgi György herczeghez, de Annának, a fiatalabbiknak keze még mindig szabad volt. Most tehát fölmerült a kérdés: minő álláspontot foglalna el e tervvel szemben a politika a jelen perczen?

Az erfurti napok óta sok olyas történt, a mi a két állam egyetértését könnyen megzavarhatta. Beütött az osztrák háború, a melyet pedig a czár oly szívesen elhárított volna, hogy osztatlan erővel mehesse a svédek és a törökök ellen harczba; aztán elkövetkeztek a francziák győzelmei, a melyek Szent-Pétervárott mélységes aggodalmakat keltettek. A czárnak a friedrichshammi békében (1809 szeptember 19) sikerült ugyan a svédeknek arra bírnia, hogy Finnország birtokáról lemondjanak; a törökökkel azonban még távolról sem készült el, sőt az orosz csapatoknak ez év őszén még a Duna túlsó partjáról is vissza kellett vonulniok. A mi pedig legjobban lehangolta a czárt, az Napoleonnak a háború folyamán a lengyelekkel szemben tanúsított viselkedése volt. A mikor ugyanis Napoleon azt látta, hogy Oroszország minő számító lanyhasággal küzd Ferdinánd főherczeg ellen, akkor a varsói herczegségnek Poniatowski vezérlete alatt álló erőihez fordult, a nyugatgalicziai népet szabadsága kivívására hívta föl s így a lengyelek útján érte el azt, a mit az oroszok megtagadtak tőle. A varsói herczegségnek $1\frac{1}{2}$ milliónyi galicziai lélekkel való fölszaporítása ugyanakkor, a mikor Oroszország csupán 400,000-et kapott, a császár halájának a jele volt, a ki egykori tilsiti és erfurti szövetségesével már épp oly kevésbé volt tisztában, mint az ővele. Nem így képzelte a czár

Galiczia fölosztását, a mikor beleegyezését adta hozzá. Nem is titkolta Caulaincourt előtt, hogy a nagyobbik darabra ő számít, Varsó pedig elégedjék meg a kisebbikkel. Miután pedig ennek éppen az ellenkezője történt, s a mellett az oroszok között erős lengyel-ellenes hangulat uralkodott, ezt a békeszerződést valósággal vereségnek kellett éreznie. Napoleonra nézve azonban igen zavaró lett volna, ha Oroszország ezért most faképnél hagyja a szövetséget s esetleg Poroszországot, a melynek birtokában szintén voltak lengyel területek, ugyancsak ellenséges magatartásra kényszerítette volna, most, a mikor még a magában maradt Ausztriát is alig-alig sikerült megfélemlítenie. Ezért néhány nappal a schönbrunni békekötés után, 1809 október 20-án, távirat ment Szent-Pétervárra, a melynek kimagyarázkodás volt a főadata: hogy a császárnak lehetetlen volt a nyugatgalicziaiakat, a kik egy szívvel-lélekkel szegődtek melléje, újra az osztrák uralom igája alá vetnie, de hogy azért távol állott tőle az a szándék, hogy ezzel Lengyelország visszaállításának gondolatát szolgálja, hanem hogy ellenkezőleg ő is — a szentpéterváriak kívánságához mérten — Oroszországgal együtt akar azon dolgozni, hogy „Lengyelország“ neve eltűnjék a történelem színpadáról. (Úgy látszik, arról sejtelve sem volt, hogy a cár fülébe fog jutni, hogy e sürgőnnyel egyidejűleg Duroc útján Párisban arról biztosította a lengyeleket, hogy ezt az egész kimagyarázkodást ő maga sem vette komolyan.) Kurakint, az orosz követ elhalmozták figyelmességekkel, a kormány nyíltan támogatta az oroszoknak azt a kívánságát, hogy a párisi piacon kölcsönt vehessenek föl, sőt a mikor a cár Caulaincourt-tól kezességi szerződés kötését

kívánta, a mely szerint Lengyelország soha helyreállíttatni nem fog, a követ Napoleontól azt az utasítást kapta, hogy menjen ebbe is bele, mert a császár „mindent el akar követni, a mi csak Oroszország megnyugtatóására szolgálhat“. Egyúttal arra is fölhatalmazást kapott, hogy a czár és Napoleon között Erfurtban folyt beszélgetés során már érintett házassági tervre is újból visszatérjen, s megkérdezze, hogy ura, Josephine-től való válása esetére, számíthatna-e Anna nagyhercegnő kezére (1809 november 22). Vajjon ennek a háztűznézésnek is csak az a célja volt, hogy Oroszország iránt való szövetséges hűségének újabb jelét adja vele? Avagy úgy, mint Erfurtban, még most is komoly volt ez a szándék? Nem könnyű ebben a kérdésben ítéletet mondani. Szinte hajlandók lennénk az előbbi föltevés mellett dönteni, a mikor megtudjuk, hogy a császár még Caulaincourt válaszának beérkezése előtt, különböző közvetítő személyek közbejöttével Ausztriában kezdett puhatolódzni, a hol ezidőtájt Metternich gróf ugyancsak erősen dolgozott a Francziaországgal folytatandó jóviszony érdekében, hogy kimerült államának pihenőt szerezzen. Napoleonra mély benyomást tett az osztrák hadsereg ellentálló ereje s az a lelkesedés, a melylyel ott a nép a vereségek és a káros békekötés mellett is visszatérő uralkodóját fogadta; ezt az érzését Napoleon nem is titkolta el. Talán abban is reménykedett, hogy Ausztriának Németországban és Itáliában lévő erős pártja ellenséges érzületét úgy fegyverezheti le legbiztosabban, ha összeköttetésbe lép a dunai nagyhatalommal.

Halljuk, hogy a franczia külügyminiszter már november folyamán melegen érdeklődik Floret követ-

ségi tanácsosnál, a ki Schwarzenberg herczeget, az új nagykövetet Párisba kísérte, Mária Lujza főhercegnő iránt, a ki ekkoriban lett tizenhatsz esztendő, a mellett olyan családból származott, a melynek története valósággal kezeskedett róla, hogy Napoleon házassága nem marad magtalan, s végül a kinek katolikus hite jobban megfelelt a franczia viszonyoknak, mint a cárkisasszony görögkeleti vallása. Hiszen a közhit már a schönbrunni tárgyalások idején is úgy emlegette a főhercegnőt, mint Napoleon leendő feleségét. Újév táján Napoleon rendkívül kitüntető módon fogadta Metternich grófnét, a ki Párist még nem hagyta volt el, s már néhány napra rá, nyilván a császár óhajására megkörményezték a Beauharnais-k: Hortense azt közölte a grófnéval, hogy bátyja Eugène hívta föl mostohaanyjának figyelmét Lujza főhercegnőre, Josephine pedig elmondotta, hogy a császár bizalmasan azt mondta ugyan, hogy eddig még senkire nem esett a választása, de hogy ő (Josephine) biztosan tudja, hogy a császár okvetlenül Ausztriából hozna magának feleséget, ha számíthatna rá, hogy nem fogják kikosarazni. Schwarzenberg már előzően, deczember 25-én megkapta Bécsből az arra az esetre szóló utasításokat, ha e házasság kérdése szóba kerülne: fogadja szívesen a dolgot s ne zárkózzék el esetleges nyilatkozatok elől. Ezzel rendes kerékvágásba terelődött a dolog és Szent-Pétervárról még mindig nem érkezett válasz. Ha már most ez a válasz a hogyan Napoleon joggal föltehetette, végleges döntés helyett ismét csak barátságos kibúvókat hozna, akkor ezt egyszerűen kosárnak tekintheti s így, miután Ausztria igenlő válaszárol már eleve meg volt győződve, Bécsben egészen nyugodtan léphet föl kérésével.

A trónörökös utáni vágyakozáson kívül, a melynek teljesezésére az osztrák herceggkisasszonynyal való házasság nagyobb kezességet nyújtott, mint az orosz nagyhercegnővel való egybekelés, a ki csak a napokban lett tizenöt éves, e vágyakozáson kívül ezúttal a politikai meggondolások is szerephez jutottak. Oroszországnak a mult nyáron tanusított magatartása óta Napoleonnak már tisztán kellett látnia, hogy szövetsége, a mely őt ehhez a nagyhatalomhoz fűzi, a mely mindig nagyobb és nagyobb követelésekkel lépett föl, hogy uralkodója állását az országa belsejében föllépő ellenzékkel szemben megerősítse, immár igen rövid időtartamú lesz, s hogy az európai szárazföld egyedüli uralmáért — „hogy végezetül is egymaga maradjon legény a csárdában“ — rövidesen irtó háború fog kerekedni. Akkor pedig a német közép-hatalmaknak, de legalább is Ausztriának nem szabad orosz befolyás alatt állania. Hogy már most az osztrák császári családot, ha ez a házasság netalán nem volna nagyon ínyére, engedékenyebbé tegye, Napoleon az orosz házassági tervet meglehetősen feltűnően kezelte, a mivel azt akarta elérni, hogy a bensőségebb orosz-francia viszonytól való félelem Bécsben már eleve előkészítse a talajt, vagy éppen onnan kiinduló nyilatkozatot hozzon létre. Josephinének Metternich grófnővel folytatott és fennebb említett beszélgetése során a volt császárné nem mulasztotta el közléseihez hozzáfűzni: „Meg kellene az ön uralkodójának magyarázni, hogy ha Napoleon tervébe nem találja beleegyezni, akkor az ő és országa pusztulásával kell számolnia, s hogy beleegyezése egyetlen módja annak is, hogy Napoleon császárt visszatartsa a pápával való szakítástól“. Hogy már most ebben az

egész ügyletben osztrák, vagy pedig francia részről hangzott-e el az első szó, hogy vajjon Laborde gróf Napoleon bizalmas embere, a ki a béketárgyalásoknál működött közre s aztán még némi időt Bécsben töltött, volt-e az, a ki Metternich ajtaján kopogtatott, vagy fordítva történt-e a dolog, ez a kérdés ma még nincs teljesen tisztázva. Egy dolog azonban bizonyos s ez az, hogy mind Ferencz császár, mind külügyminisztere a Napoleonnal való családi összeköttetésben államuk számára bizonyos fokú biztonságot, annak fönmaradására kezességet láttak s hogy ezen az áron hajlandók voltak a kérő személyével szemben érzett idegenkedésüket leküzdeni. Ezért kapta Schwarzenberg azt az utasítást, hogy e terv fonalát ne ejtse el s ha netalán nyilatkozatok történnének előtte, azok elől el ne zárkózzék.

Az első titkos megbeszélések után, a melyeket Laborde Napoleon megbízásából az osztrák nagykövettel folytatott — Schwarzenberg januárius 13-iki jelentésében úgy emlékezik meg róluk, mint „félhivatalos” tárgyalásokról — s miután az egyházi döntés is megtörtént, a melyet Bécsben elkerülhetetlenül szükséges föltételnek nyilvánítottak, Napoleon a látszat kedvéért januárius 28-án minisztertanácsot tartott, a mely előtt fölvetette új házasságának kérdését. Eugène Beauharnais, Maret, Champagny, a kik be voltak avatva, továbbá Fesch és még néhányan Ausztria mellett emeltek szót, mások, például Cambacérès és Murat viszont Oroszország mellett. A mikor aztán Lacuée, a hadi igazgatás minisztere is az utóbbi mellett foglalt állást és beszédje hevében az osztrákokkal való összeköttetés ellen azt hozta föl, hogy hiszen Ausztria már nem is nagyhatalom, a

császár e szavakkal szakította félbe: „Látszik, hogy ön nem volt jelen Wagramnál“. Ha ez alkalommal még nem is nyilatkozott elhatározásáról, azért valamennyi jelenlevő tisztában lehetett vele, hogy a császár véleménye merre hajlik. A mikor aztán februarius 5-én Caulaincourt-tól jelentések érkeztek, a melyek, csak úgy, mint az eddigiek, halasztásról szóltak, akkor a császár azt tartotta, hogy a czárral szemben megszűnt minden további kötelezettsége. „Halasztás annyi, mint megtagadás“, mondotta, „s különben sem akarom, hogy palotámban idegen pap furakodjék feleségem és magam közé.“ A Néva mellékre a legudvariasabb formában ment a közlés, hogy a császár lemond az összeköttetésről. A császár parancsára a külügyminiszter megírta Caulaincourt-nak, hogy a vallás különbözősége a francia nép fölfogása szerint zavaróan fogna hatni s hogy a legutóbbi hírek, a melyek a kérdés újabb elhalasztásáról szóltak, a császárt másirányú elhatározásra készítették. „Az idő halad, s a császár türelmetlenül várja, hogy Franciaország óhajlásának eleget tehessen. Jól emlékszik ugyan, hogy Erfurtban egy beszélgetés folyamán Anna nagyhercegnő nevét megemlézték előtte, ámde az az egy hónap, a meddig az ön kérdésére adandó válasz késett, éppen elég volt, hogy a császárt minden kötelezettsége alól, a mely különben sem állott fenn, de még csak minden udvariassági tekintet alól is (toute obligation de politesse) mentesítse, a mivel egyébként a két uralkodó között fönnálló baráti viszonynak tartoznék.“ Ha már most a czár e miatt meg is sértődött — s tudjuk, hogy ez be is következett, vagy hogy legalább is úgy tett a czár, mintha megsértődött volna —, ennek Napoleonra

nézve e pillanatban, a mikor már Ausztriával tisztában volt, komolyabb következménye nem lehetett. Kettős játékának politikai célját elérte. Pár napra a Caulaincourtnak küldött azon értesítés után, hogy uralkodója lemond a tervbevett házasságról, már egy másik utasítást is kapott: közölje, hogy a Lengyelországra vonatkozó szerződést, a melyet 1810 januarius 4-én aláírt, s a melyet már a czár is jóváhagyott, a császár a megállapított formában nem fogadhatja el.

Időközben, még februarius 6-án, Napoleon Eugène Beauharnaist elküldte Schwarzenberghez, hogy a házassági szerződés rögtönös aláírására bírja. A nagykövet, a kinek az volt az utasítása, hogy előbb tegyen Bécsbe jelentést, kénytelen volt a kérést megtagadni, de azért másnap, a mikor a császár minisztereivel közölte elhatározását, hogy osztrák főherczegnővel fog egybekelni, mégis aláírta a kötést. Berthier most mint „főkövet“ Bécsbe utazott, hogy Napoleon nevében ünnepiesen kérje meg a főherczegnő kezét, a mire márczius 11-ikén a bécsi ágostonrendi templomban az ünnepies egyházi megáldás is megtörtént. Ennél az actusnál Károly főherczeg képviselte nagy ellenfelét. Erre aztán gyorspostával Franciaországba vitték a főherczegnőt, a hol a császár már 27-én Compiègne mellett találkozott új feleségével és — nyilván IV. Henrik királyra való megemlékezéssel — nyomban élt a férj jogával. Április elsején kötötték meg St.-Cloud-ban a polgári házasságot, másnap pedig a Louvre házikápolnájában újabb egyházi esküvőt tartottak. Voltak, a kik megfigyelték, hogy ez alkalommal ugyanazt a szertartást követték, mint XVI. Lajosnak Marie Antoinette-tel való esküvője

alkalmával, sőt hogy még a házassági szerződés is szószerint követte az akkort.

Mária Lujza nem tetszett meg túlságosan a párisiaknak. A maga tizennyolcz esztendejével friss, egészséges megjelenés volt ugyan és szép kék szemével nyíltan tekintett a világba, de azért tiszta arcbőre és szép piros orczái mellett is csúnyának és mindenek fölött igen rosszul öltözködő nőnek találták. Az udvari népnek az új császárné határtalan elfogódottsága tűnt föl. Lujza azonban nemsokára megtalálta a méltóságának megfelelő hangot és föllépése is határozott lett, főleg a mióta Napoleon, a kinek mindenki alázattal hódolt, vele szemben megkülönböztetett tisztelettel és bátorítóan viselkedett. Még nemrég mint hazája legelkeseredettebb ellenségét gyűlölte Napoleont — már a mennyire a legcsendesebb vérű uralkodó gyermeke szenvedélyes érzésekre egyáltalában képes volt — s egyik barát-nőjéhez intézett, azokból az időkből kelt levelei élénk fényt vetnek rá, hogy minő nagy volt az áldozat, a melyet a politika oltárán hozott. Januarius 23-án például így ír Budáról: „Napoleonnak feleségétől való elválása óta a Frankfurter Zeitungot mindig azzal a gondolattal bontom föl, hogy végre ott találom már új feleségének a nevét; s megvallom, hogy e hír-adás késlekedése ugyancsak nyugtalanít. Sorsomat az isteni gondviselés kezébe helyezem, mert hiszen az tudja csupán, hogy mi az, a mi javunkra válik. Ha azonban balsorsom úgy kívánná, akkor kész vagyok rá, hogy a magam sorsát föláldozzam az állam javára, mert meg vagyok róla győződve, hogy igazi örömet csak kötelességeink pontos teljesítésében találhatunk“. De azért még hozzáfűzte: „Imádkozzék,

hogy ez ne következék be". S most mégis bekövetkezett.

Ha azonban Párisban az új császárné külső megjelenésén sok minden kifogásolni valót találtak is, általában mégis nagy meglepéssel fogadták az eseményt. A Faubourg St.-Germain engesztelhetetlenjei fölbőszültek ugyan a legitimitás és a forradalom elvének e kiegyezésén, a radikális köztársaságiak pedig amaz erős támaszték miatt, a melyre elnyomójuk uralma ily módon szert tett: a nép nagy tömege azonban meg volt elégedve. Még a régi gárdabeli katonák között is az a vélemény alakult ki, hogy az idegen asszony meghozza az általános békét. A járadék árfolyama emelkedett, a mikor februarius 9-én híre ment a házassági szerződés megkötésének. Napoleon rögtön fölhasználta ezt a hangulatot, hogy régi dalát újra megszólaltassa. Champagnynak megparancsolta, hogy a külföldön lévő valamennyi nagykövethozz körlevelet intézzon, a mely az ő békeszeretetről tegyen tanuságot: „Azt fogja ebben az írásban mondani, hogy a szárazföldi háború lángralobbantására az angolok által használt egyik főeszköz az volt, hogy minden áron elhitették rólam, hogy én az uralkodóházak megsemmisítésére töreksem. A mikor most a körülmények folytán abba a helyzetbe jutottam, hogy feleséget kellett választanom, egyúttal útját akartam annak a szerencsétlen ürügynek is vágni, a melynek leple alatt a nemzeteket mindenkor ellenem lázították s a melylyel sikerült olyan ellentéteket támasztaniok, a melyek vérözönbe borították Európát.“ Vajjon higgyen-e a világ ezeknek az erősítéseknek? A bécsi udvarnál fölmerült a kérdés, így beszéli Metternich, hogy vajjon Napoleon hogyan

állította be ezt a házasságot a számvetésébe: valóban az-e a szándéka, hogy kardját hüvelyébe rejtse és Franciaországnak és a francia családoknak jövőjét csakugyan a rend és a béke alapelveire építse azután föl, avagy pedig csupán az, hogy Ausztria erőit is belevonja uralkodó politikája szolgálatába. S a döntő kérdés valóban éppen ez volt. A válasz nem sokáig késett. A mikor 1811 márczius 20-án az invalidusok házában eldördülő ágyúszó az ijedten odafigyelő párisi néppel azt a hírt közölte, hogy a császári herczeg megszületett, akkor a beavatottak előtt Európa szemhatára újra sötét fellegekbe borult s tisztán látták, hogy a vihar az égnek melyik tájékáról közeledik. S nem volt-e már annak is mély értelme, hogy a császár az újszülöttnak a „Róma királya“ czímet adta? Napoleon csak a világ egykori urának nevét találta arra méltónak, hogy vele hatalmának örökösét fölékesítse.

Jegyzetek.

5. l. Még 1801 április 11-én Cobenzl Lajos ezt írta: „Bonaparte asszony, az Első Consul felesége boldog-boldogtalantól pénzt fogad el (prend ici de toutes mains), mert csak ily módon és azzal, hogy adósságait nem fizeti meg, győzi pazarló czifrázkodását, a melylyel messze túltesz még a néhai szerencsétlen királyné fényfűzésén is. Ezt a dolgot különben itt mindenki tudja. Maga Bonaparte József beszélte el nekem s hozzáfűzte, hogy ez az egyetlen ok, a mely miatt az Első Consul szemrehányással illeti a feleségét s a mely miatt néha jelenetek vannak közöttük. Talleyrand azt állítja, hogy az Első Consul csak olyan ajándékok elfogadását engedi meg a feleségének, a melyeket máskülönben nem lehetne megszerezni; nemrégiben valaki gyémántcsokrot ajánlott fel az asszonynak, de a Consul visszautasította.“ (Bécsi áll. levélt.)

7. l. Hogy Napoleon ezidőtájt Talmától vett volna órákat a méltósággal teljes magatartásban és mozdulatokban, az — sok egyéb dologgal együtt — az 1814. évből származó angol kitalálás. Desclozeaux szerint ellenkezően Talma jelentette ki, hogy soha a császárt szavalni nem tanította, hanem inkább még ő volt az, a ki az uralkodó egyes állásait elleste s azonkívül is sok jó tanácsot kapott tőle művészetét illetően.

17. l. 1804 augusztus 20-án ezt írja Talleyrandnak: „Ha Ausztria ki akarná tűzni a lázadás zászlaját (l'étendard de la rébellion), az nem csupán örület, de egyszerűen lehetetlen vállalkozás is lenne, még abban az esetben is, ha Oroszországgal egyesülne.“ (Corresp. XI. 7946.) „Európa fejedelmeit“, mondotta körülbelül ugyanezidőtájt belügyminiszterének, „csak úgy szoktathatom rá, hogy magukkal egyenlőrangúnak ismerjenek el, ha az iga alá szorítom a nyakukat (en les tenant

sous le joug).“ (Chaptal, Souvenirs, 217. o.) Belső titkárja, Méneval, a ki 1802-ben került Bourienne helyére, hallotta néha, a mint a császár maga elé mondogatta: „A ki az egész világon akar uralkodni, a hazáján kell kezdenie.“ A mikor 1815-ben Elba szigetéről visszatért, Grenobleban és Lyonban nyilatkozatokat tett, a melyekben nyíltan elismerte korábbi politikájának hódító szándékait, mint a melyet ezentúl békés törekvésekkel kíván helyettesíteni. Szent Ilona szigetén úgy nyilatkozott, hogy egész szívesen vállalkozott volna valamilyen megkoronázott Washington szerepére, „ámde észszerűségi okokból csakis az általános dictatura útján juthattam hozzá, erre pedig joggal számítottam (je l'ai prétendue)“. Az a kísérlet, hogy Napoleonban egy önmagában békét és nyugalmat szerető embert lássunk, a kit mindenkor csak a többi hatalmak kergettek bele a folytonos újabb háborúkba, diadalokba és hódításokba (v. ö. Lévy, Napoléon et la paix, és m.), furcsa ötletnél egyébbnek alig nevezhető, a mely hozzá minden valamirevaló támaszték hijával szűkölködik. E kérdés vizsgálata közben nagyon is gyakran összetévesztik a háborút a hódítással s a hódításra való vágyat a hatalomra és uralomra való ellenállhatatlan törekvéssel, a melytől pedig Napoleon valósággal duzzadozott, mert fokozottabb hatalmi állását, a melyről azt hitte, hogy hatását a legcsekélyebb engedékenységgel is veszélyezteti, nélkülözhetetlennek hitte a világban és a történelemben való érvényesülése szempontjából. Ezért már azzal is szűkre szabnók e nagy szellem érvényesülési körzetét, ha „rendszerét“ csupán a Franciaország és Anglia között fölmerült érdekharcz nézőpontjából ítélnők meg. Ehhez különben politikája nem is volt eléggé nemzeties.

33.1. Már az előzetes tárgyalások befejeztével az egyik tapasztalt angol államférfiú, Eduard Cook, Castlereagh-hez címzett nyílt levelet tett közzé, a melyben többek között így szolt: „A Belgium által megnövekedett Franciaországnak nagylelkűen megengedjük, hogy Hollandia, Spanyolország, Svájc és Itália bevonásával megalapozza a maga kereskedelempolitikai rendszerét, ezenfelül még az Antillákkal való forgalmát is újra fölszabadítjuk, s ezzel hetven millió fontunk füstbe megy. Mindezekkel az államokkal megvoltak a magunk kereskedelmi szerződése; ma már csak egy maradt meg: a nápolyi. Az általunk elvesztegetett kereskedelmi forgalmat Franciaország

fogja majd monopolizálni, s ezzel iparunkat fogja majd tönkretenni. Ezzel szemben a háború megvédené kereskedelmi monopoliumunkat, megőrizné a gyarmatokban való egyeduralkodást és termelésünk számára bőséges piacot teremtené.“ (Id. Sorel, VI., 168.)

35. I. Volt olyan tábornok, mint például Thiébault, a ki éppen-séggel azt állította, hogy a Nyugat-Indiába tervezett expedíció *egyetlen* célja csakis az lett volna, hogy a megbízhatatlan csapatoktól megszabaduljon; s ez a nézet Napoleonnak Szent Ilona szigetén tett egyik kijelentésében alapos támogatásra talál. Ott egy ízben ezt mondotta környezetének: „A Bourbonok csak rémuralom által biztosíthatnák Franciaországban való hatalmukat. A régi hadsereg 100,000 katonáját Szent-Domingóba kellene küldeniök, hogy azok ott az éghajlat és a feketék által elpusztuljanak; ezúton egy csomó veszedelmes embertől is megszabadulnának és egyúttal egyik értékes gyarmatukat is visszaszereznék.“ (Gourgaud, Journ. inédit., I., 351, 403.) Ez az idézet természetesen a szóbanforgó időben táplált szándékaira nézve nem lehet döntő, de azt a sejtelmünket mégsem szabad teljesen elvetnünk, hogy Bonaparte a béke idejére távol akarta Franciaországtól tartani a megbízhatatlan csapatokat. És az is való, hogy — a mint ez előrelátható is volt — ezek a katonák ott tömegesen elpusztultak.

49. I. A kérdés, hogy vajjon Pichegru önmagát fojtotta-e meg — hasonló öngyilkossági esettel már találkozunk — vagy pedig erőszak útján vesztette-e életét, ma még végérvényesen ugyan nem dönthető el, de azért megközelítő bizonyossággal válaszolhatunk rá. *Pasquier*, értékes emlékirataiban, az öngyilkosság esetének fölteveése mellett a rendőrfőnökségen meg-ejtett utóbbi kutatásait, valamint azt az érvet állította sorompóba, hogy Pichegru volt az egyetlen, a kinek módjában volt Moreaura terhelően vallania; Napoleon már csak ezért sem kívánhatta a halálát. Ezzel szemben azonban azt lehetne fölhozni, hogy viszont Pichegru volt az egyetlen, a ki Moreau ártatlansága mellett is nyilatkozhatott. A hűséges Gourgeaud rendületlenül hitt a meggyilkolásban, a melyet épp annyira rosszalt, mint az Enghien herczeg esetét. Ugyane forrás szerint azonban Napoleon Szent Ilona szigetén szavával erősítette, hogy az volt a szándéka, hogy Pichegrunak, csakúgy, mint az összeesküvés többi résztvevőjének (Riviére, Polignac) megkegyel-

mezzen, de Pichegru elébevágott az eseményeknek. „Csak a buták ölik meg magukat.“ S ezt a kijelentését Réal is bizonyítja. Az embernek az a benyomása, mintha valóban öngyilkosság esete forgott volna fönn, s e nézetet azóta Rigault de Rochefort, a Moreau-pórról szóló tanulmányában szintén új és helyes érvekkel támogatta.

52. l. E közben, mint Josephine egyik bizalmasának elbeszélte, elég durván viselkedett vele szemben, sőt, a mikor ott térdelt a lábai előtt, állítólag meg is rugta. (Pingaud, *Un agent secret*, 279. o.) De hát mi mindent nem mesélt Josephine! Rémusat asszony előtt is nyilatkozott Josephine erről a jelenetről, de itt szó sincs ilyen részletről.

52. l. Egy szempillantással halála előtt Condé a parancsnokló tiszttól utolsó üdvözlétével együtt gyűrűjét és egy hajfürtjét küldte el a hercegnőnek. A halálraitéltnek ezt a kívánságát épp oly kevésbé teljesítették, mint a hogy nem teljesült az az óhajta, hogy Napoleonnal találkozassék, vagy hogy papot kapjon maga mellé. A mondott ereklyék ottmaradtak a párisi rendőrség levéltárában a pör aktái mellett, a míg az egészet az ötvenes években III. Napoleon parancsára be nem szolgáltatták a császári kancelláriába. Azóta ennek az iratsomónak nyoma veszett.

60. l. Luciánt és Jeromost rangjukon alul való házasságuk miatt, az előbbi örök időkre, az utóbbit pedig időlegesen kizárták a trónöröklésből.

61. l. „A senatus téved“, mondotta Napoleon az államtanácsban, „ha valamilyen nemzeti, vagy pedig képviseleti jelleget tulajdonít magának. Semmivel sem több a senatus, mint bármely más hatóság, a mely a kormányban gyökeredzik.“ (Pelet de la Lozère, 63. o.)

66. l. „Közvetlenül az angol követ elutazása után egymás után három nap és három éjszaka három vagy négy titkárral együtt dolgozott. A negyedik nap estéjén meleg fürdőt vett, hogy izmalmát kissé enyhítse, és hat óra hosszat ült benne, miközben fontos táviratokat mondott tollba. Végül ágyba feküdt s kiadta parancsban, hogy hajnali három órakor keltsék föl, a mikor négy vagy öt futárt akar fogadni, a kikre már várt. Így szokta volt ügyeit elintézni.“ (Remacle, *Rélatiions secrètes des agents de Louis XVIII.* [1802, 1803], 328. o.) Ez a leírás még nyer valószínűségben, ha meggondoljuk, hogy az 1796-iki

hadjáratban, a castiglionei többnapos ütközet idején Bonaparte az egész idő alatt nem jutott nyugalomhoz. Különben megvolt az a képessége, hogy akkor aludjék, a mikor akar. Munkásságáról önmaga mondotta, hogy az igen rendezett, mert a fejében minden egyes ügydarabnak, akárcsak valami aktaszekrényben, külön fiókja van. „Ha valamelyik ügyet félbe akarom szakítani, akkor becsukom annak a fiókját s egy másikat nyitok ki. Így az egyes ügyek sohasem keveredhetnek össze, nem is zavarhatnak és nem is fárasztanak engem. Ha aztán aludni akarok, akkor egyszerűen valamennyi fiókot becsukom s máris alszom.” (Méneval, Mémoires, I., 423.)

66. I. Szent Ilona szigetén eléggé behatóan nyilatkozott Napoleon uralkodásának erről a homályos részéről. A levélföltartóztatás rendszerét XIV. Lajos találmányának mondotta s többek között így nyilatkozott róla: „Fölbontották mindazoknak az embereknek leveleit, a kikre nézve ezt elrendeltem, főként a körülöttem lévő minisztereket. Fouché és Talleyrand ugyan nem szoktak volt írni, ámde barátaik és híveik igen, s így az utóbbiaknak egy-egy írásából könnyen rá lehetett jönni, hogy az előbbieket min törlik a fejüket. Az idegen követek, a kik jól tudták, hogy levélesomagjaik az én kezeim közé kerülnek, gyakran épp arra való tekintettel írtak meg bizonyos dolgokat, mert tudták, hogy el fogom olvasni. A postai levelezés szemeltartására külön hivatal vált szükségessé, a melynek alkalmazottai egymást nem ismerték. Volt közöttük egy vésnök is, a kinek mindenfajta pecsétnyomója volt készletben. A titkos írású leveleket, bárminő nyelven voltak is írva, kibetűztük; negyven sornyi titkos szövegből bárminő titkos írást meg lehet fejteni. Nekem évi 600,000 frankomba került ez a dolog.” (Gourgeaud, Journal, I., 398. sk.) A „fekete kabinet” dolgában v. ö. még: Barante, Souvenirs, I., 400. és Fournier, Die Geheime nisse auf dem Wiener Kongress, 6. o.

78. I. Czartoryski Ádám herceg emlékirataiban, a ki 1804-ben lett orosz külügyminiszter, előfordul egy irat, a mely egész nyíltan elének tárja Oroszországnak akkori keleti programját: „Az európai török birtokok apró államokra osztatnak föl, a melyek egymás között szövetséget alkotnak, s e szövetségre a csár, a szlávok vagy a Kelet császárájának vagy protektorának czimén döntő befolyást gyakorol. Ha a dolog úgy fordulna, hogy Ausztria beleegyezése is szükségessé válnék, akkor az

Török-Horvátországgal, Bosznia és Oláhország egy részével, valamint Belgráddal és Raguzával kellene megvásárolnunk. Oroszország maga a Moldovát, Cattarót, Corfut, mindenekelőtt azonban Konstantinápolyt és a Dardanellákat a közelben fekvő kikötőkkel együtt kapná meg, a melyek ottani uralmunkat föltétlenül biztosítanák." (II., 64.)

84. I. Október 7-én megbizza a császár Talleyrandot, szerezzen Spanyolországtól biztosítékot arra nézve, hogy a szerzeteseket többé nem engedi be az országba; szintűgy az etruriai királynőtől is. „Sem Franciaországban, sem az itáliai köztársaságban többé nem tűröm meg őket.” (Corresp., X., 8103.)

85. I. Savary beszéli emlékirataiban, hogy még a Fontainebleauból Párisba való utazás alkalmával sem engedte a pápát a koci jobboldalán ülni, és Lanfrey elfogadta ezt az adatot a császárról szóló életrajzában. Más források az ellenkezőjét mondják. Consalvi emlékezéseiben csupán általánosságban szól Napoleonnak vendégével szemben tanusított „apró kellemetlenkedéseiről”, a mikkel azt akarta elérni, hogy a pápa egyáltalában ne ringatódzék a császárért fölülmuló rangjának tudatában. Méneval még ilyesmiről sem tesz említést.

89. I. Az az okmány, a melyben ezt írásba foglalták, így szól: „Napoleon császár Itália királya. Louis herceget, öccsének, Bonaparte Lajos hercegnek fiát örökbe fogadja s a mondott királyságra való minden jogát átengedi a hercegnek, csupán annak nagykorúságáig tartja fönn magának a kormányzás jogát.”

96. I. Hogy tisztában legyen vele, hogy az osztrák kormánynak tulajdonképen mennyire sietős a dolga, rendjelcserét ajánlott föl. „Ha elfogadják,” írja június 6-án Talleyrandnak, „akkor ezzel máris három-négy hónapot nyertünk.” Bécsben valamilyen ürüggyel visszautasították az ajánlatot, a miről Laroche Foucauld június 18-án tett jelentést.

104. I. Clermont asszony egyszer a szemébe mondotta s a császár el is ismerte: hogy terveit deszkafal mögött építgeti, a melyet csak akkor bont le, a mikor már egészen elkészült velük. (Bourrienne, Mémoires, III., 114.) S hasonlóan jelenti Metternich is a Ferencz császár részére 1811-ben készült egyik előterjesztésében: „A francia uralkodó tervei, a melyeket megfogamzásuk és első kidolgozásuk idején titokban tart, kizárólagos tulajdona maradnak addig, a mig életbeléptük egyszerre

csak rájuk vonja a közfigyelmet s többé a napirendről le nem kerülhetnek. Ekkorra azonban már rég végre is hajtotta mindazt, a miről a tömeg még csak azt hiszi, hogy most van kialakulóban.“ (Hátrahagyott írásai, XI., 247.) A Clermont asszonyféle képletet az 1805. évi eseményekre alkalmazva, azt lehetne mondani, hogy Napoleon augusztus 23-án bontotta le a deszkafalat.

108. l. Napoleon eltörülte a „félbrigádokat“ s e helyett ismét a régi „ezred“ nevet alkalmazta. Most már a hadosztályok sem jelentettek egységet, hanem rendszerint kettesével, hármasával egy-egy lovashadosztálylyal egyetemben hadtestet alkottak. Minden hadtestnek külön vezérkara volt. A hadsereg vezérkarának az élén újra Berthier állott, a ki a hadtestparancsnokoknak a császár nevében adott parancsokat.

109. l. Rémusat asszony beszéli, hogy Párisban pihenés nélkül dolgozott volt, legfőljebb nappal aludt pár órát s éjjélkor rendszerint már újra nekilátott napimunkájának. (Mémoires, II., 195.) A strassburgi jelenetet Talleyrand a következőképen beszéli el: „A császár elutazása napján a császárnéval együtt elköltött estebédje után szobájába hívatta őt, a hol hirtelen összeesett. Annyi ideje volt már csak, hogy rám szóljon, zárjam be az ajtót. Feltéptem a nyakkendőjét, mert úgy látszott, mintha meg akarna fulladni. Nem hányt, hanem sóhajtozott és nyál ömlött a szájából (bavait). Rémusat úr, az első kamarás (a ki velünk együtt jött be) vizet adott neki, én pedig kölni vízzel öntöttem le. Valami görcsféle volt rajta, a mely különben egy negyedóra mulva már megszűnt; karosszékre ültettük: erre beszélni kezdett, rendbehozta az öltözetét, megígértette velünk, hogy titokban tartjuk az esetet s egy félóra mulva már úton volt Karlsruhe felé.“ Rémusat asszony ugyanezt a jelenetet beszéli el, de színhelyét átteszi Mainzba és az 1806-os évre. Voltak olyanok, a kik az eset e leírására építve, eskórt emlegettek, a mi talán mégis kissé túlmerész következtetésnek látszik. Chastenay asszony emlékirataiban így szól (II., 244): „Nem hinném, hogy eskóros lett volna, legalább is a nyilvánosság előtt soha ilyen rohama nem volt.“

124. l. „Ha ütközetbe akar bocsátkozni“, mondotta ezidőtájt egy ízben a császár, „akkor gyűjtse oda összes erőit, ne hanyagoljon el egyet sem, néha egyetlenegy zászlóalj dönti el a napot.“

106. l. Katonai írók Austerlitz óta kekeznek a csaták történetének egy új korszakát. Jomini azt mondotta, hogy napjaink nagy nyílt ütközetei 1805-re vihetők vissza s a napoleoni hadjáratok egy újabb ismertetője ugyanezt a gondolatot a következőképen fejté ki: „Ebben az első napoleoni ütközetben nyomban föl lehet mindazokat a jegyeket ismerni, a melyek az újabb ütközeteket a fridericiánus korétól megkülönböztetik. Nagy Frigyes korának ütközeteiben az egész hadsereget egységesen mozgatták, annak az ütközet egész folyama alatt szüntelen mozgathatólag ott kellett és lehetett a hadvezér kezén maradnia. Ha ez a szilárd egység valamelyik helyütt megszakadt, akkor a hadsereg meg volt verve. Az újabbkori ütközetben akár a középtagot is áttörhetik s a körülkaroló szárnyak még mindig győzelmet arathatnak, vagy valamelyik szárny akár meg is semmisülhet, miközben a másik még mindig agyonnyomhatja az ellenséget, mi több, jól vezetett ütközetben mindig is az lesz a dolgok sora, hogy a csatater egyik pontján az ellenfelet ilyen sikerhez juttatják, hogy aztán a döntésre eleve kiválasztott ponton annál nagyobb túlerővel léphessenek föl vele szemben.“ (Yorck, I., 241.) Ám a győző hadijelentései erről az ütközetről is sok minden legendás részletet hirdettek világgá. Közülök leghosszabb életű volt a 20,000-nyi oroszról szóló mese, a kik állítólag a sacsani és mönltzi tóba veszttek volna. Német és osztrák hadtörténetírók nem hittek soha ennek a megtörténtében. Ma már ismerjük a jegyzőkönyveket, a melyeket röviddel az ütközet után fölvettek. Az egyik tóban csupán két agyonlőtt orosz tetemére bukkantak, a kik a partról buktak bele, a másik tóban pedig egyáltalán nem voltak holttestek.

112. l. Napoleon jellemzésére szolgáljon a Talleyrandhoz 1805 december 25-én írott levelének következő részlete, a melyben a minisztert arra utasítja, hogy a tárgyalásokat másnapra fejezze be. „Ha ez nem lenne keresztülvihető, akkor várjon s csak újév napján írja alá az okiratot. Mert vannak bizonyos balítéleteim, s azt szeretném, hogy a béke a Gergely-naptár megújulásának napjáról keljen, a mely naptárról azt hiszem, hogy épp annyi szerencsét fog nékem hozni, mint a melyik eddig volt érvényben.“ (Corresp., XI., 9613.)

133. l. Hogy a hadisarcz nem haladta túl ezt az összeget, azt Ausztria Talleyrandnak köszönhette, a kit ezért a szolgál-

lataért, a mint utóbb ezt Napoleon szemére lobbantotta a diplomatának, Ausztria megfizetett. A császár 1809-ben ezt a békekötést „becstelen szerződésnek“, „a corruptio művének“, Talleyrand-t magát pedig „tolvajnak“ nevezte. (Metternich hátrahagyott írásai, II., 275.) Talleyrand utóbb maga is dicsekedett vele, hogy ő volt az, a ki Ausztriára nézve kedvezőbb föltételeket bírt kicsikarni.

139. l. A mikor most Lajos herczeg és a császár sógora, Murat, európai uralkodókká lettek, francia főrangjukat azért megtartották, vagyis alattvalói maradtak annak az embernek, a ki a francziák császára volt. Az 1806 márczius 31-ikéről kelt házitörvény azokat a császári hercegeket, a kik Franciaországon kívül uralkodókká lettek, azért a legszorosabban hozzáfűzte a család fejéhez. Fiúgyermeküket, azok hétéves korától kezdve, nevelésre a császárnak kell átadniok, a ki fönn-tartotta nagának azt a jogot, hogy családja tagjainak környezetét ellenőrizhesse s szükség esetén az egyes családtagokra büntetést, szánűzetést szabhasson ki, sőt, a családi tanács beleegyezése esetén, két évig terjedhető állampolgárságot is kiróhasson.

149. l. Hiszen egyéb túlmerész hozzávetések között egészen a legújabb időkig az is fönn-tartotta magát, hogy Hauser Gáspár, ez a rejtélyes lelencz, tulajdonképen Stephanie és Napoleon gyermeke volt.

154. l. Vajon Napoleon csakugyan gondolt-e rá, hogy „német császári“ ranga emelje magát, ugyanúgy, a hogyan már „olasz királylyá“ lett? Párisban szó esett erről. „A német császári korona,“ így írja Floret, az ottani osztrák ügyvivő 1806 május 7-én naplójába, bárha tövisek övezik is, mégis titkos vágyatárgya Napoleonnak. A beavatottak közül az egyik így szólt: „Ha Ausztria ebbe beleegyeznék, akkor sok mindent kaphatna tőlünk; még Tirolt is újra megkapná. Így beszélte nekem két jólétesült, hiteltérdmő személy.“ „Ugyanúgy akar a német fejedelmek fejévé lenni, mint a hogyan az itáliaiaké az“, írja Dalberg Edelsheimnek 1806 május 24-én. Bécsben ezek a csendes suttogások süet fülekre találtak. Napoleon maga kijelentette, hogy néki ivesmi nem szándéka, de azért a most következő időkben igen el volt a bécsi kormány ellen keseredve s minden percben kész volt egy újabb háborúra, a mire pedig a politikai viszonyok egyébként nem igen szolgáltattak anyagot és okot.

167. l. Egy későbbi, 1806 szeptember végéről kelt jegyzékében a bécsi francia nagykövet, Larochevoucauld, azt közölte Stadion miniszterrel, hogy a francia-porosz háborúnak tulajdonképen való oka Szászország, a melyet Napoleon, hogy a berliniek befolyása alól elvonja, függetleníteni akar, választófejedelmét pedig királylyá és a többi wettini ág fejévé akarja tenni, a mit Poroszország nem hajlandó eltűrni. Komolyabb tárgyalásokra e kérdés felett nem került sor. De azért Napoleon közölte a szász miniszterelnökkel, hogy még abban az esetben is, ha Szászország elszigetelten maradna, vagy a választófejedelem valamilyen magasabb czímet venne is föl, a császár Szászország érdekeit mindenkor figyelemmel fogja kísérni.

178. l. Montgelas beszéli: „Jelleménél és alapelveinél fogva a király mindenféle háborús vállalkozástól idegenkedett és inkább külső indítékoknak, semmint szilárd belső elhatározásnak engedett. Félt Napoleon felsőséges szellemi képességeitől, a maga haderejében pedig igen kevés bizalma volt, mert úgy látta, hogy nincs olyan állapotban, hogy eredményesen háborúskodhatnék. Majdnem kétségtelenül bizonyos, hogy hadseregét azzal a gondolattal kereste föl, hogy iparkodni fog hamarosan egy csatát veszteni, a miből aztán ürügyet szerezhet a békekötésre, mert hiszen akkor már a leghiteltlenebbek is meggyőződhetnek róla, hogy itt minden ellentállás hábavaló.“

185. l. Mint sok más egyebet, azt is megtanulhatta volna Napoleontól a porosz főhadiszállás, hogy a háborúban korán kell lefeküdni s aztán éjfélkor, a mikor már az összes esti hírek beérkeztek, kell az új napimunkának nekilátni.

185. l. Itt történt az az eset, hogy a gárdasorai közül Napoleon mögül egyszerre csak fölhangzott az ijedt vezényszó „előre!“, a mire a császár a hirtelenkedő közbeszólót azzal utasította rendre, hogy várjon addig, a míg ő is húsz csatában parancsnokoskodott már, addig pedig ne merészeljen tanácsokat osztogatni. (Corresp., XIII., 11,009, 5/Bulletin.)

187. l. „Abban a perczben, a mikor a perczeg megsebesült“, írja jelentésében a király, „megszűnt tulajdonképen a vezetés, mert senki sem volt rá képes, hogy a parancsnokságot át vegye, vagyis inkább, mert a fővezér valamennyie tulajdonképen máris fejét vesztette.“ Frigyes Vilmos még azt is fölhozza a vereség okául, hogy „a gyalgságnak kevés gyakorlata.

volt a czéllövésben*, hogy „a tartalékokat egyáltalában nem lehetett megtalálni“ s hogy „teljességgel hiányzottak erről a vidékről készült jó speciális térképek“.

197. l. Hogy a császárnak szüntelen India járt a fejében, azt a szóbanforgó időre nézve bátyja, József, tanúsítja a porosz követtel folytatott beszélgetésében. (Bailleu, II., 409.) Napoleon pedig Szent Ilona szigetén maga mesélte orvosának, O'Mearának, hogy már röviddel az osztrák háború lezajlása után, 1806-ban tervezte volt az indiai expedíciót. Ugyanez év folyamán három francia ügynök Perzsiát kereste föl.

199. l. Mindkét fél magának tulajdonította a győzelmet: az oroszok azért, mert kivédték a francia támadást és Lannest visszaverték, a francziák meg azért, mivelhogy az oroszok vonultak volt vissza.

203. l. Itt, a legundorítóbb csábítóeszközök talajában gyökeretek azok a szálak is, a melyek Napoleont Walewska grófnéhoz fűzték; ezt a viszonyt a császár egészen bukása napjáig folytatta s gyümölcse egy fiúgyermek volt, a ki utóbb III. Napoleonnak lett a minisztere. (Közelebbi adatokat l. Masson, Napoléon et les femmes, 189. sk. l.)

207. l. Nyomban ráismerünk a régi Bonapartéra, a mikor már délután 5 órakor azt iratja a császár Cambacérésnek, hogy közöltesse a „Moniteur“-ben, hogy az orosz hadsereg teljes föloszlásban fut (Corresp. XIV. 1179. l.), vagy a mikor a 61. sz. napiparancsban azt olvassuk, hogy Königsberg örülhet, a miért a császár — eredeti tervéhez ragaszkodva — nem akarta az oroszokat végkép elpusztítani, vagy pedig, a mikor Cambacérésnek, Darunek és másoknak küldött leveleiben az összes halottak és sebesültek számát 6000-re teszi: az ötszöröse ennek a számnak volt a valóság.

207. l. Így állítja Fézensac, Souvenirs militaires, 163. o. Hogy milyen nagy hiányban szenvedtek, azt ebből a körülményből, valamint Coignet följegyzéseiből sejthetjük. Maga a császár is megemlékezett erről Talleyrandhoz és Józsefhez írt levelében: „Hó és sár kellős közepén élünk itt, bor, pálinka és kenyér híján!“ (1807 márczius 1). Azt persze nem akarta, hogy Franciaországban híre keljen ennek a dolognak s ezért mondja a Fouchének írt egyik levelében, hogy „a hadsereg kitünő viszonyok között él, élelmiszerünk egy egész évre való van, s bolond dolog azt hinni, hogy olyan földön, mint Lengyel-

ország, szűkiben lehessen az ember kenyérnek, húsnak és bőrnak“.

231. I. Napoleon ajánlatát igazolja Kurakin herczegnek az anya-czárnéhoz 1807 június 30-án írt levele (id. Schilder, Alexander I., I. 199 és Schiemann, Nikolaus I., 98), a melyben egész határozottsággal olvashatjuk, hogy tisztán Sándor czáron állott, vajjon elfogadja-e Poroszországnak valamennyi lengyel tartományát s ezzel együtt a lengyel király czímét. „Napoleon mindkettőt fölajánlotta néki, ő azonban volt olyan nagylelkű, hogy egyiket se fogadja el.“

243. I. Pasquier ugyan (Mémoires, I. 299) mesterkélte „charlatsánuság“-nak tartja, hogy Napoleon a nagy politikai és háborús események kellős közepében a belső közigazgatás apró-cseprő dolgaival bibelődik, a mivel a császár azt akarta elérni, hogy a sok semmiségről a „Moniteur“-ben pontosan megjelenő közlemények az ő mindent fölölélő figyelméről tegyenek tanúságot. Pasquiernak ebben igaza lehet, de azért mégis csak jó módja volt ez annak, hogy a közigazgatást ezzel a folytonos fölügyelettel állandóan éberen és a kötelesség útján tartsa. Tilsitben ámulatba ejtette a két uralkodót azzal, hogy a francia közigazgatást mennyire behatóan ismeri s hogy e részben minő szellemes ötletei voltak.

250. I. Röviddel azután, hogy az új nemességről szóló rendelet napvilágot látott, Napoleon körülbelül ilyen értelemben szólt Rémusat asszonyhoz: „A szabadság csupán az emberek egy kis számú osztályának a szükséglete, a mely osztályt már maga a természet nagyobb tehetségekkel áldotta meg, semmint az átlagembereket. Miután kevesen vannak, tehát jogaikat büntetlenül lehet megnyirbálni. A nagytömeg azonban ragaszkodik az egyenlőséghez. Ezt a ragaszkodást pedig nem sértetheti, ha a születés után elnyűtt kérdezősködés nélkül címeket osztogatok. Azok a címek, a miket én adok, a polgár-korona egy fajtája, a melyet bárki munkával érhet el. Ügyes emberek a saját mozgásuk irányát át tudják közvetíteni azokra is, a kiken uralkodnak. Nos, az én mozgásom iránya fölfelé haladó s ezért magának a nemzetnek is némileg követnie kell ezt az én irányzatomat . . . Nem, mintha nem látnám, hogy mindezek a nemesek és főként a hercegek, a kiket én itt teremtek és oly bőséggel ellátok, idővel mégis csak kissé függetleníteni fogják magukat tőlem. Mihelyt fölemelkedtek és pénzük

is van, arra fognak törekedni, hogy a kezem alól megszökjenek és — kastérszük tudatában — majd bizonyára veregetik a mellüket. De azért olyan gyors lábuk mégsem lehet, hogy én egy-kettőre utól ne érjem őket“. (Mémoires, III., 153.) Utóbb azonban, bukása után, mégis csak hibának mondotta, hogy e magateremtette eszközeit a nékik adott vagyon révén függetlenekké tette.

251. l. A tábornagyok jövedelme a későbbi években még tetemesen öregbedett, úgy hogy például Berthier, a neufchâ-teli herczeg, helyettes connétable, táborszernagy és fővadászmester évente 1.355,000, Davout, az auerstedi herczeg és Eckmühl fejedelme 910,000 Ney, Elchingen herczege, 1812 után pedig Moszkva fejedelme 728,000, Massena, Rivoli herczege, 1809 után pedig Essling fejedelme, évi 683,000 franknyi jövedelmet húzott. Egyébként pedig a császárság korában már maga a miniszteri fizetés is általában legalább 200,000 frankra rúgott, a külügyminiszteré meg még ennél is többre. A nagykövetek, a kiknek az volt a föladatuk, hogy idegen földön a lehető legnagyobb fényvel képviseljék uruk hatalmát, még a tisztességes fizetést is jóval meghaladó jövedelmet húztak; Caulaincourt pl., a ki most ment Oroszországba, 7—800,000 frankot kapott évente.

253. l. Madame de Staël sorsában Recamier asszony is osztozott, a ki Moreauhoz és Bernadottehoz való viszonya miatt már régóta gyanuban állott, ezeken kívül még Chevreuse asszony is. Az utóbbinak még akkor sem volt szabad Párisba visszatérnie, a mikor halálos betegen orvosát akarta fölkeresni; úgy halt meg a száműzetésben.

253. l. A mondott cikkben, Laborde egyik utazási művének ismertetésében, így szólt többek között: „A mikor a kényúr előtt már mindenki reszket, s a mikor akár kegyével, akár rosszindulatával egyaránt veszedelmes találkozni, akkor jelenik meg a történetíró, mint a nemzetek bosszuló angyala. Nero hiába bizakodik szerencsecsillagában, Tacitus már a világon van; ismeretlenül nő föl Germanicus hamvai mellett s a világ urának dicsőségét és hírnevét a gondviselés már is kiszolgáltatta egy ismeretlen gyermeknek“. A mikor e sorok a császár szeme elé kerültek, dühödten így kiáltott föl: „Hát olyan szá-márnak tart engem Chateaubriand, a ki nem érti a szép hegedűszót?“ Ségur, Mémoires, II.). Tudósok társaságában ezóta

mindenkor szívesen terelte Tacitusra a szót, hogy annak pártoskodása ellenében állást foglaljon.

258. l. Néhány évvel utóbb egy izben így nyilatkozott Narbonne előtt: „Ne engedje magát megtévesztetni: én valóban római császár vagyok, tiszta vérből való czézár, még pedig abból a fajtából, a mely alapítani tud. Hát nem győződött meg még önmaga is róla, hogy az én uralkodásom mennyire hasonlít a Diocletianéhoz? Hát nem figyelte még meg a hálót, a melylyel távoleső határokat körülfonok, hát nem látta még a császár szemét, mely mindenütt jelen van, sem azt a polgári tekintélyt, a melyet ebben az alapjából katonai államban megerősítenem sikerült?” (Villemain, *Souvenirs contemporains*, I. 128).

261. l. Az egyetem berendezésénél Napoleonnak csak a fiúk nevelése lebegett a szeme előtt. Nyilvános leányiskolákról mit sem akart tudni. A mikor e tárgyú előterjesztést tettek nála, ezt felelte: „A fiatal lányokat legjobban az anyjuk tudja fölnevelni. A nyilvános tanítás nem való nekik, mert hiszen nincsenek is a nyilvános életre hivatva”. (Blanc, *Napoléon I., ses institutions &c.* 223. o. Látni, hogy Staël asszony még mindig alaposan megfeküdte a gyomrát.

264. l. Hortense királynő harmadik fia, a későbbi III. Napoleon császár ekkor még nem volt a világon.

264. l. 1806 deczember 13-án Revel Eleonora, egy elbocsátott kapitány felesége, Caroline hugának ifjúkori barátnője, fiat szült tőle, a kit Léon névre kereszteltek.

299. l. Az október 17-én kelt menetparancsban Junot azt az utasítást kapta, hogy átvonulása közben minden egyes provinciáról, az utak és a terepek állapotáról pontos leírásokat és a mérnökkari tisztek által fölvételeket készíttessen, mert fontos, hogy ez az anyag a kezükben legyen (Corresp., XVI., 13,354, 13,355.)

305. l. Szent Ilona szigetén így szólt utóbb: „A spanyol hadjáratnál nagy hibát követtem el. Hiszen mást sem kellett volna tennem, mint hogy valami fiatal lányt örökbe fogadjak s azt aztán Ferdinándnak adjam feleségül; úgyis mindig csak evégett zaklatott”.

308. l. 1808 augusztus 10-én ezt írja haza Andréossy, a francia nagykövet: „Azok után, a miket itt látok és mindenünnen hallok, az a benyomásom, hogy Ausztriának még sohasem volt

anyira katonás külseje, mint mostanában, s a kormány még soha ennyire nem tudott a nemességre és az egész polgárságra hatni. A magyarok Mária Terézia-féle „moriaturja” nem teremtett elő aránylag annyi gyakorlott katonát ilyen rövid idő alatt, mint a mennyit most a kormány comissariusainak fölhívása, és a honvédség összeírása szolgáltatott.” (A francia külügy-minisztérium párisi levéltárából.)

325. l. Napoleonra fölötte jellemző az a két rendelete, a melyet 1808 szeptemberében a belügyminiszterhez intézett. „Azt óhajtom” — mondja az egyik — „hogy ama kerületek főnökei, a melyek a csapatok menetirányában fekszenek, szólítsa föl, hogy az érkező katonákat különös gondossággal fogadják s minden úton-módon arra törekedjenek, hogy a harczosaimat eltöltő jókedvet és dicsvágyat ébrentartsák. Ünnepi szónoklatok, színházi és dalos ingyenelőadások, megvendégelés, ez az, a mit a polgároktól a hazatérő győztes katonák számára elvárók.” Majd pár héttel utóbb: „A csapatokat Metzben, Nancyban és Reimsben vendégséggel fogadták. Azt kívánom, hogy Párisban, Melunban, Sens-ban, Saumurban, Toursban, Bourgesban és Bordeauxban is így járjanak el, vagyis minden egyes csapat három ízben vendégeltessék meg. Szíveskedjék kiszámittatni, hogy ez katonánként mibe kerül. Készíttessen Párisban dalokat, hogy azokat el lehessen küldöztetni az egyes városokba. E dalokban legyen szó arról a dicsőségről, a melyet a hadsereg már eddig is aratott, és arról, a melyet még csak ezután fog szerezni; legyen szó a tengerek szabadságáról, mint eljövendő diadalaik értékes hozadékáról. E dalokat énekeljék a vendégségek alkalmával. De három különböző fajtát kell belőlük készíttetni, nehogy a katonák kétszer ugyanazt a szöveget hallják” (Corresp. XVII., 14,291, 14,331.) E parancsokat pontosan végrehajtották. Fézensac pl. így emlékszik meg emlékirataiban erről az átvonulásról: „A különböző hadtesteknek Franciaországon át vivő útja valóságos diadalmenet volt. Valamennyi város hatósága versenyzett egymással, hogy minél fényesebben fogadják őket. Szerke mindenütt katonai ünnepségeket rendeztek, lakomákat adtak, a nagy hadsereg eddigi diadalait ünnepi szónoklatokban és harci dalokban ünnepelték és újabb diadalokat jósoldattak.” Arról persze senki senki sem tudott, hogy mindezt a császár rendelte meg és a saját zsebéből fizette ki.

334. l. „Olyan korszakhoz érkeztünk végre” — írja az osztrák követ az 1808 december 4-én kelt emlékiratában — „a mikor nyilván már magából a francia császárság kebeléből jelentkeznek számunkra a szövetségesek, és pedig nem is alsóbbrendű intrikusok, hanem olyan emberek fordulnak hozzánk támogatásért, a kik joggal képviselhetnék országukat, ez a támogatás a magunk s egyúttal az utókor jól fölfogott érdekében áll.” (Metternich hátrahagyott írásai, II., 255, 264, 317.).

335. l. A legvalószínűbb föltevést erről Pasquier közli. Szerinte a viczekirálynak sikerült egy Nápolyba küldött levelet elfognia s azt továbbküldte a császárnak Spanyolországba. Eugènet állítólag Lavalette, a főpostamester figyelmeztette, hogy ügyeljen magára. Miután Carolina ezidőtájt Párisban tartózkodott, azt kell hinnünk, hogy a szóbanforgó levelet ő küldte az urának. Napoleon ezt a rokonaitól jött támadást lenyelte, a nélkül, hogy egy szót is szólt volna, és Fouché is túlságosan fontos és veszedelmes volt reá nézve, semhogy az európai kavarodás jelen napjaiban, a mikor minden pillanatban készen kellett rá lennie, hogy Párisból elutazzék, eltávolította volna őt. Csupán Talleyrandnak kellett egy heves és sértő dühvel teli praedicatiót zsebrevágnia: „Maga tolvaj, maga semmirekellő, a ki nem ismer semmi szentséget. Hiszen magamég a saját édesapját is eladná. Én vagyonnal halmoztam el magát, maga pedig akármire képes lenne ellenem. Hónapok óta, a mióta maga azt hiszi, hogy a dolgaim csehül állanak Spanyolországban, boldog-boldogtalannak azt újságolja, hogy maga volt az, a ki engem erről a vállalkozásról lebeszélni iparkodott, holott éppen maga volt az, a ki először pendítette meg előttem ezt a gondolatot s azután is folyton hajszolt beléje. S nem maga volt-e, a ki annak a szerencsétlen embernek (Enghien) a tartózkodóhelyét előttem elárulta? Vajjon ki piszkált fel engem, hogy csak szigorúan járjak el? Agyon tudnám magát zúzni, mint egy darab üveget, mert megvolna hozzá a hatalmam, de annyira undorodom magától, hogy ennyi fáradságot sem akarok magára fordítani”. E szemrehányásokat Talleyrand megérdemelte, mert még csak nem is régen, december 8-án, hízélgéstől csöpögő levelet irt a császárnak Madridba, a ki e levél folytán csak még jobban belelovalta magát spanyolországi terveibe.

339. l. Vesd össze ezzel Stadionnak azt a levelét, a melyet

— Fedorowicz közlése szerint (Campagne de Pologne, 1809, 321. o.) — a miniszter estei Ferencz Ferdinánd főherczegnek a császárné bátyjának 1809 áprilisában írt, s a melyben elmondja, hogy a porosz király a tél elején megígérte a támogatását, de Szent-Pétervárról való visszatérte óta rendszerét egészen megváltoztatta. „Hozzá kell azonban fűznöm, hogy bármire határozza is el magát a király, a hadsereg és a nép a mi ügyünk pártján áll és ha a königsbergi udvar netalán ellenkező elhatározásra jutna, akkor ez a porosz királyi felségre nézve esetleg igen kellemetlen következményekkel járhatna.”

346. l. Ez érveket Stutterhei mosztrák ezredes állítólag „jól-értésült forrásból” merítette. E kérdés felett aztán ellentétek merültek föl, egyrésztől Mayer von Heldensfeld főszállás-mester, másrésztől Károly főherczeg és annak szárnysegéde, Grünne között. Mayer volt az, a ki az eredeti októberi haditervet kidolgozta volt s utóbb is ragaszkodott a maga nézetéhez, hogy Csehországból kellene rövid úton előtörni, a miben a főherczeg nem értett vele egyet. A kissé erőszakos buzgó igyekezet, a melylyel Mayer a maga véleménye mellett kardoskodott, volt az oka, hogy utóbb (februarius 21-én) a főherczeg kívánságára eltávolították; a grancsárokhoz helyezték át s csak Wagram után térhetett újra vissza a legfőbb haditanácsba.

350. l. Nincs minden személyes érdek híján, ha halljuk, hogy Maret, a ki a táviratot átvette volt, 10 óra tájt az immár szunnyadó császárt fölverte, a mire ez elutazásának idejét nyomban éjfélre tűzte ki; csak nagy fáradsággal tudták rábírní, hogy legalább hajnali 4 óráig várjon vele. Még ez éjjelen minisztertanácsot tartott. Josephinere is jellemző, hogy csak egy komornája kíséretében a császárral együtt tette meg az utat.

351. l. Radetzky, a ki e hadjáratban résztvett és 16-án Landshut mellett eldöntetlen ütközetben állott, az erők e megosztását az osztrákok második nagy hibájának mondotta s a Linzen keresztül való átvonulást az elsőnek.

353. l. Az április 20-iki abensbergi vereséget az osztrák főhadiszálláson kizárólag a fiatal Lajos főherczeg rovására írták. Stadion, a ki Schaerdingben tartózkodott a császár környezetében, onnan 23-án ezt írta a feleségének: „Lajos főherczegnek ez az ügye alaposan megzavarja a dolgaink folyását.

Most aztán igazán fontos lenne, hogy Károly főherczeg megverje a francziákat; de nem merném a kezemet tűzbe tenni, hogy ez valóban sikerül is majd neki, mert hiszen most már két hadtesttel (t. i. az ötödikkel és hatodikkal) kevesebb katonája van“.

367. l. Így például a május 21-iki ütközet lefolyását a lobau szigeten, egy kötélletrán csüngve figyelte meg, ezúttal meg azok közül a hosszú tolólétrák közül, a melyeket a schönbrunni parkban szoktak volt használni a kertészek, vitetett el egyet a szigetre, hogy így valamivel kényelmesebb megfigyelő helyre tegyen szert.

373. l. Bubna osztrák tábornokkal utóbb egyszer folytatott valamelyik beszélgetése során azzal okolta meg a tüzéségnek szerfölkött sűrű alkalmazását, hogy megkérdezte: „Hát mit tehettem volna egyebet? Hiszen a gyalogságom legjava Spanyolországban táborozik“.

374. l. Corresp., XIX., 15,823. (1809 szeptember 15): „Ha egyszer helyreállott közöttünk a béke, akkor csak Felségeden fordul majd, hogy államaink között a kapcsokat szorosabbra fűzzük“, a mely mondatot érdemes jól megjegyezniünk.

385. l. Broglie beszéli emlékirataiban, hogy a császárnét az 1809-iki hadjárat előtt látta, „oldalán pedig a disz, udvar- és palotahölgyek ragyogó seregét s a fölolvashölgyek csapatát, a kik szultánunk háremét alkották és segítségére voltak, hogy az egykori szultána kendőzött életkorát még egyideig elviselhesse“. E közlésből csak annyi szorul helyreigazításra, hogy Napoleon bensőleg még mindig inkább csüggött Josephine-en, semmint azt a külső látszat elárulta. A feleségétől való elválás ránézve igazán nem volt könnyű föladat.

387. l. Ez érvek egyike teljes bizonyossággal nem felelt meg a valóságnak, mert hiszen Fesch, a főalamizsnásmester, ilyen minőségében egyúttal a császári udvar illetékes plébánosa is volt, a másik érvnek pedig, a mely az erkölcsi kényszerhelyzetre vonatkozott, az érvényességét egykönnyen tagadásba lehetett volna venni, a mi pedig a tanukat illeti, VII. Pius pápa akkoriban, 1804-ben nyilván egészen könnyen fölhatalmazhatta Fesch biborost, hogy ettől a követelménytől tekintsen el. A pápai curia arra az állaspontra helyezkedett s még a császár bukása után is azon állott, hogy a püspöki hivatal ebben az esetben túllépte hatáskörét, mert a fejedelmi ház-

ságok föloldása kizárólag a pápa hatalmi körébe tartozik. A bécsi congressuson Consalvi biboros Ausztria ellenében azzal a szándékkal fegyverkezett föl, hogy a Napoleon második házassága érvényességének kérdését fogja fölvetni. S. Rineri, Consalvi e Pacca nel tempo del congressi di Vienna, I., 111. sk. l.

315. l. Alig hihető, hogy Napoleon legalább nagyjából ne ismerte volna a hangulatot, a mely az orosz czári családban irányában uralkodott s főként nem tudott volna az anyaczárnénak vele szemben érzett idegenkedéséről. Hiszen Caulaincourt 1809 februarius 4-iki levelében jelentette, hogy a császár háztűznéző szándékát mindenesetre és mindenekelőtt Mária Feodorownánál kell bejelenteniök.

317. l. Cambacérès már deczember 22-én bejelentette a szentszéki ülnökök tanácsának, hogy a császárnak az a szándéka, hogy katolikus hercezkisasszonyt vegyen nőül.

395. l. Meglepni semmi esetre sem lephette meg Napoleon óhajta Schwarzenberget. Eleinte ugyan Laborde-dal való beszélgetése során szót ejtett arról, hogy Franciaország a hercegnő kezéért valamelyes ellenszolgáltatást adhatna; erre azonban francia részről mély csend volt a válasz. Utóbb azonban betekintést szerzett Metternichnek a feleségéhez intézett egyik bizalmas levelébe, a melyből megtudta, hogy Ausztria minden föltétel nélkül belemegy a dologba s hogy a hercezkisasszony is beleegyezését adta már. Schwarzenbergnek csupán az nem jutott tudomására, hogy a grófné ezt a levelet titokban — valószínűleg az ifjabb Dalberg útján — eljuttatta Napoleon kezéhez is. Mindenesetre azonban abban a perczben, a mikor kissé hirtelen követelték rajta a házassági szerződést, azt egész nyugodt lelkiismerettel aláírhatta. Még pedig ennek az eljárásnak a hirtelen voltára is eléggé felkészülhetett. Mert Laborde már hetekkel előbb, januariusban megmondotta a grófnénak, hogy attól fél, hogy Schwarzenberg abban a pillanatban, a mikor a hivatalos kérdést fölteszik előtte, bizonyynyal nagyon lassan fog válaszolni; már pedig „neki akkorra abban a helyzetben kellene lennie, hogy nyomban igenlő választ adhasson“. Azt, úgy látszik, a grófné jobbnak tartotta Schwarzenberggel nem közölni.

NÉVMUTATÓ.

A.

Aachen 80.
Abensberg 351, 353, 415.
Abukir 293.
Addington 37. 86.
Aderkl 369.
Adria 76, 83, 156.
Ágoston, porosz hg. 339.
Albánia 165, 275.
Albert, szász-tescheni hg. 363,
366.
Alexandria 39, 93.
Alferi 20.
Algarbia 297.
Algir 292.
Allenstein 204, 208.
Alpok 23, 27, 38, 68, 116, 318.
Altenburg 375, 379.
Ambleteus 72.
Amerika 41, 45, 49, 283, 297.
Amiens 37, 38, 39.
Ancona 142, 287.
Andréossy 39, 42, 194, 210,
212, 412.
Angerburg 202.
Anna nagyhercegnő 390, 394.
Ansbach 110, 129, 158.
Antillák 74, 90, 400.
Antwerpen 376, 378.

Aranda 328.
Aranjuez 326.
Aremberg 64, 153.
Arndt Ernő Móricz 340.
Artois 47, 50.
Aspern 359 s k. l.
Astorga 327, 332, 333.
Asturia 306.
Auersperg 117, 126.
Auerstädt 251.
Augerau 62, 70, 108, 199, 205,
206, 251.
Augsburg 110, 122, 344, 346,
350, 351.
Augusztá hercegnő 149.
Austerlitz 124, 126, 127, 135,
138, 144, 149, 157, 201, 205,
221, 228, 406.

B.

Bacciocchi Felice 11.
Baden 50, 132, 154.
Bagration 118, 119.
Baird 328.
Bajadoz 376.
Bajorország 16, 30, 31, 99,
100, 128, 129, 131, 148, 152,
344 s k. l., 348, 380.

- Baleári-szigetek 163, 164.
 Baltimore 11.
 Balti-tenger 160.
 Bamberg 344.
 Barbier 67, 156.
 Bartenstein 219, 310.
 Bassano 140.
 Bataviai gyarmatok 78.
 Bataviai köztársaság 17, 44, 144.
 Bayanne 285, 287.
 Bayonne 293, 298, 302, 304, 305, 307.
 Baylen 306.
 Beauharnais Eugène 62, 100, 149, 284, 302, 335, 344, 367, 369, 372, 391, 393, 395.
 — Hortense 11, 48, 89, 391.
 — Josephine 5, 6, 9, 11, 59, 67, 85, 109, 112, 130, 149, 221, 264, 265, 266, 335, 385, 386, 387, 390, 391, 402.
 — Laetitia 335.
 — Stephanie 149.
 Belgium 42, 55, 80, 124, 166, 400.
 Belgrád 404.
 Bellegarde 347.
 Belluno 140, 251.
 Belt 279.
 Benavente 332.
 Benevento 140, 141.
 Bennigsen 119, 198, 203, 204, 206, 212, 216, 219, 220, 221.
 Berchtesgaden 29, 31, 380.
 Berg 153, 154, 165, 166.
 Bern 38.
 Bernadotte 10, 48, 62, 70, 102, 107, 108, 109, 110, 120, 124, 140, 198, 203, 204, 251, 278, 279, 358, 367, 369, 370, 373, 376, 411.
 Berry herczeg 50.
 Berthier 62, 64, 66, 71, 101, 102, 124, 140, 166, 169, 170, 171, 175, 178, 222, 251, 325, 349, 350, 405, 411.
 Berthollet 67.
 Bertrand 117, 211.
 Bessières 62, 65, 198, 251, 270, 306, 331.
 Besszarábia 133.
 Bialla 202.
 Biscaya 326.
 Bismarck 130.
 Bjelostok 202, 235.
 Blake 326, 327.
 Blonje 198.
 Blücher 167, 190, 366.
 Bocche di Cattaro 77, 156.
 Bologna 286.
 Bonaparte Carolina (Annunziata) 12, 334, 414.
 — Charlotte 300.
 — Elisa (Marianne) 11, 92.
 — Jéromos 11, 142, 149, 232, 234, 235, 269, 320, 402.
 — József 9, 59, 60, 61, 70, 71, 87, 89, 132, 136, 139, 141, 143, 145, 161, 165, 235, 284, 300, 304, 305, 307, 317, 329, 330, 335, 399, 409.
 — Lajos 11, 59, 60, 62, 144, 145, 146, 147, 235, 404, 407.
 — Lucián 9, 10, 11, 12, 145, 300, 402.
 — Paulina 12.

- Bordeaux 46, 413.
 Borghese 119, 140.
 Boroszló 119, 210.
 Bosporus 289, 290, 292.
 Boulogne 46, 70, 72, 73, 96,
 98, 101, 107, 113.
 Bourbonok 2, 11, 48, 49, 50,
 51, 57, 58, 138, 161, 163,
 294, 296, 300, 309, 401.
 Bourges 413.
 Bourrienne 8, 65, 106.
 Bosznia 83, 283, 404.
 Brandenburg 29, 165, 166,
 167, 232.
 Braunau 156, 282.
 Braunschweigi fejedelemség
 153, 234, 341.
 — Károly 161.
 Brazília 298.
 Brest 70, 73, 108.
 Breisgau 122, 132.
 Brieg 210.
 Brixen 31, 132.
 Brockhausen 280.
 Broglie 416.
 Brok 202.
 Bruyes 70.
 Bruyère 77.
 Brune 62, 210.
 Brünn 116, 119, 122, 124, 129,
 371.
 Bubna 357, 376, 377.
 Buda 396, 416.
 Budberg 226.
 Budweis 357.
 Bug 194.
 Bulgária 133, 283.
 Bülow 365.
 Burgau 132.
 Burgos 299, 300, 302, 327,
 328, 330.
 Burgundia 105.
 Buxhoewden 116, 198, 202.
- C.
- Cadix 101, 113, 114, 115.
 Cadore 140.
 Cadoudal Georges 49, 50.
 Cahors 12.
 Calahorra 327.
 Calais 97.
 Caldiero 113.
 Cambacérés 51, 58, 61, 243
 250, 393, 409, 417.
 Campant, Mme 65.
 Campoformio 27, 29 132.
 Canning 214.
 Cap 40, 163.
 Caprara 262, 285.
 Carnot 58.
 Carolina királynő 76, 138, 139.
 Castanos 327, 328, 331.
 Castiglione 62, 251, 403.
 Castlereagh 214, 400.
 Cattaro 132, 156, 162, 235,
 404.
 Caulaincourt 63, 251, 274, 279,
 289, 291, 318, 338, 389, 390
 394, 395, 411, 417.
 Cayenne 47.
 Ceylon 45.
 Cham 344, 356.
 Champagny 246, 271, 285,
 297, 375, 377, 381, 393, 397.
 Chandernayor 34.
 Chasteler 356.
 Chastenay asszony 405.

Chateaubriand 5, 12, 253, 411.
 Chénier 257.
 Chevreuse asszony 411.
 Cintra 307, 325.
 Civita Vecchia 287.
 Clarke 22, 251, 373.
 Clermont asszony 404.
 Cleve 100, 129, 154, 165, 166.
 Clusone 122.
 Cobenzl Lajos gróf 21, 22, 82,
 104, 129, 131, 238, 399.
 Coignet 69, 409.
 Compiègne 305, 395.
 Condé herczeg 50, 51, 52,
 269, 402.
 Conegliano 251.
 Consalvi 85, 144, 404, 417.
 Constanz 25.
 Cook Edward 400.
 Corneille 8, 255.
 Corvisart 268.
 Coruna 328, 331, 332.
 Csehország 98, 111, 119, 120,
 227, 344, 346, 354, 355.
 Curée 58.
 Czartoryski 126, 222, 231,
 402.

D.

Dalberg 30, 150, 151, 152,
 153, 269, 407, 417.
 Dalmatia 131, 132, 140, 156,
 165, 212, 251, 275, 289, 367,
 377.
 Danczka 190, 202, 208, 213,
 214, 216, 217, 235, 251.
 Dánia 160, 212, 227, 236, 272,
 278.
 Dardanellák 226, 404.

Daru 102, 409.
 David 274.
 Davout 9, 62, 65, 70, 108, 109,
 110, 116, 118, 120, 124, 199,
 204, 205, 206, 251, 270, 309,
 342, 344, 345, 346, 349, 350,
 351, 352, 353, 354, 358, 360,
 369, 370, 411.
 Decaen 292.
 Decrès 77, 91, 92, 263.
 Dejeau 166.
 Delille 253.
 De l'Ort 112.
 Demouriez 47, 48.
 Dessolles 48.
 Dnyester 196.
 Dolgorucky 124.
 Donauwörth 109, 344, 350.
 Dörnberg 363.
 Drežda 284, 344.
 Duero 297.
 Dupont 111, 220, 299, 306,
 307.
 Durango 327.
 Durazzo 22.
 Dürenstein 116.
 Duroc 9, 63, 100, 103, 206,
 223, 229, 251, 287, 389.

E.

Ebelsberg 357.
 Ebersdorf 358, 361.
 Ebro 300, 327.
 Edelsheim 150, 407.
 Éger 102.
 Eggmühl 355.
 Egyiptom 35, 39, 62, 83, 132,
 292, 293.

Eichstädt 122, 132.
 Elba szigete 23, 284, 400.
 Elbe 44, 159, 160, 201, 211,
 213, 226, 232, 234, 235, 295,
 309, 339, 365.
 Elbing 202, 203, 217.
 Elchingen 251.
 Elzász 51, 101, 108, 246.
 Ems 159, 160.
 Enghien herczeg 50, 51, 54,
 62, 79, 80, 83, 253.
 Enns 115.
 Erfurt 314, 316, 318, 319, 323,
 324, 326, 337, 338, 390, 394.
 Espinosa 327.
 Essen 119.
 Essling 359, 360, 361, 370.
 Etruria 92, 284.
 Etsch 112, 348.
 Ettenheim 50.
 Euphrates 289.
 Eylau 198—208, 211, 219, 220,
 231.

F.

Fain 65.
 Fedorowitz 415.
 Feltre 140, 251.
 Ferdinánd főherczeg 106, 107,
 111, 119, 129, 346, 348, 356,
 388.
 — király (IV.) 163, 164, 165,
 294, 299, 301, 302, 306. (VII.)
 306.
 Ferencz I., császár 31, 79, 80,
 87, 89, 93, 94, 95, 98, 99,
 103, 104, 106, 108, 113, 116,
 117, 121, 123, 127, 128, 131,

132, 155, 169, 356, 364, 374,
 375, 376, 379, 393.
 — Ferdinánd 415.
 Ferrara 286.
 Ferrol 101.
 Fesch 13, 103, 143, 152, 393,
 416.
 Finkenstein 208, 215, 243, 253.
 Finnország 224, 230, 278, 319
 388.
 Firenze 284.
 Flandria 38.
 Flesch 63.
 Floret 390, 407.
 Fontainebleau 270, 297, 404.
 Fontanes 12, 67, 253.
 Fouché 9, 55, 59, 62, 253,
 254, 265, 268, 333, 334, 377,
 402, 409, 414.
 Fourcroy 260.
 Fox 41, 161, 163, 164.
 Frankfurt 153.
 Freistadt 204.
 Friaul 251.
 Frickthal 23.
 Friedland 219—221, 228.
 Friedrichshamm 388.
 Friesland 146.
 Frigyes (Dánia hercege) 272.
 — württembergi király 150.
 — Ágost, szász király 233.
 — Vilmos II., király 30.
 — — III. 48, 75, 79, 94, 103,
 119, 129, 153, 159, 162, 166,
 167, 169, 171, 177, 178, 191,
 211 s k. l., 280, 314, 337,
 338, 339, 363, 365, 378, 408.
 Frische Nehrung 217.
 Frisches Haff 202.

Fulton 72.
 Fünen 307.
 Fürstenberg 153.

G.

Gaëta 140.
 Gagern 207.
 Galiczia 194, 338, 375, 378,
 379, 380, 389.
 Gallicia 331.
 Garat 257.
 Gardane 292.
 Genua 22, 46, 62, 92, 93, 132.
 Gentz Frigyes 81, 224, 347.
 Georgia 214, 215.
 Gibraltár 275.
 Glinzendorf 369.
 Glogau 190, 210.
 Gneisenau 310, 365.
 Godoy 45, 295, 296, 297, 299,
 301, 302.
 Goethe 321, 322.
 Goetz 337, 339, 364.
 Golymin 199.
 Görz 380.
 Göttinga 102.
 Graudenz 190, 223.
 Graz 116.
 Gregoire 58.
 Grenoble 400.
 Grenville 160, 214.
 Grodno 202.
 Grünne 415.
 Guadalaxara 328.
 Guadarrama 331.
 Guadeloupe 35, 36.
 Guastallai hgség 140.
 Gustáv (IV.), svéd király 94, 78.
 Győr 119, 367.

György III., angol király 41,
 86, 87, 163, 276, 282.
 György, oldenburgi hg. 388.
 Gyulai 121, 129.

H.

Haff 233.
 Håga 144, 146.
 Hannover 38, 43, 44, 70, 75,
 79, 81, 94, 100, 108, 120,
 129, 157, 159, 235, 236, 320
 341.
 Hanzavárosok 75.
 Hardenberg 94, 157, 158, 226.
 Haslach 111.
 Haugwitz 75, 120, 121, 122,
 129, 157, 158, 159, 167, 176,
 177.
 Hauser Gáspár 407.
 Hauterive 15.
 Hédouville 152.
 Heilsberg 219.
 Henrik (IV.) 254, 395.
 Helder 62.
 Helvétia 23, 24, 78.
 Hessen-Darmstadt 100, 153.
 Hessen-Kassel 153.
 Hesseni választófejedelem 234,
 310, 341.
 Hiller 346, 351, 353, 354, 357,
 360.
 Hirschstetten 369.
 Höchst 109.
 Hofer András 365.
 Hohenlohe 190.
 Hohenberg 132.
 Hohenzollern 153, 157.
 Holitsch 126, 127, 129.
 Hollandia 16, 17, 19, 26, 29,

- 38, 40, 41, 42, 43, 70, 77, Jourdain 21, 62.
 78, 87, 94, 120, 144, 145, Joux 36.
 146, 235, 374, 376, 400. Junot 9, 297, 298, 307, 325,
 Holstein 278. 328, 412.
 Horvátország 404. Jütland 307.
 Hulin 52.
 Hulot 72.

K.

I.

- Iglau 121.
 Ile de France (Mauritius) 34.
 Iller 105, 107, 108, 334.
 Ilm 352.
 India 34, 37, 40, 90, 97, 132,
 197, 201, 292, 409.
 Ingolstadt 110, 346, 350, 352.
 Inn 104, 105, 107, 109, 112,
 115, 131, 346, 349, 380.
 Írország 71, 73, 90, 97.
 Isabey 65.
 Isar 349, 350.
 Isenburg 153.
 Istria 131, 132, 140, 156, 251.

J.

- János főhg 105, 113, 346, 348,
 356, 367, 368, 369, 370, 371,
 372.
 János, portugáliai herceg 296,
 298.
 Jéna 221, 240, 340.
 Jever 227.
 Joachim I., bergi 165.
 Jomini 333, 406.
 Jóni szigetek 39, 40, 76, 162,
 235.
 Jonkendorf 204.
 Jóreménység foka 201.
 József II., császár 29.

- Kamenskoj 198.
 Kandahar 215.
 Karinthia 348, 367, 380.
 Karlsruhe 405.
 Károly IV., spanyol király 46,
 293, 295, 296, 299, 301, 302,
 305.
 Károly Ágost, weimari herceg
 321.
 Károly főherceg 89, 94, 95,
 96, 104, 105, 106, 112, 113,
 119, 123, 130, 131, 132, 212,
 282, 345, 346, 353, 354, 356,
 357, 359, 366, 367, 368, 371,
 374, 395, 415, 416.
 Katalin II., czárnő 77, 227,
 290.
 — orosz hercegnő 388.
 — württembergi hercegnő
 150, 269.
 Kaukázus 292.
 Kehl 108.
 Kellermann 62, 245.
 Keresztély VII., Dánia hercege
 272.
 Kienmayer 112, 115.
 Kis-Antillák 34.
 Knesebeck 376.
 Kjöbenhavn 272.
 Knobelsdorff 171.
 Koburg 235.

- Kolberg 190, 223, 310.
 Kolowrat 347, 367, 368, 369.
 Königsberg 202, 203, 218, 221,
 337, 365, 409.
 Konstantin nagyherczeg 222.
 Konstantinápoly 77, 195, 214,
 228, 234, 236, 277, 289, 292,
 313, 404.
 Konstanz 132.
 Korfu 76, 89, 139, 156, 275,
 404.
 Körmend 119.
 Korzika 284.
 Koszciusko 193.
 Kottbus 235.
 Krajna 380.
 Krakó 380.
 Krems 357.
 Kurakin 234, 389, 410.
 Küstrin 190, 206.
 Kutusow 116, 117, 118, 119,
 123.
- L.
- La Bastide 12.
 Labemardiére 152.
 Laborde gr. 393, 411, 417.
 Lacuée 393.
 Laforêt 122, 158, 173.
 La Harpe 288.
 Lajos XIV. 65, 146, 296.
 — XVI. 47, 63, 64, 395.
 — XVIII. 48.
 — főherczeg 351, 353, 357,
 415.
 Lampedusa 42, 78.
 Landshuth 350, 351, 352, 353,
 415.
 Lanfrey 334, 404.
 Langeland 307.
 Lanjuinais 257.
 Lannes 62, 108, 109, 118, 120,
 199, 219, 220, 251, 270, 325,
 328, 354, 358, 359, 361, 409.
 Laroche foucauld 64, 99, 404,
 408.
 Latouche-Trevilles 73, 90.
 Lavalette 414.
 Lebrun 51, 61.
 Lech 344, 345, 349, 352.
 Leclerc 12, 35, 36.
 Lefébvre 62, 251, 325, 327,
 328, 352, 353, 358, 367.
 Legouvê 254.
 Lemarrois 287.
 Lengyelország 192, 193, 213,
 230, 231, 233, 234, 248, 274,
 280, 309, 348, 356, 389, 390,
 395.
 Leoben 116.
 Leopoldsdorf 369.
 Lesseps 171.
 L'Estocq 198, 202, 205, 206,
 219, 221.
 Leyen 153.
 Liechtenstein 126, 129, 131,
 153, 375, 379, 380.
 Liguria 22, 92.
 Lindenberg 132.
 Linz 346, 357, 358, 367, 415.
 Lipcse 135.
 Lissabon 296, 297, 298, 328.
 Livorno 22, 283.
 Lobanow 221, 222, 223, 225,
 228.
 Lobau 361, 362, 368.
 Lombardia 21, 25, 83, 96, 105.
 Louisiana 18, 41, 45.

Lübeck 159, 160, 237.
 Ludwigsburg 350.
 Lujza, porosz királyné 236.
 Lucca 22, 92, 132, 140.
 Lucchesini 54, 72, 98, 167,
 168, 170, 171, 189, 190.
 Luneville 18, 21, 23, 25, 27, 93.
 Lyon 19, 400.

M.

Macchiavelli 8.
 Macdonald 48, 251, 371.
 Mack 95, 106, 107, 108, 109,
 110, 111, 112, 113, 115, 117,
 334.
 Madagaskar 34.
 Madrid 45, 294 k. l., 312, 328,
 329, 330, 331.
 Magdeburg (város) 190, 236.
 Magdeburg (százados) 359, 362.
 Mahomet IV. 311.
 Mainau 132.
 Mainz 30, 83, 102, 150, 405.
 Magyarország 98, 367.
 Malet 265.
 Malmaison 7, 8, 49, 387.
 Malta 37, 38, 39, 40, 42, 43,
 71, 77, 78, 89, 161, 163, 275,
 281.
 Mannheim 108.
 Mantua 300, 351.
 Maraq 304.
 Marbois 247.
 Marburg 113, 119.
 Marchfeld 368, 371, 372.
 Marengo 19, 21, 135, 221, 335.
 Marescalchi 19.
 Maret 19, 67, 334, 393, 415.

Mária Antoinette 65, 395.
 Mária Feodorowna 417.
 Mária Lujza főhercegnő 391.
 s k. l.
 Mária Terézia 413.
 Markgraf-Neusiedl 368, 369.
 Markow 77, 78.
 Marmont 70, 71, 102, 108, 109,
 110, 120, 218, 251, 362, 367,
 372.
 Martinique 36.
 Massena 62, 109, 113, 138,
 208, 251, 344, 349, 352, 358,
 360, 361, 367, 370, 372, 373,
 411.
 Mayer von Heldensfeld 415.
 Mecklenburgi fejedelemség
 153, 235.
 Medina de Riosecco 306.
 Meissau 357.
 Melun 413.
 Melzi 20, 82.
 Memel 211, 221, 222, 227, 236.
 Memmingen 110.
 Méneval 65, 400, 402.
 Merweldt 116.
 Metternich 72, 291, 309, 316,
 334, 335, 338, 340, 343, 375,
 379, 390, 393, 397, 404.
 Metz 413.
 Miksa József bajor választó-
 fejedelem 105, 107, 149.
 Mississippi 36.
 Milano 19, 82, 92, 93.
 Minho 297.
 Miollis 284, 287.
 Miot de Melito 4, 57, 143.
 Modlin 280.
 Moldva 133, 195, 274, 319, 404.

Moncey 9, 62, 251, 328.
 Monfalcone 380.
 Monge 67.
 Monk 3, 48.
 Mont Ceniz 244.
 Montebello 251.
 Montenegro 77.
 Montesquieu 64.
 Montgelas 149, 213, 248, 408.
 Monthion 350.
 Montmorency 54.
 Montreuil 70.
 Moore 25, 328, 331, 332.
 Morea 76, 83.
 Moreau 35, 47, 48, 49, 54, 411.
 Mortier 44, 62, 65, 116, 214,
 220, 251, 309.
 Mounier 65.
 Mozart 254.
 Müller, Johannes von 322.
 München 107, 149, 166, 167,
 342.
 Murat 12, 22, 62, 102, 108,
 109, 116, 118, 119, 120, 130,
 153, 165, 197, 192, 198, 199,
 204, 205, 207, 219, 300, 301,
 302, 305, 334, 393, 407.
 Musztafa 228, 311.

N.

Nagy Frigyes 103, 406.
 — Károly 80, 86, 143, 147,
 152, 286.
 — Sándor 264, 268.
 Nancy 413.
 Nápoly 23, 43, 44, 92, 114,
 120, 138, 139, 140, 141, 142,
 156, 163, 235, 235, 286, 305,
 335, 400, 414.

Narbonne 412.
 Narew 198, 204, 208.
 Nasiedlowitz 127.
 Nassau 153, 154.
 Navarra 326, 328.
 Neckar 109.
 Nellenburg 132.
 Nelson 90, 91, 97, 101, 114,
 115.
 Neuburg 110.
 Neuchâtel 129, 140, 251.
 Neumarkt 354, 357.
 Ney 25, 28, 62, 70, 71, 108,
 109, 111, 120, 198, 202, 206,
 208, 217, 219, 220, 251, 270,
 308, 325, 328, 331, 411.
 Nwosilzow 222.
 Nürnberg 344.
 Nussdorf 358, 359.
 Nyemen 211, 223, 229, 232,
 239.

O.

Odera 201, 233, 364.
 Oláhország 133, 195, 274, 276,
 319, 404.
 Olaszország 16, 20, 23, 24, 26,
 31, 32, 78, 82, 83, 84, 92,
 93, 94, 96, 105, 113, 128,
 129, 132, 133, 140, 142, 143,
 152, 155, 212, 244, 283 s k.
 l., 341, 346, 356, 380, 400.
 Oldenburg 153, 235.
 Olmütz 119, 126.
 O'Meara 409.
 Ordener 51.
 Orsova 218.
 Ortenau 122, 132.
 Osterode 208, 243.

Ostrolenka 198, 199, 202.
 Otranto 43, 140.
 Otto 38, 43, 71.
 Oubril 78, 162, 164, 169.
 Oudinot 214, 251, 270, 342,
 344, 349, 352, 369.
 Ouvrard 247.

P.

Padua 140.
 Pál I., czár 113, 128.
 Palafox 327, 328.
 Palais d'Egalité 4.
 Palermo 139.
 Parma 92, 132, 140.
 Pasquier 267, 334, 401, 410,
 414.
 Passarge 207, 208, 210, 217.
 Passau 31, 132.
 Patterson Elisa 11, 142.
 Peloponnesos 77.
 Pendsabi fejedelemség 34.
 Penne 214.
 Perignon 62.
 Perzsia 195, 214, 237, 291, 292,
 409.
 Piacenza 92, 140.
 Piave 348.
 Pichegru 47, 48, 49, 52, 401.
 Piemont 21, 22, 23, 38, 42,
 78, 83, 132, 165, 284.
 Pillau 223.
 Piombino 92, 132.
 Pitt 86, 87, 95, 160.
 Pius VII. 84, 85, 141, 142,
 144, 151, 284 s. k. l., 384,
 416.
 Pomeránia 166, 232, 366.
 Pondichéry 34, 201, 202.

Poniatowski 388.
 Ponte-Corvo 140, 141, 251.
 Pordenone 348.
 Portoferraio 23.
 Portugalia 45, 46, 236, 283,
 294, 296, 297, 332, 375, 380.
 Posen 190, 192, 198, 206.
 Pozzo di Borgo 194.
 Pozsony 131, 148, 155, 156,
 367, 368, 371.
 Pultuszk 198, 199, 200.
 Pyreneusok 68, 318, 324, 326,
 334.

R.

Racine 8, 255.
 Radetzky 415.
 Ragusa 77, 163, 251, 404.
 Ramolino Laetitia 12.
 Rapp 10, 103.
 Rastatt 27.
 Récamier, Mme 411.
 Regensburg 30, 31, 103, 154,
 344, 347, 349, 350, 351, 352,
 354, 357.
 Reggio 140, 251.
 Reims 413.
 Rémusat, Mme 6, 54, 72, 98,
 141, 255, 258, 270, 402, 405,
 410.
 Rennes 10.
 Réunion 34.
 Revel Eleonora 412.
 Reynier 48.
 Richelieu 54.
 Richepanse 35.
 Rivoli 62, 251.
 Rohan-Roquefort Sarolta 50.
 Rohr 351.

Romagna 286.
 Romana 327.
 Rosenberg 354, 369, 370.
 Rovigno 140, 251.
 Rousseau 5.
 Roustan 65.
 Rumélia 236.
 Rumjancow 289, 291, 343.
 Russbach 368, 371.
 Rustan 370.

S.

Saint Cyr 44, 114.
 Saint-Cloud 8, 59, 309, 395.
 Saint Domingo 12, 34, 35.
 Saint Jean 11.
 Saint Julien gr. 163.
 Saint Nicaise 48.
 Saint Omer 102.
 Salamanca 328, 331.
 Salm 64, 153.
 Salzburg 29, 31, 129, 380.
 Sándor I., czár 30, 75, 77, 83,
 86, 95, 113, 119, 121, 123,
 124, 128, 130, 158, 161, 162,
 164, 196, 222 s k. l., 265,
 273, 276, 277, 280, 288, 316,
 317, 318, 337, 338, 339, 363,
 377, 378, 410.
 Saragossa 306, 327, 328.
 Sardinia 21, 42, 120, 143.
 Saumur 413.
 Savary 9, 121, 124, 209, 230,
 251, 274, 302, 303, 404.
 Schärding 415.
 Scharnhorst 206, 207, 211, 310,
 365.
 Schill 363.
 Schimmelpenninck 145.
 Schönbrunn 119, 157, 158, 358,
 376, 379, 381.
 Schonen 279.
 Schulmeister 110.
 Schwarzenberg herczeg 338
 391, 393, 395, 417.
 Schwarzwald 107, 109.
 Schweidnitz 210.
 Sebastiani, 39, 76, 195, 214, 376
 Segovia 328.
 Ségur 64, 65, 124.
 Semmering 367.
 Sens 413.
 Seymourlord(Jarmouth grófja
 161, 167.
 Sérurier 62.
 Sierra di Guadarrama 328.
 Sieyés 28, 58, 59, 150.
 Simon 10.
 Simplon 23, 244.
 Skóczia 97.
 Slobosia 276.
 Somosierra 328.
 Soult 62, 65, 70, 108, 109,
 110, 120, 124, 199, 204, 205
 219, 251, 270, 274, 325, 327,
 331, 332, 375.
 Soria 328.
 Spanyolország 283, 293 s k. l.,
 313, 316, 320, 324 k. l.,
 341, 374, 376, 377, 380, 383
 400, 404, 414.
 Stadion 121, 122, 127, 131,
 194, 282, 335, 336, 337, 340,
 345, 356, 376, 378, 408, 415.
 Staël Mme de 79, 209, 253, 411.
 Stammersdorf 368.
 Starhemberg gróf 281, 282.
 Stájerország 120.

- Staps Frigyes 381.
 Steigentesch 365.
 Stein 310, 314, 336, 337, 339.
 Stettin 190.
 Steyr 116.
 Stockholm 289.
 Stralsund 210, 213.
 Strassburg 51, 102, 109.
 Stuttgart 110.
 Suard 258, 322.
 Süssenbrunn 371.
 Sutterheim 122, 415.
 Svájecz 24, 25, 26, 38, 42, 45, 51,
 78, 87, 94, 105, 120, 153, 400.
 Svédország 94, 160, 162, 166,
 212, 227, 236, 278, 279, 288,
 313.
 Szaloniki 283.
 Szászország 232, 235, 310,
 365, 408.
 Száva 380.
 Szawl 226.
 Szelim (III.) 195, 218, 228.
 Szent-Domingó 401.
 Szent Ilona szigete 35, 231, 355,
 361, 400, 401, 402, 409, 412.
 Szent-Pétervár 41, 157, 161,
 281, 291, 312, 337.
 Szerbia 83, 283.
 Szicília 139, 161, 163, 165,
 172, 235, 275.
 Szilézia 95, 120, 196, 212, 232,
 276, 277, 309, 340.
- T.**
- Tabor 117.
 Tacitus 258, 322.
 Tajo 328.
 Talavera 331, 376.
 Talleyrand 6, 8, 20, 30, 39,
 42, 59, 62, 63, 65, 71, 77,
 83, 84, 97, 98, 99, 100, 101,
 102, 103, 121, 122, 127,
 129, 130, 131, 133, 140, 145,
 150, 152, 153, 158, 161, 210,
 234, 256, 258, 270, 271, 279,
 296, 297, 305, 315, 317, 318,
 320, 333, 334, 338, 399, 402,
 404, 405, 406, 407, 409, 414.
 Talma 7, 67, 315, 399.
 Taranto 38, 43, 76, 140, 251.
 Tata 378, 379.
 Thiébault 401.
 Thorn 190, 198, 199, 202, 206.
 Thugut 21.
 Thumery 51.
 Thurn-Taxis hercegnő 318.
 Tilsit 221—238, 241, 272, 309,
 313, 314, 315, 317, 410.
 Tirol 98, 105, 110, 112, 113,
 117, 120, 121, 128, 131, 132,
 341, 346, 348, 350, 356, 358,
 365, 367, 374.
 Tolsztoj 277.
 Törökország 194, 195, 227,
 228, 229, 232, 234, 235, 236,
 237, 275, 282, 291, 311, 312,
 316, 317, 374, 378.
 Toscana 22, 23, 31, 283, 284,
 297, 308.
 Toulon 293, 295.
 Tours 413.
 Toussaint Louverture 34, 35.
 Trafalgar 114, 115, 120.
 Traun 115, 357.
 Trave 160.
 Treviso 149, 251.
 Triest 132, 380.

Trient 31, 132.
 Tudela 327.
 Tunisz 292.
 Turreau 23.

U.

Ulm 107, 109, 110, 111, 131.

V.

Valencia 306.
 Valengin 158.
 Valladolid 300, 328, 331, 332, 335.
 Valmaseda 327.
 Vandamme 270, 354, 367.
 Varsó 48, 190, 192, 195, 198, 199, 202, 203, 232, 233, 235, 243, 277, 341, 348, 380, 388, 389.
 Velence 23, 83, 93, 98, 117, 121, 122, 128, 131, 132, 286, 300.
 Vendée 244.
 Verninae 25.
 Ver Huell 145.
 Verona 93.
 Vicenza 140, 251.
 Victor 219, 220, 251, 270, 308, 325, 327, 331, 376.
 Villeneuve 90, 97, 99, 101, 102, 113, 114, 115.
 Vilmos herceg 310, 320.
 Vincennes 51.
 Vincent 155, 317, 338.
 Visztula 190, 195, 202, 206, 208, 211, 214, 217, 225, 226, 232, 280.
 Vittoria 299, 302, 303.
 Vlissingen 376.

Volney 58.
 Voltaire 5, 315, 321.
 Vorarlberg 132, 374.

W.

Wagram 368 s. k. l., 384, 394.
 Walcheren 376.
 Walewska grófnő 409.
 Wallis 23, 24.
 Wallmoden 340.
 Washington 400.
 Waterloo 135.
 Weimar 322, 323.
 Welf 157.
 Wellesley 307, 374, 375.
 Wellington 376.
 Wesel 166, 167, 181.
 Weser 44, 76, 79, 159, 160, 309, 365.
 Wessenberg 336.
 Wesszfália 28, 29, 234, 235, 248, 310.
 Weyrother 123, 124.
 Whitworth 41, 42.
 Wieland 322.
 Wittenberg 202, 204.
 Wittgenstein 310.
 Woranzow 75.
 Wörgl 356.
 Württemberg 30, 152, 154.
 Würzburg 107, 108, 110, 132, 346.

Z.

Zastrow 190.
 Zichy 343.
 Znaim 116, 117, 372.
 Zürich 62.
 Zwettl 357.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Olda
Első fejezet: A consulátus végső évei. A császár	1—68
Második fejezet: Az 1805. évi háború	69—134
Harmadik fejezet: Napoleon alapításai. A Poroszor- szággal való viszály	135—179
Negyedik fejezet: Jenától Tilsitig	180—238
Ötödik fejezet: Francia állapotok. Bayonne és Erfurt	239—323
Hatodik fejezet: A spanyolországi és ausztriai had- járatok. Mária Lujza	324—398
Jegyzetek (a II. kötethez)	399—417
